

ΤΑΚΗ ΑΔΑΜΟΥ

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ
ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΜΙΑΣ

(Από μία άλλη σκοπιά)

ΒΙΒΛΙΟ Α - ΠΕΖΟΓΡΑΦΟΙ

Α. ΒΟΥΤΥΡΑΣ, Κ. ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Α. ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑΣ
Γ. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ, Α. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

Δουκί Γιάννος Βάρα

Καί Λάμια

Πυρί «ή χαμύρι» 9120
και σίτροσα

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

[Handwritten signature]

24.10.80

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ἡ λογοτεχνική κληρονομιά μας

Εταιρεία Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

ΑΠΛΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ, διηγήματα, «Πολιτικές και Λογοτεχνικές Έκδόσεις», Βουκουρέστι, 1957.

Η ΠΑΛΗ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΓΙΑ ΤΗ ΛΕΥΤΕΡΙΑ, μελέτη, (σέ συνεργασία με τον Γ. Ζωΐδη), «Πολιτικές και Λογοτεχνικές Έκδόσεις», Βουκουρέστι, 1960.

ΤΟ ΛΑΪΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ, μελέτη και συλλογή τραγουδιών, «Πολιτικές και Λογοτεχνικές Έκδόσεις», Βουκουρέστι, 1964.

ΔΡΟΜΟΙ ΤΗΣ ΖΩΗΣ, διηγήματα, «Πολιτικές και Λογοτεχνικές Έκδόσεις», Βουκουρέστι, 1966.

ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ, διηγήματα, Έκδόσεις «Σύγχρονη Έποχή», Αθήνα, 1976, ή δεύτερη έκδοση 1978.

ΤΟ ΛΑΪΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ, μελέτη, δεύτερη έκδοση συμπληρωμένη, Έκδόσεις Θ. Καστανιώτη, Αθήνα, 1977.

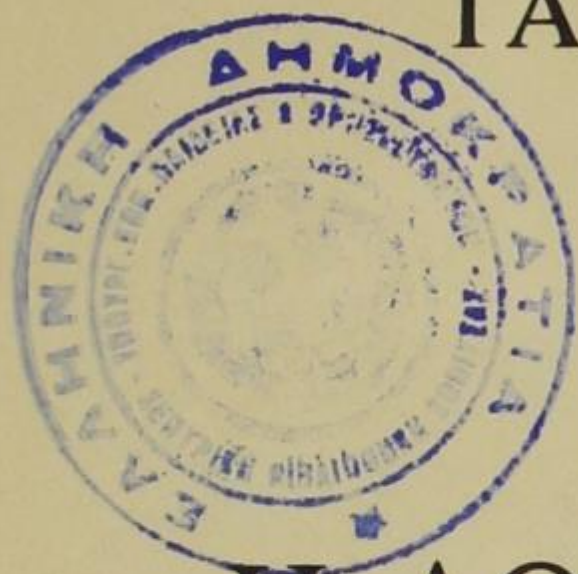
ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ, διηγήματα, δεύτερη έκδοση, Έκδόσεις «Σύγχρονη Έποχή», Αθήνα, 1978.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

ΜΙΧΑΗΛ ΣΟΛΟΧΟΦ: «Η μοίρα ενός ανθρώπου», νουβέλα, μετάφραση από τὰ ρούσικα, «Πολιτικές και Λογοτεχνικές Έκδόσεις», Βουκουρέστι, 1959, «Σύγχρονη Έποχή», Αθήνα, 1978.

ΛΙΒΙΟΥ ΡΕΜΠΡΕΑΝΟΥ: «Η Έξέγερση», μυθιστόρημα, μετάφραση από τὰ ρουμάνικα, «Πολιτικές και Λογοτεχνικές Έκδόσεις», Βουκουρέστι, 1966.

ΤΑΚΗ ΑΔΑΜΟΥ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 55819
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 3/9/2014
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ. 889.09 ΑΔΑ

κωδ. εβ. 8958

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΜΑΣ

(Από μία άλλη σκοπιά)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝ. ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΘΗΝΩΝ

Έκδόσεις Καστανιώτη
Αθήνα 1979

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ
ΚΑΙ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΟΝΙΤΣΟΛΑΣ

© Copyright, Takis Adamos, Athens, 1979

© Copyright, Θανάσης Καστανιώτης, Ἀθήνα, 1979

Φωτοστοιχειοθεσία, «ΜΕΜΦΙΣ» Βασ. Κωνσταντίνου 28, Καισαριανή.
Τηλ. 7513.684

Ἐκτύπωση, Λιθογραφεῖο, ΑΦΟΙ ΡΟΜΠΟΛΑ ΕΠΕ, Ἡρακλείου 128, Ριζούπολης.
Μακέττα ἐξωφύλλου, Τατιάνα Βολανάκη.

Τόπος καί χρόνος ἐκδόσεως, Ἀθήνα, Μάης 1979.

Ἐκδόσεις Θ. Καστανιώτη

Ζ. Πηγῆς 3, Ἀθήνα 142

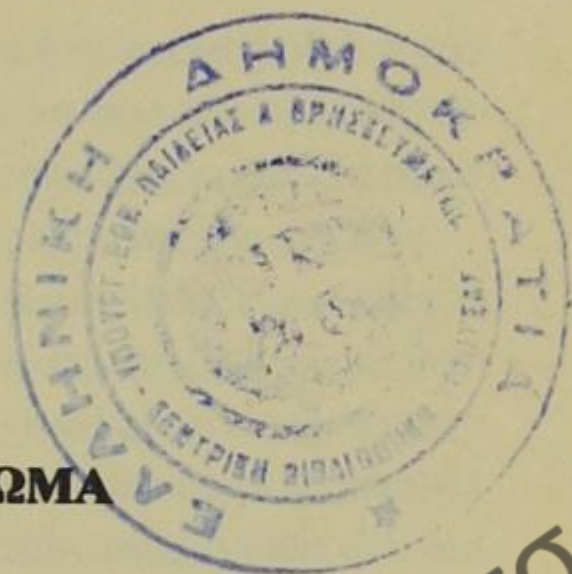
ΤΗΛ. 3603.234, 3601.331

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλογικό σημείωμα	σελ. 9
Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης	» 15
Ἀντρέας Καρκαβίτσας	» 37
Γρηγόριος Ξενόπουλος	» 77
Δημοσθένης Βουτυράς	» 107
Κωνσταντίνος Θεοτόκης	» 133

Επιμόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ἡ κριτική μελέτη, ἡ προβολή κι ἡ ἀξιοποίηση κάθε στοιχείου τῆς πολιτιστικῆς μας κληρονομιάς, χρήσιμου στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν πρόοδο, εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ σοβαρὰ ἰδεολογικὰ προβλήματα, πού πρέπει νά ἀντιμετωπίσει καί νά λύσει τὸ προοδευτικὸ κίνημα, οἱ πρωτοπόρες κοινωνικὲς δυνάμεις τῆς χώρας μας.

Τὸ παρελθόν, μᾶς κληροδότησε ἓναν πολιτισμὸ δεμένο μὲ τὸ λαὸ καί τὴ δράση του. Καί γι' αὐτὸ τὸ λόγο, πάντα ζωντανὸ καί χρήσιμ. Ἡ ἀξιοποίηση αὐτῆς τῆς κληρονομιάς εἶναι ὄπλο δοκιμασμένο κι ἀποτελεσματικὸ γιὰ τὴν ἰδεολογικὴ πάλη. Πρέπει, ὅμως, νά γίνει κτῆμα τῶν πλατιῶν λαϊκῶν στρωμάτων, νά καταχτήσῃ τὴ συνείδησή τους, γιὰ νά μετατραπῆ σέ ὕλική δύναμη. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μιᾶς τέτοιας προσπάθειας προβάλλει τὸ ἐρώτημα: Ποιὰ θὰ ναι τὰ κριτήρια κι οἱ ἀρχές γιὰ τὴ μελέτη καί τὴν ἀξιοποίηση τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς πρὸς ὄφελος τοῦ λαοῦ καί τῆς κοινωνικῆς προόδου;

Ὁ Λένιν, ξεσκεπάζοντας τὴν ἀντιδραστικὴ θεωρία γιὰ τὴ δυνατότητα ὕπαρξης ἑνιαίου πολιτισμοῦ στὴν ταξικὴ καπιταλιστικὴ κοινωνία — πολιτισμοῦ, δηλαδή, πού νά ἐκφράζει ταυτόχρονα τὰ συμφέροντα τῶν ἐργαζομένων καί τὰ συμφέροντα τῶν ἐκμεταλλευτῶν τους — ξεχώρισε δύο πολιτισμούς μέσα σέ κάθε ἔθνικὸ πολιτισμὸ: τὸν πολιτισμὸ τὸ λαϊκὸ, τὸ δημοκρατικὸ προοδευτικὸ, καί τὸν πολιτισμὸ τῶν ἐκμεταλλευτριῶν τάξεων:

«Σέ κάθε ἔθνικὸ πολιτισμὸ ὑπάρχουν, ἔστω καί ὄχι ἀναπτυγμένα, στοιχεῖα δημοκρατικοῦ καί σοσιαλιστικοῦ πολιτισμοῦ, ἐπειδὴ σέ κάθε ἔθνος ὑπάρχει ἡ μάζα τῶν ἐργαζομένων πού τὴν ἐκμεταλλεύονται, πού οἱ συνθῆκες ζωῆς της γεννοῦν ἀναπόφευκτα τὴ δημοκρατικὴ καί σοσιαλιστικὴ ἰδεολογία... Ἐμεῖς ἀπὸ

τόν κάθε έθνικό πολιτισμό παίρνουμε μόνο τά δημοκρατικά και σοσιαλιστικά του στοιχεία...» (Β.Ι. Λένιν, "Απαντα, 4η έκδοση, τόμος 20ός, στά έλληνικά, σελ. 8-9).

Άπό τήν πολιτιστική μας κληρονομιά πρέπει ν' αξιοποιήσουμε και ν' αφομοιώσουμε κάθε στοιχείο ζωντανό κι αξιόλογο, πού είναι χρήσιμο και μπορεί νά συμβάλλει στήν παραπέρα ανάπτυξη του λαϊκού μας πολιτισμού, στόν άγώνα του λαού για τήν απολύτρωσή του από τά δεσμά τής κοινωνικής καταπίεσης και τής πολύμορφης έκμετάλλευσης.

Στίς συνθήκες τής ταξικής κοινωνίας ή επίδραση τών διαφόρων ιδεολογικών ρευμάτων στή διαμόρφωση του συγγραφέα και του έργου του είναι τόσο σύνθετη και πολύπλευρη, ώστε πολλές φορές, άκόμα και μέσα στό έργο του ίδιου συγγραφέα μπορεί νά υπάρχουν τά πιό αντιφατικά στοιχεία. Φυσικά τόν καθοριστικό, τόν αποφασιστικό ρόλο παίζει έδω ή ταξική τοποθέτηση του λογοτέχνη, του καλλιτέχνη. Αυτή καθορίζει και τήν κύρια κατεύθυνση τής δημιουργίας του. Συνεπώς, προκειμένου νά αξιοποιήσουμε τήν πολιτιστική μας κληρονομιά, δέν άρκει νά βρούμε μόνο τά μεγάλα ή μικρά προσδευτικά στοιχεία της και νά τά προβάλλουμε μονόπλευρα. Η παρουσίαση του θετικού πρέπει νά συνδυάζεται πάντα με τήν κριτική αντιμετώπιση τών άρνητικών στοιχείων πού περιέχονται στό έργο του δοσμένου λογοτέχνη, καλλιτέχνη κλπ.

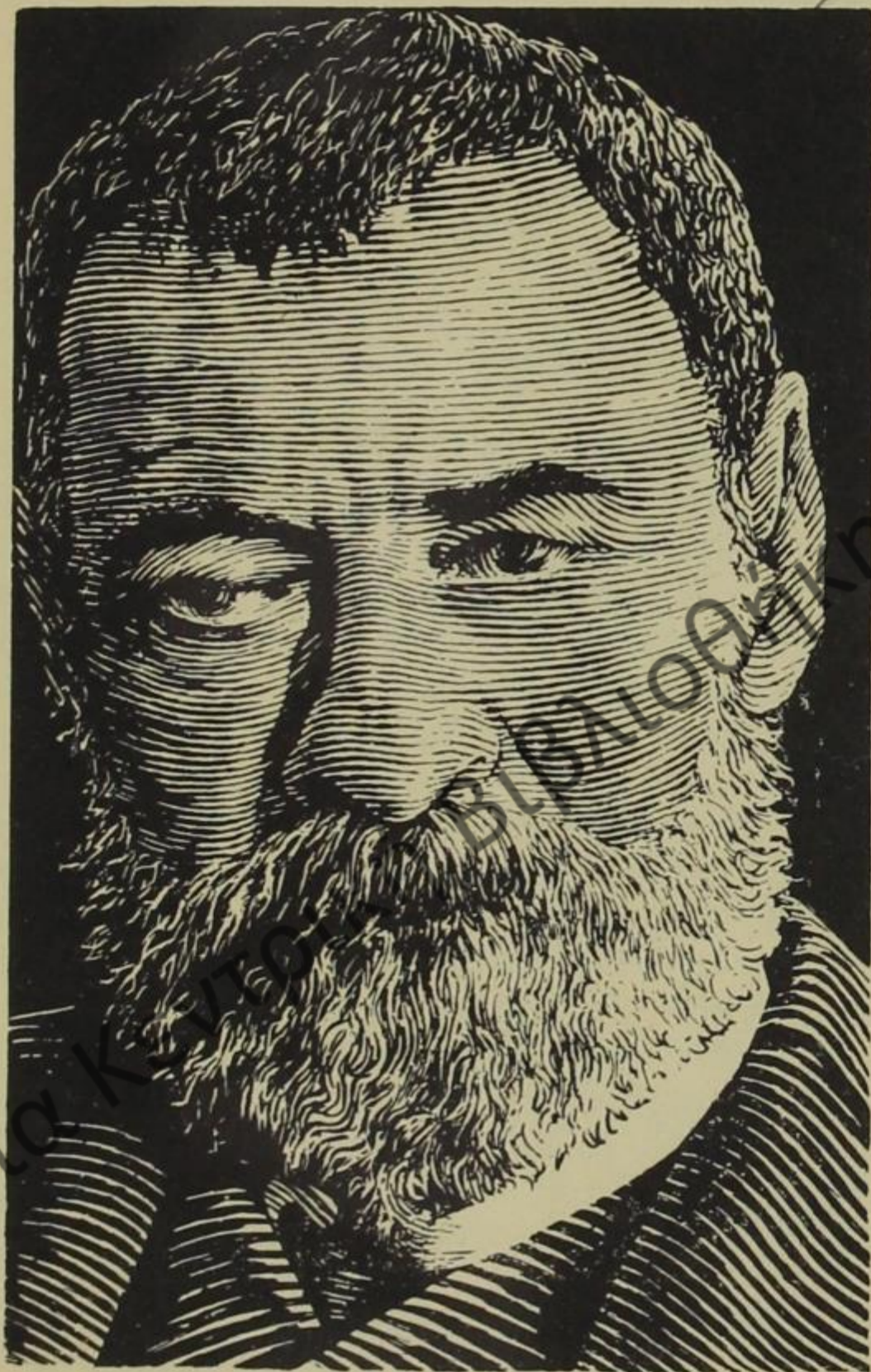
Αυτό που καθορίζει τή σημασία, τήν αξία τής καλλιτεχνικής δημιουργίας, πού άποτελεί τή λυδία λίθο της, είναι ό βαθμός πού ή δημιουργία αυτή βρίσκεται κοντά στίς πρωτοπόρες αναζητήσεις τής έποχής της, στόν άπελευθερωτικό άγώνα τών πρωτοπόρων δυνάμεων εκείνης τής έποχής. Για νά εκτιμηθει, συνεπώς, σωστά ένα έργο, πρέπει νά τοποθετηθει στά πλαίσια τής έποχής πού δημιουργήθηκε, νά έρευνηθοϋν οί κοινωνικές συνθήκες μέσα στίς όποιες έζησε, διαμορφώθηκε και δημιούργησε ό καλλιτέχνης. Γιατί ή εμφάνιση τών ιδεών συνδέεται άμεσα με τά προβλήματα ανάπτυξης τών υλικών όρων τής δοσμένης κοινωνίας. Τά προβλήματα αυτά συνειδητοποιοϋνται από τούς δημιουργούς και εκφράζονται με διάφορες καλλιτεχνικές μορφές. Άποτελοϋν, δηλαδή, άντανάκλαση τών αλλαγών πού συντελοϋνται στήν υλική ζωή τής κοινωνίας.

Ή Τέχνη — σ' όλες τις μορφές της — σάν τρόπος έκδήλωσης

τῆς κοινωνικῆς συνείδησης, ἐκφράζει μέ καλλιτεχνικά μέσα τίς σκέψεις καί τά αἰσθήματα τῶν ἀνθρώπων, τίς πολιτικές καί ἠθικές ἀντιλήψεις τῆς κοινωνίας, ἀποκαλύπτει τήν ἴδια τήν οὐσία τῶν φαινομένων, πού ἔχουν τή ρίζα τους στούς ὑλικούς ὄρους τῆς ζωῆς αὐτῆς τῆς κοινωνίας. Ἐτσι τά μεγάλα, τά ἀληθινά ἔργα τέχνης μποροῦν νά χρησιμέψουν καί σάν ἱστορικές μαρτυρίες τῆς ἐποχῆς πού δημιουργήθηκαν. Τά ἔργα, λογουχάρη, τῶν μεγάλων Ρώσων ρεαλιστῶν τοῦ 19ου αἰῶνα, ἀποκαλύπτουν σ' ὄλο τό βάθος τή φύση τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων πού πάλαιβαν στή Ρωσία ἐκείνη τήν ἐποχή. Ὁ Ἐνγκελς ἔλεγε ὅτι τά ἔργα τοῦ Μπαλζάκ μᾶς δίνουν πιά σίγουρη εἰκόνα γιά πολλά φαινόμενα τῆς σύγχρονης του γαλλικῆς κοινωνίας, ἀπό ὅ,τι τά βιβλία πολλῶν οἰκονομολόγων.

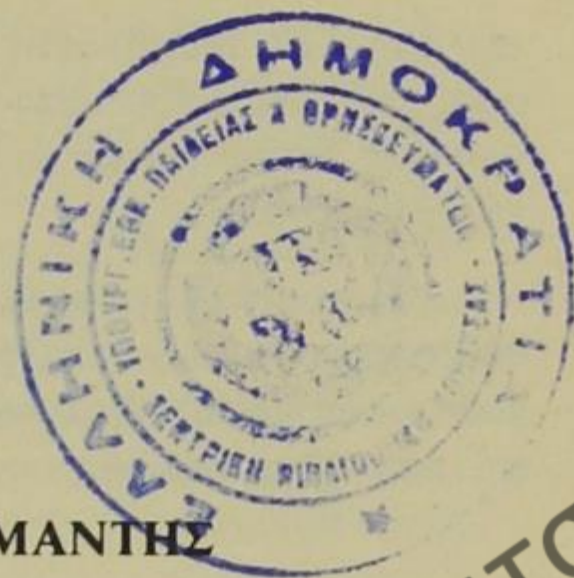
Κάτι ἀνάλογο μπορεῖ νά εἰπωθεῖ, μέ ἀπόλυτη βεβαιότητα, καί γιά τή δική μας λογοτεχνική παράδοση. Στά ἔργα τῶν λογοτεχνῶν μας, τοῦ περασμένου, ἀλλά καί τοῦ αἰῶνα μας, βρίσκουν ἀπήχηση ὅλα τά γεγονότα τῆς ἐθνικῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς: Οἱ ταλαντεύσεις κι οἱ ἀντιφάσεις τῆς ἀστικής τάξης. Ἡ προοδευτική της ἐξόρμηση στό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 19ου καί στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Τά πρῶτα σκιρτήματα τοῦ ἐλληνικοῦ προλεταριάτου γιά τήν πολιτική του χειραφέτηση καί τήν κοινωνική του ἀπολύτρωση. Οἱ κοινωνικές συγκρούσεις. Οἱ ἐθνικές περιπέτειες καί οἱ ἀγῶνες τοῦ λαοῦ, μ' ἐπικεφαλῆς τίς πρωτοπόρες κοινωνικές δυνάμεις. Ἡ ἀνάγκη, λοιπόν, γιά μιά σωστή ἀξιολόγηση καί ἀξιοποίηση, ἰδιαίτερα τῆς λογοτεχνικῆς μας κληρονομιάς, εἶναι ἀμεση κι ἐπιταχτική. Ἡ ἔλλειψη μιᾶς Ἱστορίας τῆς Λογοτεχνίας μας εἶναι αἰσθητή. «Ἱστορίες» τῆς Λογοτεχνίας μας, εἶναι ἀλήθεια, ἔχουν γραφεῖ καί κυκλοφορήσει ὡς τώρα πολλές. Πραγματική ὁμως Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας δέν ὑπάρχει καμιά. Ἡ ἰδεαλιστική θεώρηση καί ἀξιολόγηση τῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας, ἀφαιρεῖ ἀπό τίς «Ἱστορίες» αὐτές κάθε ἐπιστημονικό ἔρεισμα καί κύρος. Ἐννοεῖται πῶς οἱ μελέτες πού περιέχονται στό βιβλίο αὐτό δέν ἀποτελοῦν καμιά Ἱστορία τῆς Λογοτεχνίας. Εἶναι μιά προσπάθεια θεώρησης, ἀπό μιά ἄλλη σκοπιά — μέ βάση τίς ἀρχές πού ἀναφέρθηκαν πιά πάνω — τοῦ ἔργου μερικῶν ἀπό τοὺς πιά διαλεχτούς Ἑλληνες λογοτέχνες, αὐτοὺς πού καθιερώθηκαν σάν οἱ κλασικοὶ δημιουργοὶ τῆς σύγχρονης λογοτεχνίας μας.

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ἄλεξανδρος Παπαδιαμάντης

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

Ὁ Παπαδιαμάντης εἶταν ὁ πρῶτος Ἕλληνας πεζογράφος ποὶ συγκλόνισε τὴν ψυχὴ μου. Παιδί ἀκόμα — μόλις 12 χρόνων — ἐνίωσα τόσο βαθιὰ τὴν ἐπίδρασή του, ὥστε ἐπιχείρησα γὰ γράψω καὶ τὸ ... πρῶτο μου διήγημα, μέ θεματολογία σάν τὴ δική του. Ὁ κόσμος τοῦ Παπαδιαμάντη εἶταν ὁ κόσμος πού ζοῦσε γύρω μου, στό σπίτι μου, στόν τόπο μου, μέ τὰ ἴδια προβλήματα καὶ τίς ἴδιες ἔγνοιες... Ὁ κόσμος τοῦ καθημερινοῦ μόχθου, τῆς φτώχειας καὶ τῆς στέρησης, πού τόν συναπαντοῦμε καὶ σήμερα στό κάθε μας βῆμα...

Γι' αὐτό καὶ δέχτηκα μέ πολλὴ χαρὰ νά ἐτοιμάσω, στά 1963 γιά τίς «Πολιτικές καὶ Λογοτεχνικές Ἐκδόσεις» μιὰ Ἐπιλογή ἀπὸ τό ἔργο του καὶ μιὰ εἰσαγωγικὴ μελέτη γι' αὐτό τό ἔργο καὶ τόν Παπαδιαμάντη. Ἡ κυκλοφορία τῆς Ἐπιλογῆς, μέ πρόλογο τῆ μελέτῃ μου αὐτῇ, μοῦ φέρε μιὰ μεγαλῦτερη χαρὰ: Ἐνα γράμμα τοῦ ἀξέχαστου στοχαστῆ, κριτικοῦ καὶ ποιητῆ Μάρκου Αὐγέρη, μέ πολύ παινευτικά λόγια. Σημειῶνω πὼς ὁ Αὐγέρης εἶχε γνωρίσει ἀπὸ κοντὸ τόν Παπαδιαμάντη κι εἶχε ἀσχοληθεῖ μέ τό ἔργο καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ Σκιαθίτη πεζογράφου. Παραθέτω τό σχετικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τό γράμμα αὐτό πού χρονολογεῖται ἀπὸ τίς 7 Αὐγούστου 1964:

«...Σοῦ γράφω ἀπ' ἀφορμὴ τοῦ Προλόγου σου στόν Παπαδιαμάντη. Μοῦ ἄρεσε ἐξαιρετικά. Εἶναι μιὰ ἄρτια μελέτη γιά τόν Παπαδιαμάντη κι οἱ γνῶμες σου γιά τόν κόσμο τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τὴν ἰδεολογική του τοποθέτηση προσθέτουν, ἀπὸ ἀριστερὴ πλευρὰ παρατηρήσεις καὶ πρωτότυπες κι ἀξιόλογες γιά τὴν ἐμβάθυνση, τὴν κριτικὴ καὶ ἰδεολογική, τοῦ Παπαδιαμάντη. Γιατί πραγματικά, ὅπως σωστά παρατηρεῖς, πολλές κρίσεις ἀπὸ τὴν ἀριστερὴ κριτικὴ ἀδικοῦν τόν Παπαδιαμάντη.

Κοντὰ στίς ὀρθές γνῶμες καὶ τίς σύντομες πληροφορίες ποὶ δίνεις γιά τόν Παπαδιαμάντη καὶ τό ἔργο του, πρέπει νά ἐξάρω καὶ

τήν ισόροπη διάρθρωση τῶν στοιχείων, πού ἀποτελοῦν τή μελέτη σου, πού χωρίς ἐξάρσεις καί περίπλοκες δῆθεν ψυχολογικές καί κοινωνικές διερευνήσεις διαφωτίζουν λαμπρά τόν Παπαδιαμάντη καί τό ἔργο του...».

Ἡ μελέτη ἐκείνη, ξανακοιταγμένη καί συμπληρωμένη τώρα μέ νέα στοιχεῖα, πού θεωρήθηκαν ἀπαραίτητα, παίρνει τή θέση της σέ τούτη τήν προσπάθεια νά ἐκτιμηθεῖ, ἀπό ἄλλη σκοπιά, ἡ λογοτεχνική μας κληρονομιά.

Μιά ζωή γεμάτη μόχθο καί φτώχεια

Ὁ μέγας διηγηματογράφος μας Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης γεννήθηκε στίς 4 Μάρτη τοῦ 1851 καί πέθανε στίς 3 Γενάρη τοῦ 1911 στή Σκιάθο, τό μικρό νησί τῶν βόρειων Σποράδων. Ὁ πατέρας του Ἀδαμάντιος Ἐμμανουήλ, εἶταν παπάς. Ὁ τελευταῖος ἀπόγονος τῆς γενιᾶς τῶν Κολυβάδων, πού λίγο πρὶν τήν Ἐπανάσταση τοῦ Εἰκοσιένα εἶταν οἱ οἰκονομικοί καί πνευματικοί ἄρχοντες τοῦ νησιοῦ. Ἡ μάνα του — ἡ Γκιούλιω — εἶταν κι αὐτή ἀπό τή γενιά τῶν Μωραϊτιδιδῶν, αἷς ἀπό τίς «ἐπτά ἕως ὀκτώ ἢ τό πολύ δέκα οἰκογενείας», ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἴδιος ὁ Παπαδιαμάντης, πού εἶχαν, γύρω στα 1800, «κτῆμα των ὄλην τήν νῆσον».

Ὁ πατέρας τοῦ Παπαδιαμάντη (1818 - 1895), γιά νά ζήσει τήν πολυμελή οἰκογενεῖά του (τέσσερες κοπέλες καί δύο γιούς), εἶταν ὑποχρεωμένος — κοντά στό παπαδιλίκι — ν' ἀσχολεῖται καί μέ πολλές ἄλλες δουλιές: νά καλλιεργεῖ τά λιγοστά χωραφάκια του, νά κάνει τό δάσκαλο στό σχολεῖο καί τό γραμματικό σέ διάφορους κοινοτικούς κι ἐκκλησιαστικούς ὀργανισμούς. Ὅλα ὁμως αὐτά δέν ἐπαρκοῦν νά ἐξασφαλίσουν μιὰ στοιχειώδη ἀνθρώπινη ζωή. Ἡ φτώχεια κι ἡ στέρηση εἶναι μόνιμοι ἔνοικοι στήν οἰκογένεια τοῦ πατέρα - Ἀδαμάντιου. Καί θά συντροφέψουν τό γιό του τόν Ἀλέξανδρο καί σ' ὄλη τήν κατοπινή ζωή του.

Ὁ πάτερ - Ἀδαμάντιος, ὡστόσο, ὄνειρεύεται νά δεῖ τό γιό του καθηγητή. Καί καταπιάνεται ὁ ἴδιος μ' αὐτό τό ζήτημα. Ὄταν ὁ Ἀλέξανδρος τελειώνει τό 1860 τό 4χρονο Δημοτικό Σχολεῖο, ὁ παπάς τόν γράφει στήν Α' Σχολαρχεῖο, πού ὑπῆρχε τότε στή Σκιάθο. Γιά νά συνεχίσει ὁμως τίς σπουδές, θάπρεπε νά πάει ἄλλα δύο χρόνια στή γειτονική Σκόπελο, ὅπου ὑπῆρχε πλήρες Σχολαρχεῖο. Ἀλλά τά οικονομικά τοῦ παπᾶ δέν ἐπαρκοῦν καί γι' αὐτό κρατάει τρία

χρόνια στό σπίτι τόν Ἀλέξανδρο καί τόν προγυμνάζει μόνος του.

Ὁ νεαρός Ἀλέξανδρος ἔχει μεγάλη ὄρεξη, πραγματικό πάθος, νά μορφωθεῖ. Καί δέν ξεκολλάει ἀπό τά βιβλία. Παράλληλα βοηθάει τόν πατέρα του στίς ἱερατικές ἀσχολίες του. Πάει μαζί του στό πανηγύρια καί στίς τελετές. Ψέλνει στίς λειτουργίες. Μαθαίνει ὅλα τά ἐκκλησιαστικά. Ζεῖ καί μεγαλώνει σ' ἓνα κλίμα ἔντονης θρησκευτικῆς τυπολατρίας, πού ἀποτυπώνεται βαθιά στήν παιδική του ψυχή. Κι ὅλα αὐτά τά βιόματα τῆς παιδικῆς του ἡλικίας θά ξαναγυρίσουν ἀργότερα σάν ὀλοζώντανες μνημές καί θ' ἀποτελέσουν τόν τόσο χαρακτηριστικό καί ἰδιότυπο διάκοσμο τῆς κατοπινῆς πνευματικῆς του δημιουργίας.

Ὁ καθημερινός συγχρωτισμός μέ τίς θρησκευτικές ἀσχολίες τοῦ πατέρα του, οἱ μόνιμες οἰκονομικές στενοχώριες τοῦ σπιτιοῦ, ἡ ἀδιάκοπη ἔγνοια γιά τό αὔριο, πού προβάλλει πάντα ἀβέβαιο, θά ἐπιδράσουν σοβαρά στή διαμόρφωση τοῦ χαρακτήρα του — ἑνός χαρακτήρα κλειστοῦ — καί θά συντελέσουν νά καλλιεργηθεῖ ἓνα αἶσθημα κοινωνικῆς δειλίας, πού τόσο τόν βασάνισε σ' ὅλη του τή ζωή.

Τελειώνει μέ πολλές στερήσεις τό Σχολαρχεῖο στή Σκόπελο καί τό 1867 γράφεται στό Γυμνάσιο τῆς Χαλκίδας. Τόν ἄλλο χρόνο ὁμως δημιουργεῖ ἐπεισόδιο μέ κάποιον καθηγητή του καί ξαναγυρίζει στή Σκιάθο. Στό σπίτι, ὅσο, ἐπιμένουν ὅλοι νά συνεχίσει τίς σπουδές. Διαβάζει μόνος του καί τόν ἄλλο χρόνο δίνει ἐξετάσεις. Παίρνει τό ἐνδεικτικό τῆς Β' τάξης Γυμνασίου καί τό 1870 — σέ ἡλικία 19 χρονῶν — γράφεται στό Γυμνάσιο τοῦ Πειραιᾶ. Οἰκονομικά ὑποφέρει πολύ. Ἀπαντώντας σέ γράμμα τοῦ πατέρα του, στό ὁποῖο ὁ παπᾶς ἐξιστοροῦσε τήν ἄθλια οἰκονομική κατάσταση τοῦ σπιτιοῦ καί τοῦ παραπονοῖταν γιά τά ὅσα μάθαινε σέ βάρος του, ὁ Ἀλέξανδρος γράφει:

«Ἡ ἐπιστολή σας μ' ἐβύθισεν εἰς λύπην. Βεβαίως γνωρίζω ὅτι εἶμαι ἄχθος σπουδαῖον διά τά ὑμέτερα, ἅτινα εἶναι μικρά καί ἀπαιτοῦσιν ταχεῖαν ἐπικουρίαν, ἀλλά δέν δύναμαι νά πράξω ἄλλο ἢ νά περιμένω (ἐπί τοῦ παρόντος), παρ' ὑμῶν τά πάντα. Ἐάν ἡ οἰκονομική ὑμῶν κατάσταση εἶναι ὑπέρποτε δυσάρεστος, δέν δύναμαι καί πάλιν νά πράξω ἄλλο ἢ νά...διακόψω τάς σπουδάς μου καί νά εἰσέλθω εἰς τόν πρακτικόν βίον. Δέν εἶναι οὔτε ἐπιεικές, οὔτε συμβιβάζεται μέ τάς ἔξεις καί τά ἦθη καί τήν δειλίαν μου τό νά ζητῶ χρήματα ἀπό τόν τυχόντα πατριώτην. Ἀρκετές ντροπές ἔφαγα ἕως τώρα... ὦ, ἐάν εἶχον σήμερον, αὐτήν τήν στιγμήν, ἕως πενήντα δραχμάς, ἤθελον κάμει τόν σταυρόν μου, ἀλλά δέν τάς ἔχω...».

Ἐπακολουθεῖ ἓνα ἀκόμα γράμμα πρὸς τὸν πατέρα του, πού ὁ ἴδιος τὸ χαρακτηρίζει «ἀγροῖκον ἔγγραφον» καὶ στὸ ὁποῖο τοῦ περιγράφει τὴν ἔσχατη ἀπαθλίωσή του. Σέ συνέχεια, παρατάει τὰ θρανία καὶ ξαναγυρίζει στὴ Σκιάθου. Ζεῖ ἐκεῖ δύσκολες μέρες. Τὸ εἰκοσάχρονο παλικάρι παραδέρνει ἀνάμεσα στὸ σκοτεινὸ καὶ ἀβέβαιο μέλλον του, τίς ἀνάγκες τῆς ζωῆς πού προβάλλει ἢ ἡλικία του καὶ τὴν τάση γιὰ ἀσκητισμὸ, στὸν ὁποῖο τὸν σπρώχνει ἢ οἰκογενειακὴ του ἀγωγή καὶ τὸν βλέπει σὰν τὴ μοναδικὴ διέξοδο. Τὸν πείθουν ὁμως νὰ συνεχίσει τίς σπουδές καὶ τὸ 1871 ξαναπηγαίνει στὴν Ἀθήνα μὲ συστατικὰ γράμματα γιὰ δουλιὰ καὶ σπουδές μαζί. Μὰ δὲν καταφέρνει νὰ βρεῖ δουλιὰ κι ἐπιστρέφει στὴ Σκιάθου μὲ τὴν πεποίθηση πὺς δὲν εἶναι ἱκανὸς γιὰ τίποτα. Τὸν ἄλλο χρόνο (1872) φεύγει γιὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος, μὲ τὸν παιδικὸ του φίλο Νικόλα Διανέλο — ποῦχε γίνεαι κιόλας καλόγερος — μὲ σκοπὸ νὰ καλογερέψει. Τὰ πράγματα ὁμως ἐκεῖ δὲν εἶταν ὅπως τὰ φανταζόταν. Ἀκόμα καὶ οἱ ἴδιοι οἱ καλόγεροι τὸν συμβουλεύουν «νὰ γυρίσει πίσω στὸν κόσμον...».

Ξαναπηγαίνει στὴν Ἀθήνα τὸν ἄλλο χρόνο, δίνει ἐξετάσεις, περνάει τὴν Γ' Γυμνασίου πού τὴν εἶχε ἀφήσει στὴ μέση καὶ γράφεται στὴν τελευταία τάξη, στὸ Βαρβάκειο. Ἡ ἐπιτυχία αὐτὴ καὶ κάποια ψευτοδουλιὰ πού βρισκᾶται, τοῦ δίνουν θάρρος. Τελειώνει τὸ Γυμνάσιο καὶ γράφεται στὸ Πανεπιστήμιον, στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή. Καταφέρνει νὰ βρεῖ μερικὲς προγυμνάσεις καὶ τὰ βολεῦει κάπως οἰκονομικά. Διαβάζει πολὺ. Μελετᾶει συστηματικὰ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ λογοτεχνία. Μαθαίνει μόνος του γαλλικὰ καὶ ἀγγλικὰ. Παρακολουθεῖ μ' ἐνδιαφέρον τὴ σύγχρονὴ του εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία. Ἡ μόρφωσή του εἶναι καταπληκτικὴ κι ἀποσπάει τὸ θαυμασμὸ ὄλων ὅσοι τὸν γνωρίζουν. Σχετίζεται μὲ δημοσιογράφους καὶ λογοτέχνες τῆς ἐποχῆς κι ἀρχίζει νὰ δίνει, μὲ πληρωμὴ, μεταφράσεις στίς ἐφημερίδες.

Ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν παραπέρα δημιουργία του στάθηκε ἡ γνωριμία του μὲ τὸ Βλάση Γαβριηλίδη καὶ τὸν Κλεάνθη Τριανταφύλλου — δύο πρωτοπόρους δημοσιογράφους καὶ πνευματικούς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς — πού κυνηγημένοι ἀπὸ τοὺς Τούρκους γιὰ τὴν ἐθνικὴ δράση τους στὴν Πόλη, ἦρθαν τότε στὴν Ἀθήνα. Στὸ Γαβριηλίδη, μάλιστα, ἐμπιστεύεται ὁ Παπαδιαμάντης καὶ τὸ πρῶτον του μυθιστόρημα: «Ἡ Μετανάστις». Ἐκεῖνος τὸ διαβάσει, ἐνθουσιάζεται καὶ τὸ στέλνει νὰ δημοσιευτεῖ στὸ «Νεολόγον» τῆς Πόλης.

Ὁ πάτερ - Ἀδαμάντιος περιμένει νὰ δεῖ τὸ γιό του καθηγητὴν, μὰ ὁ Ἀλέξανδρος ἔχει νιώσει κιόλας νὰ ξυπνάει μέσα του τὸ πάθος τῆς Τέχνης καὶ χαράζει τὴ δική του πορεία. Στὴ μητέρα του, πού

κατέβηκε στην Ἀθήνα νά τόν δεῖ, ἐμπιστεύεται τό σκοπό του: «Ἐγώ θά γίνω συγγραφέας, τῆς λέει. Θά διαβάζω καί θά γράφω καί ἄλλο τίποτα δέν μπορῶ νά κάνω!».

Ἄργότερα, ὁμως, θά σαρκάσει τόν ἑαυτό του γιά τήν ἀπόφασή του αὐτή μέ τοῦτα τά λόγια: «Πενιχρός τήν ἀναβολήν, πτωχαλαζών, τρέφων ἀλλοκότους ιδέας...», ἔμεινε στήν Ἀθήνα «...ἀσχολούμενος μέ ἔργα οὐχί παραδεδεγμένης χρησιμότητος...». Εἶναι εὐκόλο νά φανταστεῖ κανεῖς πόσο εὐτελῆ θά εἶταν τά ἔσοδά του ἀπό τά ἔργα αὐτά πού δέν εἶταν «παραδεδεγμένης χρησιμότητος» ἐκείνη τήν ἐποχή, ὅταν ἀναλογιστεῖ πῶς καί σήμερα, ἑκατό χρόνια ἀπό τότε πού ὁ Παπαδιαμάντης πῆρε τήν ἀπόφαση νά «ζήσει» ἀπό τήν Τέχνη του, ἐλάχιστοι Ἑλληνες λογοτέχνες καί καλλιτέχνες μποροῦν νά ποῦν ὅτι ζοῦν ἀπό τό ἐπάγγελμα αὐτό.

Ὁ Παπαδιαμάντης δημοσιεύει στή σειρά 4 μυθιστορήματα καί 181 διηγήματα. Γιά νά ἐξασφαλίσει ὁμως ἕνα κομμάτι ψωμί ἀναγκάζεται νά δουλεύει σκληρά σάν διορθωτής σιά τυπογραφεία καί σάν μεταφραστής στίς ἐφημερίδες καί σιά περιοδικά. Καί πάλι δύσκολα τά βολεύει. Τά οἰκονομικά του εἶναι συνεχῶς ἄθλια. Ὑποφέρει πολύ. Στό δ' ἠγημά του «Πατέρα στό σπίτι» (1894), ἀποκαλύπτει μιά πτυχή ἀπό τό καθημερινό δράμα του: «Κατ' ἐκείνην τήν ἡμέραν — γράφει — συνέβη νά εἶμαι πλοῦσιος, διότι εἶχα κατορθώσει, μετά πέντε ἐκλιπαρήσεις καί μετά τέσσαρες ἀποπομπάς νά λάβω δεκαπέντε δραχμῆς, ἀπέναντι ὀγδοήκοντα ὀφειλομένων μοι δι' ἀμοιβήν φιλολογικῆς ἐργασίας πέντε ἐβδομάδων...».

Ἡ ζωή του στήν Ἀθήνα εἶναι ἕνας καθημερινός σκληρός ἀγώνας γιά τά πιά στοιχειώδη μέσα ἐπιβίωσης. Κοντά σ' αὐτό, τόν βασανίζει ἡ κατάσταση τοῦ σπιτιοῦ. Οἱ τρεῖς ἀνύπαντρες ἀδερφές γίνονται μόνιμος καημός. Ὁ θάνατος τοῦ ἀδερφοῦ του τόν συγκλονίζει. Τό ρίχνει στό πιό γιά νά ξεδόσει. Στό τέλος θά καταντήσει ἀλκοολικός.

Πότε - πότε γυρίζει στή Σκιάθο, πού ἐξαιτίας τῶν οἰκογενειακῶν του ἀτυχημάτων τήν ὀνομάζει «τόπον δοκιμασίας». Ὡστόσο, κοντά στοῦς δικούς του, στή στοργή καί στίς φροντίδες τους, βρίσκει λίγη ἀνακούφιση. Γιά νά ἐπιστρέψει καί πάλι στήν Ἀθήνα «...εἰς τήν πόλιν τῆς δουλοπαροικίας καί τῶν πλουτοκρατῶν — ὅπως τήν ἀποκαλεῖ — ὅπου ἀπό πολύ σύρω τόν σταυρό μου, μή ἔχων πλέον δυνάμεις νά τόν βαστάζω...».

Ὁ Παπαδιαμάντης βασανίστηκε καί ὑπόφερε ὅσο λίγοι Ἑλληνες λογοτέχνες. Τό κράτος, τά διάφορα ἰδρύματα καί οἱ ὀργανισμοί. ὅλοι ὅσοι εἶχαν τίς δυνατότητες, τόν ἄφηναν νά ὑποφέρει καί νά βα-

σανίζεται. Μόνον οί άπλοί άνθρωποι του λαού, πού τούς άγαπούσε καί τόν άγαπούσαν μόνον αὐτοί τόν συμπονοῦσαν καί του παραστέκονταν στίς άμέτρητες δυσκολίες του. Ὁ Μάρκος Αὐγέρης γράφει σχετικά:

«Ὁ Ἅγιος τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, μνημονεύεται συχνά τελευταία. Ἅγιος καί μάρτυρας πολυβασανισμένος στάθηκε σ' ὅλη τή ζωή του. Γνώρισε τή στέρηση καί τήν ταπείνωση ὅσο λίγοι μέσα στόν κόσμο τῶν γραμμάτων. Διορθωτής στά ὑπόγεια τυπογραφεία. ἀνώνυμος μεταφραστής στίς ἔφημερίδες, δοξασμένος διηγηματογράφος, πάντα φτωχοπορευόταν καί στά τελευταία χρόνια τῆς ζωῆς του στήν Ἀθήνα κινδύνεψε πολλές φορές νά πεθάνει τῆς πείνας. Γνώρισε ὅσο κανένας τό οἰκονομικό, σ' ὅλη του τή ζωή. Ἀπό τό Πάνθεο τῆς Δεξαμενῆς μέσα στούς πύο φημισμένους λογοτέχνες τοῦ τόπου, πού ἔζησαν ἐκεῖ πάνω πρῖν καί μετά ἀπό τό 1900, ἕως τήν πρώτη δεκαετία του, αὐτός ἦταν ὁ πύο δοξασμένος κι ὁ πύο ἑξαθλιωμένος. Τόν ἤξεραν κι ἡ πολιτεία κι ὅλοι ὅσοι διάβαζαν καί παρακολουθοῦσαν τά Ἑλληνικά Γράμματα, μά στίς μεγάλες του ἀνέχειες τόν βοήθησαν πύο πολύ οἱ τριγωνοί του φτωχοί άνθρωποι, οἱ γειτόνισσες κι ἡ σπιτονοικοκυρά του, κι ὁ μπακάλης κι ὁ καφετζῆς τῆς γειτονιάς κι οἱ λαϊκοί άνθρωποι πού τόν πονοῦσαν γιά τή φτώχεια του καί τόν σέβονταν σάν ἕνα γραμματισμένο μέ φήμη...» (Μ. Αὐγέρης, Ἄπαντα, τόμ. Α', ἐκδόσεις «Νέα Τέχνη», Ἀθήνα 1964).

Τό Μάρτη τοῦ 1908, τσακισμένος ἀπό τή σκληρή καί ἄχαρη ζωή του στήν Ἀθήνα, ὁ Παπαδιαμάντης ξαναγυρνάει στό ἀγαπημένο του νησί γιά νά βρεῖ ἀποκούμπι στό φτωχικό πατρικό του. Ἐξῆσε δύο χρόνια ἀνάμεσα στούς δικούς του καί τούς ἀπλοῦς ἀνθρώπους τῆς Σκιάθου καί στίς ἀρχές τοῦ Δεκέμβρη τοῦ 1910 ἔπεσε ἄρρωστος βαριά. Ἐπεσε γιά νά μὴν ξανασηκωθεῖ. Καί τότε τόν... «θυμήθηκε» τό κράτος. Στίς 2 Γενάρη τοῦ 1911 ἔφτασε ἀπό τήν Ἀθήνα ἕνα τηλεγράφημα. Τόν πληροφοροῦσαν ὅτι ἡ κυβέρνηση, ἀναγνωρίζοντας τό ἔργο του, τόν... «παρασημοφόρησε»!

— Ἀργά, πολύ ἀργά! ἀπάντησε ὁ μεγαλομάρτυρας τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων καί τά μάτια του γέμισαν δάκρυα.

Κι εἶταν ἀργά. Τήν ἄλλη μέρα τό ἀπόγευμα — 3 Γενάρη 1911 — σέ ἡλικία μόνον 60 χρόνων, ἔφευγε πικραμένος ἀπό τή ζωή, ἀφήνοντας στόν ἑλληνικό λαό, στό ἔθνος, μιάν ἀθάνατη κληρονομιά: τή θαυμαστή πνευματική δημιουργία του.

Ένα έργο πάντα ζωντανό και επίκαιρο

Ο Άλέξανδρος Παπαδιαμάντης πρωτοφανερώθηκε στα Έλληνικά Γράμματα τό 1879 μέ τό μυθιστόρημα «Ή Μετανάστις», γραμμένο σέ άψογη καθαρεύουσα. Άφηγεΐται τή δραματική ίστορία μιās Έλληνίδας στά χρόνια τής τούρκικης σκλαβιάς και τής διάσποράς του έλληνισμού. Τό έργο αυτό, όπως παρατηρεΐ ό Γιώργος Βαλέτας, «...κλείνει σπερματικά όλο τόν κατοπινό διηγηματογράφο και εΐναι από τά πρώτα νεοελληνικά μυθιστορήματα, θαλασσινό, μέ ώραΐες ναυτικές σκηνές και άφηγήσεις, μέ καθαρά λαϊκούς τύπους...».

Άκολουθεΐ, στά 1882, τό δεύτερο μυθιστόρημα: «Οί έμποροι τών έθνών», πού παρουσιάζει μεγάλη πρόοδο, σέ σχέση μέ τό προηγούμενο, τόσο από τήν άποψη τής άπεικόνισης τών ήρώων, όσο κι από τήν άποψη τής δομής και τής γλώσσας. Ή υπόθεση του έργου ξετυλίγεται γύρω στό 1200 και ζωντανεύει τήν έποχή τής Ένετοκρατίας στά νησιά του Αΐγαίου.

Στά 1884 δημοσιεύει τό τρίτο μυθιστόρημα μέ τόν τίτλο: «Ή Γυφτοπούλα», πού ή υπόθεσή του διαδραματίζεται στα χρόνια γύρω από τήν άλωση τής Πόλης (1453) κι έχει για κεντρική ιδέα τή σύγκρουση τής ειδωλολατρείας μέ τό χριστιανισμό. «Ή Γυφτοπούλα» έπιβεβαιώνει πιο πειστικά τά λογοτεχνικά προσόντα του Παπαδιαμάντη και στεριώνει τή λογοτεχνική φήμη του.

Άκολουθεΐ, στα 1885, ό «Χρήςτος Μηλιώνης», τό τελευταίο του μυθιστόρημα στή σειρά τών ιστορικων άφηγημάτων του και στό όποιο αναπλάθει μέ έξοχο καλλιτεχνικό τρόπο τά ιστορικά γεγονότα, ζωντανεύοντας τή σκληρή καταπίεση τών Τούρκων τυράννων και τήν ήρωική αντίσταση και πάλη τής άθάνατης κλεφτουριάς. Από λογοτεχνική άποψη ό «Χρήςτος Μηλιώνης» εΐναι έργο άνώτερο άπ' όλα τά προηγούμενα. Ή αφήγησή του εΐναι πιο σφιχτοδεμένη, ή ανατομία τών ήρώων ψυχολογημένη βαθιά, ή άτμόσφαιρα όλοζώντανη. Τό πιο βασικό όμως εΐναι πως μέ τό «Χρήςτο Μηλιώνη», ό Παπαδιαμάντης κάνει τό αποφασιστικό άλμα από τό μεσαιωνικό ρομαντισμό στή σύγχρονη του πραγματικότητα. Ωριμος πιά στήν ήλικία και στή σκέψη θ' άγκαλιάσει στό κατοπινό έργο του τήν έποχή του μέ τά προβλήματά της.

Τό 1887 δημοσιεύει τό πρώτο του διήγημα, τό «Χριστόψωμο». Κι από τότε ως τό θάνατό του θά χαρίσει στή λογοτεχνία μας 181 διηγήματα, πού δημοσιεύονται στον καθημερινό Τύπο, εκδίδονται

σέ βιβλία και δημιουργούν όχι μόνο ένα πολυάριθμο αναγνωστικό κοινό, αλλά και μία παράδοση για τό λογοτεχνικό αυτό είδος. Ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι ἀναμφισβήτητα ὁ πραγματικός θεμελιωτής, ὁ πατέρας τοῦ νεοελληνικοῦ διηγήματος, πού τό καλλιέργησε μέ συνέπεια, μέ ἐπιμονή καί μ' ἐπιτυχία εἰκοσιπέντε ὀλόκληρα χρόνια.

Ὁ Παπαδιαμάντης ἔγραψε, βέβαια, πολλά διηγήματα καθαρὰ ἠθογραφικά. Τά περισσότερα ὁμως — καί τά πιό εὐτυχισμένα — εἶναι τά ρεαλιστικά του διηγήματα, ὅπου ἀπεικονίζονται οἱ κοινωνικές σχέσεις τῆς ἐποχῆς σ' ὄλη τή δραματική τους σύγκρουση κι ἀπ' τά ὅποια ξεπηδάει ἀβίαστα ἡ καταδίκη αὐτῶν τῶν σχέσεων. Ὅλο του τό ἔργο εἶναι διαποτισμένο ἀπό φλογερή ἀγάπη πρὸς τόν ἀπλό λαό, ἀπό σαρκασμό καί καυστική εἰρωνία γιά τοὺς ἄρχοντες καί τοὺς φαυλοκρατικούς θεσμούς τους. Τά βάσανα κι οἱ καημοὶ τοῦ λαοῦ — πού εἶναι καί δικά του βάσανα καί καημοὶ καί του ἔχουν ποτίσει μέ τόσες ὀδυνηρές ἐμπειρίες — ζωντανεύονται με τρόπο μοναδικό... Οἱ ἥρωές του — θαλασσοδαρμένοι ναυτικοὶ καί δουλευτές τῆς γῆς, φτωχοὶ καί τίμιοι βιοπαλαιστές τῆς πόλης, ὅλοι ἀπλοὶ ἄνθρωποι τῆς δουλιᾶς καί τοῦ μόχθου, ψυχογραφοῦνται τόσο βαθιά καί τόσο πειστικά, ὥστε θαρεῖ κανεὶς πρὸς τοὺς συναπαντάει ἀκόμα καί σήμερα σέ κάθε βῆμα του μέσα στήν ἐλληνική πραγματικότητα. Ὁ Παπαδιαμάντης, διηγεῖται ὁ Μάρκος Αὐγέρης, «...εἶχε φιλίες μέ ἐργάτες οἰκοδόμους καί τοὺς ἐπαιρνε μακρῶς ἀπὸ τὴν παρέα μας. Φοβόταν μήπως ἀπὸ ἀπολαϊότητα τοὺς προσβάλει κανένας ἀπὸ μᾶς. Ἡ τρεμούλα του αὐξαινε μπροστά στοὺς ξένους, μὰ σιγά-σιγά καλμάριζε κοντὰ στοὺς ἀνθρώπους τοῦ καθημερινοῦ μόχθου...» (βλ. περιοδικό «Νέα Ἑστία», 15.11.73).

Ὁ Παπαδιαμάντης καί τά προβλήματα τοῦ καιροῦ του

Ὁ Παπαδιαμάντης ἔζησε σέ μίαν ἐποχή πού ἡ πιό προοδευτική μερίδα τῆς τοτινῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας κάνει μίαν σοβαρὴ προσπάθεια ἐξυγίανσης τῆς ἐθνικῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς. Εἶναι μίαν ἐποχή ἀρκετὰ ἔντονων πολιτικῶν, κοινωνικῶν καί ἰδεολογικῶν ζυμώσεων καί συγκρούσεων. Τά προβλήματα μιᾶς δημοκρατικῆς ἀναγέννησης τῆς χώρας προβάλλονται μέ ὀξύτητα. Πῶς ἀποκρίνεται ὁ Παπαδιαμάντης στά προβλήματα αὐτά;

Παίρνει θέση κι ἀπαντάει θετικά, μέ τό δικό του τρόπο, στά πιό βασικά προβλήματα τῆς ἐποχῆς του. Πολιτικά ὁ Παπαδιαμάντης

ἀνῆκε στὶς δυνάμεις πού προσπαθοῦσαν νά στηριχθοῦν στὴν ἑλληνική πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς, ν' ἀντιπαλαίψουν τὴ φαυλοκρατία τῆς τσιφλικάδικης ὀλιγαρχίας καὶ νά φέρουν μιὰ ἀλλαγὴ στὴ ζωὴ τοῦ τόπου. Αὐτό, φυσικά, δέν σημαίνει καθόλου πῶς ὁ Παπαδιαμάντης εἶχε διαμορφώσει κιόλας μέσα του κάποια ὀλοκληρωμένη καὶ ξεκαθαρισμένη κοσμοθεωρία. Ἄν πάλαιψε καὶ στηλίτευσε τὰ «κοινωνικά κακά» τῆς ἐποχῆς του, εἶταν γιὰτὶ ἀγαποῦσε πολὺ τὸ λαό, γιὰτὶ εἶταν στενά δεμένος μαζί του.

Ὁ Παπαδιαμάντης μένει κοντὰ στὸ λαό καὶ τὸ δράμα του. Τὸν βλέπει νά ζεῖ βουτηγμένος στὴ φτώχεια καὶ τὴν ἀμορφωσιά καὶ νά πέφτει θύμα πότε τῆς μιᾶς καὶ πότε τῆς ἄλλης πολιτικῆς κλίμακας, πού καπηλεύεται τὰ αἰσθήματα καὶ τοὺς πόθους του, γιὰ νά δυνάμυνει τὴν ἐκμετάλλευση καὶ νά τὸν κρατᾶει στὴ δυστυχία καὶ στὴν καθυστέρηση. Ἄπο πολὺ νωρίς, σ' ἓνα γράμμα του ἀπὸ τὴν Ἀθήνα (16.2.1878) πρὸς τὸν πατέρα του, ἀναφερόμενος σὲ μιὰ τυχοδιωκτικὴ προσπάθεια γιὰ ἐξέγερση στὴ Θεσσαλία⁽¹⁾ ὁ Παπαδιαμάντης θὰ συλλάβει τὸ νόημα τῶν τυχοδιωκτισμῶν τῆς τσιφλικάδικης φαυλοκρατίας, πού ἀποκορυφώθηκαν τὸ 1897 μὲ τὸν εἰκονικὸ πόλεμο τῆς δυναστείας τῶν Γλύξμπουργκ καὶ τῶν Ἀγγλῶν προστατῶν της, καὶ ὁδήγησε στὴν ἐπιβολὴ τοῦ περιβόητου Διεθνoῦς Οἰκονομικοῦ Ἐλέγχου. «...Γίνονται δὲ τόσαι καταχρήσεις — γράφει ὁ Παπαδιαμάντης — περί τὴν διεξαγωγὴν τῶν κινήματων τούτων, ὥστε ἡ ἐπανάστασις θεωρεῖται κοινῶς ἐνταῦθα ὡς ναυαγήσασα. Χύνουσι δὲ τὸ αἷμα των ἀθῶοι τινες νέοι, ἀδίκως καὶ ἀνωφελῶς, ἐνῶ ἄλλοι πλουτίζονται ἐκ τῆς διαχειρήσεως τῶν ἱερῶν τούτων χρημάτων καὶ φαίνονται παχυνόμενοι ἐκ τοῦ αἵματος τῆς ἀπειροκάκου νεολαίας...».

Ἀλλὰ καὶ στὸ ἔργο του, μὲ τὸ ρωμαλέο του ταλέντο ὁ Παπαδιαμάντης σαρκάζει καὶ σατιρίζει τὴν κρατικὴ ἀθλιότητα, ξεγυμνώνει καὶ μαστιγώνει ἀμείλιχτα ἄρχοντες κι ἐκμεταλλευτὲς — «...τούς πλουτοκράτες τοκογλύφους, αἱματοφάγους, πολιτικάντηδες, ρουσφετολόγους, λαοπλάνους, τυχοδιώκτας», ὅπως τοὺς ἀποκαλεῖ.

Στὴ «Φόνισσα» πού — ὅπως πολὺ σωστά γράφει ὁ Γ. Βαλέτας — «...θέλησε νά προσωποποιήσει τὴ λαϊκὴ δυστυχία στὴν πιὸ τραγικὴ της ἔκφραση», ὁ Παπαδιαμάντης βρίσκει τὴν εὐκαιρία νά στιγματίσει τὴν ἄγρια ἐκμετάλλευση τοῦ λαοῦ ἀπὸ τὸ ἀντιλαϊκὸ κράτος. Ἄπο τότε πού γίναμε κράτος, γράφει, «...τὴν πλιατσικολογίαν διεδέχθη ἡ φορολογία καὶ ἔκτοτε ὁ περιούσιος λαὸς ἐξακολουθεῖ νά δου-

* Ἡ Θεσσαλία εἶταν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ σκλαβωμένη στοὺς Τούρκους. Ἐλευθερώθηκε καὶ ἐνώθηκε μὲ τὴν Ἑλλάδα τὸ 1881.

λεύη διά τήν μεγάλην κεντρικήν γαστέραν τήν ὠτα οὐκ ἔχουσιν...»

Στούς «Χαλασοχώρηδες» χτυπάει τά τρωτά τῆς κομματικῆς φαυλοκρατίας καί προβάλλει μέ τά ἴδια τά γεγονότα τήν ἀνάγκη τοῦ ἠθικοῦ καθαρμοῦ. Ζωντανεύει τόσο ρεαλιστικά καί μέ τέτια δύναμη τόν τύπο τοῦ «ἔθνοπατέρα», ὥστε νά συμπυκνώνει σ' αὐτόν ὅλη τή φαυλοκρατία τῆς «Ψωροκώσταινας». Διαβάζει κανεῖς τό διήγημα αὐτό, γραμμένο πρὶν ἀπό δεκάδες χρόνια κι ἔχει τήν ἐντύπωση πὼς ἀναφέρεται σέ σύγχρονες καταστάσεις. Τό ρουσφέτι, ἡ ἰδιοτέλεια, ἡ ἀργομισθία, ἡ διαφθορά, ἡ κομματική συναλλαγή, ὁ παρασιτισμός, ὁ τραμπουκισμός — στήν ἡμερήσια διάταξη. Ἡ πολιτική ἀθλιότητα στό ἀποκορύφωμά της. Αὐτή τήν πολιτική ἀθλιότητα θά τήν ἔχει σάν ἓναν ἀπό τούς μόνιμους στόχους τοῦ καταλυτικοῦ σαρκασμοῦ του.

«... Ἀφότου ἠλευθερώθημεν — γράφει —, ἀφότου δηλαδή μετηλλάξαμεν τυράννους, τούς ὁποίους διά τῶν ἐκλογῶν φανταζόμεθα ὅτι ἀντικαθιστῶμεν τάχα συχνότερα, ἀπλῶς ἐπιβεβαιώνεται ἡ λαϊκή παροιμία: Ἄλλαξε ὁ Μανωλιός κι ἔβαλε τὰ ροῦχα ἀλλοιῶς».

Στή νουβέλα τοῦ «Βαρδιάνος στά σπόρκα», θά στηλιτέψει σάν ρίζα τοῦ κακοῦ τό ἴδιο τό κράτος τῆς τσιφλικάδικης φαυλοκρατίας: «... Τό πλεῖστον κακόν, γράφει, ὀφείλεται ἀναντιρρήτως εἰς τήν ἀνικανότητα τῆς ἑλληνικῆς διοικήσεως... Κακή ὑπόψια, δυσπιστία καί ἰδιοτέλεια, χωροῦσα μέχρις ἀπανθρωπίας ἐβασίλευε πανταχοῦ... Θά ἔλεγέ τις ὅτι ἡ χολέρα ἦτο μόνον ἡ πρόφασις καί ὅτι ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν ἀνθρώπων ἦτο ἡ ἀλήθεια...».

Ἡ τσιφλικάδικη ὀλιγαρχία πού μέ τήν ἀβυσσαλέα ἀπληστία της καί τό μεταπρατικό τυχοδιωκτισμό της δέν διστάζει μπροστά σέ τίποτε, προκειμένου νά θησαυρίσει ἀπό τόν ἰδρώτα καί τό αἷμα τοῦ λαοῦ, συγκεντρώνει τούς κεραυνούς τοῦ Παπαδιαμάντη. Στό διήγημα τοῦ «Τά βενέτικα», γράφει: «Γιά ν' ἀποκτήση κανεῖς γρόσια ἄλλος τρόπος δέν ὑπάρχει: Πρέπει νάχη μεγάλη τύχη, νά εὔρη στραβόν κόσμο καί νά εἶναι αὐτός μέ ἓνα μάτι, δέν τοῦ χρειάζονται δύο. Πρέπει νά φάη σπίτια, νά καταπιῇ χωράφια, νά βουλιάξῃ καράβια. μέ τριανταεξ τὰ ἑκατό θαλασσοδάνεια, τό διάφορο κεφάλι...».

Κι ἄλλοῦ: «... Ἡ πλουτοκρατία... γεννᾷ τήν ἀδικία, αὕτη τρέφει τήν κακουργίαν, αὕτη φθείρει σώματα καί ψυχάς. Αὕτη παράγει τήν κοινωνικήν σηπεδόνα. Αὕτη καταστρέφει κοινωνίας νεοπαγεῖς...» («Χαλασοχώρηδες»).

Μεγάλη ἔκταση στό ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη κατέχει τό πρόβλημα τῆς θέσης τῆς γυναίκας στήν κοινωνία. Κι ὁ... «ἀναχωρητής», ὁ «κοσμοκαλόγερος», ὅπως ἀρέσκονται νά τόν ἀποκαλοῦν τόν

Παπαδιαμάντη, προβάλλει από τό έργο του αυτό σάν ό πιό θερμός συνήγορος καί ύπερασπιστής τών κοινωνικών δικαιωμάτων τής Έλληνίδας. Ή «Φόνισσα», ή νουβέλα αυτή (κοινωνικό μυθιστόρημα τήν θέλει ό δημιουργός της), πού δεσπόζει σ' όλη τή δημιουργία του Παπαδιαμάντη κι άποτελεϊ ένα από τά πιό διαλεχτά έπιτεύγματα τής νεοελληνικής λογοτεχνίας για τόν έξοχο τρόπο καί τή δύναμη μέ τήν όποία άπεικονίζει τή δραματική ζωή του λαου μας είναι μιά συντριπτική καταδίκη τής βαριάς μοίρας τής Έλληνίδας καί μιά φλογερή συνηγορία για τήν άπολυλύτρωσή της. Τά κορίτσια στην έποχή του Παπαδιαμάντη (άλλά καί στην έποχή μας), έξαιτίας τής κοινωνικής άνισότητας τής γυναίκας θεωρούνταν βάρος για τήν οικογένεια. Ή άποκατάστασή τους είναι προβληματική. Από τή μιά μεριά γιατί οί νέοι αναγκάζονται από τή φτώχεια καί τήν οικονομική καθυστέρηση νά μεταναστεύουν κι άπ' τήν άλλη γιατί τά έξοδα του γάμου, μέ τήν προίκα, είναι άβάσταχτα.

Ή ήρωίδα του Παπαδιαμάντη, — ή θεία Χαρούλα, ή Φραγκογιαννου — δέν είναι τύπος έγκληματικός. Αν έκανε τό έγκλημα καί στραγγάλισε τήν έγγονή της, είναι γιατί «...πήλωσε ό νοϋς της», όπως λέει ό συγγραφέας, καθώς αναλογιζόταν τά οικογενειακά βάρη καί τήν καταφρονημένη θέση τής Έλληνίδας στην κοινωνία. «...Τι νά σου πω!...λέγει. Έτσι τοϋρχεται τ' άνθρώπου, τήν ώρα πού γεννιώνται (τά κορίτσια) νά τά καρυδοπνίγη...».

Ή βαριά μοίρα τής Έλληνίδας άπεικονίζεται καί σέ πολλά άλλα διηγήματα του Παπαδιαμάντη καί φωτίζεται από πολλές πλευρές. Καί δέν ύστερούν, από τήν άποψη αυτή, σέ ρεαλισμό καί τραγικότητα τέτια διηγήματα όπως: «Πατέρα στό σπίτι», «Χωρίς στεφάνι», «Ρόδινα άκρογιάλια», «Ό Άμερικάνος», «Άστεράκι», «Έρωσ ήρωος», «Γάμος του Καραχμέτη», «Βλαχοπούλα» καί άλλα.

Ένα τρίτο θέμα πού κυριαρχεί στό ένα τρίτο τής δημιουργίας του Παπαδιαμάντη είναι τό θέμα τής ξενητιάς, τής μετανάστευσης. Ένα θέμα, δηλαδή, πού έχει καί σήμερα δραματική επικαιρότητα μέ τίς χιλιάδες τών Έλλήνων πού αναγκάζονται νά ξενητευτούν για νά βροϋνε στόν ήλιο μοίρα!...

Άναφερόμενος στό δράμα τής μετανάστευσης ό Παπαδιαμάντης σημειώνει στό «Λαμπριάτικο ψάλτη», πώς όσα γράφει για τούς ξενητεμένους στηρίζονται στην πραγματικότητα. «Οϋδαμουσ σχεδόν θά εύρητε, ότι έπεζήτησα βεβιασμένην θέσιν ή πλοκήν, όπως γαλβανίσω τήν περιέργειαν του άναγνώστου. Όπου γίνεται λόγος περι ξενητευμένων...ταϋτα όλα βασίζονται επί τής πραγματικότητος».

Τό θέμα τής ξενητιάς ό Παπαδιαμάντης τό φωτίζει πολύπλευρα

καί ζωντανεύει πλήθος δραματικές καταστάσεις: τόν καημό τοῦ ξενητεμένου, τήν ἐρημιά τοῦ γονιοῦ, τήν πολύχρονη προσμονή τῆς ἀρραβωνιαστικιάς. Διηγήματα σάν τή «Σταχομαζώχτρα», τά «Μαῦρα κούτσουρα», τήν «Ξομπλιαστήρα», τή «Γυνή πλέουσα», τόν «Πανδρολόγο» καί ἄλλα, δέν μποροῦν παρά νά συγκινοῦν βαθιά τόν ἀναγνώστη, καθὼς ἀνιστοροῦν τά πάθη καί τά βάσανα τῆς ξενητιάς, τόν καημό τῶν σπιτικῶν πού περιμένουν. Ἡ πονεμένη ἐτούτη ἐπικλήση τῆς μάνας τοῦ ξενητεμένου, στό γράμμα πρὸς τὸ γιό της, εἶναι πραγματικά συγκλονιστική:

«... Ἀχ! γιέ μου, καί πότε θαρθῆς γιὰ νά μ' εὐφράνης κι ἐμένα πού γέρασα καί μοῦ ἔπεςαν τὰ δόντια... Νά στεφανωθῆς γιὰ ν' ἀποκτήσης παιδιά, νά μέ παρηγορήσουν εἰς τὸ γῆρας μου, πού ἄσπρσαν τὰ μαλλιά μου. Νά τ' ἀναθρέψω μέ μόσκο, μέλι καί φιλιὰ, νά μοῦ δίνουν τὸ χεράκι νά πηγαίνω στήν ἐκκλησιά πού κόνιτηναν τὰ γόνατά μου καί δέν μπορῶ νά περπατήσω... Πότε θά ἔρθης γιόκα μου νά σέ ἰδῶ, νά χαρῶ, νά μοῦ σφαλίσῃς τὰ ματάκια, πού θάμπωσαν καί τρέχουν ὀλοένα ἀπὸ τόν καημό μου, πότε θά ἔρθης!...

Κι ἐτελείωνε τὸ γράμμα μέ ἓν δίστοιχον ὅπως:

Ἄλλοίμονο, κι ἄλλοι καημός — τοῦ γεμιτζῆ ὁ ξενιτεμός!» (Τὰ Ρόδινα ἀκρογιάλια, Ἄπαντα, τόμ. Γ', σελ. 525 - 526).

Στά ἔργα του ὁ Παπαδιαμάντης θίγει πολλές πληγές τοῦ τόπου καί τῆς ἐποχῆς του: τὴν τοκογλυφία, τὴν ἐκμετάλλευση, τὸν παρασιτισμό, τὸν καριερισμό, τὴν χαρτοπαιξία κλπ. Ἐνα ἀνέκδοτο, πού ἀναφέρει στὴ νοῦβελ «Τὰ ρόδινα ἀκρογιάλια», δείχνει ὄλο τὸ σαρκασμὸ του γιὰ τὸν παρασιτισμό, πού γεννάει καί συντηρεῖ ἡ ἀστική κοινωνία: «... Ἐχὼ ἀκούσει, λέει ἓνας ἡρώας του, πὼς ἓνας κάποιος δικηγόρος, μέ μίαν ὑπόθεσιν ἑνὸς πελάτου, τὴν ὁποῖαν εἶχεν ἐπὶ χρόνια στὰ χέρια του, ὑπάνδρευσε πέντε θυγατέρας, κι ἔδωκε τὴν ἰδίαν ὑπόθεσιν προῖκα εἰς τὴν ἕκτην καί τελευταίαν κόρην του, τὴν ὁποῖαν ὑπάνδρευσε μ' ἓναν δικηγόρον. Καί ὅταν μετὰ τινὰ καιρὸν ὁ νέος γαμβρός του ἦλθε περιχαρῆς, ὅτι αὐτὸς κατῶρθωσε ἐπὶ τέλους νά τελειώσῃ τὴν ἀτελείωτον ὑπόθεσιν, ὁ πενθερὸς ἐσήκωσε καί τὰ δύο του χέρια καί τὸν ἐφασκέλωσε λέγων: "Βρέ στραβέ, ἐπῆγες νά βγάλῃς ἀπ' τὰ χέρια σου αὐτὸ τὸ μεταλλεῖον;"...» (σ. 554 - 555).

Τὸν παρασιτισμό, τὴν τοκογλυφία, τὴν ποικιλόμορφη ἐκμετάλλευση πού ἐκτρέφει ἡ ἀστική νομολογία θά σαρκάσει ὁ Παπαδιαμάντης καί στό διήγημά του «Ἀγάπη στὸν κρεμνὸ» (1905). «... Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἑπτὰ βόδια... ταῦτα ἦσαν βόδια ἐπίδικα καί βόδια πολυδιήγητα... Τὰ πτωχὰ ζῶα οὔτε κἀν ὑπόπτειον πόσοι ἀγῶνες δικαστικοί, πόσα συμβόλαια, ἀγωγαί, προτάσεις, κλητήρια, ἐπιδόσεις, "πρῶται γνωστοποιήσεις πλειστηριασμοῦ", ἀνακοπαί, ἐκκλήσεις

ἐγίνοντο ἐπὶ τῆς ράχης καὶ τοῦ τραχήλου των, πόσα δὲ ἄρθρα τῆς Δικονομίας καὶ τοῦ κώδικος ἐσύροντο, ἐστρεβλοῦντο, καὶ διεστρέφοντο ἐπάνω τῶν κεράτων των» (Ἄπαντα, Α' τόμ., σ. 304 - 5).

Ἄνυπόκριτος θαυμασμός καὶ πικρόχολη ἄρνηση.

Ἄπό τὴν πρώτη του ἐμφάνιση στὰ Ἑλληνικά Γράμματα τὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη προκάλεσε ζωηρὴ αἴσθηση καὶ ἔντονες ἀντιδράσεις. Οἱ ἐκτιμήσεις εἶταν, κι εἶναι καὶ σήμερα, διαμετρικὰ ἀντίθετες. Ἄνυπόκριτος θαυμασμός κι ἐνθουσιώδεις ἐκδηλώσεις ἀπὸ τὴν μιὰ. Πικρόχολες ἐπικρίσεις κι ὀλοκληρωτικὴ ἄρνηση ἀπ' τὴν ἄλλη. Φυσικά, μὲ πολλές ἐνδιάμεσες ἀποχρώσεις καὶ παραλλαγές. Καὶ μόνο τὸ γεγονός αὐτό — πέρα ἀπὸ τὴν ἰδεολογικὴ σύγκρουση πού ἐκφράζει στή σφαῖρα τῆς λογοτεχνίας μας — φανερῶνει πὼς τὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι ἔργο μὲ μεγάλη ἀξία, μιὰ ἐξαιρετικὴ προσφορά στό θησαυροφυλάκιο τοῦ ἐθνικολαϊκοῦ μας πολιτισμοῦ. Ἡ χειρότερη κριτικὴ γιὰ ἓνα ἔργο τέχνης — χειρότερη ἀκόμα κι ἀπὸ τὴν πιὸ κατηγορηματικὴ ἄρνηση — εἶναι ἡ σιωπὴ. Ἐνῶ γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸ ἔργο του ἔχουν γραφεῖ ὡς τώρα περισσότερα ἀπὸ ἑφτακόσια βιβλία καὶ μελέτες. Καὶ τὸ πιὸ σπουδαῖο: δεκάδες χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ δημιουργοῦ του, τὸ ἔργο αὐτό παραμένει ὀλοζώντανο. Θέλγει καὶ συγκινεῖ τὸν ἀναγνώστη, παρά τὰ μειονεκτήματα πού δημιουργεῖ σήμερα ἡ ἰδιότυπη γλώσσα του. Μεγαλύτερη ἐπιβεβαίωση τῆς ἀξίας του δὲν θά μπορούσε νὰ ὑπάρξει.

* * *

Γύρω ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸ ἔργο του καλλιεργήθηκαν πολλές λαθεμένες ἀντιλήψεις καὶ ἀπόψεις. Λογουχάρη: ὅτι τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ τους γνώρισμα εἶναι ἡ «θρησκευτικότητα». Ὅτι τὸ ἔργο αὐτό δὲν ἔχει καμιὰ ἄλλη ἀξία ἐκτός ἀπὸ τὴν «ἠθογραφικὴ». Τέλος ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι ἓνας «παραμυθᾶς» χωρὶς κανένα ταλέντο καὶ χωρὶς καμιὰ λογοτεχνικὴ ἀξία.

Ἄπό τίς πιὸ διαδομμένες ἀντιλήψεις εἶναι ἡ «θρησκευτικότητα» τοῦ Παπαδιαμάντη, πού ἐπιβεβαιώνεται, τάχα, ὄχι μόνο ἀπὸ τὴν πληθώρα τῆς «θρησκευτικῆς» θεματογραφίας του, ἀλλὰ κι ἀπ' τὴν ἴδια τὴν «ἀσκητικὴ» ζωὴ του. Γιὰ τούτη τὴ «θρησκευτικότητα» καὶ τὸν «ἀσκητισμό» τοῦ Παπαδιαμάντη ἔχει χυθεῖ ἡ μελάνη μὲ τὸν τόν-

νο!... «Άγιος τῶν Γραμμάτων» ἀνεβαίνει ὁ Παπαδιαμάντης, «Άγιος τῶν Γραμμάτων» κατεβαίνει... Ἐπὶ τὸ σύγχρονό του κριτικὸ Γιάννη Ζερβό, πού τόν εἶχε ἀνακηρύξει «μεγάλου ραψωδὸ τῆς ὀρθοδοξίας», ὡς τόν Κ. Μπαστιά, πού σέ σχετικὸ του δοκίμιό τόν ἀνακηρύχνει «ἐθελοντὴ τῆς πείνας», ὑπάρχει μιά ἀπέραντη κλιμάκωση ἀποχρώσεων γιὰ τὴ «θρησκευτικότητά» τοῦ μεγάλου πεζογράφου μας. Ἡ ἀκρότατη, φυσικά, εἶναι αὐτὴ τοῦ Κ. Μπαστιά, πού μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης «...χαιρότανε τὴ φτώχεια, τὴ λογάριάζε εὐλογία θεοῦ», καὶ ὅτι περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο «εἶχε βαθιὰ συνείδηση τῆς συζυγίας Χριστοῦ καὶ φτώχειας...». Ἡ φτώχεια τοῦ Παπαδιαμάντη — ἐπιμένει μὲ ἀξιώσεις σοβαρότητας ὁ Κ. Μπαστιάς — «δέν εἶναι κακοτυχία τῆς ζωῆς του, ἀλλὰ καρπὸς χριστιανικῆς ὀριμότητος». (Κ. Μπαστιά, «Παπαδιαμάντης», δοκίμιό). Κι αὐτὸ ὅταν ἀπὸ κάθε γραμμὴ τοῦ Σκιαθίτη πεζογράφου ξεπηδαῖ τὸ ἄγχος γιὰ τὴ μαρτυρικὴ ζωὴ του, ἢ λαχτάρα του νὰ ζήσει μιά ὥρα ἄνετη κι ἀνθρώπινη, ἢ πύρινη καταδίκη τῆς ἀπάνθρωπης καὶ πολύμορφης ἐκμετάλλευσης, πού φορτώνει τόση δυστυχία στὸν ἐργαζόμενο λαό.

Δέν χρειάζεται ν' ἀποδείξουμε ἐδῶ ποσο τέτιες ἀντιλήψεις καὶ γνῶμες δέν ἔχουν καμιά σχέση μὲ τὴ δραματικὴ ζωὴ καὶ τὸ ρεαλιστικὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ τὸ διαπιστώσει ὁ κάθε καλόπιστος ἀναγνώστης τοῦ κι ὁ κάθε μελετητῆς του. Καὶ δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι κορυφαῖοι θεολόγοι, ὅπως ὁ πανεπιστημιακὸς καθηγητῆς καὶ ἀκαδημαϊκὸς Δ. Σ. Μπαλάνος ἔγραφε σχετικὰ: «... Ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ πεδίου ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι ὁ κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ τὰς καιρικὰς διαθέσεις ἐναλλάσσων παραστάσεις καὶ ἀντιλήψεις...» (Περιοδικὸ «Νέα Ἑστία», Χριστούγεννα τοῦ 1941).

Ἡ θρησκευτικότητά τοῦ Παπαδιαμάντη, γράφει σέ μιά μελέτη του (1934) ὁ λογοτέχνης καὶ κριτικὸς Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος. «...δέν εἶναι μεταφυσικὴ ἀγωνία ἀλλὰ θερμὴ τυπολατρεία, ἀπέριττος καὶ χωρὶς ἀνησυχία εὐλάβεια. Ὁ Παπαδιαμάντης δέν ἔζησε τὸ δράμα τοῦ θρησκευτικοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τὴν ὠραιότητα καὶ τὴ γραφικότητα τῆς θρησκείας».

Ἐπιμείναμε πολὺ στό ζήτημα τῆς «θρησκευτικότητος» τοῦ Παπαδιαμάντη γιατί, ὅπως εἶπαμε κιόλας, ἔχουν γραφεῖ γι' αὐτὴν τὰ πιὸ ἀπίθανα πράγματα. Ἐνῶ ἡ ἀλήθεια εἶναι ὀλότελα διαφορετικὴ. Διαβάζοντας κανεὶς τὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη διαπιστώνει ὅτι ἡ «θρησκευτικότητά» του δέν ἔχει ἰδεολογικὸ βάθος. Ὁ Παπαδιαμάντης λατρεύει τοὺς θρησκευτικοὺς τύπους σάν τρυφερὴ ἀναπόληση τῶν βιομάτων τῆς παιδικῆς του ἡλικίας, σάν νοσταλγία τοῦ τόπου πού γεννήθηκε καὶ τόσο ἀγαπάει, σάν κάτι τὸ ἀξεχώριστα δεμένο

μέσα του μέ τον καθημερινό σκληρό μόχθο τῶν ἀπλῶν καί ταπεινῶν ἀνθρώπων τοῦ νησιοῦ του.

Πέρα ὁμως κι ἀπό τήν πολυθρύλητη αὐτή «θρησκευτικότητα» τοῦ Παπαδιαμάντη ὑπάρχει κι ἡ ὀλοκληρωτική ἄρνηση τῆς ἀξίας του σάν λογοτέχνη. Ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς, λογουχάρη, στήν Ἱστορία του τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, γράφει τοῦτα τά ἐκπληχτικά: Ὁ Παπαδιαμάντης «... ζεῖ ἔξω ἀπό τά προβλήματα πού συνεῖχαν τότε τή νέα ἑλληνική γενεά... Ἐνόσο ἀκόμα ζοῦσε δημιουργήθηκε γύρω του ἕνας θρύλος, τοῦ ὁποίου θά ἔπρεπε νά ἐξηγηθεῖ κάπως ἡ προέλευση: Καθαρεύουσα, κακοτεχνία, κακογραφία. Ὅ,τι χρειάζεται νά συμφιλιωθεῖ μέ τήν ἄδοξη κοινωνία μέσα στήν ὁποία ζοῦσε, ὅ,τι χρειάζεται γιά ν' ἀναχθεῖ σέ σύμβολο ἀπό τούς λογίους πού πολεμοῦσαν τή δημοτική καί ταυτόχρονα τιμοῦσαν τήν ἔρευνα τῶν νεοελληνικῶν ἠθῶν. Ὁ Παπαδιαμάντης διαβάζεται εὐκόλα ἀπό ἀνθρώπους πού δέν ἔχουν συνηθίσει στήν καλή ποιότητα καί δέν ἀπαιτεῖ κανενός εἶδους προπαρασκευή...» (Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, τόμ. Β', σελ. 111 - 113).

«Ἄκριτο γραμματολόγο» χαρακτηρίζει ὁ Γ. Βαλέτας τόν Κ. Θ. Δημαρᾶ, σχόλιάζοντας τή γνώμη του αὐτή κι ἔχει ἀπόλυτα δίκιο. Γιατί τά ἐπιχειρήματα αὐτά τοῦ Κ. Θ. Δ. εἶναι τόσο σαθρά, ὥστε νά μὴν ἀντέχουν στήν παραμικρή δοκιμασία. Ἄς τά πάρουμε νά τά ἐξετάσουμε ἕνα - ἕνα: Αὐτό πού ὁ Κ. Θ. Δ. ὀνομάζει καθαρεύουσα δέν εἶναι πρῶτ' ἀπ' ὅλα καθαρεύουσα. Κι εἶναι χαρακτηριστικό πῶς οἱ πρῶτοι καί καλύτεροι θαυμαστές καί ὑμνητές τοῦ Παπαδιαμάντη εἶταν οἱ πρωτομάχοι τοῦ δημοτικισμοῦ. Ἡ ἰδιόρρυθμη αὐτή γλώσσα τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι ἐπιπλέον κι ἕνα ἀπό τά βασικά χαρακτηριστικά τῆς δημιουργίας του. Καί μαζί μ' αὐτό πού ὁ Κ. Θ. Δ. ὀνομάζει «κακοτεχνία», ἀποτελοῦν τό προσωπικό ὕφος τοῦ μεγάλου μας πεζογράφου. Προσωπικό κι ἀνεπανάληπτο σ' ὅλη τή νεοελληνική λογοτεχνία. Καί τήν ἰδιότητά του αὐτή τή διατύπωσε ὁ ἴδιος ὁ Παπαδιαμάντης πολύ κατηγορηματικά. Ὅταν σέ κάποιο φιλολογικό καυγά ἀνάμεσα στό Γιάννη Ζερβό καί τό Γιάννη Καμπούρογλου, γιά τό ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη, ὁ Ζερβός ἔκανε ὑπαινιγμό γιά ξένες ἐπιδράσεις, παρομοιάζοντας τόν Παπαδιαμάντη μέ φημισμένους ξένους συγγραφεῖς, ὁ τελευταῖος ἀπάντησε μέ τό σαρκαστικό ὕφος του:

«Ἀλλά ἐγώ σοί λέγω ὅτι δέν ὀμοιάζω οὔτε μέ τόν Πόε, οὔτε μέ τόν Δίκενς, οὔτε μέ τόν Σαίξπηρ, οὔτε μέ τόν Βερανζέ. Ὅμοιάζω μέ τόν ἑαυτό μου. Τοῦτο δέν ἄρκει;»

Καί πραγματικά, ὁ Παπαδιαμάντης μοιάζει μόνο μέ τόν ἑαυτό

του, φαινόμενο μοναδικό από άποψη γλώσσας, τεχνικής και ύφους στα Έλληνικά Γράμματα. «Έγώ γράφω όπως μου κατέβει» λέει κάπου ο ίδιος. Μά όπως σωστά παρατηρεί ο Κ. Καβάφης, ο Παπαδιαμάντης «... είναι λαμπρά άσκημένος στης περιγραφής την τριπλήν ικανότητα: *Τό ποιά πρέπει νά λεχθοῦν. Τό ποιά πρέπει νά παραλειφθοῦν. Καί εἰς ποιά πρέπει νά σταματηθεῖ ἡ προσοχή*».

Άκόμα πιο ύμνητικός είναι ο Κωστής Παλαμᾶς. Μέ το ἀλάθευτο κριτήριό του ἐπισημαίνει ὅλες τίς ἀρετές τῆς τέχνης καί τῆς δημιουργίας τοῦ Παπαδιαμάντη. Σέ μιά μελέτη του γι' αὐτό, στό περιοδικό τοῦ Κ. Χατζόπουλου «Τέχνη» (Ἀπρίλης τοῦ 1899, σελ. 138 - 142), γράφει ἀνάμεσα σ' ἄλλα: «...Δέ θυμοῦμαι ἀλλοῦ ν' ἀπάντησα τεχνίτη σάν αὐτόν, πού ὄχι μόνο νά μήν ἔχει τῆς τέχνης τήν αὐταρέσκεια, ἀλλά νά κοιτάζει πῶς νά κρύψει κάθε τεχνητή πόζα καί κάθε σκέψη σά ματαιότητα. Ἡ τέχνη του εἶναι νά μή δείχνει καμιά τέχνη, ὄχι μόνο στά λόγια του, ἀλλά καί στή σύνθεση πολλές φορές τῶν ἔργων του... Μέσα στόν παρατηρητήν εἶναι κι ἕνας ποιητής. Ἀνάμεσα στά καθάρᾳ καί στά εὐκολοσηγήητα τό "μυστηριῶδες θέλητρον τῆς σεληνοφεγγοῦς νυκτός" γίνεται ἀκόμα μυστηριοδέστερο. Δυό τρία λατρευτά ὄραματα γυναικῶν σάν τήν Πολύμνια τοῦ "Ολόγυρα στή λίμνη", σάν τή Λιαλιώ τῆς "Νοσταλγοῦ", σάν τό πλάσμα τῆς "Μιᾶς ψυχῆς", δίδονται μέ μιά ψυχολογία βελουδένιας ἀπαλότητος, μέ μίαν ἀλήθεια πού δέν ἔχει τίποτα ρομαντικό. τίποτα μελοδραματικό, τίποτα φρασιολογικό καί φορτωμένο καί σκορπάει τήν εὐωδιά μιᾶς μενεξεδένιας ποιήσεως... Καί κάτι ἀκουαρέλλες τοῦ ποιητικοῦ καί κάτι ἐλαιογραφίες τοῦ πραγματικοῦ. Καί ὅλα σφιχτοδεμένα, ἀχώριστα...».

Ἀλλά κι ὁ Φῶτος Πολίτης, ὁ πιο «γκρινιάρης κι ἀνικανοποίητος» ἀπ' ὄλους τούς νεοέλληνες κριτικούς, ἐκτιμᾶει θετικά τήν προσφορά τοῦ Παπαδιαμάντη. Τόν τοποθετεῖ πλάϊ στό Σολωμό καί γράφει ὅτι «... ἡ δημιουργική ἐργασία καί τῶν δυό εἶναι λυτρωμένη ἀπό τό τυχαῖο καί τό ἐπεισοδιακό. Βγαίνει ἀπό μιά συνολική σύλληψη ζωῆς».

Ὁ Κώστας Βάρναλης εἶναι ἀκόμα πιο κατηγορηματικός. Γράφει: «Ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι ὁ κατ' ἐξοχήν ἀντιρητορικός συγγραφέας. Ὁ φωνακλαδισμός, ἡ πόζα, ἡ ἐπιτήδεψη κι ἡ ἀνειλικρίνεια, πού ἀποτελοῦνε τά κυριότερα γνωρίσματα τῆς κακῆς τέχνης, πού σήμερα κατακυριεύει τίς ψυχές τῶν ἀνερμάτιστων, λείπουν ὀλότελ' ἀπ' τόν Παπαδιαμάντη. Χωρίς δισταγμό, χωρίς παραδοξολογία: ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι ὁ μεγαλύτερος νεοέλληνας συγγραφέας κι ὁ μόνος πού μπορεῖ κανεῖς νά τόν διαβάσει καί πάντα νά τόνε βρίσκει

νέον κι ἀναπάντεχο...» (Κ. Βάρναλη: Αἰσθητικά - Κριτικά, τόμ. Β' σελ. 163).

Καί γιά νά ὀλοκληρωθεῖ ἡ ὀρθή ἐκτίμηση τῆς «τεχνικῆς» τοῦ Παπαδιαμάντη θά παραθέσουμε μιά ἀκόμα σχετική γνώμη τοῦ Π. Νιρβάνα: «Κανένας συρμός καί κανένα πρότυπο δέν τόν ἐπηρέασε ποτέ. Τίποτε δέν ἐπρομελέτησε ψυχρῶς, δέν ἐπροσχεδίασε ἀκαδημαϊκῶς, δέν προῦπελόγησε τεχνικῶς. Καμμία ὑποχρέωσις φιλολογικῆς ἐθιμοτυπίας ἢ μορφῆς προῦπαρχούσης δέν τόν ἐδέσμευσε. Οἱ κατασκευάζοντες τά ἔργα τέχνης μέ συνταγές, μέ μέτρα καί σταθμά, τόν εὐρίσκουν συχνά πρωτογενῆ καί ἀκατάσκευον, ἐνῶ ἀπλούστατα εἶναι μέγας, μέγας ἀκριβῶς ἀπό τήν περιφρόνησι πρὸς κάθε προῦπάρχοντα φιλολογικόν κανόνα».

Μένει τό τρίτο σημεῖο τοῦ «κατηγορητήριου» τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ: Ὁ λαογραφικός χαρακτήρας πού ἔχει τό ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη. Κι ὁμως, αὐτό τό λαογραφικό, τό ἠθογραφικό στοιχεῖο ἐπιβεβαιώνει ἀκόμα μιά φορά πόσο πιστός ἐκφραστής τῆς ἐποχῆς του εἶταν ὁ Σκιαθίτης πεζογράφος. Ἡ γνωριμία μέ τό λαό, μέ τό λαϊκό πολιτισμό εἶταν τήν ἐποχή αὐτή ἀπό τά βασικά συστατικά τῆς προσπάθειας τῶν πρωτοπόρων δυνάμεων γιά μιά δημοκρατική ἀναγέννηση τῆς χώρας κι ἀντιπαρατάσσονταν — τό λαογραφικό στοιχεῖο — στή δουλική ἀπομίμηση τοῦ ξένου, στή στείρα προγονολατρεία καί προγονοπληξία τῆς ἀντίδρασης.

Τέλος, πόσο ἄστοχο κι ἀβάσιμο εἶναι τό συμπέρασμα τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης «...διαβάζεται εὐκολα ἀπό ἀνθρώπους πού δέν ἔχουν συνηθίσει στήν καλή ποιότητα καί δέν ἀπαιτεῖ κανενός εἶδους προπαρασκευή», φαίνεται καί μόνο ἀπό τό γεγονός ὅτι ἀναγνώστες καί θαυμαστές τοῦ ἔργου τοῦ Παπαδιαμάντη ὑπῆρξαν κορυφές τῶν Γραμμάτων μας, διαλεχτοί διανοούμενοι καί πλῆθος ἄλλοι.

Ἡ ἄρνηση τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου τοῦ Παπαδιαμάντη ἔχει καί τίς διαβαθμίσεις της. Ὁ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, λογουχάρη, θεωρεῖ ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης ἀνήκει στούς συγγραφεῖς «πού ἐγκαταλείπουν τά ἐγκόσμια μαζί μέ τήν ἐποχή τους», ὅτι «δέν κατέχεται ἀπό ἐσωτερικές ἀνησυχίες, δέν προβληματίζεται, δέν ἀνήκει στήν ἐποχή μας. δέν ἀναμοχλεύει τά βαθύτερα τοῦ ἀνθρώπου...τοῦ λείπει ἡ δύναμη τῆς ψυχογραφίας...» (Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου: Ἡ παρένθεση τοῦ Παπαδιαμάντη, «Νέα Ἑστία», 1951, σελ. 228).

Γεννιέται ὁμως τό ἐρώτημα: Καί τότε πῶς ἐξηγεῖται τό τεράστιο ἐνδιαφέρον πού παρουσιάζει τό ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη δεκάδες χρόνια ὕστερα ἀπό τό θάνατο τοῦ δημιουργοῦ του; Πῶς ἐξη

γούνται οί άλλεπάλληλες έκδόσεις του, πού γίνονται ανάρπαστες, οί έκατοντάδες μελέτες και οί χιλιάδες αναγνώστες του;

Ύπάρχει ένα αδιαφιλονίκητο αξίωμα: ότι έπιζούν μόνο εκείνα τά έργα τέχνης, πού περικλείουν ιδέες βιώσιμες. Τά έργα, δηλαδή, πού μπόρεσαν νά ένσαρκώσουν και νά έκφράσουν, στον ένα ή στον άλλο βαθμό τό αληθινό νόημα τής έποχής τους. Και πού μπορούν, συνεπώς, νά συμβάλλουν σέ μεταγενέστερες έποχές στην πάλη τών ανθρώπων γιά τήν πρόοδο. Και τέτιο είναι αναμφισβήτητα τό έργο του Παπαδιαμάντη. Ή βιοσιμότητα κι ή άκτινοβολία του πηγάζουν άπ' τό γεγονός ότι τό έργο αυτό είναι στενά δεμένο μέ τήν έλληνική πραγματικότητα. Έκφράζει τούς καημούς και τούς πόθους τών ανθρώπων του μόχθου. Απεικονίζει αληθινά μιάν όλόκληρη έποχή μέ τά κοινωνικά της προβλήματα, πού μερικά άπ' αυτά είναι και σήμερα καυτά κι επίμαχα. Κι όλα αυτά δοσμένα μέ αληθινή τέχνη, χωρίς κηρύγματα και ρητορίες. Όλα ξεπηδούν άπό τό έργο του φυσικά και άβιαστα, πείθουν μέ τή δύναμη τών γεγονότων πού ανιστορούνται.

Ό Παπαδιαμάντης και τό έργο του επικρίθηκαν και άπό τά «Άριστερά». Ένας χαρακτήρισε τον Παπαδιαμάντη «άσημο» λογοτέχνη. Άλλος έγραψε ότι Παπαδιαμάντης «συμβιβάστηκε μέ τή νεοελληνική πισσοδρομήση» και έγινε «ό τραγουδιστής» της. Και πώς ένω «περιέγραψε τή ζωή του λαού δέν μπήκε στην ψυχή του». Τρίτος πώς ό Παπαδιαμάντης «είναι ό ήρωικός όνειροπόλος πού στρέφεται στά φερασμένα, είναι ένας νοσταλγός». Και πώς ή ψυχολογία τής παρακμής και ή άπαισιοδοξία δέν τον άφησαν «νά χαρεί τό δραμαένος καινούργιου κόσμου». Ύποστηρίχτηκε άκόμα ή άποψη ότι «ή θρησκευτική πίστη, μαζί μέ τίς ιδεαλιστικές αντίληψεις γιά τά κοινωνικά προβλήματα κράτησαν τή σκέψη του Παπαδιαμάντη άλυσοδεμένη στό παλιό, τον έμπόδισαν νά πλησιάσει τά πρωτοπόρα φιλοσοφικά και κοινωνικά ρεύματα τής έποχής του, τον έμπόδισαν νά ψάξει βαθύτερα στίς κοινωνικές ρίζες γιά νά βρεί τήν άπάντηση στό έρώτημα: "πόθεν τό κράτος τής άμαρτίας", πού τον βασάνιζε όλη του τή ζωή...».

Κατά τή γνώμη μας οί άπόψεις αυτές δέν ανταποκρίνονται στά πράγματα. Ή προσπάθεια νά «έκσυγχονιστεί» ό Παπαδιαμάντης και νά κριθεί έξω άπό τήν έποχή του όδηγεϊ, όπωσδήποτε, σέ λαθεμένες έκτιμήσεις. Όπως κάθε αληθινός δημιουργός, έτσι κι ό Παπαδιαμάντης είναι γέννημα τής έποχής του. Και δέν μπορούσε νά ναι τίποτα άλλο άπό έκφραστής αυτής τής έποχής. Πολύ περισσότερο δέν μπορούσε τήν έποχή εκείνη (1880 - 1910), νά ναι φορέας κι

έκφραστής μιᾶς ολοκληρωμένης προοδευτικῆς κοσμοθεωρίας, όταν ἡ κοσμοθεωρία αὐτή εἶταν τότε ἀκόμα ἐξαιρετικά θολή — ἂν ὄχι ἀνύπαρκτη — στή χώρα μας. Τό ἔργο κάθε συγγραφέα εἶναι πράξη ζωῆς καί μονάχα αὐτή ἡ πράξη κρίνεται μέσα σέ τόπο καί χρόνο. Ὅλα τ' ἄλλα εἶναι ἄσχετα πράγματα καί ἀμφίβολης ἀξίας.

Περνοῦν τά χρόνια. Κι ὁμως ὁ «ἀνάξιος λόγου» λογοτέχνης Παπαδιαμάντης μένει ἀτράνταχτος στή θέση του σάν μιά ἀπό τίς πιο ἐνδιαφέρουσες φυσιογνωμίες τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων. Τό ἔργο του, πάντα ζωντανό, διαβάζεται, συγκινεῖ, διδάσκει. Τό μυστικό τῆς αἰζωίας του βρίσκεται στό βάθος καί στήν ἔκταση τῶν αἰσθημάτων του. Στή βαθιά τομή καί τήν ἀλάθευτη ψυχολογία τῶν ἡρώων του. Στό γεγονός ὅτι ζωντανεῦει ἕναν κόσμο ἀληθινό, μ' ὅλο τόν πλοῦτο τῶν ψυχικῶν του καταστάσεων. Καί μέ τήν ιδιότητη, ὅσο καί μοναδική τέχνη του, ὁ Παπαδιαμάντης πετοχαίνει νά ἐνσαρκώσει στόν κόσμο αὐτόν τά χαρακτηριστικά μιᾶς ὀλόκληρης ἐποχῆς, μέ ἄπειρες προεκτάσεις στή σύγχρονη ἐλληνική κοινωνική πραγματικότητα. Γι' αὐτό καί τό ἔργο του δέν μπόρεσε νά κλειστεῖ μέσα στό σκουφί τοῦ «καλόγερου» καί στό ἰδεατό ράσο τοῦ «κοσμικοῦ ἀναχωρητῆ», πού δοκίμασαν, ἐχθροί καί «φίλοι» νά τοῦ φορέσουν. Ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι καί θά μείνει ὁ μέγας νεοέλληνας πεζογράφος, πρῶτος ἀνάμεσα στους πρῶτους τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας.

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ἄντρέας Καρκαβίτσας

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΑΝΤΡΕΑΣ ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑΣ

«...Ἐγὼ ἀπλῶς προσέχω, ρωτῶ, αὐτιάζομαι καὶ συμπεραίνω. Τί; Ἐκεῖνο πού συμπεραίνει καθέννας πού μελετᾷ τὸ λαό: Πῶς αὐτός μόνος εἶναι ἡ Ἐθνικὴ Κιβωτός...»

ΑΝΤΡΕΑΣ ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑΣ

Πλάϊ στον Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη, ὁ Ἀντρέας Καρκαβίτσας. Ἐνα ἄλλο «ριζιμιό λιθάρι» στὰ θεμέλια τῆς Πεζογραφίας μας. Ἀλλά καὶ «κάτι» ἀκόμα πιό σημαντικό: Ἐνας θαρραλέος, συνειδητός καὶ συνεπής μαχητὴς στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ἀστικοδημοκρατικὴ ἀναγέννηση τοῦ τόπου μας πού πῆρε σημαντικὲς διαστάσεις στὰ τριάντα-σιράντα χρόνια τῆς δράσης καὶ τῆς πνευματικῆς δημιουργίας τοῦ Καρκαβίτσα. Καὶ πιστεύουμε πῶς αὐτός ἀκριβῶς εἶναι ὁ λόγος, πού ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς — ὁ κυριότερος ἐκπρόσωπος στὸν πνευματικὸ τομέα τῆς προσπάθειας αὐτῆς τῆς προοδευτικῆς μερίδας τῆς ἀστικῆς τάξης — παρά τίς προσωπικὲς συγκρούσεις του μὲ τὸν Καρκαβίτσα, συγκρίνοντας τὴν προσφορά τῶν δυὸ κλασικῶν τῆς νεοελληνικῆς πεζογραφίας, θά γράψει:

«...Καὶ ἂν κάποιος παράξενος τῶν ἀξιῶν ζυγιστῆς μὲ πειθανάγκαζε νά διαλέξω ἀποκλειστικά μεταξὺ Παπαδιαμάντη καὶ Καρκαβίτσα, θά ἔστεκα εὐλαβικά ξέσκεπος μπροστὰ στὸν πρῶτο, θά τοῦ φιλοῦσα τὸ χέρι καὶ θά ψήφιζα γιὰ τὸ δεύτερο...»

Ὁ Παπαδιαμάντης, στὰ διηγήματά του, ζωντάνεψε ἕναν κόσμον ὀλόκληρον κι ἀθανάτισε τὴν κοινωνία τῆς ἐποχῆς του. Ὁ Καρκαβίτσας μὲ τὸ λογοτεχνικὸ ἔργο καὶ τὴ δράση του προσπάθησε συνειδητὰ ὄχι μόνον νά ζωντανέψει, ἀλλὰ καὶ ν' ἀλλάξει αὐτὸ τὸν κόσμον κι αὐτὴ τὴν κοινωνία. Εἶταν, δηλαδή — ἄς τὸ ποῦμε ἔτσι — ὄχι μόνον ἕνας «στρατευμένος» λογοτέχνης (κατὰ τὴ γνώμη μας δὲν ὑπάρχουν «ἀστράτευτοι» λογοτέχνες) ἀλλὰ κι ἕνας πνευματικὸς

ηγέτης και πολίτης με βαθιά επίγνωση του χρέους και της αποστολής του.

Έκτιμώντας τό έργο και τή δράση του Καρκαβίτσα μερικοί τόν χαρακτήρισαν «έθνικιστή» συγγραφέα⁽¹⁾. Άτυχος, κατά τή γνώμη μας, ό χαρακτηρισμός. Έθνικιστής σημαίνει νά μισείς και νά ύποτιμάς τούς άλλους λαούς. Και νά προβάλεις έγωιστικά τό δικό σου λαό σάν ξεχωριστό και «περιούσιο». Ό Καρκαβίτσα όμως, τό μόνον πού μισούσε μ' όλη τή δύναμη τής ψυχής του είταν τά «οίκεϊα κακά». Δηλαδή τήν άμαρτωλή πολιτική τής άρχουσας τάξης τής έποχής του, πού μέ τήν ξενοδοουλεία, τήν άνεδαφική προγονοπληξία και τήν πατριδοκαπηλεία κρατούσε τό λαό και τόν τόπο — πενήντα χρόνια από τή δημιουργία του έλληνικού κράτους — στη δυστυχία, τήν άθλιότητα και τήν όλόπλευρη καθυστέρηση. Κτενάντια σ' αυτά τά «οίκεϊα κακά» άγωνίστηκε μέ άληθινό πάθος.

Ό Καρκαβίτσα πίστευε βαθιά πώς για νά βγεί ή Ελλάδα από τό βάλτο, νά έκσυγχρονιστεί και νά προοδέψει, πρέπει νά στηριχτεί στό λαό, στις ζωντανές δυνάμεις του έθνους. Είναι πολύ χαρακτηριστικά αυτά πού έγραφε τό Μάη του 1905 στο φίλο του Γερμανό καθηγητή Κάρλ Ντΐτριχ⁽²⁾.

«...Σέ μās έδώ — τό ξέρεις πιστεύω — δέν είναι άκόμα καιρός νά τραγουδάμε άφρόντιστα. Πρέπει και νά δασκαλεύουμε. Για τούτο και τόν «Άρματωλό»⁽³⁾, άν και τόν έχω έτοιμο, δέν μοι κάνει ή καρδιά νά του δώσω τό τελευταίο χέρι. Δέ θέλω πιά νά δώσω άφορμή στους συγχρόνους μου νά περηφανευθούν μέ τούς προγόνους. Βούνευρο θέλω νά κρατώ, βούνευρο και νά τούς δίνω στά μουτρα...»

Και πραγματικά, τό «βούνευρο» τό κράτησε στά χέρια του σ' όλόκληρη τή σύντομη ζωή του. Και τό κατέβαζε κατάμουτρα στη σύγχρονή του κοινωνία, ξεσκεπάζοντας άδιάκοπα τίς έμπυασμένες πληγές της. «Βούνευρο» κρατάει όταν περιγράφει τήν ανθρώπινη άθλιότητα στά Κράβαρα, τίς άπάνθρωπες συνθήκες στις φυλακές

1. Πέτρου Χάρη: «Έλληνες Πεζογράφοι», Βιβλιοπωλείον τής «Έστίας», Άθήνα 1953, σελ. 102.

2. Κάρλ Ντΐτριχ, καθηγητής τής Βυζαντινής και Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο τής Λειψίας, φίλος, θαυμαστής και μεταφραστής διηγημάτων του Καρκαβίτσα στά γερμανικά.

3. «Ό Άρματωλός», μιά άλλη νουβέλα του Καρκαβίτσα, πού δέν εκδόθηκε ποτέ. Δημοσιεύτηκε μόνο ένα μέρος της στην έφημερίδα «Άκρόπολις» από 1 - 8 Γενάρη του 1906. Είταν έμπνευσμένη από τόν άγώνα του Είκοσιένα.

του Ἀναπλιού, τήν ἀμάθεια, τήν πρόληψη, τή μοιρολατρεία καί τήν καθυστέρηση στό «Ζητιάνο», τήν ἀνεδαφική καί ὀλέθρια ἀρχαιο-πληξία στόν «Ἀρχαιολόγο». «Βούνευρο» κρατάει κι ὅταν διαχωρίζει τή θέση του ἀπό τίς νιτσεικές τάσεις τοῦ περιοδικοῦ «Τέχνη», τοῦ πιό ἀγαπημένου φίλου του Κώστα Χατζόπουλου καί μαστιγώνει τόν ἐκλεκτικισμό τοῦ Παλαμᾶ καί τοῦ Ξενόπουλου. «Βούνευρο» κρατάει καί ἐνάντια στήν ἡγεσία τοῦ «Κινήματος τοῦ 1909» (Γουδί), πού συμβιβάστηκε καί δέν προχώρησε στήν ὀλοκλήρωση τῶν σκοπῶν του. «Βούνευρο» καί γιά τούς τυχοδιῶκτες τοῦ εἰκονικοῦ πολέμου τοῦ 1897, γιά τούς συμβιβασμούς καί τούς τυχοδιωκτισμούς τοῦ Ἐ. Βενιζέλου, πού τοῦ στοίχισαν διωγμούς καί φυλακή καί τήν ἀρρώστεια, πού τόν ἔφερε πρόωρα στόν τάφο.

Σ' ὄλη του τή ζωή γνώμονας στάθηκε ἡ περίφημη ὑπόθεση τοῦ μεγάλου Σολωμοῦ: «Τό ἔθνος πρέπει νά μάθει νά θεωρεῖ ἔθνικό ὅ,τι εἶναι ἀληθινό». Μιά ὑπόθεση πού διατηρεῖ καί σήμερᾶ ὄλη τήν ἀξία της, καθῶς ἡ πατριδοκαπηλεία τῆς «ἐθνικοπροσύνης» ἔχει ἀντιστρέψει ὅλες τίς ἐννοιες.

Νομίζουμε πῶς τήν πιό σωστή τοποθέτηση τοῦ Ἀ. Καρκαβίτσα τήν ἔκανε ὁ ἀξέχαστος καθηγητής Νίκος Βέης, σέ μιᾶ διάλεξή του γι' αὐτόν στήν Πάτρα, στίς 19 Δεκέμβρη τοῦ 1937:

«... Ὁ Καρκαβίτσας εἶναι ἀγάλος πατριώτης πεζογράφος. Δέν ὑπῆρξε πατριδοκάπηλος, ἀλλά σκλάβος καί δουλευτής τῆς ἰδέας - πατρίδος ... Ἦτο ὑπερήφανος γιά τό λαό πού ἀνήκε. Καί ἦτο τόσον ἰσχυρή καί εἰλικρινής ἡ ἀγάπη του πρὸς τό λαό, ὥστε πολλές φορές τόνισε τά ἐλαττώματά του. Ἐκεῖνο πού δέν ἐχῶνευε ἦτο ἡ προγονο-πληξία... Τό ἔργον τοῦ Καρκαβίτσα εἶναι τό ἐθνικόν ἔπος τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ...»⁽⁴⁾.

Ἡ ἰδεολογική διαμόρφωση τοῦ Καρκαβίτσα

Ἀπό τά παιδικά του χρόνια ὁ Ἀ. Καρκαβίτσας, μέ τήν ἐπίδραση τοῦ οἰκογενειακοῦ καί γενικότερα τοῦ περιβάλλοντος τοῦ τόπου του, ἐκδηλώνει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρο καί ἀγάπη γιά τά δημιουργήματα τοῦ λαοῦ: τά τραγούδια, τίς παραδόσεις, τούς θρύλους, τίς συνήθειες, ἀκόμα καί τίς προλήψεις του. Περισσότερο ἔντο-

4. Νίκης Σιδερίδου - Θωμοπούλου: «Ὁ Ἀντρέας Καρκαβίτσας καί ἡ ἐποχή του». Ἀθήνα 1959, σελ. 79-80.

νες είναι οί παραδόσεις για τό Είκοσιένα, πού σιγά-σιγά δένονται μέσα του μέ μιά αγάπη φλογερή, πού θά σταθεῖ ἡ κύρια πηγὴ ἔμπνευσης στά κατοπινά χρόνια. Πόσο μεγάλη εἶναι ἡ αγάπη καί ὁ θαυμασμός του γιά τό Είκοσιένα καί τοὺς ἀγωνιστὲς του φαίνεται ἀπὸ τοῦτα τὰ λόγια πού θά γράψει στά 40 του χρόνια, στὴν ἐποχὴ, δηλαδή, τῆς πνευματικῆς του ὠριμότητος:

«... Ἄν κατορθώσω ποτέ ν' ἀποχτήσω κι ἐγὼ μόνιμη κατοικία, μέσα της θά κάμω ἓνα ναό — τό Ναό μου. Γύρω της θά βάλω εἰκονίσματα, δικά μου προσκυνητάρια. Καί θά εἶναι τὰ προσκυνητάρια μου οἱ ἄρματωλοί, ἐκεῖνοι οἱ τραχεῖς κάτοικοι τῶν βουνῶν, πού μέ τό καρυοφύλλι ἐπάλεβαν ἐναντίον τῆς δουλείας τοῦ Γένους. Θά εἶναι οἱ ταπεινοὶ ρασοφόροι, πού μέσα στά ἐρημοκλήσια τους ἔσμιγαν τοὺς ἱερούς ψαλμούς μέ τὰ τραγούδια τῆς ἐλευθερίας. Θά εἶναι οἱ ἀκούραστοι πολεμιστὲς τοῦ Εἰκοσιένα, πού ἐσκοτώθηκαν, ἐσουβλίσθηκαν, ἐψήθηκαν ζωντανοί, ἐκατακομματιάσθηκαν, ἐγυμνώθηκαν, ἀτιμάσθηκαν γιά τὴ δόξα καί τό μεγαλεῖο τῆς Πατρίδος. Καί ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς θά κρεμάσω ἓνα ἄλλο εἰκονοστάσι, εἰκονοστάσι πρωτάκουστο. Γύρω - τριγύρω κορνίζα γαλανόλευκη καί τό βάθος του ἀδειανό. Ἄδειανό γιά τοὺς ξένους — γιά μένα ὀλόγιομο σάν τό φεγγάρι. Καί θ' ἀτενίζω πρῶτα τίς μορφές τίς γνώριμες. Μά θά λιβανίζω ἔπειτα τίς ἄγνωστες μορφές, τ' ἄγραφα καί τ' ἀμνημόνευτα ὀνόματα ἐκείνων, πού παράμερα ἐμαρτύρησαν. Ἐκείνων πού ἐμαρτύρησαν κι ἐκείνων πού θά μαρτυρήσουν ἀκόμη γιά τὴν ἀποκατάσταση τοῦ Γένους μας. Πόσοι θά εἶναι, κανεῖς δέν τό ξέρει. Μά τοὺς φαντάζομαι πὼς θά εἶναι ἄμετροι...»⁽⁵⁾.

Τὴν αγάπη τοῦ Καρκαβίτσα πρὸς τό λαό καί τὰ δημιουργήματά του θά τὴ φουντώσει καί θά τὴ στεριώσει ἀκατάλυτα μέσα του τό βιβλίο τοῦ Νικόλαου Πολίτη «Νεοελληνικὴ Μυθολογία», πού κυκλοφόρησε τό 1879.

Τό βιβλίο αὐτό, γράφει ὁ Ἄριστος Καμπάνης, ἔδωσε «...ἀφορμὴ νά προσέξουν καί νά συμπαθήσουν οἱ λογοτέχνες μας τὸν ἀγρότη, τό βοσκό, τό θαλασσινό, τὸν τρόπο τῆς ζωῆς τους, τίς προλήψεις τους, ἀκόμα καί τὴ γλώσσα τους, ἡ ὁποία πρὶν κατακτήσει ὅλη τὴν λογοτεχνικὴ παραγωγὴ κατέκτησε τοὺς διαλόγους τῶν ἀφηγηματικῶν ἔργων...»⁽⁶⁾.

Τό βιβλίο τοῦ Ν. Πολίτη ἦρθε στὴν ὥρα του. Ἄπὸ τό 1875

5. Ἐφημερίδα «Ἐστία», 25.3.1905

6. Ἄ. Καμπάνη: «Ἱστορία τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας», Δ' ἔκδοση, «Κολάρος», Ἀθήνα, σελ. 184.

κιάλας, ή αστική τάξη — ιδιαίτερα τό βιομηχανικό και ναυτιλιακό κεφάλαιο πού παίρνει ανάπτυξη στά χρόνια αυτά — επιχειρεί νά πάρει στά χέρια της τήν έξουσία, νά παραμερίσει τούς κοτζαμπάσηδες και τ' άλλα φεουδαρχικά κατάλοιπα και ν' απαλλάξει τή χώρα από τή φαυλοκρατική διοίκηση και τήν καθυστέρηση.

Στόν πνευματικό τομέα, ή προσπάθεια αυτή θά έκφραστεί μέ τήν «ανάκαλυψη» τοῦ λαοῦ. Μέ τή στροφή, δηλαδή, πρὸς τά λαϊκά δημιουργήματα. Καί θά πάρει μαχητική μορφή μέ τό «Κίνημα τοῦ Δημοτικισμοῦ» Ἡ καταπολέμηση τῆς στείρας προγονοπληξίας, τῆς ἀρχαιολατρίας, τοῦ λογιωτατισμοῦ, τοῦ ξενόφερτου ρομαντισμοῦ τῆς λεγόμενης «Πρώτης Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς», και ὁ πνευματικός ἐκσυγχρονισμός τοῦ ἔθνους γίνεται ὁ πόλος συσπείρωσης τῶν προσπαθειῶν ὄλων τῶν φωτισμένων πνευματικῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς.

Εἶναι φανερό πὼς ὄλα αυτά σημαίνουν σύνδεση μέ τήν παράδοση και τά ἰδανικά τοῦ Εἰκοσιένα (παράδοση και ἰδανικά πού τόσο ὠμά εἶχαν ἀποκοπεῖ κι εἶχαν καταχωνιαστεῖ ἀπό τούς ξενολάτρες κοτζαμπάσηδες, τούς Φαναριῶτες και τίς ξενόφερτες δυναστεῖες) και ὀλοκλήρωσή τους.

Όταν ὁ Καρκαβίτσας φτάνει στήν Ἀθήνα τό 1883 σέ ἡλικία 18 χρόνων (7), ή προσπάθεια γιά τήν αστικοδημοκρατική διαμόρφωση τῆς ἐθνικῆς ζωῆς, βρίσκεται στήν ἀνοδική της πορεία. Στά 1884 ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης δημοσιεύει μιά γλωσσική διατριβή μέ τίτλο: «Ψευδαττικισμοῦ ἔλεγχος». Εἶναι μιά ἐπίθεση στό λογιωτατισμό, ἀλλά και μιά μελέτη τῆς διάρθρωσης τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας. Ὑπέρ τῆς δημοτικῆς ξεσπαθώνει κι ὁ Ἐμμ. Ροΐδης. Καθαρευουσάνος ὁ ἴδιος, ζητάει τήν καθιέρωση τῆς γλώσσας ταῦ λαοῦ στήν ποίηση και γενικά στή λογοτεχνία. Στή σχετική μελέτη του «Περί συγχρόνου ποιήσεως» ὑποστηρίζει πὼς ὁ ὀνός δρόμος γιά νά ὑπάρξει ποίηση εἶναι ή χρησιμοποίηση τῆς δημοτικῆς. Καί σέ λίγα χρόνια, ὁ Γιάννης Ψυχάρης μέ τό περίφημο βιβλίο του «Τό ταξίδι μου» (1888), περνάει στή γενική ἐπίθεση ἐνάντια στό λογιωτατισμό.

Φοιτητής στήν Ἀθήνα ὁ Καρκαβίτσας μπαίνει στούς κύκλους τῆς προοδευτικῆς διανόησης τῆς ἐποχῆς, πού συγκεντρώνεται γύρω ἀπό ἐφημερίδες και περιοδικά μέ νέες τάσεις («Ἐβδομάς», «Ἐφημερίς», «Ἐστία», «Ἐκλεκτά μυθιστορήματα»). Ἀνάμεσά τους εἶναι ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς, ὁ Γρηγόριος Ξενόπουλος, ὁ Κώστας Χατζόπου-

7. Γεννήθηκε τό 1865 στά Λεχαινά.

λος και άλλοι. Μέ τον Κ. Χατζόπουλο — πρωτοπόρο, κατοπινά, της σοσιαλιστικής ιδεολογίας στη χώρα μας — δένεται με μεγάλη φιλία, πού κράτησε 25 ολόκληρα χρόνια. Σ' αυτόν εμπιστεύεται τά πάντα: Γράφει κι έξομολογείται για τήν άτομική του ζωή, για τούς έρωτές του και τίς διάφορες ψυχικές καταστάσεις του, για τήν πνευματική του δημιουργία, για τά ταξίδια του, για τά σχέδιά του, για τίς άρρώστειες και όλα τά άτυχήματά του (8).

Μέσα στους κύκλους αυτούς ό Καρκαβίτσας ξεχωρίζει γρήγορα. Έπιβάλλεται με τή λογοτεχνική δημιουργία του, αλλά και με τό ήθος και τίς αρχές του. Από τά πρώτα διηγήματά του προβάλλει ώριμος πεζογράφος κι έντυπωσιάζει. Τά ιστορικά και λαογραφικά άρθρα του, οί ταξιδιωτικές περιγραφές του, προκαλούν τό γενικό ενδιαφέρον. Έτσι από τό 1887, μόλις 22 χρόνων, έχει προσληφθεί σαν συνεργάτης στην «Έφημερίδα», με μισθό 100 δραχ. το μήνα, ποσό πολύ σημαντικό για τήν εποχή.

Μιά προσωπογραφία

Για τήν άκτινοβολία της προσωπικότητας του Άντρεά Καρκαβίτσα υπάρχουν πλήθος μαρτυρίες. Η μαρτυρία του Γρ. Ξενόπουλου είναι πολύ χαρακτηριστική. Αξίζει νά τήν παραθέσουμε έδω για νά ολοκληρώσουμε τήν εικόνα του:

«... Ημείς οί άλλοι, οί όποιοι είχομεν έμφανισθει σχεδόν συγχρόνως, έθεωρούσαμε τον Καρκαβίτσαν ως τό καύχημα, τό καμάρι και άν θέλετε, τό πρωτοπαλλήκαρο της κάπως φιλοπολέμου κι επαναστατικής μας ομάδος. Τήν εποχήν εκείνην ό Καρκαβίτσας ήτο μόλις είκοσαετής, άδέξιος εις τάς κινήσεις και μάλλον άκομψος ή απέριττος εις τήν ένδυμασίαν, τύπος σχεδόν κοινός νεαροϋ έπαρχιώτου, πού πρωτοέρχεται εις τάς Άθήνας νά σπουδάσει, με τήν μαγκουρίτσα του, με τό μουστακάκι του, με άνήσυχα μαϋρα μάτια, όχι πολύ ευμορφα, με κάποιαν έκφρασιν πονηρίας εις τήν φυσιογνωμίαν, εκείνην τήν προδίδουσαν τήν μωραϊτικην καταγωγήν, και με ώραϊον πλατύ μέτωπον, τό μόνον ίσως φωτεινόν χαρακτηριστικόν, τό μαρτυροϋν ότι ό νέος εκείνος ήτο κάποιος. Και ήτο ήδη ό συγγραφεϋς του “Αφορεσμένου”.

8. Δημοσιεύτηκαν από τον Ι. Μ. Παναγιωτόπουλο 40 γράμματα, πού δίνουν μία πολύ ζωντανή εικόνα του χαρακτήρα και της προσωπικότητας του Καρκαβίτσα.

Δέν θαυμάζω μόνον τόν Καρκαβίτσαν ὡς συγγραφέα, ἀλλά καί τόν ἀγαπῶ ὡς ἄνθρωπο. Εἶναι καλός. Οὔτε θά εὑρισκα ἄλλην λέξιν διά νά τόν χαρακτηρίσω, ἀπό αὐτήν πού μεταχειρίζομεθα τόσο συχνά διά τόσους πολλούς. Ἄπλως, ἀφελής ἴσως, δέν ἔχει οὔτε ταπεινά πάθη, οὔτε γελοίους ἐγωισμούς, οὔτε μίση προσωπικά καί ἀνόητα, οὔτε κἀν τās ἀδυναμίας, τās στρυφνότητας, τās ἰδιοτροπίας ἐκείνας τās παιδικάς πού μερικούς ἄλλους “μεγάλους ἄνδρας” κάμνουν ἀνυποφόρους.

Ποτέ δέν ὁμιλεῖ διά τά ἔργα του, ποτέ δέν προβάλλει ἀπαιτητικόν καί καταθλιπτικόν τό ἐγώ του... Μοῦ ἀρέσει ὁ χαρακτήρας του ὁ ἄκαμπτος, ὁ ἀνένδοτος, ἐκεῖ πού πρέπει καί ὁ μαλακός, ὁ ἐνδοτικώτατος πάλιν ἐκεῖ πού πρέπει. Μοῦ ἀρέσει ἡ ζωή του ἡ ἡσυχῆ, ἡ ἀθόρυβη, ἡ μοναχική, ἡ ἐλεύθερη καί ἡ ἀμέριμνη. Μοῦ ἀρέσει ἡ μουρμούρα του, ὅταν παραπονεῖται διά τήν κατάστασίν του καί τά βάζει μέ ὄλους. Πρῶτα - πρῶτα μέ τόν “ἄθλιον” ἐαυτόν του. Μοῦ ἀρέσει ἡ φαιδρότης του, ὅταν ἀκούει νά διηγοῦνται ἀστεῖα. ὅταν πειράζει μέ ἀμίμητη τέχνη τούς πειραζόμενους...

Ὁ λαός, ἡ Κιβωτός του Ἔθνους

Μεγάλη ἐπίδραση ἄσκησε στή λογοτεχνική δημιουργία καί στή γενικότερη ἀγωνιστική δράση τοῦ Καρκαβίτσα ἡ ἄμεση ἐπαφή καί γνωριμία μέ τόν λαό καί τά προβλήματα του. Ταξίδεψε μέσα στήν Ἑλλάδα ὅσο κανένας ἄλλος πνευματικός δημιουργός στήν ἐποχή του. Τά ταξίδια αὐτά τόν βοήθησαν νά ζωντανέψει στά ἔργα του τή βαριά μοῖρα τῶν ἐργαζομένων, ἰδιαίτερα τῆς ἀγροτιᾶς καί τοῦ ναυτόκοσμου.

Τό Δεκέμβρη τοῦ 1888, παίρνει τό πτυχίο τοῦ γιαιτροῦ (μέ βαθμό «λίαν καλῶς») καί στίς ἀρχές τοῦ ἄλλου χρόνου πάει νά ὑπηρετήσῃ τή θητεία του στό στρατό. Σάν ἐφεδρος ἀνθυπίατρος ἔχει τήν εὐκαιρία νά ζήσῃ στήν Κέρκυρα, τό Μεσολόγγι, τή Λάρισα, καί νά γνωρίσῃ καλά τούς ἀνθρώπους καί τά προβλήματα τους.

Στήν Κέρκυρα, ὅπου τοποθετεῖται τόν Ἰούνη τοῦ 1889, εἶναι ὑποχρεωμένος νά ζεῖ καί νά κινεῖται σέ σαλόνια, νά ἀνέχεται τήν ὑποκρισία καί τίς συμβατικότητες τῆς κοσμικῆς ζωῆς. Αὐτή τή ζωή τήν περιγράφει μέ τά πιά μαῦρα χρώματα στό φίλο του Κ. Χατζόπουλο. Τόση εἶναι ἡ ἀηδία του ὥστε φτάνει νά χρησιμοποιεῖ βαριές ἐκφράσεις γιά τούς κύκλους πού συναναστρέφεται ἀναγκαστικά.

Στό Μεσολόγγι, όπου τον μεταθέτουν τό Μάη τοῦ 1890, ζεῖ τίς πιά εὐτυχισμένες μέρες τῆς ζωῆς του. Στήν ἥρωική πόλη ὅλα τοῦ θυμίζουν τόν ἀγῶνα τοῦ Εἰκοσιένα. Κάνει ἐκδρομές στά περίχωρα. Χαίρεται τήν ὀμορφιά τῆς Ρουμελιώτικης φύσης. Μιά ἐκδρομή ὁμῶς στήν ὄρεινή Ναυπακτία – στά Κράβαρα – μαζί μέ τή συγκίνηση πού θά τόν γεμίσουν οἱ ἀγωνιστικοί θρύλοι καί οἱ παραδόσεις γιά τό Εἰκοσιένα, θά τόν φέρει κατάφατσα, γιά πρώτη φορά, μέ τήν ἄθλια συγκαιρινή του ἑλληνική πραγματικότητα. Κι αὐτή τήν πραγματικότητα θά τή στηλιτέψει ἀμείλιχτα.

Ἐνα ὁδοιπορικό πού ξεσηκώνει θύελλα

Στά 1890, ὁ Καρκαβίτσας δημοσιεύει στήν «Ἐστία» σέ συνέχειες (φύλλα 41 - 52) ἕνα μεγάλο ταξιδιωτικό μετῆτλο: «Κράβαρα. ὁδοιπορικαί σημειώσεις», πού ξεσηκώνει θύελλα. Θά περιγράψει μέ ὠμό ρεαλισμό τίς φοβερές συνθήκες ζωῆς τῶν κατοίκων τῆς ὑπαίθρου. Κι ὅπως σ' ὅλα τά σχετικά κείμενά του, μέσα ἀπό τόν ἄγριο σαρκασμό, θά ξεχυθεῖ καί πάλι ὁ μέγας πόνος του γιά τό λαό, ἡ ὀργή γιά τήν ἄθλια πολιτική τῶν κρατούντων:

«...Τό χωρίον (ἀναφέρεται στό χωριό Ἅγιος Δημήτριος) εἰς τήν ἐντόπιον γεωγραφίαν δέν φημίζεται τόσον διά τήν παραγωγήν γεωργικῶν προϊόντων, ὅσον διά τήν ἐξαγωγήν διακονιαιαίων. Ὅλοι οἱ κάτοικοι ἐξασκοῦν τό ἐντιμον τοῦτο ἐπάγγελμα εἰς τά τετραπέρατα τοῦ κόσμου. Διαφορά φύλου καί ἡλικίας ἐδῶ δέν ὑπάρχει. Ὁ ἄνδρας λαμβάνει τήν μίαν ὁδόν, ἡ γυναίκα ἀκολουθεῖ τήν ἄλλην. τά ἄρρενα δέ ἢ θήλεα μικρά ἀκολουθοῦσιν ἐπί μισθῶ κυμαινομένῳ μεταξύ 10-20 δραχμῶν, ἀναλόγως τῆς εὐφυίας των, ἄλλους ἐπιχειρηματίας διακονιαιαίους ἐξ ἄλλων τόπων».

Ἡ δημοσίευση ἔκανε φοβερή ἐντύπωση στήν κοινή γνώμη. Ἐξόργησε ὁμῶς τοὺς «ἐκ Ναυπακτίας φοιτητάς», πού τᾶβαλαν μέ τόν Καρκαβίτσα καί ὄχι μέ τήν ἐγκληματική ἀδιαφορία τοῦ Κράτους, καί τόν κάλεσαν σέ...μονομαχία! Σέ γράμμα του στόν Κ. Χατζόπουλο (28.1.1891), ὁ Καρκαβίτσας ἐξιστορεῖ τήν ὑπόθεση μέ τό γνωστό σαρκαστικό ὕφος του:

«...Οἱ Κραβαρίται – εὐχαρίστως σοῦ γράφω – ἐφιλοτιμήθησαν νά μοῦ κάμουν μεγάλην ρεκλάμαν, πού οὔτε εἰς τῶνειρόν μου τήν ἐπερίμενα ποτέ, οὔτε θά τήν ἀπέκτον καί ἂν ἔκαμνα ἑκατοντάδα διηγημάτων ἐξόχων. Ἐχολώθησαν οἱ ἄνθρωποι παρεξηγήσαντες τά ὁ-

σα ἔγραψα εἰς τὴν «Ἐστίαν» διὰ τὸν τόπον τους καὶ ἄρχισαν εἰς τὰς ἔφημερίδας μέγαν πάταγον διὰ τὴν βεβήλωσιν τὴν ὁποίαν ἔκαμα ἐγὼ ὁ ὑβριστής. Καὶ δὲν ἄρκει τοῦτο, ἀλλ' ἐζήτησαν ἐν σώματι καὶ πνεύματι τὴν τιμωρίαν μου ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖον καὶ τοῦτο, ἐν τῷ δικαιώματί του, μ' ἐτιμώρησεν μέ εἰκοσαήμερον κράτησιν, παραθέσαν ὅλην περικοπὴν τοῦ ἔργου μου πρὸς δικαιολόγησιν τῆς ἀποφάσεώς του.

Δέν μέ μέλει διὰ τὴν τιμωρία, ὅσο μέ μέλει διότι ἐστρέβλωσαν ὅλην τὴν περικοπὴν καὶ θ' ἀναγνωσθῆ οὕτως ἐστρεβλωμένη, χωρὶς νά βγαίνει ἔννοια, εἰς ὄλους τοὺς στρατιωτικούς κύκλους τοῦ ἀρχηγείου. Ἄλλ' οἱ Κραβαρίται δέν ἠρκέσθησαν ἕως ἐδῶ. Μ' ἔστειλαν δύο προσκλήσεις μονομαχίας μέχρι τοῦδε κι ἐγὼ διώρισα τὸν Ρούκην μάρτυρά μου κι εἶναι πιθανόν μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ποινῆς μου νά κουμπουριασθοῦμεν. Ἄλλὰ πάντοτε, ἐννοεῖς, ρωμεῖκο κουμπούριασμα. Τώρα ἔρχονται ἄλλοι μέ ὄλως ἀντιθέτους διαθέσεις κι ἐγὼ ποζάρω τώρα ὡς μέγας συγγραφεὺς κι ἔχει ἀκόμη ὁ Θεός! Τὰ ἐπερίμενες σύ ἀπὸ μένα αὐτά; Ἐγὼ ποτέ».

Ἡ μονομαχία, φυσικά, δέν ἔγινε. Συγκλήθηκε «Συμβουλευτικὸν Συμβούλιον ἕξ εἰδημόνων», πού θεώρησε τὴν ὑπόθεση τελειωμένη, ἀφοῦ ὁ Καρκαβίτσας εἶχε ἤδη τιμωρηθεῖ ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο καὶ συνεπῶς δέν μπορούσε νά τιμωρηθεῖ καὶ δεύτερη φορά γιὰ τὴν ἴδια ὑπόθεση. Τὸ ἐπεισόδιο ὁμοίως αὐτὸ ἔκανε ὥστε τὸ «Ὀδοιπορικό» του νά διαβαστεῖ περισσότερο καὶ νά τὸν κάνει πλατύτερα γνωστό στό Πανελλήνιο.

Τὸν Ἰούνη τοῦ 1891 μεταθέτουν τὸν Καρκαβίτσα σέ στρατιωτικὴ μονάδα στὴ Λάρισα. Κι ἐκεῖ βρίσκει τὴν εὐκαιρία νά μελετήσῃ ἀπὸ κοντὰ τὸ ἀνθρώπινο περιβάλλον, τίς συνθῆκες ζωῆς, τὴ νοοτροπία καὶ τὴν ψυχολογία τῶν Θεσσαλῶν, πού μόλις πρὶν δέκα χρόνια (1881) εἶχαν ἀποτινάξει τὴν τούρκικη σκλαβιά. Ἀπὸ τίς παρατηρήσεις καὶ τὴ ζωὴ τῶν Θεσσαλῶν, ἰδιαίτερα τῶν ἀγροτῶν, ἐμπνέεται διηγήματα καὶ περιγραφές. Καὶ ἀργότερα, σέ συνδυασμὸ μέ τίς ἀναμνήσεις του ἀπὸ τὰ Κράβαρα, θά γράψῃ τὸν περίφημο «Ζητιάνο» του (1897), τὸ φοβερό αὐτὸ κατηγορητήριο κατὰ τῆς «Ψωροκώσταινας».

Τὰ μπουντρούμια τοῦ Ἀναπλιού

Ὅταν ἀπολύθηκε ἀπὸ τὸ στρατό ὁ Καρκαβίτσας ἔμεινε λίγο ἀκόμα στὴ Λάρισα κι ὕστερα ἔφυγε γιὰ μιά περιοδεία στὴν Πελο-

πόννησο. Φτάνει στ' Ἀνάπλι κι επισκέπτεται τίς φυλακές του. Ἀντικρύζει μέ φρίκη τίς συνθήκες διαβίωσης τῶν κατάδικων. Ὁ ἀνθρωπισμός του πληγώνεται βαθιά. Εἶναι ἓνα δράμα, πού ἂν δέν τῶν βλεπε δέν θά μπορούσε ποτέ νά τό ὑποψιαστεῖ. Καί γιά νά διαμαρτυρηθεῖ, νά στιγματίσει τήν ἀπανθρωπιά καί τή σκληρότητα τοῦ κράτους, δημοσιεύει τίς ἐντυπώσεις του ἀπό τίς φυλακές στήν ἐφημερίδα «Ἐστία».

«...Στοχάζομαι — γράφει ἀνάμεσα σ' ἄλλα στίς ἐντυπώσεις του αὐτές — πῶς καί τό μεγαλύτερο κακοῦργο, ἂν, ἀντί νά τόν κλείνουν μέσα, τόν ἔπαιρναν μόνον καί τόν ἐγύριζαν εἰς αὐτές τίς ἄγριες σπηλιές καί τοῦ ἔδειχναν ἐκεῖνα τά φοβερά κλειδιά καί τόν ἔκαναν νά ἀκούη τό θλιβερό στέναγμα τῶν θυρῶν, νά μυριστῇ τή μούχλα, νά αἰσθανθῇ τήν ὑγρασία, ν' ἀκροασθῇ τό ἄφωνον μίλημα, πού κάνουν τά ντουβάρια κι ἔπειτα τοῦ ἔλεγαν: «Νά ἐδῶ θά σέ βάναμε νά ζήσης δέκα χρόνια, εἴκοσι χρόνια, ὅλη σου τή ζωή, δίχως φίλους κι ἐδικούς, γιά νά ξεπλύνῃς τό κακό πόκαμες, μά σ' ἀφήνουμε, γύρισε στό σπίτι σου καί γένου καλός ἄνθρωπος», θά ἐγνώριζε εὐθύς τό ἀνόμημά του. Θά ἔφευγε μέ τά τέσσερα καί θά ἐπήγαινε μέ τή μοναδική φροντίδα, πῶς νά τό ξεπλύνῃ. Μά νά μή μείνη μέσα ἐκεῖ οὔτε μιά βδομάδα, οὔτε ἓνα ἡμερονύχτι γιά τό Θεό!...»

Καταγγέλει τίς κλεισιές τοῦ ἐπιστάτη καί τήν ἐκμετάλλευση τοῦ γιτροῦ σέ βάρος τῶν φυλακισμένων καί τονίζει: «Ὁ Χριστός, τρομῶ καί λέω, ἂν ἔμειν ἓνα ξάμηνο ἐκεῖ, βέβαια θά ξέχανε τό «ἀγαπᾶτε ἀλλήλους...» Καί καταλήγει: «Ἐβραζε μέσα μου ὁ πόνος... Κι ἄξαφνα διά πρώτην φοράν τόσον τρανῶς ἐβόγγιξα ἀπό τά φυλλοκάρδια μέσα. «Ἄϊ, βρωμόκοσμε!»

Γνωριμιά μέ τή θάλασσα καί τό ναυτόκοσμο

Ὁ Καρκαβίτσας νιώθει ἀκατανίκητη τήν ἀνάγκη τῆς ἀλλαγῆς, τῆς ἀδιάκοπης κίνησης. Σιχαίνεται τήν «ἀσάλευτη ζωή», τή ρουτίνα στόν ἴδιο τόπο. Σέ γράμμα του ἐξομολογεῖται: «...Θέλω πάντα τήν ἀειφυγίαν, ἀειφυγίαν καί ἀπό τόν ἑαυτό μου ἀκόμη!... Τό βίον μου ὅλον δέν ἤθελα νά τόν διατρέξω παρά μέ τήν ἐλπίδα ὅτι ἡ σημερινή κλίνη μου δέν θά μέ δεχθῇ καί αὔριον...»

Τώρα πού ἔχει τελειώσει τή θητεία του, εἶναι καιρός ν' ἀσκήσει τό ἐπάγγελμά του γιά νά ζήσει, ἀλλά καί νά βοηθήσει οἰκονομικά τό σπίτι του. Καί κατορθώνει νά συνδυάσει τήν ἐπαγγελματική του

άπασχόληση με τόν πόθο του γιά «ἀειφυγία». Στίς 5 Ὀχτώβρη τοῦ 1891, διορίζεται γιατρός στήν «Πανελλήνια Ἀκτοπλοϊκή Ἐταιρία», ὅπου μένει τρία χρόνια. Στό διάστημα αὐτό με τό καράβι «Ἀθήναι» ταξιδεύει σ' ὅλες τίς ἑλληνικές θάλασσες, στά ἑλληνικά λιμάνια καί στά νησιά. Ταξιδεύει ἀκόμα στή Μικρά Ἀσία, στήν Πόλη, στή Μαύρη Θάλασσα. Περιπλέει τή Μεσόγειο, φτάνει ὡς τή Μασαλία. Γνωρίζει καινούργιους τόπους καί πολλοῦς ἀνθρώπους. Ζεῖ – τό σπουδαιότερο – ἀπό κοντά τή σκληρή ζωή τοῦ ναυτοκόσμου. Συμμερίζεται τήν τύχη του. Πλουτίζει τίς ἐμπειρίες του. Συγκεντρώνει βιώματα, ἐντυπώσεις, παρατηρήσεις, πού θά τά ζωντανέψει ἀργότερα (1899) στά φημισμένα διηγήματά του: «Λόγια τῆς Πλώρης».

Ἀπό τήν πρώτη μέρα τῆς ναυτικῆς του ζωῆς γράφει τίς ἐντυπώσεις του σέ Ἡμερολόγιο, πού ἀργότερα, τό 1895, θά τό δημοσιεύει σέ συνέχειες στήν ἐφημερίδα «Ἐστία», μέ τόν τίτλο: «Σ' Ἀνατολή καί Δύση». Ἀπό τή γνωριμιά κι ἐπαφή του μέ τό ναυτοκόσμο, συγκλονίζεται ἀπό τή βαριά μοίρα του. Μιά μοίρα πού τιμωρεῖ ὄχι μόνο ἐκείνους πού θαλασσοπνίγονται γιά τό πικρό ψωμί τό δικό τους καί τῶν παιδιῶν τους, ἀλλά κι ἐκείνους πού λαχταροῦν καί τοῦς καρτεροῦν μ' ἀγωνία νά γυρίσουν στή στεριά:

«...Μπαίνει καί προσκυνᾷ καί προσκασπάζεται ὁ ναυτοκόσμος ὁ κακοπαθημένος κι οἱ γυναῖκες του καί βαρυόμοιρες, πού τρῶνε τά λαχταριστά νιάτα τους μέ τό ἀφιέκοπο καρτέρεμα τοῦ ποθητοῦ, πού βλέπουν μίαν ἡμέρα χαρῆς καί παιχνηδιῶν καί πενήντα - ἑκατό καρδιόχτυπο καί δακρύων, πού τοῦς ἐβύζαξε τή δροσιά τοῦ αἵματός τους παράωρα ἀπό τή γη λάμια ἢ τρομάρα καί τίς ἔρριξε χάμου. λειμονιές καμὲν ἀπό τόν πάγο, πρὶν ἀνθίσουν καί λουλουδιάσουν ὁ μοναχικός πόθος. Δυστυχισμένε κόσμε! Δέν ἤξέρω γιατί, βλέποντάς σε, ἡμεῖς ἐκεῖ μέσα ταπεινό, περίγυρα στόν ψαρόμαλλον ἀγιόσοι, ἡμεῖς ἐφάνηκες ναυαγός αἰώνιος κυματοπλανημένος καί ἀνεμόπλοος πάντα, χωρίς καμιά ἐλπίδα νά εὔρεις ποτέ τόν ποθητό λιμένα γιά νά ρίξεις τά σίδερά σου. Δυστυχισμένε ναυτοκόσμε. Ἄν καί σήμερα βραβεύεται καί ἀκτινοστεφανώνεται στόν οὐρανό τό μαρτύριο καί ἡ κακοπάθεια, μόνο στό θλιμμένο μέτωπό σου ἀξίζει τό πρῶτο βραβεῖο καί τό πρῶτο ἀκτινοστεφάνωμα...».

Στίς γραμμές τοῦ μαχόμενου Δημοτικισμοῦ

Στίς ἔντονες πολιτικές καί πνευματικές ζυμώσεις πού συντελοῦνται μέ κέντρο τήν Ἀθήνα στά χρόνια πού σπουδάζει στό Πανε

πιστήμιο καί στά κατοπινά, ὁ Καρκαβίτσας, ὅπως σημειώσαμε κιόλας προηγούμενα, παίρνει ἀπό τήν ἀρχή τή θέση του στό πλευρό τῶν προοδευτικῶν δυνάμεων. Ἐτσι ὅταν στά 1888 ὁ Γιάννης Ψυχάρης ἔρχεται μέ τό περίφημο βιβλίο του «Τό ταξίδι μου» — τό πρῶτο νεοελληνικό πεζογράφημα πού γράφηκε μέ ὄλους τούς κανόνες τῆς δημοτικῆς — γιά νά περάσει στήν ἐπίθεση ἐναντία στό λογιωτατισμό, τόν ἀρχαϊσμό καί τόν καθαρευουσανισμό, ὁ Καρκαβίτσας συγκεντρώνει σέ τόμο καί τυπώνει τό 1892 τά πρῶτα του διηγήματα (1886 - 1889), γραμμένα ὅλα στήν καθαρεύουσα, ἀλλά μέ πρόλογο στόν ὁποῖο ἀποκηρύχνει τήν καθαρεύουσα. «Μᾶς ἐκόλλησαν κι ἐμᾶς — γράφει στόν πρόλογο — μέ τά σχολεῖα καί τά βιβλία τούς αὐτή τή βαλσαμωμένη γλῶσσα καί χρειαζόμαστε πλέον γιά νά τή βγάλουμε ἀπό πάνω μας νά ριχτοῦμε στή φωτιά γιά νά λυτρωθοῦμε, ὅπως ὁ Ἡρακλῆς ἀπό τό χιτῶνα τοῦ Νέσσου». Ὁ πρόλογος προκαλεῖ ἀναβρασμό στούς λογοτεχνικούς κύκλους τῆς ἐποχῆς. Ὡστόσο ὁ Καρκαβίτσας ἔχει καί στό θέμα τῆς γλῶσσας τή δική του ἄποψη. Ἀκολουθεῖ μετριοπαθῆ ταχτική. Πιστεῖται στό δημοτικισμό, ἀναγνωρίζει τή μεγάλη προσφορά τοῦ Ψυχάρη, δέν δέχεται ὁμως τίς γλωσσικές του ἀκρότητες. Αὐτό θά κάνει τόν Ψυχάρη, ὅταν διάβασε τά «Λόγια τῆς Πλώρης» νά γράψει:

«... Ἄχ! Ὁ Καρκαβίτσας, ἀφτός νά γραφε λίγο, μά λίγο πύρομέϊκα, νά ριχνε στό γαλόνι, μιά καί καλή ὁ,τι βρωμάει δασκαλοσύνη, νά εἶταν ἡ γλῶσσα του ρομέϊκη σάν τήν ψυχίτσα του, κανεῖς ἀπό μᾶς δέν θά μπορούσε μαζί του νά μετρηθεῖ — μά μήτε ὁ Ροῖδης ὁ μπεντουῖνιασμένον...»⁽⁹⁾.

Κι ὁμως ὁ Καρκαβίτσας εἶχε δίκιο. Ἡ δημοτική πού χρησιμοποίησε στά ἔργα του εἶναι ὑποδειγματική. Μιά γλῶσσα χωρίς δογματικές ἀκρότητες κι ὑπερβολές πού ἐνοχλοῦν, ζωντανή ὁμως κι εὐλύγιστη, μέ πλούσιο λεξιλόγιο, γλωσσοπλαστική χάρη κι ἐκφράσεις. Ζυμωμένος μέ τό λαό, εἶχε ἀποχτήσει σωστό γλωσσικό αἰσθητήριο. Ἡ προσφορά του στήν καθιέρωση τῆς δημοτικῆς στήν Πεζογραφία μας εἶταν τό ἴδιο ἀποφασιστική μέ τήν προσφορά τοῦ Κωστή Παλαμά στήν Ποίηση. Τά λογοτεχνικά κείμενα τοῦ Καρκαβίτσα στή δημοτική εἶναι ὑποδειγματικά. Καί κανένας δέν μπορεί νά μή παραδεχτεῖ σήμερα ὅτι ὁ Καρκαβίτσας εἶναι ἓνας ἀπό τούς κλασικούς τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας.

9. Ὁ Ροῖδης, προλογίζοντας τό βιβλίο τοῦ Ι. Μεταξᾶ - Βοσπορίτη, «Σκηναί τῆς Ἐρήμου», κάνει ἐπίθεση στόν Καρκαβίτσα. Γι' αὐτό κι ὁ Ψυχάρης τόν λέει «μπεντουῖνιασμένο».

Ἐθνική κρίση

Ἵστερα ἀπό τρία χρόνια ἄσκηση τῆς ἰατρικῆς στό καράβι «Ἀθῆναι», ὁ Καρκαβίτσας ξαναγυρνάει τό 1894 στή ζωή τῆς στεριᾶς. Εἶναι μιά περίοδος γενικῆς ἀναταραχῆς. Ἡ ταξική σύγκρουση παίρνει καθημερινά ὄλο καί μεγαλύτερες διαστάσεις καί ῥδηγεῖ ἀναπότρεπτα, σέ γενική κρίση πού θά καταλήξει στήν ἔθνική συμφορά τοῦ 1897.

Οἱ ξένοι ὁμολογιούχοι τῶν ἔθνικῶν δανείων μεθοδεύουν ἀπό χρόνια τά σχέδιά τους νά ἐπιβάλουν στήν Ἑλλάδα ὀλοκληρωτικό οἰκονομικό ἔλεγχο. Δηλαδή, μεγαλύτερη ἀκόμα οἰκονομική ἀφαιμαξη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κι ἀσφυχτικότερη πρόσδεση τῆς χώρας στά ξένα συμφέροντα. Τά σχέδια αὐτά διευκολύνει ἀδίσταχτα ὁ βασιλιάς Γεώργιος Γλύξμπουργκ ὁ Α' — ὁ «νομάρχης τῶν ξένων συμφερόντων», ὅπως τόν χαρακτήρισε ὁ ἱστορικός Γ. Φυλάρετος — ἀπό τοὺς κυριότερους κάτοχους ὁμολογιῶν τῶν ἔθνικῶν δανείων. Ὁ Γεώργιος δέν διστάζει μπροστά σέ καμιά ἔθνική ἄτιμία, προκειμένου νά κερδοσκοπήσει. Σύμμαχος καί τυφλό ὄργανο τοῦ βασιλιά, εἶναι ὁ ἀντιδραστικός πολιτικός Δεληγιάννης, ἐκπρόσωπος τῆς παλατιανῆς καμαρίλας καί τῶν μεγαλοτσιφλικῶν. Ἐπίσης ὁ μεγαλοτραπεζίτης Ἀνδρέας Συγγρός, πού ἐπιδιώκει τό ἀποκλειστικό προνόμιο νά ἰδρύσει κρατική Τράπεζα, γιά νά διαχειριστεῖ ὀλόκληρο τό δημόσιο χρέος. Καί μαζί μ' αὐτούς πολλοί ἄλλοι κάτοχοι ὁμολογιῶν τῶν ἔθνικῶν δανείων καί μεγαλοτσιφλικῶδες.

Ὅλοι αὐτοί ὁπνομεύουν συστηματικά τήν προσπάθεια τῶν προοδευτικῶν κατῶν, πού μέ πολιτικό ἐκπρόσωπο τό Χαρίλαο Τρικούπη ἀπεχρῶν τήν οἰκονομική ἀναδιοργάνωση καί ἀνάπτυξη τῆς χώρας, τόν ἐκσυγχρονισμό τοῦ κράτους, τήν κατοχύρωση τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδας. Ἐκμεταλλεύονται, κυρίως, τή λαθεμένη πολιτική τοῦ Τρικούπη, πού στήριξε ὄλη αὐτή τήν προσπάθεια στόν ξένο δανεισμό καί στήν αὐξηση τῆς φορολογίας. Δηλαδή μιά πολιτική ἀντιλαϊκή στή βάση της, πράγμα πού εἶχε ἄμεσες ἀντιδράσεις καί δυσαρέσκειες στά λαϊκά στρώματα, πού ζοῦσαν σέ ἀφάνταστη φτώχεια.

Ὁ Χ. Τρικούπης δέν εἶδε ἢ — τό πῶς σωστό — δέν θέλησε νά δεῖ τή σημασία καί δέν ἐπιχείρησε νά λύσει τό ἀγροτικό πρόβλημα. Δέν μοίρασε, δηλαδή, τήν τούρκικη περιουσία καί τήν τσιφλικάδικη γῆ στοὺς ἀκτήμονες ἀγρότες. Πράγμα πού θά συντελοῦσε στή δημιουργία καί στήν ἀνάπτυξη μιᾶς ὑπολογίσιμης ἐσωτερικῆς ἀγο-

ρᾶς, θά βελτίωνε τό εισόδημα τῶν ἐργαζομένων, θά λιγότευε τούς κινδύνους οἰκονομικοῦ ἀδιέξοδου.

Ἀποδείχτηκε, καί σ' αὐτή τήν περίπτωση, ὅτι ἀκόμα κι ἡ προοδευτική μερίδα τῆς ἀστικῆς τάξης, δέ θέλησε ἢ καί φοβήθηκε νά σπάσει τούς δεσμούς μέ τόν κοτζαμπασισμό καί νά τόν ἀφανίσει σάν κοινωνική τάξη, ὅπως εἶταν ἡ ἱστορική της ἀποστολή. Ὁ συμβιβασμός εἶταν μέσα στή φύση της καί στήν παράδοσή της. Ἐτσι, τά ἀστικοδημοκρατικά προβλήματα, ἀπό συμβιβασμό σέ συμβιβασμό, χρόνισαν, περιπλέχτηκαν καί σέρνονται ἄλυτα ἀκόμα ὡς τίς μέρες μας.

Ὁ βασιλιάς Γεώργιος Γλύξμπουργκ ὁ Α' — πέρα ἀπό τή ρητή ὑποχρέωση πού εἶχε ἀναλάβει ἀπέναντι στούς Ἕλληνας, ὅταν τόν διόρισαν βασιλιά στήν Ἑλλάδα, νά μή θίξει μέ κανένα τρόπο τήν τούρκικη ἐπικράτεια — ἀφοῦ ἐξασφάλισε τήν ἀξία τῶν μετοχῶν του στό Χρηματιστήριο τοῦ Λονδίνου, ἀρνήθηκε μ' ἐντολή τῶν Ἄγγλων τραπεζιτῶν νά ὑπογράψει τή συμφωνία πού πρότεινε ὁ Χ. Τρικούπης γιά ἕνα ἐντιμο διακανονισμό τῶν τοκοχρεωλύσεων μέ τούς ξένους δανειστές καί τή σύναψη νέου δανείου γιά τήν ἀντιμετώπιση τῆς κατάστασης. Ἐτσι ὁ Χ. Τρικούπης ἀναγκάστηκε νά παραδεχτεῖ στή Βουλή τό Δεκέμβρη τοῦ 1893 τήν ἀποτυχία τῆς πολιτικῆς του, λέγοντας τό πασίγνωστο: «δυστυχῶς ἐπτώχευσάμεν!» Κήρυξε, δηλαδή, τήν πτώχευση τοῦ κράτους καί τήν ἀδυναμία του νά πληρώσει τούς δανειστές του. Αὐτό ξεσήκωσε τούς ξένους τοκογλύφους καί τούς ἐγχώριους πράκτορες καί συνεταίρους τους.

Τά σχέδια τῶν ξένων καί ἐγχώριων ἐκμεταλλευτῶν γιά ὀλοκληρωτική ὑποδούλωση τῆς Ἑλλάδας στά ἰδιοτελῆ τους συμφέροντα, προχωροῦν. Χρειάζεται μόνο νά δημιουργηθοῦν οἱ κατάλληλες ὕλικές καί ψυχολογικές προϋποθέσεις γιά νά ἐπιβληθεῖ ἐπίσημα ἀσφυκτικός οἰκονομικός καί πολιτικός ἔλεγχος. Γι' αὐτό καί φουντώνουν τήν πολεμική ὑστερία. Ἐκμεταλλεύονται τό δίκιο πόθο τοῦ λαοῦ γιά ἀπελευθέρωση τῶν ὑπόδουλων ἑλληνικῶν περιοχῶν.

Τό Παλάτι καί οἱ ξένοι ὑποκινοῦν τήν «Ἐθνική Ἐταιρία», σέ πολεμικούς τυχοδιωκτισμούς. Ξέρουν καλά πῶς οὔτε ὀργανωμένος κι ἐτοιμοπόλεμος στρατός ὑπάρχει, οὔτε τά ὕλικά μέσα γιά μιά ἀναμέτρηση μέ τήν Τουρκία. Κι ὁμως τά μεγαλοϊδεάτικα ὄνειρα φουντώνουν. Ἡ «Ἐθνική Ἐταιρία», ἀπλωνε τίς γραμμές της σ' ὅλα τά στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ. Στίς ἐπίκαιρες ὁμως θέσεις της βρισκόνταν πράκτορες τοῦ Παλατιοῦ καί τῶν τοκογλύφων τοῦ Λονδίνου, πού κατευθύνουν τή δράση της. Ὁ Καρκαβίτσας εἶναι μέλος της. Καί παρά τό φλογερό πατριωτισμό του βλέπει μέ ἀνησυχία τίς

έκδηλώσεις αυτές. Ξέρει τήν πραγματική κατάσταση τῆς χώρας καί ἀναλογίζεται τούς κινδύνους. Στίς 3 Μάρτη 1895 δημοσιεύει στήν «Ἐστία» ἄρθρο μέ τίτλο «Ἀληθινά λόγια», ὅπου σαρκάζει τό μεγαλοϊδεατισμό καί τήν ἀρχαιοπληξία καί ὑπογραμμίζει τόν κίνδυνο:

«...ὦ ἔξυπνε ἀπόγονε τοῦ Περικλέους, πῶς κατάντησες! Βλέπω αὐτές τίς μέρες τά χάλια σου κι ἡ καρδιά μου ραγίζεται κι ἡ ψυχή μου σέ κλαίει, σέ κλαίει στ' ἀληθινά... ὦ ἔνδοξε σάλιαγκα, πού σαλιαρίζεις νυχτοήμερα προγονικά κατορθώματα, σέ βλέπω καί σέ κλαίω στ' ἀληθινά. Βάλε, μωρέ, μυαλό. Γίνου τίμιος. Σεβάσου τόν ἄλλον. Ξέχασε τό Μαραθῶνα καί κύταξε τήν Κούτρα. Λάτρεψε τά Δερβενάκια, ἀλλά κύταξε τό Δαϊτσόρεμα. Ξέχασε τήν Ἑλλάδα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καί κύταξε τήν Ἑλλάδα τοῦ Γεώργιου τοῦ Α'. Παραίτησε τά ξένα φτερά καί ντύσου μέ τά δικά σου τά ψαλιδισμένα κι ἄφησε, δόλιε, τίς κακίες σου γιατί ἐχάθηκες».

Καί καταλήγει μέ τό χρέος κάθε πατριώτη:

«...Οἱ λαοπλάνοι ἄς κολακεύουν τίς ἀδυναμίες τοῦ λαοῦ, γιά νά ὠφεληθοῦν ἀπ' τίς ἀδυναμίες του. Ὅποιος ὅμως δέν ζητεῖ παρά τό καλό τοῦ λαοῦ, πρέπει νά φραγγελώνει ἀλύπητα...»

Ἡ ἐθνική συμφορά τοῦ 1897

Ὁ Καρκαβίτσας συνέχισε τήν πάλη του μέ συνέπεια καί μέ βαθιά ἐπίγνωση τοῦ χρέους του. Στίς 19 Αὐγούστου 1896 κατατάσσεται μόνιμα στό στρατό, μέ τό βαθμό τοῦ Ἀνθυπιάτρου. Ἀκολουθήσε ἐπαγγελματικά τή στρατιωτική σταδιοδρομία καί θά μείνει στό στρατό σχεδόν ὡς τό τέλος τῆς ζωῆς του. Σάν στρατιωτικός γιατρός παίρνει μέρος καί στό ἀποτυχημένο ἐγχείρημα τῆς Κρήτης, μιά ἀπό τίς ἀφορμές πού ὀδήγησαν στόν τυχοδιωκτισμό καί στήν ἐθνική συμφορά τοῦ 1897.

Τό Παλάτι, μέ ὑπόδειξη τῶν Ἀγγλων καί μέ τήν ξέφρενη πατριδοκαπηλεία τῆς «Ἐθνικῆς Ἐταιρίας», πετυχαίνει νά παρασύρει τή χώρα στόν πόλεμο. Ἐνῶ δέν ὑπῆρχε καμιά προετοιμασία γιά πόλεμο, ἡ κυβέρνηση Δεληγιάννη στέλνει στίς 25 Γενάρη τοῦ 1897 ἐκστρατευτικό σῶμα γιά «ν' ἀπελευθερώσει» τήν Κρήτη! Ὅπως εἶταν ἐπόμενο ἡ ἐκστρατεία ἀπότυχε, κι ὁ Καρκαβίτσας ξαναγύρισε στήν Ἀθήνα τό Μάη τοῦ 1897 βαθιά πικραμένος κι ἀπογοητευμένος.

Στό μεταξύ, στίς 5 Ἀπρίλη, ἀπ' ἀφορμή αὐτή τήν ἐκστρατεία

καί ἀπό τήν εἴσοδο μερικῶν ἑλληνικῶν στρατιωτικῶν μονάδων στά κατεχόμενα ἑδάφη, ἡ Τουρκία ἀνάγγειλε: «...τήν διακοπὴν τῶν εἰρηνικῶν σχέσεων καί τήν ἐπελθοῦσαν κατάστασιν πολέμου διά τήν εἰς τό τουρκικόν ἔδαφος γενομένην εἰσβολήν συμμοριῶν». Κι ὁ φαυλοκράτης Θ. Δεληγιάννης, ὁ πρωθυπουργός τοῦ Γεωργίου Γλύξμπουργκ καί ὄργανο τῶν Ἑγγλων ἱμπεριαλιστῶν, δήλωνε προκλητικά στή Βουλὴ: «Εἶχομεν καθῆκον νά τόν δεχθῶμεν τόν πόλεμον καί τόν ἐδέχθημεν».

Ὁ ἑλληνικός στρατός ὁμως, μέ ἀρχιστράτηγο τό διάδοχο τοῦ θρόνου Κωνσταντῖνο Γλύξμπουργκ, ἀνέτοιμος ἀπό κάθε ἄποψη κι ἀπειροπόλεμος, ὑποχωρεῖ μέ τίς πρῶτες συγκρούσεις. Ἀφήνει τή Λάρισα, τὰ Φάρσαλα, τό Δομοκό καί φτάνει στή Λαμία. Ὁ «στρατηλάτης» Κωνσταντῖνος, τηλεγραφεῖ πανικόβλητος ἀπό τό Δομοκό: «Δέν ἤξεύρω τί νά κάμω». Καί παίρνει τήν πατριωτικὴ ἀπάντηση τοῦ λαοῦ, μέ τό περίφημο ἄρθρο τοῦ Γεννάδιου: «Νά ἀποθάνης»!

Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οἱ Τοῦρκοι, ἔχοντας τήν ὀλόπλευρη ὑποστήριξη — ὅπως πάντα — τῶν Ἑγγλων, θάμπαιναν στήν Ἀθήνα ἂν στήν κρίσιμη ὥρα δέν ἐπέμβαινε ἡ Ρωσία νά τοὺς συγκρατήσῃ καί νά σώσῃ, ἀκόμα μιά φορά, τήν Ἑλλάδα ἀπό τήν καταστροφή. Ἔτσι στίς 5 Μάη 1897 ὑπογράφηκε ἡ ἀνακωχή. Ἡ νέα κυβέρνησις Ράλλη, μέ δήλωσή της «...ἐνεπιστεύθη τὰς τύχας τῆς Ἑλλάδος ἀπολύτως καί ἀνεπιφυλακτως εἰς χεῖρας τῶν Μεγάλων Δυνάμεων», πού συνεδρίαζαν στό Τόπ-Χανέ, μέ ἀπουσία, φυσικά, τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησις.

Μέ τήν προκαταρκτικὴ συνθήκη καθορίζονταν «ἡ ἴδρυσις ἐν Ἀθήναις Διεθνούς Ἑλέγχου ἀντιπροσώπων τῶν μεσολαβουσῶν δυνάμεων, πρὸς ἄσκησιν οἰκονομικοῦ ἐλέγχου καί περιφρούρησιν τῶν κεκτημένων δικαιωμάτων τῶν δανειστῶν τῶν παλαιῶν χρεῶν καί τήν ἐπίβλεψιν ἐπὶ τῆς ἐξυπηρετήσεως τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ νέου δανείου».

Ἔτσι οἱ ξένοι δανειστῆς, τό Παλάτι καί οἱ συνεργάτες τους πραγματοποιοῦσαν τὰ σχέδια τους. Ἡ Ἑλλάδα ἀλυσοδέθηκε ἀσφυχτικά καί πλήρωνε στοὺς ἐγχώριους καί ξένους τοκογλύφους τό χαράτσι τοῦ ΔΟΕ ὡς τό Β' Παγκόσμιον πόλεμον. Μέ ἐξαίρεση τῆς Ρωσίας, πού μετὰ τήν Ὀχτωβριανὴ Σοσιαλιστικὴ Ἐπανάστασι τοῦ 1917, ἡ νέα Σοβιετικὴ ἐξουσία παραιτήθηκε ἀπὸ κάθε διεκδίκησι κι ἀποχώρησε ἀπὸ τόν ΔΟΕ.

Ἡ ἥττα τοῦ 1897 κι οἱ ὀδυνηρῆς συνέπειές της φούντωσαν τήν ἀγανάκτησι τοῦ λαοῦ. Οἱ ἀντιμοναρχικῆς ἐκδηλώσεις πληθαίνουν καί δυναμώνουν οἱ ζυμώσεις μέσα στό στρατό. Οἱ πνευματικοὶ ἄν-

θρωποι καταπιάνονται νά βροῦν τίς αἰτίες καί νά βγάλουν διδάγματα ἀπό τήν ἔθνική συμφορά. Δημοσιεύονται ἄρθρα, μελέτες καί βιβλία.

Ὁ Ἀντρέας Καρκαβίτσας κυκλοφορεῖ τόν ἴδιο χρόνο τήν περίφημη νουβέλα του «Ὁ Ζητιάνος», μέ κύριο στόχο του τήν κρατική ἀθλιότητα. Ἀργότερα θά κυκλοφορήσει τή νουβέλα «Ὁ Ἀρχαιολόγος» (1904), ὅπου μαστιγώνει τή στείρα προγονοπληξία καί ἀρχαιολατρεία, κι ἐκφράζει τήν πίστη του στίς ζωντανές δυνάμεις τοῦ τόπου. Καί λίγο ἀργότερα, θά προσχωρήσει στό «Στρατιωτικό Σύνδεσμο», περιμένοντας ἀπ' αὐτόν τήν κάθαρση.

Ἐνάντια στόν ἐκλεκτικισμό

Πόσο δεμένος εἶταν μέ τό λαό καί πόσο πίστευε σ' αὐτόν ὁ Καρκαβίτσας, φαίνεται κι ἀπό τή στάση του ἀέναντι στό περιοδικό «Τέχνη» (Νοέμβρης 1898 - Ὀκτώβρης 1899), πού ἔβγαλε ὁ φίλος του Κώστας Χατζόπουλος. Ἡ «Τέχνη» εἶταν τό πρῶτο περιοδικό πού ἔβγαине γραμμένο ὀλόκληρο στή δημοτική γλώσσα. Αὐτό εἶταν ἡ μιὰ πλευρά — ἀρκετά σοβαρή κι ἐπίμαχη γιά κείνη τήν ἐποχή — ὅχι ὁμως κι ἡ πιό οὐσιαστική. Μαζί μέ τή δημοτική ὁ νεαρός Χατζόπουλος (μόλις 30 χρόνων) θέλησε νά κάνει τό περιοδικό του βῆμα τῶν «νέων» ιδεῶν στήν Τέχνη. Οἱ «νέες» αὐτές ιδέες κυκλοφοροῦσαν τότε πλατιά ἀνάμεσα στίς κυρίαρχες τάξεις τῶν χωρῶν τῆς Δύσης κι εἶχαν γιά πυρήνα τους τήν ἀπολυταρχική, ἀντιουμανιστική καί ἀντιδημοκρατική ιδεολογία τοῦ Φ. Νίτσε καί τῶν ὁμοίων του.

Ὁ Καρκαβίτσας εἶταν ἀπό τούς συντάχτες τοῦ περιοδικοῦ καί συνδεόταν μ' ἀδερφική φιλία μέ τόν Κ. Χατζόπουλο. Ὡστόσο δέν δέχτηκε νά κάνει καμιά ὑποχώρηση στίς πεποιθήσεις του. Πίστευε ὅτι ἀποστολή τῆς Τέχνης εἶναι νά διαφωτίζει καί ν' ἀνεβάζει τό πνευματικό ἐπίπεδο τοῦ λαοῦ. Ἔτσι στήν «Τέχνη» τοῦ Χατζόπουλου δημοσίεψε μόνο στό πρῶτο φύλλο (Νοέμβρης 1898) τό διήγημά του «Βιοπαλαιστής». Κι αὐτό γιατί πῆρε ἀμέσως ἐπιφυλαχτική θέση, μόλις διάβασε στό ἴδιο τεῦχος τό προγραμματικό ἄρθρο τοῦ περιοδικοῦ. Τό ἄρθρο εἶχε γραφεῖ ἀπό τόν Κ. Παλαμᾶ, πού τήν ἐποχή αὐτή εἶταν ἐπηρεασμένος ἀπό τίς ιδέες τοῦ Νίτσε καί ὑποστήριζε ὅτι προορισμός τοῦ περιοδικοῦ «...δέν εἶναι νά διασκεδάσει τό λεγόμενο «κοινόν» μέ τά κατακάθια τῶν λογίων τῆς ντουζίνας καί τῶν ἐραστῶν τῆς ρουτίνας...».

Λίγο αργότερα διαχωρίζει τή θέση του από τό περιοδικό και πολεμάει σκληρά τίς αντίλαϊκές κι αντιδημοκρατικές απόψεις του. Τήν άφορμή τήν έδωσαν ό Κ. Παλαμάς κι ό Γρ. Ξενόπουλος μέ τίς κριτικές πού δημοσίεψαν στήν «Τέχνη» (Φλεβάρης 1899) γιά τήν παράσταση τής «Έντα Γκάμπλερ» του Ίψεν, από τό θίασο τής Ίταλίδας Έλεονόρας Ντουζε, φιλενάδας του Ντ' Αννούντσιο, στά μέσα του Γενάρη του 1899. Τόσο ό Παλαμάς, όσο κι ό Ξενόπουλος διατύπωσαν καταπληχτικές «άριστοκρατικές» αντιλήψεις γιά τήν τέχνη, πού άποτελοῦσαν άνοιχτή πρόκληση και βρισιά γιά τό λαό.

«Οί Μανδαρίνοι»

Και τότε ό Καρκαβίτσας ξεσπάθωσε άδίστακτα. Σέ άρθρο του μέ τόν τίτλο «Οί Μανδαρίνοι», πού δημοσιεύθηκε στήν έφημερίδα «Έστία» στίς 19.2.1899, όχι μόνο ξεσκέπασε τήν αντιδραστικότητα τών απόψεών τους στά ζητήματα τής Τέχνης, αλλά κι έπιχείρησε νά τοποθετήσει τίς απόψεις αυτές πάνω σε κοινωνική βάση:

«...Φαίνεται πώς ή κοινωνία μας άρχισε νά κλωσσά κάποιες ιδέες άπομονωτικές... Ένώ τό πνεῦμα του λαού μέ τόν ίσοπεδωτικό χαρακτήρα του — μοναρχική κληρονομιά τών προγόνων — έσύντριψε βαθμούς και είδωλα ιστορικής του ευγένειας και δόξας, εύρέθηκαν πρό χρόνων μερικοί πού έσκέφθησαν ν' αναστηλώσουν νέα είδωλα, χυδαία, πλασμένα από περγαμηνές προβληματικές, από ξενόγλωσσα κροσίδια και κάποια μεταξωτά βρακιά. Μά ό θεομπαίχτης λαός μέ τόν τσουχτερόν σαρκασμόν του, γρήγορα τούς ανάγκασε νά κρυφουν κλουβίτη τό σκοπό και μισοθεμέλιωτα τά βάθρα του.

Άξαφνα όμως προχτές φανερώθηκε στή μέση άλλη τάξη γιά νά δογματίσει πάλι τό χωρισμό. Ένώ οί παλιοί ζητούσαν μονάχα σπιρούνια, σπαλέτες, τίτλους και αξιώματα, πού νά τούς ξεχωρίζουν από τόν χυδαίο δχλο, τουτοί όλιγώτερον ματαιόδοξοι και περισσότερον έγωισται δέν ζητούν παρά μόνον ν' άπαγορεύσουν είς τόν καθένα νά τούς έννοεϊ. Και βέβαια τό έχουν κατορθώσει και χωρίς νά θέλουν, αλλά τώρα πάσχουν νά πείσουν εκείνους πού περιφρονούν, ότι αυτοί σφιχτοκρατούν τήν όλόφωτη διάνοια και τήν αξιοπρέπεια τής Τέχνης...».

Ό Καρκαβίτσας είρωνεύεται τσουχτερά τόν Παλαμά και τόν Ξενόπουλο γιά τίς άριστοκρατικές απόψεις τους και τήν προσχώρησή τους στή «νέα θρησκεία» του νιτσεικού «ύπερανθρωπισμού»:

«...Νέα θρησκεία! Όχι, λάθος έκαμα. Παλιά και σκουριασμένη θρησκεία, αλλά μεταφυτεμένη τώρα πρώτη φορά στα χώματά μας από τούς ήρωικούς αυτούς περιβολάρηδες και δενδροκόμους τής ιδέας και του αισθήματος... Ο Ξ., πηγαίνοντας εις τό θέατρο νά ιδεί τήν “Έντα Γκάμπλερ”, ήταν κυριευμένος από ένα φοβερόν και περιέργον έφιάλτην. “Στήν αρχή, λέγει μέ τολμηρή ειλικρίνεια, φοβήθηκα μήπως ή μεγάλη τέχνη τής Ντουΐζε ήθελε κάμει καταληπτό και στους χυδαίους ακόμη τό αριστούργημα τής νεώτερης δραματικής τέχνης”. Τοῦτο, κατά τόν φίλο μου, θά ήτο άνυπόφορο. Και γεμάτος άγωνία πρόσεχε γύρω του μήπως καταλάβαιναν τό έργο οί χυδαίοι. Και μόλις έπαρηγορήθη όταν τήν άκόλουθη ήμέρα έκατάλαβε από τίς κρίσεις τών έφημερίδων πώς τήν “Έντα Γκάμπλερ” δέν τήναι σθάνθηκε κανείς. Μπράβο!... Τό πλήθος έπλησίασε τό βάθρο της Θεάς αλλά δέν άξιώθηκε ν’ άντικρύσει τό πρόσωπό της. Έσώθηκεν έτσι και ό Ίψεν και ή Τέχνη. Γιατί, κατά τόν κ. Ξ. “τέχνη συγγραφέως ή ήθοποιού πού τήν έννοοῦν όσοι διερμηνεύουν του χυδαίου κόσμου τήν αντίληψη, όχι δέν είναι τέχνη”.

Μέ τήν ίδια έξαλλη προκλητικότητα και τόν σοβαρόν τόνον ιεροφάντου λέγει τούς ένθουσιασμούς του και ό κ. Π. Και αυτός θέλει νά μιλήσει για τήν ύποκριτική τέχνη τής Ντουΐζε και τή συγγραφική δύναμη του Ντ’ Άννουγτσιο. “Αλλά καθήκον ιερόν νομίζει νά μαστιγώσει πρώτα τήν ψυχή του πλήθους, τή νοημοσύνη τών πορτιέρηδων και ν’ άναστηλώσει μέ πράσινο καλάμι στα μεσουρανα τήν καθάρια ιδέα, τά αιθέρια χρώματα και τήν άξιοπρέπεια τής Τέχνης».

Ο Κ. Παλαμάς άπάντησε στις 22.2.1899 από τήν έφημερίδα «Άστν» και όχι μόνο ύποστήριξε άντιδραστικές άπόψεις, αλλά και κατηγορησε τόν Καρκαβίτσα σαν ιδεολογικά καθυστερημένο και σαν άνάξιο λογοτέχνη. Η έμπάθεια του Παλαμά έφτασε ως τόν ισχυρισμό νά καταλογίσει στον Καρκαβίτσα μικροπονηριά και ύπολογισμό για τή στάση του, γράφοντας πώς όλα αυτά τά έκανε για νά μή χάσει, δήθεν, τό άναγνωστικό του κοινό.

Η άποστολή τής Τέχνης

Στό δεύτερο άρθρο του μέ τόν τίτλο «Τών ιδεών ό χορός», ό Καρκαβίτσας, άπαντώντας στον Παλαμά, διατυπώνει πολύ όρθές άπόψεις για τήν άποστολή τής τέχνης και τήν αντίθεσή του προς τίς ξενόφερτες άντιδραστικές ιδεολογίες.

«Εἶμαι κι ἐγώ τῆς γνώμης ὅτι λέγεται ἐκπορνευτῆς τῆς τέχνης ἐκεῖνος πού ἀπαρνεῖται τό ἀτομικό του αἶσθημα μόνον καί μόνον γιά ν' ἀρέσει εἰς τούς ἀναγνώστας του. Ἄλλά νομίζω πώς εἶναι μωρός κι ἐκεῖνος πού τρανολαλεῖ κάθε ἡμέρα πώς ἀπαγορεύει νά διαβάσουν τά ἔργα του. Καί νομίζω ἀκόμη μωρότερον ἐκεῖνον πού πιστεύει πώς θά γίνει μέγας ποιητής ἄν εἰπεῖ πώς "φροντίζει νά μή διασταυρωθεῖ μέ τό βλέμμα τοῦ χυδαίου τό βλέμμα του", ἀπλῶς καί μόνον ἐπειδή ἔτυχε νά τό εἰπεῖ ἄλλος μέγας.

Ἔχω τήν ιδέα πώς ἡμπορεῖ κανεῖς νά ἔχει βαθύτατο τό καλλιτεχνικό αἶσθημα, νά ἐννοεῖ τά πνευματικά ἀριστουργήματα, ἀκόμη καί νά δημιουργεῖ ἀριστουργήματα, χωρίς νά περιβάλλεται πορφύραν βασιλικήν τίς ιδιοτροπίες καί τίς παραξενιές τοῦ τάδε ἢ τοῦ τάδε καλλιτέχνη.

Ἄν ἔχω κι ἐγώ κάποια, ταπεινήν βεβαίως καί ἀσήμαντον ιδέα περί τέχνης, αὐτή εὐρίσκεται περιτυλιγμένη μέσα εἰς τό ἔργον μου... Θέλω τό ἔργο μου νά διαβαστεῖ, γιατί πιστεύω πώς κάποιο σκοπό ἀγωνίζομαι. Ὅσες φορές ἐγύρισα ἐρευνητικά τά μάτια μου τριγύρα, τίποτα δέν ἤρα εἰς τήν φύσιν, μικρό εἴτε μέγας, ζωντανό εἴτε ἄψυχο, πού νά ὑπάρχει καί νά μὴν εἶναι χρήσιμο. Καί τό καλλιτέχνημα λοιπόν δέν θά ὑπῆρχε, ἄν ἦταν νά μένει ἄχρηστο. Ποτέ μου δέν ἐφιλοδόησα τόν τίτλο τοῦ κοσμοπολίτου συγγραφέως. Προτιμῶ νά εἶμαι ταπεινό λουλούδι τοῦ τόπου μου, παρά φούσκα γεμισμένη ἀπό καπνοῦς ἀχύρων καί ἀεροπλανωμένη στό χάος τοῦ σύμπαντος, μέ τήν πλάνα ἐλπίδα πώς θά μέ πάρουν μερικοί γιά τόν αὐγερινό!...

Προβαίνοντας ἀκόμη ὁ κ. Παλαμᾶς εἰς τήν ὑποστήριξιν τοῦ δόγματός του φέρνει πρωτάκουστα ἐπιχειρήματα, τάς πρός αὐτόν ὑποχρεώσεις μου... Ἄλλά μοῦ φαίνεται ὅτι ποτέ, μά οὔτε μιά φορά, δέν τόν παρακάλεσα νά γράψει κρίσιν εἴτε διθυράμβους γιά τά βιβλία μου. Ἄν ἐκεῖνα εἶχαν τήν εὐτυχία νά τοῦ προκαλέσουν τήν ὑψηλήν προσοχήν καί τήν εὐμενῆ κρίσιν, βέβαια, δέν εἶμαι ἔνοχος ἐγώ...»

Τήν ἄδικη ἐπίθεση τοῦ Παλαμᾶ καί τίς ἀβάσιμες κατηγορίες του ἐναντία στόν Καρκαβίτσα, τίς ἐπιβεβαιώνει σέ λίγο ὁ Ξενόπουλος στή θαυμάσια μελέτη του μέ τόν τίτλο: «Τό διήγημα καί τά Λόγια τῆς πλώρης τοῦ Καρκαβίτσα», πού δημοσιεύτηκε τό Σεπτέμβρη τοῦ 1899 στήν ἐφημερίδα «Ἄστυ». Ὁ Ξ. ἐξηγεῖ τούς λόγους πού ἀποχώρησε ὁ Καρκαβίτσας ἀπό τό περιοδικό «Τέχνη» καί τή σύγκρουσή του μ' αὐτόν καί μέ τόν Παλαμᾶ καί τονίζει:

«...Οἱ κρίνοντες τά φαινόμενα κατ' ἐπιπολήν, εἶπον ὅτι ὁ κ. Κ.

προέβη εις τήν ἀποκήρυξιν φοβηθείς μήπως ἤθελε χάσει τήν δημοτικότητά του, ἄν ἐπιστεύετο ἀκόμη συντάκτης τοῦ ἀντιδημοτικοτάτου τῶν περιοδικῶν. Τό βέβαιον εἶναι ὅτι οὐδέν ἔπραξεν παρά τάς πεποιθήσεις του, παρά τάς κλίσεις του, παρά τόν ὀργανισμόν του. Ἡ ὑγιής φιλολογική του ψυχὴ διεμαρτυρήθη εἰλικρινῶς διὰ τόν ἀκούσιον δεσμόν, κ' ἐδυσανασχέτησε καί ἐπανεστάτησε καί ἀπεσκίρτησεν. Εἶδε, συνησθάνθη ὅτι τίποτε δέν εἶχε τό κοινόν μέ τάς νοσηράς καί ξένας ἐκείνας βάσεις...»

Οἱ συγκρούσεις ἐντείνονται

Στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας οἱ ταξικές συγκρούσεις ἐντείνονται καί παίρνουν αἵματηρὴ μορφή. Οἱ ἀντιδραστικές δυνάμεις δέν διαστάζουν μπροστά σέ καμιά συκοφαντία, γιά νά φανατίσουν καί νά ξεσηκώσουν τίς καθυστερημένες μάζες ἐνάντια σέ κάθε πνευματική προοδευτική κίνηση. Ἐτσι στά 1901, ἀπ' ἀφορμὴ τῆ μετάφραση τοῦ Εὐαγγελίου στή δημοτικὴ ἀπό τόν Ἀλέξανδρο Πάλλη, ὀργανώνουν στήν Ἀθήνα ταραχές. Φανατίζονται καί ὑποκινοῦν καθυστερημένες μάζες, διαδίδοντας ὅτι οἱ «μαλιαροί», — ὅπως ἔλεγαν τοὺς δημοτικιστές —, θέλουν νά χαλάσουν τή Θρησκεία. Οἱ αἵματηρές αὐτές συγκρούσεις ἔμειναν στήν ἱστορία σάν «εὐαγγελικά». Δυό χρόνια ἀργότερα (1903) ὀργανώνουν νέες αἵματηρές συγκρούσεις μέ νεκρούς καί τραυματίες, τά περιβόητα «Ὀρεστειακά». Ἀφορμὴ, ἢ παράσταση τῆς «Ὀρέστειας» τοῦ Αἰσχύλου, μεταφρασμένη στή δημοτικὴ ἀπό τόν καθηγητὴ Γ. Σωτηριάδη. Καί λίγα χρόνια ἀργότερα (1909) ὀργανώνουν τά «Ἀθεϊκά» τοῦ Βόλου, δηλαδή μιά συκοφαντική ἐπίθεση ἐνάντια στόν παιδαγωγό Ἀ. Δελμοῦζο καί τοὺς καθηγητές τοῦ πρότυπου παρθεναγωγείου στό Βόλο, ἐπειδὴ ἐκεῖ ἡ διδασκαλία γινόταν στή δημοτικὴ γλῶσσα. Τοὺς κατηγορήσαν γιά... μασώνους, ἄθεους καί προδότες!...

Ὡστόσο, τό προοδευτικὸ κίνημα φουντώνει καί ἡ ἰδέα τοῦ δημοτικισμοῦ κερδίζει ἔδαφος. Στά 1903 ὁ Δημήτρης Ταγκόπουλος, μιά ἀπό τίς πιό προοδευτικές φυσιογνωμίες τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ τόπου μας στήν πρώτη εἰκοσαετία τοῦ αἰῶνα μας, ἐκδίδει τό περίφημο περιοδικό «Νουμᾶς» (1903 - 1931). Εἶναι τό μετερίζι τοῦ ἀγῶνα ὄλων τῶν φωτισμένων πνευματικῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς γιά τήν ἀναγνώριση καί καθιέρωση τῆς δημοτικῆς, σάν μοναδικῆς ἐθνικῆς γλῶσσας, ἀλλά καί γενικότερα γιά τή δημοκρατικὴ ἀναγέννηση τῆς χώρας.

Ὁ Ἀνδρέας Καρκαβίτσας γίνεται ταχτικός συνεργάτης τοῦ «Νουμᾶ» κι ἀπό τίς στήλες του ἀγωνίζεται μέ συνέπεια γιά τίς ἀρχές καί τίς ιδέες του. Στό πρῶτο κιόλας ἄρθρο του στό «Νουμᾶ», μέ τίτλο «Τά Ρωσικά ρούβλια», μαστιγώνει τούς γλωσσαμύντορες, πού συκοφαντοῦν τούς δημοτικιστές καί γενικά τούς προοδευτικούς ἀνθρώπους, πῶς εἶναι, τάχα, «πληρωμένοι πράκτορες» τῆς Μόσχας καί δουλεύουν γιά τά συμφέροντά της. Τό «ἐπιχείρημα» αὐτό τῆς ἀντίδρασης γιά τά «Ρωσικά ρούβλια» παραμένει καί σήμερα στό ιδεολογικό της ὄπλοστάσιο, κι ἄς κύλησαν ἀπό τότε τόσες δεκαετίες, κι ἄς ἄλλαξε κυριολεχτικά ἡ ὄψη τοῦ κόσμου.

Σ' ἄλλο ἄρθρο του μέ τίτλο: «Γύρω τριγύρω στά σαράβαλα» («Νουμᾶς» ἀριθ. 77, - 1904) στρέφεται ἐνάντια στά μορμολύκεια τῆς πολιτικῆς, ιδιαίτερα τό Δεληγιάννη, καθώς καί τό Γαβρηλίδη, πού τόν ὑποστηρίζει μέ τήν ἐφημερίδα του:

«...Ἐνα πλῆθος ἀπό ἄνδρες δυνατούς στά γράμματα, στήν κοινωνία, στήν πολιτική, ἄνδρες γεμάτους ἀπό αἶμα καί ζωή καί νιάτα, τριγυρίζει αὐτόν τόν ὀγδοντάρη καί προσδοκᾷ νά τοῦ φτιάσει τόν τόπο. Τό παρόν ζητεῖ ἀπό τό σάπιο παρελθόν, δοξασμένο τό μέλλον. Πῶς γίνεται αὐτό; Ἐτσι. Γιατί ἐμάθαμε νά σεβόμεθα καί νά ὑμνολογοῦμε τίς μούμιες».

Δέν χαρίζει κάστανα οὔτε καί στήν ἀμφίβολη ποιότητα τῆς λογοτεχνικῆς δουλιᾶς τοῦ Ἀγγελου Βλάχου:

«...Ὁ κ. Βλάχος ἐργάστηκε γιά τά γράμματα ὑπερβολικά! Ἐγραψε στίχους, διηγήματα, μεταφράσεις ἕνα σωρό, λεξικά. Ἐχρημάτησε πρέσβυς, ἐγίνε ὑπουργός. Εἶναι οἰκογενειάρχης καί ἡλικιωμένος. Κατάντησε, λοιπόν, Σαβαώθ. Κάθε τι πού βγαίνει ἀπό τήν πένα του πρέπει καί νά θαυμάζεται. Μά θά μοῦ εἰπεῖτε, ὄλ' αὐτά καί πρό πάντων ἡ ἡλικία νερουλιάζει τά νεῦρα, σαραβαλιάζει τόν ἄνθρωπο. Δέν πειράζει, μᾶς χρειάζονται οἱ ἀρχαιότητες».

Μέ τόν ἴδιο σαρκασμό ἀντιμετωπίζει καί τό νέο γλωσσολόγο Γ. Ν. Χατζηδάκη, καθηγητή τῆς ἀρχαίας γραμματικῆς στό Πανεπιστήμιο. Χτυπάει τή δειλία, τήν ἀσυνέπεια, τόν κομφορμισμό του. Ὁ Χατζηδάκης ὑποστήριξε στήν ἀρχή τή «φυσική λαλιά», τή δημοτική γλώσσα καί κατάκρινε τό χαρακτηρισμό της σάν χυδαίας. «Αἰ φράσεις: βάρβαρον, διεφθαρμένον, ἐλεεινόν ἰδίωμα καί διάλεκτος ἡ γλώσσα, λεγόμενα ἐπί τῆς δημώδους, τῆς ἀπλῆς λαλουμένης ἡμῶν γλώσσης, εἶναι καί ἀσεβεῖς καί ἡμαρτημέναι», ἔγραφε τό 1883. Μέ τήν ἐμφάνιση τοῦ Ψυχάρη καί τήν ἐπίθεση τῆς ἀντίδρασης ἐνάντια στό Κίνημα τοῦ Δημοτικισμοῦ, ὁ Γ. Ν. Χατζηδάκης ἀρνήθηκε τή θέση του αὐτή. Γι' αὐτό κι ὁ Καρκαβίτσας τοῦ ρίχτηκε:

«...Ἐπλεξε τό ἐγκώμιο στή δημοτική. Τήν εἶπε, καί δέν μποροῦσε νά κάμει κι ἀλλιῶς, γνήσιο βλαστάρι τῆς ἀρχαίας, πώς ἔπρεπε νά εἶναι ἡ σημερινή μας γλώσσα. Ὅχι, λέει, νά τή μιλοῦμε, ἀλλά καί νά τή γράφουμε... Κι ὁμως στό τέλος τῆς διδαχῆς του τί ἔκαμε; ...Ἐσχισε τά ροῦχα του νά μήν τόν πάρουνε γιά μαλλιαρό. Δουλεύει κι αὐτός στήν πρόληψη. Ἀπό τά περασμένα, τά γέρικα κρέμασε κι αὐτός τή σωτηρία τῆς πατρίδας, τό μέλλον τῆς φυλῆς, κάθε ζωή καί προκοπή μας...»

Καί γενικεύοντας ὄλες αὐτές τίς ἐκδηλώσεις, ὑπογραμμίζει τίς ὀλέθριες συνέπειες πού ἔχουν γιά τό λαό καί τόν τόπο. Οἱ μορφωμένοι, λέει, καί οἱ ἄρχοντες τοῦ τόπου συνήθισαν νά θαυμάζουν τά σαρβάβαλα:

«...Κι ἀπό πίσω τους σέρνεται τυφλός καί ἀνίδεος ὁ λαός... Ὁ διαβασμένος τοῦ κλόνισε τήν πεποίθηση στόν ἑαυτό του. Γιά νά τό λέει ἕνας καθηγητής Πανεπιστημίου, ἕνας δημοσιογράφος, ἕνας πολιτικός, θά εἰπεῖ πώς εἶναι σωστό κι ὠφέλιμο... Καί κλεί τά μάτια, ρίχνεται στόν κατήφορο, πού τόν ὀδηγοῦν οἱ ἐκλεχτοί του... Δείχνει ἕνα λαό πού ἐδέθηκε στήν πρόληψη μ' ἐπιμονή καί φανατισμό Κινέζου. Γυρίζει ὀλόγυρα στήν περασμένη του ζωή σάν τ' ἄλογα γύρω στό στιγερό. Καί κάτι χειρότερο ἀκόμη. Γιατί κάτω ἀπό τῶν ἀλόγων τίς ὀπλές πηδᾶ τό σιτάρι ὀλόχρυσο. Ἐνῶ κάτω ἀπό τό βαρὺ πέλμα τοῦ λαοῦ μας, τρίβεται καί ξεψυχᾶ κάθε ἐλπίδα καί πρόοδος τῆς φυλῆς μας... Ἔρχεται, ὁμως πλάκωσε, μοῦ φαίνεται ἡ στιγμή πού θά τινάξει τά πέταλά του στή μούρη σας!...»

Σέ ἄρθρο τοῦ με τίτλο; «Πάτερ Νόστρο καί Σία» («Νουμάς», ἀριθ. 84 - 1904) κάνει ἐπίθεση στόν Ἰταλό ποιητή Ντ' Ἀννούντσιο, πού σέ ἐπίσκεψη στήν Ἀθήνα ὕμνησε τήν Ἀρχαία Ἑλλάδα, χωρίς νά πεῖ τίποτε γιά τή σύγχρονη:

«Δέν θέλουμε φιλέλληνες, γράφει. Εὐνουχιστές δέν μᾶς χρειάζονται. Πέρασαν καί πέρασαν ὡς τώρα κοπάδια κι ἔσπειραν στό διάβα τους μοιρολάτρες ζητιάνους κι ὀμφαλοσκόπους ἀκαμάτες. Δέν θ' ἀρνηθῶ πώς ἦταν ἀπ' ἀρχῆς στό αἷμα μας ἡ ψώρα (ἐννοεῖ τήν προγονοπληξία). Μά καί τό δικό σας θυμιατήρι μᾶς τήν ἔκανε ἀγία-τρευτή. Προτιμοῦμε, λοιπόν, τοὺς μισέλληνες. Τά λόγια τους τά πικρά καί τ' ἄδικα μπορεῖ νά καταντήσουνε κεντρί μιά μέρα καί νά ξανάψουν θαυματουργό τό αἷμα μας. Ἀπό τά νανουρίσματα τῆς γαγιάς μου προτιμῶ τή βέργα τοῦ πατέρα μου».

«Δημιουργοῦμε! Πλάθουμε!»

Πιό ἄγρια εἶναι ἡ ἐπίθεσή του ἐνάντια στὸν Ἑλληνο-γάλλο ποιητὴ Ζάν Μορεάς (Ἰωάννη Παπαδιαμαντόπουλο), πού σέ μιὰ συνέντευξή του εἶπε ὅτι τὴ λευτεριά μας τὴ χρωστᾶμε στοὺς ἀρχαίους προγόνους μας!...

«...Ἄν ὑπάρχει σήμερον Ἑλλάς — λέει — τοῦτο κυρίως τὸ χρεωστοῦμεν εἰς τὸν Ὅμηρον, τὸν Σοφοκλῆ!... Μὲ τὸ ἀναμάσημα μιᾶς σκουριασμένης πρόληψης ἔσβησε κι αὐτὸς ἀπὸ τὴν ἱστορία τὸ Εἰκοσιένα μας. Τύφλα νᾶχει ὁ Μιστριώτης ὁ δάσκαλος μπροστὰ σ' αὐτὸν τὸ μεγάλο Γάλλο ποιητὴ...

Μά χριστιανέ μου, ποιὸς τοὺς πείραξε τοὺς ἀρχαίους; Εἶπαμε μεῖς τίποτα γι' αὐτούς; Τοὺς περιπαίξαμε; τοὺς περιφρονήσαμε, τοὺς τσαλαπατήσαμε; Ὅχι, μὰ τὸ ποιητικὸ ὕψος σου. Καί μεῖς τοὺς μελετοῦμε, τοὺς προσκυνοῦμε, τοὺς λιβανίζομε. Ἡ γλώσσα τους ἀθάνατη, ὁ στίχος τους ἀθάνατος, οἱ γυναῖκες τους ἀθάνατες; ὄλα τους ἀθάνατα, ναί. Καί τὸ μολογοῦμε αὐτό, ὄχι γιατί ἔκαμαν νά ὑπάρχει σήμερα ἡ Ἑλλάς... Τοὺς μελετοῦμε καί τοὺς προσκυνοῦμε γιὰτ' εἶναι τέτοιοι πού καί ἔσθ' ἡμεῖς νά ἦταν, Φράγκοι, Ἀλαμάνοι, Βούλγαροι, Φελάχοι, τὸ πᾶσι θά κάναμε. Γιατί εἶναι καλλιτέχνες, πρῶτ' ἀπ' ὄλα. Μά δέν θά πει γιὰ τοῦτο πῶς θά γίνουμε τυφλάλογα καί θά γυρίζουμε νυχτοήμερα στό μάγγανο. Τὸ ἔκαμαν αὐτό οἱ πατέρες μας καί νύ πού μᾶς κατάντησαν. Τὸ ἔκαμαν τὸν καιρὸ πού μιλοῦσαν ἀρχαία στὴν Ἀθήνα, γιατί ἔλεγαν ἔχιδνες τίς ὀχιές¹⁰. Μά τώρα τὸ ἔχιδνες τοὺς δίνουν μπάμ! κατακέφαλα καί δέν τολμοῦν νά ξεμωτίσουν πιά ὄσο μεγάλες κι ἂν εἶναι.

Θέλουμε νά ζήσουμε καί μεῖς, νά ζήσουμε — καταλαβαίνεις τί θά εἰπεῖ; Καί νά ζήσουμε μὲ τὴ ζωὴ πού καταδέχτηκε νά βάλει μέσα μας ἡ φύση, μὲ τὴ γλώσσα πού ἔχυσε μαζί μὲ τὸ γάλα στὴν ψυχὴ μας ἡ μάνα μας, μὲ τίς ιδέες πού μᾶς παραδίνει χρόνο μὲ τὸ χρόνο ἡ ἐποχὴ μας. Γιατί αὐτὸ πιστεύουμε, οἱ μικροὶ καί ταπεινοὶ ἡμεῖς, πῶς εἶναι ἀληθινὴ ζωὴ.

10. Εἶναι φανερός ὁ σαρκασμὸς. Γιατί ὁ Ζάν Μορεάς, προτοῦ φύγει γιὰ τὴ Γαλλία καί γίνει Γάλλος ποιητὴς, κυκλοφόρησε στὴν Ἑλλάδα τὴ μοναδικὴ ποιητικὴ συλλογὴ του στὰ ἑλληνικά μὲ τίτλο: «Τρυγόνες καί Ἐχιδναί» (1878), πού εἶναι δίγλωσση — δημοτικὴ καί καθαρεύουσα.

Δέν καλαφατίζουμε, παρά σκαρώνουμε καινούργιο καράβι καί τ' ἄρματώνουμε μέ τά καινούργια ἄρμενα. Δέν ξαναζεσταίνουμε, παρά μαγειρεύουμε νιά τροφή γιά τά παιδιά μας. Δέν καταβρέχουμε τό σιτάρι, πού ἔγινε πιά γιά τό μύλο, παρά μέ τόν ἰδρωτά μας ποτίζουμε τό σπόρο τῆς γῆς πού θά βγάλει νιόβλαστα καί τροφαντά γεννήματα. *Δημιουργοῦμε! Πλάθουμε!* Καί τά πλάσματά μας, ὅσο κι ἂν εἶναι τιποτένια, εἶναι πάντοτε ζηλευτά, γιατί θεμελιώνουν τή νιότη. Σ' ἄρέσει ἐσένα τό καλαφάτισμα; Κάμε το, δέ σέ πειράζει κανείς. Ὅσο γιά μᾶς, δάσκαλε, μή σέ μέλει. Τήρα τριγύρω σου τή ζωή. Τή βλέπεις; Αὐτή γιά μᾶς εἶναι οἱ ἀρχαῖοι μας, ἡ γλώσσα μας, ἡ φόρμα μας, ἡ ἀστέρευτη πηγὴ μας. Ἄν τήν ἀδράξουμε, καλά! Δέν τήν ἀδράξαμε; Χαλάλι της. Μά νυχτερίδες καί βρυκόλακες δέ θά μᾶς ποῦν ποτέ. Κατάλαβες;» («Νουμᾶς» ἀριθ. 122 - 1904).

Τό Κίνημα τοῦ 1909

Ὁ Καρκαβίτσας, παρακολουθεῖ ἐντατικά ὅλες τίς ἐκδηλώσεις, ὅλη τήν πορεία τῆς ἐθνικῆς ζωῆς. Βλέπει τήν κατάντια τοῦ τόπου καί πικραίνεται βαθιά. Σέ γράμμα του πρὸς τό φίλο του Κ. Χατζόπουλο, πού βρίσκεται στη Γερμανία, ἀφήνει νά ξεχυθεῖ ὅλος ὁ πόνος του. Μέ τήν εὐκαιρία πού ξεπροβόδισε κάποιον θεῖο του — ἀδερφό τῆς μάνας του — πού εἶχε ἔρθει οἰκογενειακά ἀπό τή Ρουμανία στήν Ἑλλάδα γιά νά μείνει καί πού στό μήνα ἀπάνω ἀναγκάστηκε — ἀπό τήν κατάσταση — νά ξαναφύγει στή Ρουμανία τοῦ γράφει:

«...Τήν ὥρα πού τοὺς ἀποχαιρετοῦσα, δέν ξέρεις τί θλίψη μ' ἔπιασε! Μιά караβιά Ἑλληνόπουλα νά τά χάσει ἔτσι ἡ Ρουμανία. Γύρισα στήν ὑπηρεσία μου θλιμμένος, ἐξευτελισμένος, στρατιώτης ἐνός τόσο ἐξευτελισμένου κι ἀφιλότιμου κράτους. Ἄφοῦ μέ τήν ἀνομία του διώχνει ἔτσι τά ἴδια του τά παιδιά, τί θές νά κάμει στοὺς ξένους;...»

Στά 1908 ἰδρύεται ἡ «Λαογραφική Ἑταιρία» κι ὁ Καρκαβίτσας πού καταλαβαίνει τήν προοδευτικὴ σημασία της, βοηθάει ὅσο μπορεῖ τό Νικόλαο Πολίτη στή δουλιὰ του. Παίρνει μέρος σέ κάθε κίνηση, σέ κάθε ἐκδήλωση, φτάνει αὐτή νά ὑπηρετεῖ τό λαό καί τά πραγματικά συμφέροντα τοῦ τόπου. Ἐτσι στά 1909, γίνεται μέλος τοῦ «Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου», πού βάζει γιά στόχο του νά ξεκαθαρίσει τήν ἐθνικὴ ζωὴ ἀπό κάθε λογιῆς σαπίλα. Γίνεται ὁμῶς τό περίφημο «Κίνημα τοῦ Γουδί» (16.8.1909) καί οἱ ἡγέτες τοῦ Συνδέ

σμου, τό ὀδηγοῦν στό συμβιβασμό. Καί ὁ Καρκαβίτσας, ἐκδηλώνοντας τήν πίκρα του γιά τή διάψευση τῶν ἐλπίδων του καί γιά τό συμβιβασμό, δημοσιεύει στήν ἔφημερίδα «Χρόνος», φλογερό κύριο ἄρθρο μέ τόν τίτλο: «Σάλπισμα».

«...Τί κρίμα! Σάν νά φοβηθήκατε τήν τόλμη σας, σάν νά τρομάξατε τήν ὀρμή σας, πήγατε ἴσα ν' ἀνταμώσετε τή φρονιμάδα. Τά γερὰ κορμιά σας καί τίς ψυχές σας τίς ἀστόμωτες, ἐκεῖνα πού ἀναποδογυρίζουν κόσμους καί ξαναπλάθουν λαούς, πήγατε καί τ' ἀπιθώσατε στά πόδια τῆς σωφροσύνης. Κι ἐκείνη — π' ἀνάθεμά τη! — σᾶς τύλιξε στά λιγδιάρικα βρόχια της, σᾶς φάσκισε χειροπόδαρα, τόσο σᾶς ἔδεσε σφιχτά, πού δέν ἔχετε ὄρεξη νά κινηθεῖτε...

Ἄνδρες μέ τά στήθια τά πλατιά, ἐσᾶς κράζω, τοῦ Συνδέσμου τοὺς λεβέντες! Νέοι μέ τίς ὀρμές καί μέ τά ὄνειρα, λύστε τὰ μάγια. Δόστε κλωτσιά στή φρόνηση, γροθιά στή λογική, γροθιά καί φτύμα στή γριά τή λογική καί ριχτεῖτε στό αἶσθημα. Εἶναι τὰ μέτρα της κακά, εἶναι τὰ μέτρα της νεκρά, στεῖρα ἢ σκέψη καί δέν σᾶς πρέπει. Τό αἶσθημα ἄς ὀδηγεῖ τὰ βήματά σας, τό αἶσθημα ἄς μαγνητίζει τήν ψυχή σας, τό αἶσθημα ἄς προκαλεῖ τὰ βλέμματά σας, τό αἶσθημα τό φαυλοκτόνο δεξί σας! Προβάλετε πόδι, ρίχτε ματιά, σηκῶστε σπαθί. χτυπᾶτε τοὺς θεομπαῖχτες! Αὐτοὶ τὰ ἱερά μας ἐμόλυναν, τό θυσιαστήριο τῆς πατρίδας ἐχάλασαν, τὰ ἅγια τῆς ψυχῆς μας ἐσκόρπισαν, τοὺς θησαυρούς τῆς φυλῆς μας ἐκούρσεψαν.

Χτυπᾶτε, χτυπᾶτε δυνατά! Μή τή λυπᾶστε τήν καταστροφή. μή σᾶς δειλιάζουν τὰ δάκρυα. Δέν εἶναι χρυσάφι ἡ ζωή. Δέν εἶναι τό δάκρυ διαμάντι — σᾶς λέει ψέματα. Ἡ γῆς μας, ἡ γῆ μας τό πᾶν! Καί ὅλα γιά τή γῆ μας. Πόνος καί κόπος, θρῆνος καί κλάμα — σύντριμμα καί σεισμός — γαῖα πυρί μιχθήτω. Ναί, Μακκαβαῖοι!...»

Ἐπίσης σέ ἄλλο ἄρθρο του στήν ἔφημερίδα «Ἀκρόπολις» (23.9.1909) μέ τίτλο: «Οἱ ἐλεύθεροι σκλάβοι», ἔγραφε: «Ὁ Σύνδεσμος ἀκούει τίς φωνές τοῦ λαοῦ πού ἔρχονται ἀπ' ὀλοῦθε, μά δέν φιλοσοφεῖ, δέ μελετᾶ βαθιά τή σημασία τους... Τό κίνημά του σάν νά μήν ἦταν κίνημα πρός τά μπρός, στή ζωή τή μεγάλη ἢ στόν τίμιον θάνατο, παρά σταθμός στό πεπρωμένο. Ἐδοκε τὰ αἰτήματά του καί περίμενε ἡσυχος νά ψηφισθοῦνε...»

Ὁ ἀγώνας συνεχίζεται

Ὁ συμβιβασμός τοῦ Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου πικραίνει βαθιά τόν Καρκαβίτσα, ὥστόσο δέν σταματάει τόν ἀγώνα του. Ἐτσι ὅταν στά 1910 ἰδρύεται ὁ «Ἐκπαιδευτικός Ὁμιλος», μέ σκοπό τήν ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση, γίνεται ἀπό τά ἰδρυτικά καί δραστήρια μέλη του. Δέν πολεμάει ὁμως μόνο μέ τήν πέννα. Φλογερός πατριώτης παίρνει μέρος στούς πολέμους 1912 - 1913 καί ἀγωνίζεται γιά τήν ἀπελευθέρωση τῶν ὑπόδουλων περιοχῶν τῆς χώρας.

Τό 1916, ὅταν ἐγίνε τό «Κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης» τοῦ Ἐ. Βενιζέλου, μέ σκοπό τήν εἴσοδο τῆς Ἑλλάδας στόν Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο στό πλευρό τῆς Ἀντάντ («Συμμάχων»), ὁ Καρκαβίτσα ἀντέδρασε ἔντονα.

Τό Βενιζέλο ἐξ ἄλλου τόν ἀντιπαθοῦσε ἀπό παλιά. Τόν θεωροῦσε στοιχεῖο καιροσκοπικό καί τυχοδιωκτικό. Ἀκόμα στά 1906, ἔγραφε γι' αὐτόν στόν Κ. Χατζόπουλο:

«...Ἐμεῖς ἐδῶ ἔχουμε τό αἰώνιο Κρητικό ζήτημα καί τόν αἰωνιότερο Βενιζέλο. Λέω αἰωνιότερον γιατί τοῦ φαίνεται πώς αὐτός ὁ Βενιζέλος ἔχει μέσα του ὅλα τά κακά στοιχεῖα τοῦ Ρομιοῦ καί τοῦ Ἑλληνα. Πνεῦμα ὅλο νά στρατατοῦρει καί νά χαλάει καί νά μήν ἀφήνει τίποτα στή θέση του. Θα εἰπεῖς: Καί τί εἶναι στή θέση του; Τίποτα δέν εἶναι καί κείνος τοῦ προσπαθοῦν νά τό βάλουν στή θέση του, αὐτός ἀπό ἐμπάθεια καί πείσμα τό χαλάει...»

Τό Βενιζέλο τόν ἀντιπάθησε ἀκόμα πιο πολύ γιατί αὐτός ὁλοκλήρωσε τό συμβιβασμό τοῦ Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου, ὅταν στά 1911 ἀντιτάχθηκε στήν ἀξίωση τοῦ λαοῦ γιά Συνταχτική Συνέλευση καί μετρίς μανοῦβρες του ἐπέβαλε τήν Ἀναθεωρητική. Κι ἀκόμα, ἀποχωρώντας στήν πίεση τοῦ λογιωτατισμοῦ κατοχύρωσε συνταγματικά τήν καθαρεύουσα σάν ἐπίσημη γλώσσα.

Τό τέλος

Γιά τήν ἀντίδρασή του στό «Κίνημα» τοῦ Βενιζέλου ὁ Καρκαβίτσας φυλακίζεται σ' ἓνα ὑγρό κελλί στίς φυλακές τῆς Θεσσαλονίκης, τρεῖς μήνες. Ἐκεῖ ἡ ὑγεία του, πού ποτέ δέν εἶταν καλή, χειροτερεύει. Προσβάλλεται ἀπό φυματίωση. Τόν μεταφέρουν στήν

Ἄθηνά στis φυλακές Ἀβέρωφ. Κατόπιν τόν ἐκτοπίζουν στή πατρίδα του Λεχαινά κι ἀργότερα στή Μυτιλήνη. Στις ἀρχές τοῦ 1917, τόν ἄφησαν ἐλεύθερο, ἀλλά σφραγισμένο ἀπό τή βαριά ἀρρώστεια – τό χτικιό – πού τήν ἐποχή ἐκείνη εἶταν ἀγιάτρευτη...

Εἶναι πιά 52 χρόνων. Οἱ περιπέτειες τῆς ζωῆς του. Ἡ φυλακή. Τά χρόνια πού περνοῦν. Ἡ ἄσχημη ὑγεία του, ὅλα αὐτά τοῦ δημιουργοῦν αἰσθημα ἀνασφάλειας. Γυρεύει κάπου νά στηριχτεῖ. Ἀποζητάει τήν οἰκογενειακή ζωή, πού δέν μπόρεσε νά φκιάξει ὅταν εἶταν νέος. Βέβαια, ἡ λαχτάρα τῆς οἰκογένειας τόν βασάνιζε ἀπό καιρό. Σέ γράμμα του στόν Κ. Χατζόπουλο ἔγραφε:

«...Τί μοῦ γράφεις γιά εὐτυχία στό γάμο; Ἐγώ γιά εὐτυχία δέν σοῦ μίλησα. Τέτιο λουλούδι δέν γράφτηκε στόν ἀστερισμό τό δικό μου. Ἐνα σπιτάκι ζητήσα καλοβαλμένο, λίγο φαγάκι, ἕνα γραφεῖο ξεσκονισμένο κι ἔτοιμο νά μέ δεχτεῖ πάντα κι ἕνα σύντροφο ὑποφερτό. Νοσοκόμας ἀνάγκη ἔχω τώρα. Δέν φτάνει τόσον χρόνων σπατάλη στά καφενεῖα καί στά ξενοδοχεῖα; Τί ζωή μᾶς ἔμεινε πιά; Μετρημένη. Κι ἐκείνη ἴτσι νά περάσει; Δυό χρόνια ἔχω νά πιάσω πέννα. Μ' ἀνατριχιάζει ἡ σκόνη πού κάθεται στό τραπέζι μου, στίς πέννες, στό καλαμάρι, στά χαρτιά μου. Μὲ τί ὄρεξη νά τήν τινάξω κι ἔπειτα νά κάτσω νά ἐργαστῶ; Ἐνα μαντήλι νά μοῦ χρειαστεῖ πρέπει ν' ἀναποδογυρίσω ὁλόκληρο τό μπαούλο μου γιά νά τῶβρω. Καί πολλές φορές βαριεστημένος τ' ἀφήνω μάρμαρο καί σηκώνουμαι καί φεύγω...»

Σέ τέτια ψυχική κατάσταση, πονεμένος, πικραμένος καί ἀρρωστος γνωρίζει τή Λεσποινα Σωτηρίου, χήρα χωρίς παιδιά, πού δέχεται νά μοιραστεῖ μαζί του τίς χαρές καί τίς πίκρες τῆς ὑπόλοιπης ζωῆς. Ὁ ἔσθμός του μαζί της τοῦ ξαναδίνει θάρρος κι ἐμπιστοσύνη στή ζωή καί στά 1918 - 1919 ἀρχίζει νά συγγράφει, μαζί μέ τόν Ἐπ. Παπαμιχαήλ (Νῶντα Ἐλατο), σχολικά βιβλία.

Στις 16.5.1922, μέ αἴτησή του, ἀποστρατεύεται μέ τό βαθμό τοῦ Γενικοῦ Ἀρχίατρου (συνταγματάρχη). Μάταια εἶχε ζητήσει νά τοῦ βροῦν μιὰ θέση στό στρατό τέτια πού νά μὴν κουράζεται πολύ καί χειροτερεῦει ἡ κατάσταση τῆς ὑγείας του. Ἡ ἀπάντηση τοῦ προϊσταμένου του εἶταν ὄχι μόνο ἀρνητική, ἀλλά καί προσβλητική: «Ἐσύ, βρέ ἀδερφέ, τά γαλόνια σου τά πῆρες γράφοντας παραμύθια, ἐνῶ ἐμεῖς ἰδρώσαμε νά τά πάρουμε...». Πραγματικά, γνήσια ἀπάντηση ἄξεστου «καραβανᾶ».

Πέντε μῆνες ἀργότερα, στίς 24 Ὀκτώβρη 1922, ὁ Καρκαβίτσας πέθαινε στό Μαρούσι, ἀπό φυματίωση τοῦ λάρυγγα, σέ ἡλικία 57 χρόνων...

Μαχόμενη Λογοτεχνία

Στόν αγώνα γιά τήν αναγέννηση τοῦ τόπου μας ἀφιέρωσε ὁ Καρκαβίτσας καί τή λογοτεχνική του δημιουργία. Οἱ νουβέλες καί τά διηγήματά του, πού ξεπερνοῦν τά ἑκατό, ταυτίζονται σχεδόν ἀπόλυτα μέ τούς εὐγενικούς σκοπούς καί τά ἰδανικά πού ὑπῆρξαν τά κίνητρα τῆς δράσης του σέ ὄλη τή ζωή του. Καί τά περισσότερα ἀπ' αὐτά γράφτηκαν ἀκριβῶς στήν περίοδο πού ἡ δράση τοῦ βρισκόταν στό ἀποκορύφωμά της.

Ἄρτια στή συγκρότησή τους, μέ ὕφος ὀλότελα προσωπικό — πυκνό σέ νοήματα καί ζωντανό σέ ἔκφραση — τά διηγήματα τοῦ Καρκαβίτσα ἀποτελοῦν κλασικό ὑπόδειγμα στό εἶδος τους. Τεχνίτης ἀπαράμιλλος, ἀξιοποιώντας συνειδητά τούς θησαυρούς τῆς λαϊκῆς δημιουργίας, δίνει πιστές εἰκόνες ἀπό τή συγκαιρινή του ἑλληνική πραγματικότητα.

«...Ὁ σημερινός Ἕλληνας καλλιτέχνης, ἔγραφε ὁ ἴδιος, σέ ὅποιον κλάδο καί ἂν ἀνήκει, βρίσκεται παντοῦ μέσα σέ θησαυρόν ἀτέλειωτο καί δέν χρειάζεται παρά νά σκύψει γιά νά γεμίσει τούς κόρφους του...»⁽¹¹⁾.

Ἐκεῖνός ἔχει πάντα «γεμάτους» τούς δικούς του κόρφους καί πλάθει τά ἔργα του μέ τά ἀνόθευτα ὕλικά πού τοῦ προσφέρουν «οἱ λαϊκοί θησαυροί», — οἱ παραδόσεις, τά ἦθη, τά ἔθιμα καί πάνω ἀπ' ὅλα ἡ ἴδια ἡ ζωή τοῦ λαοῦ. Ἀπό τά διηγήματά του ξεχύνεται ἡ ἀγάπη γιά τήν πατρίδα, ἡ ἐμπιστοσύνη στίς ἀνεξάντλητες δημιουργικές δυνάμεις πού κρύβει ὁ λαός. Αὐτός ὁ λαός, πού ἕνα διεφθαρμένο, ξενόδοουλο, μικρόγαρο, ἀρχαιοπληκτο, ὡς τή γελοιότητα, καθεστῶς, τόν ἄφηνε νά ζεῖ στήν ἀμορφωσιά, τήν καθυστέρηση, τή μοιρολατρεία, τήν ὀλόπλευρη δυστυχία. Γιά νά μπορεῖ νά τόν ἔχει τοῦ «χεριῦ» του. Νά τόν ἐκμεταλλεῖται ἀπάνθρωπα. Καί νά τόν παρασέρνει εὐκόλα στούς κάθε λογιῆς τυχοδιωκτισμούς του γιά τά βρώμικα συμφέροντα μιᾶς χούφτας ντόπιων καί ξένων ἐκμεταλλευτῶν.

Ἀπό ὕλικά τῆς καθημερινῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ, ἀπό τό φοβερό ἀγκομαχητό γιά τήν ἐπιβίωση, πού στερεῖ κάθε χαρά καί νόημα τῆς ὑπαρξης, πλάθει ὁ Καρκαβίτσας, μέ τά ἐπιδέξια χέρια του, τά θαυμαστά δημιουργήματα πού χαρακτηρίζονται ἀπό: «...βαθιά γνώση τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ, ἀρχιτεκτονική στερεή, δύναμη πεζογραφική ἐξαιρετική, γλώσσα δημοτική σπαρταριστή ἀπό ζωή, ὕφος πυκνό καί ἀρρενωπό...» πού τόν κάνουν νά εἶναι: «καμάρι καί δόξα τῆς πεζογραφίας μας...»⁽¹²⁾.

11. Α. Καρκαβίτσα: «Διηγήματα» (Πρόλογος) 1892.

12. Θρ. Σταύρου: «Στοιχεῖα Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας», Ἀθήνα 1946, σελ. 37.

Τό ήθογραφικό στοιχείο

Ὁ Καρκαβίτσας ἐμφανίστηκε πολύ νέος στή λογοτεχνία. Τό πρῶτο διήγημά του «Ἀσήμω» δημοσιεύτηκε τό 1884 στό περιοδικό «Ἐβδομάς», δταν αὐτός εἶταν μόλις 19 χρόνων. Ἀκολούθησαν ἀρκετά ἄλλα καί τό Γενάρη τοῦ 1888 δημοσιεύτηκε στήν «Καθημερινή» τό διήγημά του: «Ὁ Ἀφορεσμένος», πού ἡ κριτική τῆς ἐποχῆς τό χαρακτήρισε «ἀριστούργημα». Δέν εἶταν, βέβαια, ἀριστούργημα. Ὁ «Ἀφορεσμένος», ὅπως καί τά προηγούμενα διηγήματά του, εἶχε ἀκόμα τά γνωρίσματα τοῦ πρωτόλειου καί τῆς ἀπειρίας. Ξεχώρισε ὁμως πιά, πολύ καθαρά, ἡ γνήσια στόφφα τοῦ προικισμένου πεζογράφου.

Στήν ἀρχή ἡ δημιουργία τοῦ Καρκαβίτσα ἔχει πολύ ἐντονο τό στοιχείο τῆς λαογραφίας καί τῆς ἠθογραφίας. Κι αὐτό ἐγένε ἀφορμή νά ξεσπαθώσουν οἱ ἀρνητές τοῦ ταλέντου καί τῆς προσφορᾶς του. Ὁ Δημήτρης Χατζόπουλος (Μποέμ), συμπυκνώνοντας σέ γενικές γραμμές τίς ἀπόψεις ὄλων τῶν ἐπικριτῶν τοῦ Καρκαβίτσα, ἔφθασε ὡς τό μηδενισμό τῆς δημιουργίας του: «...Ὁ Καρκαβίτσας ὑπῆρξεν ἐκ τῶν συγγραφέων ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἐνωρίς ἔσπευσαν νά πνίξουν τήν σκέψιν των εἰς τό εὐκολότερον καί ταπεινότερον φιλολογικόν εἶδος τῆς ἠθογραφίας. Διά νά ἀνεύρη καί νά παρουσιάσῃ ὀλίγους τύπους Λυγερῶν περιῆλθεν ὄλην τήν Ἑλλάδα καί μέ τό ἐνσταντανέ του μᾶς ἀπετύπωσεν σφραῖαν ἠθογραφικῶν εἰκόνων αἱ ὁποῖαι καθόσον προχωρεῖ ὁ καιρός τόσον ἀρχίζουσιν νά ξεβάφονται...»⁽¹³⁾.

Ὅπως κιόλας τονίσαμε, ὑπάρχει ἄφθοно τό ἠθογραφικό στοιχείο στό ἔργο τοῦ Καρκαβίτσα. Μά δέν βρίσκεται σ' αὐτό ἡ οὐσία καί ὁ στόχος τῆς δημιουργίας του. Τό ἠθογραφικό στοιχείο (μαρτυρία πολύτιμη γιά τά ἦθη καί τά ἔθιμα μιᾶς ἐποχῆς) εἶναι τό ἐξωτερικό, τό διακοσμητικό μέρος τῆς πεζογραφίας του. Ἡ κύρια πηγή ἐμπνευσης, ἡ ἰδέα πού διαποτίζει, στόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο βαθμό, ὀλόκληρη τή δημιουργία του εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τό λαό καί τήν πατρίδα — ὁ πατριωτισμός. Ἕνας πατριωτισμός ὁμως πού δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τό στενόκαρδο ἐθνικισμό, ἀλλά ταυτίζεται μέ τήν ἐπιδίωξη τῆς ἀναδημιουργίας καί τῆς προόδου τῆς χώρας.

Ὁ πατριωτισμός τοῦ Καρκαβίτσα ἀπλώνει τίς ρίζες του στήν παράδοση, τοὺς ἀγῶνες καί τά ἰδανικά τοῦ Εἰκοσιένα κι ἐπιδιώκει τήν ὀλοκλήρωση αὐτῶν τῶν ἰδανικῶν. Γιατί μόνον ἔτσι μπορεῖ νά

13. Περιοδικό «ΔΙΟΝΥΣΟΣ», ἔτος Α', 1901, σελ. 83.

μπεϊ ή Ελλάδα στο δρόμο τής έθνικής ανεξαρτησίας και τής προκοπής. Αυτός είναι και ό βαθύτερος λόγος πού τό έργο του Καρκαβίτσα — παρά τήν «προφητεία» του Δ. Χατζόπουλου — νίκησε τό χρόνο, άντεξε στη δοκιμασία του. Διαβάζεται δηλαδή και σήμερα και θά διαβάζεται και στο μέλλον μέ πολλή συγκίνηση κι ένδιαφέρον.

Τό ήθογραφικό στοιχείο — πέρα από τά όσα ειπώθηκαν ως τώρα — είναι και μιά ζωντανή απόδειξη για τή «στροφή προς τό λαό», πού έκαναν οί προοδευτικοί διανοούμενοι τής έποχής του Καρκαβίτσα. Μιά στροφή - αντίδοτο στο «δηλητήριο» τής άνεδαφικής αρχαιοπληξίας και τής στείρας προγονολατρείας, πού διαπότιζε δεκαετίες όλόκληρες τήν πνευματική ζωή του τόπου μας. 'Ο Καρκαβίτσας — και ό Παπαδιαμάντης — «...έχουν μιλήσει σαν εκπρόσωποι τής ρομείικης ίθαγένειας, γνήσια παιδιά του λαού, μ' έφόδιο μονάχα τήν ντόπια μόρφωση και μέθοδο τήν αυτοπαρατήρηση...»⁽¹⁴⁾.

Τά πρώτα διηγήματα

Στό πρώτο βιβλίο του, πού κυκλοφόρησε τό 1892 μέ τόν τίτλο «Διηγήματα», ό Καρκαβίτσας περίλαβε μόνον έξη διηγήματα από τίς δυό και πάνω δεκάδες, πού είχε γράψει ως τότε. Είναι τά περισσότερα ήθογραφικές ή λαϊκές παραδόσεις. Κι έχουν όλες τίς αδυναμίες τής συγγραφικής άπειρίας. 'Ωστόσο ανάμεσά τους ξεχωρίζουν ό «Σπαθόγιαννος» και οί «Νέοι Θεοί», για τήν τεχνική τους. Τό δεύτερο και για τό περιεχόμενό του. Μέ τήν «ανάμετρηση» του καριοφυλιού του γερο-Χειμάρρα (άγωνιστή του Είκοσιένα) μέ τό «σασεπώ» — τό καινούργιο όπλο (ό νέος «Θεός») του νωματάρχη Παπαθεοδωρακόπουλου, ό Καρκαβίτσας προβάλλει τή σύγκρουση του παλιού μέ τό καινούργιο στη ζωή, πού άναδείχεται, τελικά, νικητής.

Γραμμένα στην καθαρεύουσα τά διηγήματα αυτά, όπως κι ή νουβέλα «'Η Λυγερή» (1896), είναι σήμερα δυσκολοδιάβαστα. Βέβαια, «'Η Λυγερή» έχει — μαζί μέ τό άφθονο λαογραφικό ύλικό — και κοινωνικό υπόβαθρο, καθώς ή υπόθεση αναφέρεται στη βαριά μοίρα των κοριτσιών τής έπαρχίας. Μιά μοίρα πού θύμα της υπήρξε

14. Α. Τερζάκη: «Τό Νεοελληνικό Μυθιστόρημα», περιοδικό «ΙΔΕΑ», Μάης - 'Ιουνίου 1933.

κι ο ίδιος ο συγγραφέας. Γιατί ή υπόθεση της «Λυγερής» είναι εμπνευσμένη από τον άτυχο πρώτο — και τελευταίο, όπως φαίνεται — έρωτά του, με μιά συντοπίτισσά του κόρη από τα Λεχαινά τον καιρό που είχαν μαθητής στο Γυμνάσιο της Πάτρας και σέ συνέχεια φοιτητής της Ιατρικής στην Αθήνα.

Από τα γράμματά του στον Κώστα Χατζόπουλο μαθαίνουμε πώς ο πατέρας της αγαπημένης του δεν θέλει με κανένα τρόπο να του δώσει την κόρη του. Σκέφτεται να την παντρέψει με το γιό πλούσιου φίλου του και τελικά την άρραβωνιάζει μ' αυτόν τό Δεκέμβρη του 1887. Η κοπέλα, όπως όλες οι κοπέλες της έπαρχίας εκείνη την εποχή, υποτάσσεται στη θέληση του γονιού. Θυσιάζει τα αισθήματά της στην απόλυτη έξουσία του πατέρα. Ο έρωτευμένος Αντρέας όμως δεν μπορεί να καταλάβει τό κρυφό δράμα της Πληγωμένος βαθιά από τον άρραβώνα της, πού νομίζει πώς είναι με τη δική της θέληση, γράφει λίγες μέρες αργότερα στο φίλο του Κ. Χατζόπουλο ένα γράμμα, όπου όχι μόνο μιλάει με βαριά λόγια για την αγαπημένη του, αλλά τά βάζει και με όλες τις γυναίκες του κόσμου: «...Είς τον διάβολον δλαι αί γυναίκες σου», καταλήγει. Αργότερα όμως θά καταλάβει τό δράμα της κοπέλας, πού ενώ αγαπούσε πραγματικά αυτόν, αναγκάστηκε να παντρευτεί εκείνον πού διάλεξε ο πατέρας της. Κι όλη αυτή την ιστορία θά την απεικονίσει στη «Λυγερή».

Μαστίγωμα της άγυρτείας

Με τη «Λυγερή» ο Καρκαβίτσας ξεκόβει όριστικά από την καθαρεύουσα. Γράφει διηγήματα μόνο στη δημοτική και πολλά απ' αυτά θά τά περιλάβει αργότερα στις περίφημες συλλογές του «Λόγια της Πλώρης», «Παλιές αγάπες» κλπ. Τό πρώτο όμως βιβλίο στη δημοτική, με λίγες παραχωρήσεις στην καθαρεύουσα είναι «Ο Ζητιάνος» (1897), ή θαυμάσια αυτή νουβέλα του, πού είναι από τά καλύτερα δημιουργήματά του, αλλά κι από τά πιό διαλεχτά έργα της πεζογραφίας μας.

Μόνο σαν χαρακτηριστικό γνώρισμα μιās όλόκληρης εποχής μπορεί να αξιολογηθεί «Ο Ζητιάνος». Γιατί στη νουβέλα αυτή ο Καρκαβίτσας δεν έχει για στόχο του τό φτωχό και πανέξυπνο Κραβαρίτη, όπως ίσως δημιουργείται ή έντύπωση από πρώτη ματιά. Στο πρόσωπο του Τζιριτόκωστα και στους θρύλους για τους Κρα-

βαρίτες έπαγγελματίες ζητιάνους μαστιγώνει τήν άρχουσα τάξη και τήν κοινωνία τής έποχής. Μιά τάξη και μία κοινωνία, όπου ή άγυρτεία κι ή άπάτη είταν ό καθιερωμένος τρόπος ζωής: «...Άμ, Μωραϊτης και δικηόρος, τί καρτερᾶς;» λέει ένας Θεσσαλός χωριάτης. «Μωρέ λευθεριά πού μᾶς τήν ήφεραν λιέω!... Έπλάκωσαν όλ' οί άπένταροι τση Άθήνας (στή Θεσσαλία πού μόλις είχε άπελευθερωθεϊ Τ.Α.) και κοιτᾶν νά μᾶς γδάρουν ὤς τό κόκκαλο...» (σελ. 11).

Και σ' άλλο σημείο του «Ζητιάνου» σαρκάζει πικρά: «...Η άμάθεια δειλή και άκυβέρνητη, άρπαξε τό σπόρο στά γόνιμα χώματά της, τόν άνάστησε καρποφόρο και πικρόχυμο, τόν έμεγάλωσε και ήρθεν ή άγυρτεία πρόθυμη νά θερίσει τόν καρπό και νά τρυγήσει τά κέρδη της...» (σελ. 133).

Ξέσπασμα όργής για τήν κατάντια του τόπου, μαστίγωμα και άμείλιχτη καταδίκη τών κρατούντων είναι «Ό Ζητιάνος». Καταδίκη τής έλειψης συγκρότησης του κράτους τής συναλλαγής, του ρουσφετιού, τής ιδιοτέλειας και του ξετσιώπου άμοραλισμού. Ό «ήρωας» του Καρκαβίτσα, για νά γεμίσει τά σακούλια του, δέν διστάζει μπροστά σε τίποτα και όδηγεϊ στην καταστροφή όλόκληρο χωριό. Οί άρχοντες του τόπου για νά εξοπλητήσουν τά δικά τους συμφέροντα και τών ξένων πού τους στηρίζουν δέν διστάζουν νά παίξουν μέ τήν ίδια τήν τύχη τής πατρίδας. Πειστικό παράδειγμα ό τυχοδιωκτισμός του 1897, τήν ίδια χρονιά πού κυκλοφόρησε κι «Ό Ζητιάνος» του Καρκαβίτσα.

Όσο για τήν άθλιότητα τής ζωής στο θεσσαλικό χωριό Νυχτερέμι, όπου διαδραματίζεται ή υπόθεση του «Ζητιάνου», άποτελεϊ μία άριστοτεχνική συμπύκνωση τής άθλιότητας στην όποία είχε καταδικάσει τό λαό τό κράτος τής τσιφλικάδικης αντίδρασης.

Διαβάζοντας τό «Ζητιάνο», ό αναγνώστης τρομάζει μπροστά στις διαστάσεις τής άσυνειδησίας του «ήρωα», και άγαναχτεϊ για τήν άθλιότητα και τήν καθυστέρηση μέσα στην όποία έχει καταδικαστεϊ νά ζεϊ ό λαός. Στο «Ζητιάνο» ό Καρκαβίτσας σαρκάζει καταλυτικά. Μαστιγώνει άλύπητα τό κράτος και τά όργανά του, αλλά και τή μοιρολατρεία τών ανθρώπων πού άνέχονται άδιαμαρτύρητα νά ζοϋν σε τέτια φοβερή έξαθλίωση. Τό συμπέρασμα βγαίνει άβίαστα: Χωρίς πάλη για τό ξερίζωμα του κακού προκοπή δέν βλέπει ό τόπος.

Για τό ξερίζωμα του κακού ό Καρκαβίτσας άγωνίζεται άδιάκοπα. Στο διήγημά του «Τό τσαλαπάτημα», άπ' άφορμή τό φιάσκο και τήν έθνική ταπείνωση του 1897, γράφει:

«...Βλέπουν οί λαοί τίς δαγκωματιές κι άν θέλουν τίς για-

τρεύουν. "Όπως θά γιατρέψουμε κι ἐμεῖς τώρα τίς δικές μας δαγκω-
ματιές. Ἄσε νά πάω στήν Ἀθήνα καί θά ἰδεῖς! Κρήτη σου λένε, Μα-
κεδονία, δέν ξέρω τί! Τί νά τήν κάμω τήν Κρήτη καί τή Μακεδονία,
πού εἶμαι γιομᾶτος ἔμπυο; Νά τίς ἐμπυάσω κι ἐκεῖνες; Ὅχι, καλύτε-
ρα νά γιατρευτῶ πρῶτα. Θά πάρω ἓνα σίδερο καυτό, κόκκινο καί θά
περάσω τίς πληγές μου ἀλύπητα. Τσί...τσί τό σίδερο! Κάτω τά σά-
πια κρέατα. Δέ θά κρατήσω τή φωτιά μου, ἄν δέν ἰδῶ τή ζωντανή
σάρκα νά σπαρταρᾷ. Θά μοῦ εἰπεῖς: Πρέπει νά πᾶς ὡς τό κόκκαλο.
Θά πάω. Ὅχι ὡς τό κόκκαλο, ὡς τό μεδούλι θά πάω...»

Ἡ πληγή τῆς προγονοπληξίας

Ἡ στεῖρα προγονοπληξία καί οἱ ὀλέθριες συνέπειές της γιά τό
λαό καί τόν τόπο εἶναι ὁ στόχος του στή νουβέλα «Ὁ Ἀρχαιολό-
γος», πού κυκλοφόρησε τό 1904 κι ὅπου σαρκάζει ἄγρια τούς προ-
γονόπληκτους. Οἱ θέσεις — κι οἱ προθέσεις — τοῦ Καρκαβίτσα εἶναι
τόσο καθαρές, ὥστε ἀρκετοί κριτικοί νά θεωροῦν τόν «Ἀρχαιολό-
γο» σάν τό πιό ἀδύνατο ἀπό τά ἔργα του. Ὁ ἴδιος ὁμως ἔχει ὀλότε-
λα διαφορετική γνώμη. «...Ὁ Ἀρχαιολόγος — γράφει στό Γερμανό
φίλο του Κάρλ Ντῆτριχ — μ' ὅλα τά ψεγάδια πού τοῦ βρίσκεις κι
ἐσύ κι ἄλλοι ἐδῶ, σ' ἐμένα ἀρέσει περισσότερο ἀπ' ὅλα μου τά ἔργα.
Γιατί κάτι λέει στό δυστυχισμένο αὐτό ἔθνος μου, γιά νά τό βάλει
στής ἀλήθειας τό δρόμο...».

Κι ὁ δρόμος τῆς ἀλήθειας εἶναι ἓνας καί μοναδικός στή σκέψη
τοῦ Καρκαβίτσα: Γιά νά πάει μπροστά ὁ τόπος πρέπει νά λυτρωθεῖ
ἀπό τήν πληγή τῆς προγονοπληξίας, νά ἀναπτύξει καί ν' ἀξιοποιή-
σει τίς δικές του δυνάμεις.

— Ἄχ, πῶς ἤθελα νά μήν εἶχα δοξασμένους προγόνους! λέει
στόν «Ἀρχαιολόγο» ὁ θετικός ἥρωάς του Δημητράκης Εὐμορφό-
πουλος. Αὐτός ὁ Παρθενώνας, μᾶς στέρεψε ὅλες τίς βρύσες τῆς
ζωῆς.

— Ἐνῶ μπορούσε νά τίς πληθύνει — συμπληρώνει ἡ Ἐλπίδα,
πού ἐνσαρκώνει τή σύγχρονη πραγματικότητα.

— Βέβαια, τό παρελθόν, ὅσο κι ἄν εἶναι ἔνδοξο, δέν ὠφελεῖ τί-
ποτε σ' ἐκεῖνον πού περιφρονεῖ τό παρόν καί λησμονεῖ τό μέλλον —
ἐπιβεβαιώνει κι ἓνας ξένος σοφός, ὁ Γρηγόρης Ἀλαμάνος.

Τελικά ὁ προγονόπληκτος Ἀριστόδημος Εὐμορφόπουλος πε-
θαίνει πλακωμένος ἀπό τό ἄγαλμα τῆς «Δόξας», πού εἶχε βρεῖ στίς

άνασκαφές, ἐνῶ ὁ ἀδερφός του Δημητράκης παντρεύεται τὴν Ἑλπίδα.

— Θέλω νά γίνεις γυναίκα μου — τῆς λέει. Νά μοῦ δώσεις παιδιά γερά καί δυνατά, πλουτισμένα μέ τό αἶσθημά σου τό βαθύ, μέ τὴν πραχτική σου σκέψη καί τὴ μεγάλη ψυχὴ σου. Ἐγὼ συνάζω ἕνα - ἕνα τὰ λιθάρια. Ἄς ἔρθουν ἐκεῖνα νά χτίσουν τό νέο Παρθενῶνα μας...».

Τόδιος πάντα ὁ στόχος

Ἀνάμεσα στό «Ζητιάνο» (1897) καί τόν «Ἀρχαιολόγο» (1904) ὁ Καρκαβίτσας κυκλοφόρησε ἄλλα δύο βιβλία μέ διηγήματα γραμμένα μέσα σέ μιά δεκαπενταετία: Τά «Λόγια τῆς Πλώρης» (1899) καί τίς «Παλιές ἀγάπες» (1900). Παρά τὴν ποικιλία τῶν θεμάτων πού χειρίζεται, ὁ στόχος του παραμένει ἀμετάθετος, τὸ μᾶστιγωμα τῆς φαυλοκρατίας καί τῆς κακομοιριάς.

Στίς «Παλιές ἀγάπες», ὁ Καρκαβίτσας ψυχουλεύει διάφορες πτυχές τῆς φυγκαιρινῆς του ζωῆς καί φέρνει στὴν ἐπιφάνεια πλῆθος ἄρρωστες καταστάσεις.

«...Ὁ Παπαβασίλης...πρὶν ρασοφορέσει εἶταν ἄνθρωπος τοῦ σκοινιοῦ καί τοῦ παλουκιοῦ. Τὴ χωριά ἔτρεμαν στ' ὄνομά του. Ἐδερνε κ' ἔγδυνε, ἔγδυνε κ' ἔδερνε ὀλημερίς... Ἄξαφνα τοῦ βουλήθηκε νά γίνει παπᾶς. Οἱ φρονιμοὶ τὸ βλεπαν σάν δύσκολο, μὰ ἐκεῖνος:

— Ποιό; Ἐλεγε κουνώντας τό κεφάλι. Σέ λίγες μέρες τὰ βλέπετε.

Καί ἀληθινά. Ἐκατό τάλλαρα καί δύο ζευγάρια χῆνες στό Δεσπότη καί ἐλείωσε τὴ δουλιὰ του. Ὁ Παπαβασίλης διορίστηκε ἐφημέριος σέ τέσσερα χωριά...» («Ὁ Ἐβυθός»).

Ἡ βαριά μοίρα τοῦ ἀγρότη πού σπέρνει καί δέν θερίζει, πού ἄλλοι ἀπολαβαίνουν τοὺς καρπούς τοῦ σκληροῦ μόχθου του, δίνεται πολὺ παραστατικά στὰ «Τυφλοπόντικα»: «...Εἶναι, λέει, πλούσιος ὁ κάμπος. Πλούσιος εἶναι, μὰ ποιός τόν χαίρεται; Ἄκουσε καί λογάρισε: Πρῶτος Θεός σέ μᾶς εἶναι ὁ ἀφέντης. Δεύτερος ὁ ἐπιστάτης, ὁ μπιστεμένος τ' ἀφεντός σέ δλα, στό δῶσε καί στό πάρε. Ἐπειτα ἔρχεται ὁ ἀρχιφύλακας, πού στέκεται ὀλοχρονίς ἀπάνω ἀπό τό κεφάλι σου καί δέν μπορεῖς οὔτε νά βήξεις. Βάλε ἔπειτα τοὺς ἀγροφύλακες, βάλε καί τὰ ζᾶ. Ἀκόμα βάλε τὰ ὄρνια πού κλέφτουν τό σπόρο πρὶν καλοπιάσει στή γῆ καί τίς ἀκρίδες, πού τ' ἀφήνουν θερισμένο κι ἀθήριστο. Τώρα θά σοῦ ἔλεγα νά βάλεις τό γεωργό,

άν δέν εἶχαμε τά τυφλοπόντικα, πού καλύτερους θεριστάδες δέν εἶδα ποτέ μου...»

Κι ὅταν τό ἄγχος τῆς ἐπιβίωσης παίρνει τέτιες διαστάσεις, δέν μπορεῖ παρά νά εὐτελίζεται ἡ ἀξία τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης σέ βαθμό ἀπαράδεχτο:

«...Θέρος ἔπεσε σέ ἀνθρώπους καί σέ ζᾶ. Μοῦ θέρισε καί μένα δύο παιδιά. Ἄμ, ποιός λογαριάζει τά παιδιά; Ὅλοι τά ζᾶ μας κλαίγαμε, πού εἶταν ἡ μοναχὴ κυβέρνια μας! Σάν ἔχεις ζᾶ, καί παιδιά ἔχεις. Ἄμ, σάν χάσεις τά ζᾶ, ἔχασες καί τά παιδιά σου. Τί θά τοὺς δώκεις νά φᾶνε;...» («Τὰ Τυφλοπόντικα»).

Κι ἀπό πάνω ἔρχεται τό ἴδιο τό κράτος, ἀδίσταχτο κι ἀνελέητο. νά ρίξει τό δικό του βᾶρος, νά δυσκολέψει ἀκόμα πιό πολύ τὴ ζωὴ. νά ἐξανδραποδῆσει τοὺς πολίτες του:

«...Ὁ καπετάνιος... πρὶν νά φύγει ἀπὸ τὴ Λάρισα, πῆγε πρῶτα νά πάρει διαταγές ἀπὸ τὸν ἀρχηγό τοῦ στρατοῦ κ' ἔπειτα ἴσια στὸν ἀρχηγό τῆς πολιτικῆς. Ἐμαθε ποιοὶ εἶταν οἱ φίλοι, ποιοὶ οἱ ἐχτροί. Ποιὸν θ' ἀφήνει ἐλεύθερο καί ποιὸν θά κατατρέχει. Ποιὰ ἐντάλματα θά ἐνεργηθοῦν καί ποιὰ θά μείνουν...» («Ὁ ἀποσπασματάρχης»).

Κοντεύει νά κλείσει αἰώνας ἀπὸ τότε πού ἔγραφε αὐτά ὁ Καρκαβίτσας. Κι ὡστόσο οἱ «καπετάνιοι» καί ἡ «δράση» τους ἀποτελοῦν καί σήμερα συστατικὰ στοιχεῖα τῆς δημόσιας ζωῆς. Ὅπως ἀρκετά γνώριμες καί συγγές εἶναι καί σήμερα οἱ ἐκλογικὲς σκηνές πού περιγράφει στό διήγημά του «Ἡρώων τέκνα». Τό διήγημα ὁμως πού ἔχει δραματικὴ ἐπικαιρότητα — θαρεῖς καί γράφτηκε στὶς μέρες μας — εἶναι «Ἡ πατρίδα» (1893). Ὁ καιροσκόπος καί συμφεροντολόγος Λαμπρόπουλος κι ὁ ἀγνός πατριώτης Πετολέτσος εἶναι ἀνθρωποι συγκαίρινοί μας. Ὁ πρῶτος, τὸν καιρὸ πού οἱ ἄλλοι πολεμοῦσαν γιὰ τὴ λευτεριά τῆς πατρίδας, θησαύριζε. Ὁ δεῦτερος, τά παράτησε ὅλα σύξυλα — περιουσία, γονιούς — καί πῆγε ν' ἀγωνιστεῖ. Τό μόνο κέρδος του εἶταν τά ροῦχα πού φοροῦσε κι ἡ περηφάνεια πὼς βοήθησε κι αὐτός «νά γίνει ἡ πατρίδα».

Δέν ξέρω πῶς αἰσθάνονται οἱ λογιῆς - λογιῆς «Λαμπρόπουλοι» τῆς χιτλεροφασιστικῆς κατοχῆς, πού εἶναι σήμερα τά πρῶτα πρόσωπα στὸν τόπο μας. Εἶμαι σίγουρος ὁμως, πὼς οἱ «Πετολέτσοι» — ὅσοι γλύτωσαν ἀπὸ τὸν πόλεμο καί τοὺς κατοπινούς σκληροὺς διωγμούς — νιώθουν τὴν ἴδια περηφάνεια μέ τὸν ἥρωα τοῦ Καρκαβίτσα. Γιατί, ὁπως λέει κι ὁ Καρκαβίτσας, «μεγάλος εἶναι ἐκεῖνος πού ξέρει νά πεθάνει στὴν ὥρα του γιὰ ἓνα ἰδανικό. Αὐτός εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς κι ὄχι πὼς νά τὴ συντηρεῖς. Αὐτό εἶναι φυσικό ἐνστιχτο, πού τῶχουν ὅλα τά ζωντανά».

Τά «Λόγια τῆς Πλώρης»

Ἐφησα τελευταῖο τό βιβλίο αὐτό τοῦ Καρκαβίτσα, πού τά εἰκοσι διηγήματά του γιά τή θάλασσα καί τούς καημούς τῶν ἀνθρώπων τῆς ἔγιναν ἀφορμή νά γραφοῦν τόσοι ἔπαινοι. Πρῶτος ὁ Κωστής Παλαμᾶς, ἀμέσως μόλις κυκλοφόρησε τό βιβλίο, ἔσπευσε νά ἐκδηλώσει τό θαυμασμό του:

«...Αὐτός πού ἔγραψε τά «Λόγια τῆς Πλώρης» εἶν' ἕνας θαλασσογράφος, πού μᾶς ἔφερε κάτι νέο καί πρωτόφαντο καί στό εἶδος τοῦτο. Νομίζεις πώς ἡ θάλασσά του δέν εἶναι βαθιά, ἀλλά γύρω τῆς μᾶς δείχνει ἕναν πλατύ ὀρίζοντα. Πιστεύεις πώς ἡ φαντασία του δέν ἔχει ἔκταση, ἀλλά μέ πόσην ἔνταση τό βλέπουν ὅ,τι βλέπουν τά μάτια τῆς...»⁽¹⁵⁾.

Ἄκόμα πῶς ἐκρηκτικός στούς θαυμασμούς καί στούς ἐπαίνους εἶναι ὁ Γιάννης Ψυχάρης:

«... Ἀναγνώστη μου, ἐσύ, ὅταν παίρνεις καί διαβάζεις Καρκαβίτσα, πές μου, ἀνατριχιάζεις; Γελάς; Χαίρεσαι; Συνεπαίρνεσαι; Τρελλαίνεσαι, πηδάς ἴσια μέ τό ταβάνι ψηλά, φωνάζεις, τσιρίζεις, χτυπᾶς τά χέρια σου, σηκώνεσαι ὀλόρθος ἀξαφνα, λαλεῖς, παραλαλεῖς, πετᾶς ὄξω, ὄξω μακριά σου τά βιβλία τά δικά σου, ζουλέβεις, θυμόνεις, ἀπορεῖς, ταραζεσαι, δέρνεις τά στήθια σου, βρίζεις τόν ἔαφτό σου, χαδέβεις γλυκά - γλυκά μέ τό δάχτυλο τίς σελιδούλες τοῦ Καρκαβίτσα καί κλαῖς: Ἐγώ τάπαθα ὅλ' αὐτά πού σου λέω, διαβάζοντας τά Λόγια τῆς Πλώρης...»⁽¹⁶⁾.

Ἄλλά κι ὁ ποιητής Μ. Μαλακάσης, ἐπικριτής κι ἀρνητής στήν ἀρχή τοῦ ἔργου τοῦ Καρκαβίτσα, ἔρχεται 40 χρόνια ἀργότερα νά ἐκδηλώσει τό μεγάλο θαυμασμό του:

Θεωρεῖ τά «Λόγια τῆς Πλώρης» ἀριστούργημα τοῦ Καρκαβίτσα «καί ἕνα ἀπό τά ἀριστουργήματα τῆς νεώτερης φιλολογίας μας, πρωτότυπο καί γεμᾶτο καημούς ἔργο... Στά "Λόγια τῆς Πλώρης", ὁ τρόπος πού περιγράφει καί διηγεῖται ναυτικές σκηνές καί ἱστορίες, εἶναι ἀπαράμιλλος καί πολλές φορές τέτιος πού νά δείχνει ἀληθινά μεγάλο συγγραφέα, ἔξω τόπου καί χρόνου... Κάπου εἶδα νά χαρακτηρίζονται τά "Λόγια τῆς Πλώρης" ὡς δόξα τῆς δημοτικῆς πεζογραφίας. Ἐτσι εἶναι... Τά "Λόγια τῆς Πλώρης" θά μείνουν ἀθάνατα»⁽¹⁷⁾.

15. Περιοδικό «ΤΕΧΝΗ», τόμ. Α' 1898 - 1899, σελ. 238-239.

16. Ἐφημερίδα «ΑΣΤΥ», 6 Μάρτη τοῦ 1900.

17. Ἐφημερίδα «ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΒΗΜΑ», 23.9.1940.

τρεύουν. Ὅπως θά γιαιτρέψουμε κι ἐμεῖς τώρα τίς δικές μας δαγκω-
ματιές. Ἄσε νά πάω στήν Ἀθήνα καί θά ἰδεῖς! Κρήτη σου λένε, Μα-
κεδονία, δέν ξέρω τί! Τί νά τήν κάμω τήν Κρήτη καί τή Μακεδονία,
πού εἶμαι γιομαῖτος ἔμπυο; Νά τίς ἔμπυάσω κι ἐκεῖνες; Ὅχι, καλύτε-
ρα νά γιαιτρευτῶ πρώτα. Θά πάρω ἕνα σίδερο καυτό, κόκκινο καί θά
περάσω τίς πληγές μου ἀλύπητα. Τσί...τσί τό σίδερο! Κάτω τά σά-
πια κρέατα. Δέ θά κρατήσω τή φωτιά μου, ἄν δέν ἰδῶ τή ζωντανή
σάρκα νά σπαρταρᾷ. Θά μοῦ εἰπεῖς: Πρέπει νά πᾶς ὡς τό κόκκαλο.
Θά πάω. Ὅχι ὡς τό κόκκαλο, ὡς τό μεδούλι θά πάω...»

Ἡ πληγή τῆς προγονοπληξίας

Ἡ στεῖρα προγονοπληξία καί οἱ ὀλέθριες συνέπειές της γιά τό
λαό καί τόν τόπο εἶναι ὁ στόχος του στή νουβέλα «Ὁ Ἀρχαιολό-
γος», πού κυκλοφόρησε τό 1904 κι ὅπου σαρκάζει ἄγρια τοὺς προ-
γονόπληκτους. Οἱ θέσεις — κι οἱ προθέσεις — τοῦ Καρκαβίτσα εἶναι
τόσο καθαρές, ὥστε ἄρκετοί κριτικοί νά θεωροῦν τόν «Ἀρχαιολό-
γο» σάν τό πιό ἀδύνατο ἀπό τά ἔργα του. Ὁ ἴδιος ὁμως ἔχει ὀλότε-
λα διαφορετική γνώμη. «...Ὁ Ἀρχαιολόγος — γράφει στό Γερμανό
φίλο του Κάρλ Ντῆτριχ — μ' ὄλα τά ψεγάδια πού τοῦ βρίσκεις κι
ἐσύ κι ἄλλοι ἐδῶ, σ' ἐμένα ἀρέσει περισσότερο ἀπ' ὄλα μου τά ἔργα.
Γιατί κάτι λέει στό δυστυχισμένο αὐτό ἔθνος μου, γιά νά τό βάλει
στής ἀλήθειας τὸ δρόμο...».

Κι ὁ δρόμος τῆς ἀλήθειας εἶναι ἕνας καί μοναδικός στή σκέψη
τοῦ Καρκαβίτσα: Γιά νά πάει μπροστά ὁ τόπος πρέπει νά λυτρωθεῖ
ἀπό τήν πληγή τῆς προγονοπληξίας, νά ἀναπτύξει καί ν' ἀξιοποιή-
σει τίς δικές του δυνάμεις.

— Ἄχ, πῶς ἤθελα νά μὴν εἶχα δοξασμένους προγόνους! λέει
στόν «Ἀρχαιολόγο» ὁ θετικός ἥρωάς του Δημητράκης Εὐμορφό-
πουλος. Αὐτός ὁ Παρθενώνας, μᾶς στέρεψε ὄλες τίς βρύσες τῆς
ζωῆς.

— Ἐνῶ μπορούσε νά τίς πληθύνει — συμπληρώνει ἡ Ἐλπίδα,
πού ἐνσαρκώνει τή σύγχρονη πραγματικότητα.

— Βέβαια, τό παρελθόν, ὅσο κι ἄν εἶναι ἐνδοξο, δέν ὠφελεῖ τί-
ποτε σ' ἐκεῖνον πού περιφρονεῖ τό παρόν καί λησμονεῖ τό μέλλον —
ἐπιβεβαιώνει κι ἕνας ξένος σοφός, ὁ Γρηγόρης Ἀλαμάνος.

Τελικά ὁ προγονόπληκτος Ἀριστόδημος Εὐμορφόπουλος πε-
θαίνει πλακωμένος ἀπό τό ἄγαλμα τῆς «Δόξας», πού εἶχε βρεῖ στίς

άνασκαφές, ἐνῶ ὁ ἀδερφός του Δημητράκης παντρεύεται τὴν Ἑλπίδα.

— Θέλω νά γίνεις γυναίκα μου — τῆς λέει. Νά μοῦ δώσεις παιδιά γερά καί δυνατά, πλουτισμένα μέ τό αἶσθημά σου τό βαθύ, μέ τὴν πραχτική σου σκέψη καί τὴ μεγάλη ψυχὴ σου. Ἐγὼ συνάζω ἕνα - ἕνα τὰ λιθάρια. Ἄς ἔρθουν ἐκεῖνα νά χτίσουν τό νέο Παρθενώνα μας...».

Ἴδιος πάντα ὁ στόχος

Ἀνάμεσα στό «Ζητιάνο» (1897) καί τόν «Ἀρχαιολόγο» (1904), ὁ Καρκαβίτσας κυκλοφόρησε ἄλλα δύο βιβλία μέ διηγήματα γραμμένα μέσα σέ μιά δεκαπενταετία: Τὰ «Λόγια τῆς Πλώρης» (1899) καί τίς «Παλιές ἀγάπες» (1900). Παρά τὴν ποικιλία τῶν θεμάτων πού χειρίζεται, ὁ στόχος του παραμένει ἀμετάθετος. Τό μαστίγωμα τῆς φαυλοκρατίας καί τῆς κακομοιριάς.

Στίς «Παλιές ἀγάπες», ὁ Καρκαβίτσας ψαχουλεύει διάφορες πτυχές τῆς συγκαιρινῆς του ζωῆς καί φέρνει στὴν ἐπιφάνεια πλῆθος ἄρρωστες καταστάσεις.

«...Ὁ Παπαβασίλης...πρὶν ρασοφορέσει εἶταν ἄνθρωπος τοῦ σκοινοῦ καί τοῦ παλουκιοῦ. Τὰ χωριά ἔτρεμαν στ' ὄνομά του. Ἐδερνε κ' ἔγδυνε, ἔγδυνε κ' ἔδερνε ὅλημερίς... Ἄξαφνα τοῦ βουλήθηκε νά γίνει παπᾶς. Οἱ φρόνιμοι τὸ βλεπαν σάν δύσκολο, μά ἐκεῖνος:

— Ποιό; ἔλεγε κουνώντας τό κεφάλι. Σέ λίγες μέρες τὰ βλέπετε.

Καί ἀληθινά. Ἐκατό τάλλαρα καί δύο ζευγάρια χῆνες στό Δεσπότη καί τέλειωσε τὴ δουλιὰ του. Ὁ Παπαβασίλης διορίστηκε ἐφημέριος σέ τέσσερα χωριά...» («Ὁ Ἐβυθός»).

Ἡ βαριά μοίρα τοῦ ἀγρότη πού σπέρνει καί δέν θερίζει, πού ἄλλοι ἀπολαβαίνουν τοὺς καρπούς τοῦ σκληροῦ μόχθου του, δίνεται πολὺ παραστατικά στὰ «Τυφλοπόντικα»: «...Εἶναι, λέει, πλούσιος ὁ κάμπος. Πλούσιος εἶναι, μά ποιός τόν χαίρεται; Ἄκουσε καί λογάριασε: Πρῶτος Θεός σέ μᾶς εἶναι ὁ ἀφέντης. Δεύτερος ὁ ἐπιστάτης, ὁ μπιστεμένος τ' ἀφεντός σέ δλα, στό δῶσε καί στό πάρε. Ἐπειτα ἔρχεται ὁ ἀρχιφύλακας, πού στέκεται ὀλοχρονίς ἀπάνω ἀπὸ τό κεφάλι σου καί δέν μπορεῖς οὔτε νά βήξεις. Βάλε ἔπειτα τοὺς ἀγροφύλακες, βάλε καί τὰ ζᾶ. Ἀκόμα βάλε τὰ ὄρνια πού κλέφτουν τό σπόρο πρὶν καλοπιάσει στή γῆ καί τίς ἀκρίδες, πού τ' ἀφήνουν θερισμένο κι ἀθέριστο. Τώρα θά σοῦ ἔλεγα νά βάλεις τό γεωργό.

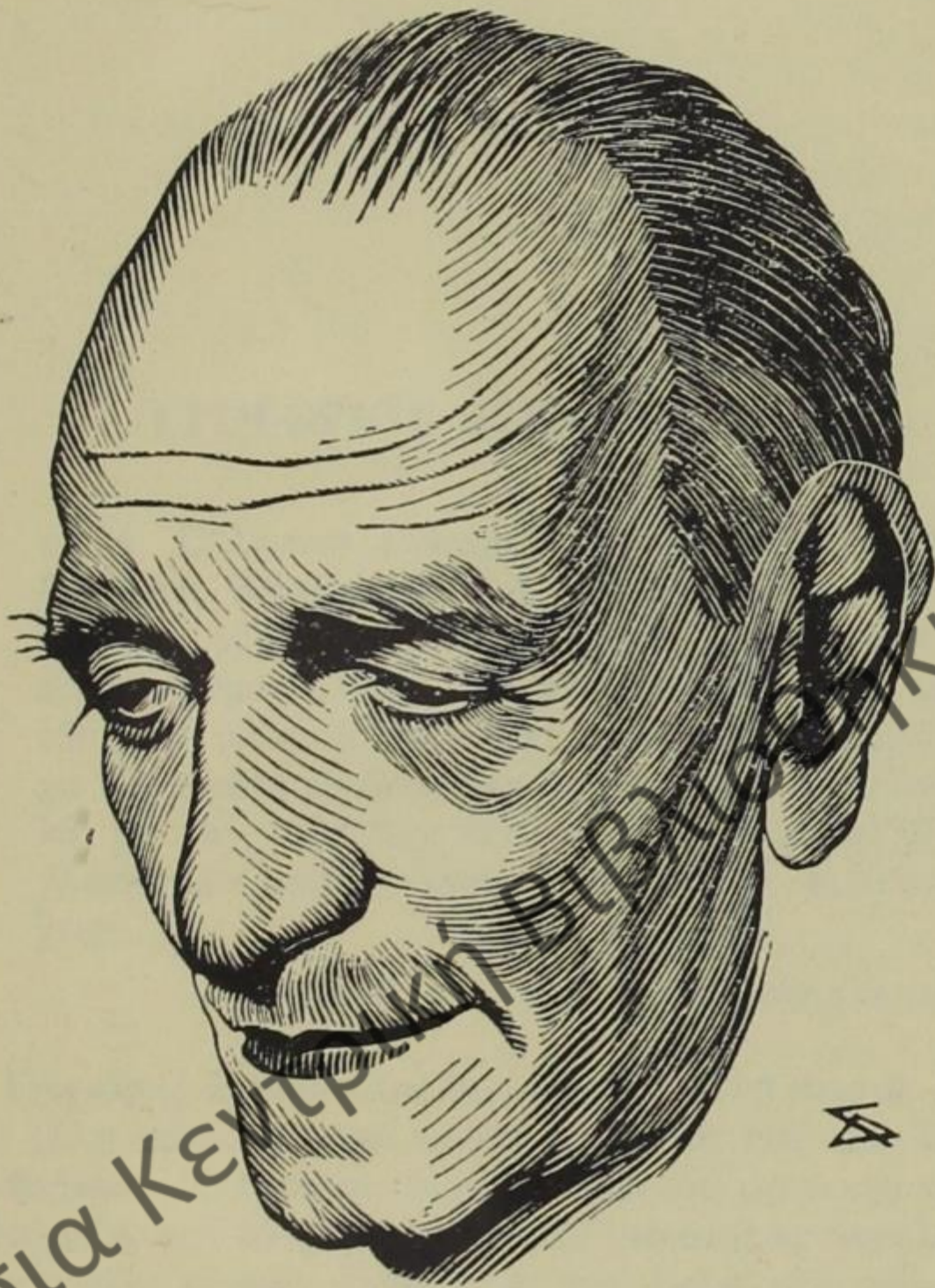
Στά «Λόγια τῆς Πλώρης», ὁ Καρκαβίτσας, κοντά στίς ἔξοχες περιγραφές γιά τή θάλασσα, ζωντανεύει τό σκληρό μόχθο τῶν ἀνθρώπων τῆς, πού ἀγκομαχοῦν καί θαλασσοπνίγονται γιά νά κερδίσουν τό ψωμί τους.

Ἄσύγκριτες, βέβαια, οἱ ὁμορφιές τῆς ἑλληνικῆς θάλασσας. Καί γίνονται ὑπέροχες, ζωγραφισμένες ἀπό τό ἐπιδέξιο χέρι τοῦ μεγάλου τεχνίτη τοῦ λόγου. Ἡ σκληράδα ὁμως τῆς ζωῆς δέν ἀφήνει τοὺς ἀνθρώπους νά χαροῦν αὐτές τίς ὁμορφιές. Ἡ σκληράδα τῆς ζωῆς σπρώχνει τόν ἀδερφό νά σκοτώσει τόν ἀδερφό του — γιά ἓνα σφουγγάρι — στό βυθό τῆς θάλασσας («Οἱ σφουγγαράδες»). Κι ἡ σκληράδα αὐτή γίνεται ἀκόμη πιό τραχιά, καί δραματική, καθώς ἔχει γιά φόντο τῆς μιά θάλασσα πανέμορφη, πού θά μπορούσε νά εἶταν πηγὴ χαρᾶς καί εὐτυχίας.

* * *

Ὁ Ἄντρεας Καρκαβίτσας εἶταν καί παραμένει δόξα τῆς λογοτεχνίας μας, κλασικός τοῦ πεζοῦ νεοελληνικοῦ λόγου. Ἀνήκει στήν πρωτοπορία τῆς πλειάδας ἐκείνης τῶν δημοτικιστῶν λογοτεχνῶν πού μέ τό ἔργο τους, ὅπως λέει ὁ Μάρκος Αὐγέρης, γίνεται ἡ μετάβαση τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας ἀπό τόν παλιό στό νέο αἰῶνα καί ἡ Ἑλλάδα, ἀπό μιά μισανατολίτικη ἐπαρχία, μπαίνει πιά στόν κύκλο τῆς σύγχρονης πνευματικῆς ζωῆς κι ἀκολουθεῖ τίς τύχες τῆς.

Γνώστης τῆς σύγχρονης του πραγματικότητας, μέ ἀπέραντη ἀγάπη πρὸς τό λαό καί τὰ δημιουργήματά του, μέ βαθιά πίστη στίς ζωντανές δυνάμεις τοῦ ἔθνους, ὁ Καρκαβίτσας πλούτισε τή λογοτεχνία μας μέ ἔργα ἀνώτερης ποιότητας, ρεαλιστικά ἀπό τήν ἄποψη τοῦ περιεχομένου, ὑποδειγματικά ἀπό τήν ἄποψη τῆς μορφῆς καί τῆς γλώσσας. Γι' αὐτό καί θά κρατάει πάντα μιά ἀπό τίς πιό ἐπίζητες θέσεις στήν ἱστορία τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων.

Γρηγόριος Ξενόπουλος

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

«...Τά Ἑλληνικά Γράμματα χρωστᾶνε κατά πολύ στό Γρηγόρη Ξενόπουλο δύο μεγάλες νίκες: τόν ὀριστικό θρίαμβο τῆς δημοτικῆς γλώσσας στό *Θέατρο* καί στό *Μυθιστόρημα*. Γιά τά δύο αὐτά κατορθώματα, κοντά στά τόσα του ἄλλα, ὁ Γρηγόρης Ξενόπουλος ἀξίζει ὄχι μονάχα τήν ἀγάπη κι ἐκτίμηση, πού τοῦ ἔχει τό ἑλληνικό κοινό, «μά καί — μέ τήν ἄδεια τοῦ μανιωμένου χοροῦ τῶν γλωσσικῶν ντερβισάδων — τήν ἐθνική ἀναγνώριση καί χάρη...».

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ

Ὁ Γρηγόρης Ξενόπουλος θεωρεῖται — πολύ σωστά — ὁ πατέρας τοῦ ἑλληνικοῦ ἀστικοῦ μυθιστορήματος καί τοῦ ἑλληνικοῦ ἀστικοῦ θεάτρου. Ὁ ὄρος «ἀστικό» δέν ἔχει ἐδῶ μόνο τήν ταξική ἐννοια. Ἐκφράζει καί τό γεγονός ὅτι ὁ Ξενόπουλος ἀσχολεῖται στά ἔργα του κυρίως μέ τούς ἀνθρώπους πού ζοῦνε στίς πόλεις κι ὄχι στήν ὕπαιθρο, μέ τούς ὁποίους ἀσχολοῦνταν, ὡς τότε, οἱ ἄλλοι Ἑλληνες λογοτέχνες.

Τό ἔργο τοῦ Ξενόπουλου εἶναι ὄχι μόνο μεγάλο σέ ἔκταση, ἀλλά καί πολύ σημαντικό σέ βάρος μέσα σ' ὀλόκληρη τή νεοελληνική λογοτεχνική δημιουργία. Μυθιστοριογράφος, διηγηματογράφος, θεατρικός συγγραφέας, κριτικός τῆς τέχνης καί παιδικός συγγραφέας δέσποζε μέ τό πολύπλευρο ταλέντο του καί τή συγγραφική του δραστηριότητα στόν πνευματικό χῶρο τῆς πατρίδας μας 65 ὀλόκληρα χρόνια. Καί μέ τόν ἀδιάκοπο καθημερινό συγγραφικό μόχθο του, μέ τήν ἐπαγγελματική του εὐσυνειδησία καί τή δημοκρατική του ἰδεολογία, στάθηκε παράδειγμα καί ὑπόδειγμα πνευματικοῦ ἐργάτη.

Ὁ «Πανέλληνας»

Σέ μιά σύντομη «Αὐτοβιογραφία» του, γραμμένη τό 1938, ὁ Ξενόπουλος λέει ἀνάμεσα σ' ἄλλα:

«...Εἶμαι καί Ζακυθινός καί Μοραΐτης κι Ἐνατολίτης καί Ἀθηναῖος. Εἶμαι Πανέλληνας. Γι' αὐτό μ' ἀρέσει σά δικό μου ὄ,τι ἑλληνικό. Ἄπό τά φαγιά ὡς τά τραγούδια. Κι ἀπό τά ἔθιμα ὡς τίς τοπολαλιές, ὄλα...».

Μέ τά παραπάνω ὁ Ξενόπουλος θέλει νά ὑποδηλώσει τήν οἰκογενειακή του καταγωγή καί τύς τόπους ὅπου ἔζησαν οἱ δικοί του καί ὁ ἴδιος. Θέλει, ὁμως, παράλληλα νά ὑπογραμμίσει τήν ἀγάπη του γιά τήν Ἑλλάδα καί τό λαό, γιά τόν ἐθνικό καί λαϊκό πολιτισμό. Μιά ἀγάπη πού τήν ἔκλεισε στό ἔργο του καί τῆς ἔμεινε πιστός σ' ὄλη τή ζωή του. Θά εἶταν ὁμως πιά κοντά στήν ἀλήθεια ἂν ὑπογράμμιζε πώς, πάνω ἀπ' ὄλα, εἶτανε Ζακυθινός καί πώς ἔμεινε παντοτενῶς πιστός στή Ζάκυνθο, στό τόπο ὅπου πέρασε τά παιδικά καί τά ἐφηβικά του χρόνια καί γνώρισε καλά τήν κοινωνία καί τοὺς ἀνθρώπους της, – αὐτή τήν κοινωνία καί τοὺς ἀνθρώπους πού ἀποτελοῦν, κυρίως, τό θαυμάσιο ὑπόβαθρο τῆς πλούσιας λογοτεχνικῆς δημιουργίας του.

Ὁ Γρηγόρης Ξενόπουλος γεννήθηκε στίς 9 Δεκέμβρη τοῦ 1867 στήν Πόλη καί πέθανε στίς 14 Γενάρη τοῦ 1951 στήν Ἀθήνα. Ὁ πατέρας του, ὁ Διονύσης Ξενόπουλος, εἶταν Ζακυθινός. Ἀξιωματικός τοῦ στρατοῦ στήν ἐποχή τοῦ Ὀθωνα, πῆγε ἀργότερα στήν Πόλη καί ἀσχολήθηκε μέ τό ἐμπόριο. Ἐκεῖ γνώρισε καί παντρεύτηκε τήν Εὐθαλία Θωμᾶ, κόρη ἐμπόρου τῆς Πόλης. Τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1868, δέκα μόλις μηνῶν, τόν πῆραν οἱ γονεῖς του καί πῆγαν νά ἐγκατασταθοῦν στή Ζάκυνθο. Ἐκεῖ ἔμαθε τά πρῶτα γράμματα κι ἐκεῖ τέλειωσε τό Γυμνάσιο, μέ ἄριστα, τό 1883, σέ ἡλικία 16 χρόνων.

Οἱ γονεῖς τοῦ Ξενόπουλου, καί περισσότερο ἡ μάνα του, εἶταν καλλιεργημένοι ἄνθρωποι καί τόν βοήθησαν νά διαπλάσει τό χαρακτήρα του καί νά μορφωθεῖ πολύπλευρα. Μέ πολλή ἀγάπη κι εὐγνωμοσύνη μιλάει ὁ Ξενόπουλος γιά τοὺς γονεῖς του στήν αὐτοβιογραφία του, πού ἀναφέραμε προηγουμένα: «Τά γαλλικά, γράφει, μοῦ τά ἔμαθε κυρίως ἡ μητέρα μου, πού τά ἤξερε στήν ἐντέλεια. Σοφὴ γυναίκα. Αὐτὴ στάθηκε ὁ πρῶτος μου δάσκαλος σέ ὄλα. Μέ προγύμναζε στά ἑλληνικά, ὅσο εἶμουν στό Γυμνάσιο, μέ βοηθοῦσε

στis εκθέσεις μου και τά κάθε λογιής βιβλία της, πού εΐταν τά πρώτα μου παιχνίδια, μ' έμαθαν κατόπι πολλά... Και σ' αυτήν χρωστῶ τήν αγάπη μου στά γράμματα, στή μελέτη, στό βιβλίο... Άλλά δέν ξεχνῶ ποτέ και τά πραχτικά μαθήματα τοῦ καλοῦ και συνετοῦ πατέρα μου. Αὐτός μου έμαθε τή ζωή. Κι αν αποστράφηκα πάντα μου τά πλάγια μέσα, τούς σκολιούς δρόμους και διατηρήθηκα εὐθύς, τίμιος και περήφανος, μπορεί νάταν και τό φυσικό μου, μά μου φαίνεται πώς τό χρωστῶ περισσότερο στή λιγόλογη διδασκαλία και στό ζωντανό παράδειγμα τοῦ πατέρα μου. Σ' αὐτόν χρωστῶ ἄραγε και τό λογοτεχνικό μου ταλέντο; Μπορεῖ. Εΐταν, καθώς εΐπα, πολύ έξυπνος ανθρωπος, εΐχε μυαλό τετραγωνικό και στήν όμιλία του, στis διηγήσεις του εΐταν δυνατός καλλιτέχνης...»

Τό 1883, σέ ηλικία 16 χρόνων, ό Ξενόπουλος πηγαίνει στήν Άθήνα για πανεπιστημιακές σπουδές. Παρακολουθεῖ πέντε χρόνια φυσικομαθηματικά, φιλοσοφικά, βιολογικά και φιλολογικά μαθήματα, χωρίς τελικά νά επιδιώξει νά πάρει κάποιο δίπλωμα. Μορφώνεται μόνο πολύπλευρα και παράλληλα συμπληρώνει τή μελέτη ξένων γλωσσῶν και τίς λογοτεχνικές του γνώσεις. Έτσι, όταν τελικά αποφάσισε ν' αφοσιωθεί στή λογοτεχνία, εΐχε μιά πολύπλευρη επιστημονική και έγκυκλοπαιδική κατάρτιση, πολύτιμο έφόδιο στήν κατοπινή δημιουργική του εργασία και προσφορά.

Φοιτητικά χρόνια

Σπουδάζοντας στό Πανεπιστήμιο φυσικές επιστήμες, για τίς όποιες νιώθει ιδιαίτερη συμπάθεια, έχει και τήν πρώτη έσωτερική ιδεολογική σύγκρουση. Η βαθιά θρησκευτική αγωγή και οι ιδεαλιστικές πεποιθήσεις του έρχονται σέ αντίθεση με τίς ύλιστικές θεωρίες τοῦ Δαρβίνου και τοῦ Μπύχνερ για τήν προέλευση τής ζωής. Κι ό Ξενόπουλος πείθεται πώς ή αλήθεια βρίσκεται με τό μέρος τοῦ ύλισμοῦ. Θεωρεῖ, όμως, ότι ή απόριψη τοῦ ιδεαλισμοῦ, τής θρησκείας, θά οδηγούσε στήν ανατροπή τής κοινωνικής τάξης. Έτσι καταλήγει σ' ένα συμβιβασμό, πού αποτελεί και τό βαθύτερο ιδεολογικό υπόβαθρο τής λογοτεχνικής δημιουργίας του. Παραδέχεται τήν επιστημονική αλήθεια, χωρίς ν' αποχωρίζεται και από τίς ιδεαλιστικές αντιλήψεις τοῦ οικογενειακοῦ και τοῦ ταξικοῦ του περιγυρου.

Ἀδιάκοπος μόχθος

Στά 1889, ὁ διευθυντής τοῦ περιοδικοῦ «Ἑστία» ποιητής Γ. Δροσίνης προτείνει στόν Ξενόπουλο νά τόν προσλάβει βοηθό του στή Σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ. Τήν ἐποχή αὐτή ὁ Ξενόπουλος εἶταν κιόλας γνωστός στό ἀναγνωστικό κοινό ἀπό διάφορα ἔργα του, πού εἶχαν δημοσιευτεῖ σέ περιοδικά κι εἶχε κερδίσει ἀπ' αὐτά καί τά πρῶτα του χρήματα. Δέχτηκε πρόθυμα τήν πρόταση τοῦ Δροσίνη καί μ' ἐμπιστοσύνη στόν ἑαυτό του καί στίς δυνάμεις του, διάλεξε ὀριστικά τό ἐπάγγελμα τοῦ λογοτέχνη κι ἔζησε σ' ὄλη του τή ζωή ἀπό τό ἐπάγγελμα αὐτό. Στό βιβλίο του «Ἡ ζωή μου σάν μυθιστόρημα» γράφει σχετικά:

«...Μέ ἄλλον ἀέρα ξαναπάτησα τό χῶμα — ἤ μᾶλλον τή φοβερή τότε λάσπη τῆς Ἀθήνας. Περπατοῦσα πιό ἐλαφρά, μέ τό κεφάλι πιό σηκωμένο καί μέ τό ἀρτιγέννητο μουστάκι, ἀρκετά μεγάλο γιά τήν ἡλικία μου, στριμμένο ἀλά - Κάιζερ. Εἶμουν ἀνεξάρτητος, αὐτεξούσιος, δέν εἶχα ἀνάγκη κανένα. Ἐβγαζα τό ψωμί μου μέ τό εὐγενέστερο, τό ὑψηλότερο ἐπάγγελμα πού μπορούσα νά ὀνειρευτῶ. Εἶμουν λογογράφος ἐπαγγελματίας. Καί ἡ συναίσθηση αὐτή μέ γέμιζε χαρά καί ὑπερηφάνεια...»

Γιά νά ἀντιμετωπίσει ὁμοίως τίς ἀνάγκες τῆς ζωῆς χρειάστηκε νά δουλέψει πολύ, νά δουλέψει σκληρά. Ὅλη τή ζωή του τήν πέρασε κλεισμένος στή σοφίτα τοῦ σπιτιοῦ του, γράφοντας χωρίς ἀνάπαυλα. Δέν ἔβγαινε ἀπό κεῖ μέσα, παρά μόνο γιά νά παρακολουθήσει κάποιο ἔργο του στό θέατρο, νά κοιτάξει τά δοκίμια τῶν βιβλίων του στό τυπογραφεῖο καί ἀργότερα, ὅταν ἔγινε ἀκαδημαϊκός (Γενάρης 1932), γιά νά πάει στήν Ἀκαδημία, ὅπου ἀσχολοῦνταν πάλι μέ κάποιο λογοτεχνικό ζήτημα. Ἐγραφε καθημερινά, ἀδιάκοπα, ὡς τήν στερνή του ὥρα. Ἡ ἐργατικότητα του εἶταν καταπληχτική. Ἐφάρμοσε ἀπαρέγκλιτα τή συγγραφική ἀρχή: «nulla dies sine lenea» (καμιά μέρα χωρίς μιά γραμμή). Καί ἡ ἀπόδοσή του εἶταν τεράστια. Γιατί δούλευε μέ σύστημα, μέ κανονικό ὥραριο. «...Τά βιβλία μου, εἶπε ὁ ἴδιος, κάνοντας ἀπολογισμό τῆς δουλιᾶς του λίγο πρίν πεθάνει, φτάνουν τουλάχιστο σέ ἑκατό τόμους». Ἀλλά ἔχοντας συνείδηση πώς ὅλα αὐτά δέν εἶταν δυνατό νά ἐπιβιώσουν, ἔγραψε στά 1945: «Τά ἀμέτρητα διηγήματά μου καί μυθιστορήματα, θᾶταν ἀδύνατο, ἴσως καί περιττό, νά ξανατυπωθοῦν ὅλα σέ βιβλίο».

Γιά τίς συνθήκες πού δούλευε εἶναι πολύ παραστατική ἡ εἰκόνα τοῦ σπιτιοῦ του, στήν ὁδό Εὐριπίδου 38, πού δίνει ὁ ποιητής Τέλλος Ἄγρας:

«Σκοτεινή, γυριστή σκάλα διαιρεμένη σέ τρία μέρη. Κι ἔπειτα τό σπίτι. Κι ἔπειτα τό μικρό δωμάτιο, τό γραφεῖο του — θά τῶλεγα «κελλί», ἄν τά κελλιά εἶχαν τόσο φῶς καί τόση εὐφροσύνη... Τό γραφεῖο τοῦ Ξενόπουλου, μόλις δυό βήματα μακριά ἀπό τήν καρδιά τῆς ἀγορᾶς, ὅπου τράμ, καμιόνια, ταξί, καροτσάκια μέ μανάβηδες, κάρα πού ξεφορτώνουν κάσες στά μαγαζιά, σουστες καί βαρέλια καί «ρομβίες» πού παίζουν τά καινούργια ταγκό, γαυγίσματα, καυγάδες... Εἶναι περίεργο. Θάλεγες πῶς ἀντί νά ὑποκύψει ὁ ἄνθρωπος στήν παραζάλη καί τήν ὀχλοβοή, ἔδαμάσθηκε καί ὑπέκυψεν ἐκείνη στόν ἄνθρωπο. Ἀπείραχτη, αὐτόνομη, ἀδιάκοπη, βασιλεύει ἐκεῖ μέσα ἡ Ἔργασία...»

Κοινωνική δραστηριότητα

Ἡ εἰκόνα τῆς ζωῆς του θά ἔμενε λειψή, ἄν δέν ἀναφέραμε ἐδῶ καί τήν ἀξιόλογη κοινωνική του δραστηριότητα. Σάν φοιτητής, ἀλλά καί κατοπινά, πῆρε μέρος στούς σοσιαλιστικούς ὁμίλους τῆς ἐποχῆς καί τό μυθιστόρημά του «Πλούσιοι καί Φτωχοί» εἶναι ἐμπνευσμένο ἀπό τή σοσιαλιστική αὐτή κίνηση. Ὁ Ξενόπουλος πῆρε μέρος στό κίνημα τοῦ «Δημοτικισμοῦ» καί ἡ προσφορά του στήν καθιέρωση τῆς γλώσσας τοῦ λαοῦ στή λογοτεχνία μας ὑπῆρξε πολύτιμη καί ἀποφασιστική. Ἀλλά ὁ ὑπεύθυνος πνευματικός ἄνθρωπος καί πατριώτης Ξενόπουλος φάνηκε ἀκόμα πιά πολύ στίς ὥρες τῆς μεγάλης ἐθνικῆς δοκιμασίας, στά χρόνια τῆς χιτλερικῆς κατοχῆς τῆς πατρίδας μας. Πῆγε μέ τό μέρος τοῦ λαοῦ. Ἐντάχθηκε στίς γραμμές τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Μετώπου (ΕΑΜ) καί παρά τήν προχωρημένη ἡλικία του πρόσφερε πολύτιμες ὑπηρεσίες στόν ἀγῶνα σάν πρόεδρος τῆς ἐθνικοτοπικῆς ἔνωσης Ἐπτανησίων, πού εἶταν μιά ἀπό τίς ἐθνικοαπελευθερωτικές ὀργανώσεις τοῦ ΕΑΜ στήν Ἀθήνα. Ὁ Λευκαδίτης λογοτέχνης καί ἀγωνιστής τῆς Ἀντίστασης Νίκος Κατηφόρης σέ μιά διάλεξή του στίς 19.11.1961 γιά τόν Ξενόπουλο εἶπε σχετικά:

«...Τό ΕΑΜ μοῦ ἀνάθεσε νά μεσολαβήσω γιά ν' ἀναλάβει τήν προεδρεία τῆς «Ἐνωσης τῶν Ἐπτανησίων» πού ἀποτελοῦσε τή νόμιμη ἐμφάνιση τῆς ἐθνικῆς ἀπελευθερωτικῆς ὀργάνωσης τῶν Ἐπτανησιωτῶν τῆς πρωτεύουσας. Ὅχι γιατί ἀμφέβαλα γιά τήν ἀγωνιστικότητα του, μά γιατί εἶτανε πιά ἑβδομηνταπεντάρης καί ἄρρωστος εἶχα πολλές ἀμφιβολίες ἄν θάπαιρνε τέτια δουλιά, πού εἶχε καί φα-

σαρίες και κινδύνους όχι μικρούς, όπως αποδείχτηκε, αφού οι Γερμανοί μας τουφέκισαν διαδοχικά τρία δραστήρια μέλη μας... Μά αυτός ο άνθρωπος που είχε μείνει πιά ένα πετσί και κόκκαλο, έντελως αδίσταχτα, έντελως ήρεμα και άπλά, σά νάτανε κάτι που τό περίμενε και τόχε αποφασίσει, δέχτηκε άμέσως χωρίς συζήτηση. Και έλάμπρυνε μέ τήν παρουσία του τό συμβούλιό μας λύνοντάς του μαζί και τό τόσο δύσκολο τότε πρόβλημα τής στέγης, αφού μάς παραχώρησε για τίς συνεδριάσεις τό σπίτι του. Στίς τυχόν διαφωνίες μας δεχόταν πάντα τίς προτάσεις του παράνομου μηχανισμού που τίς μυριζότανε από τό πρόσωπο που τίς έκανε. Και μ' όλη του τήν άρρώστεια και τά γεράματα, μέ ταξί ή μέ τά πόδια δέν έδίσταζε νά τρέχει μαζί μας στους λεγόμενους πρωθυπουργούς και ύπουργούς τής κατοχής για διάφορα διαβήματα. Κι όταν ήρθε ένας καιρός, που ή Κομαντατούρα μάς γύρεψε κατάλογο τών μελών τής διοίκησης. έμεϊς, από φόβο μήπως έχει καμιά περιπέτεια μέ κείνους τούς κανίβαλους, του είπαμε αν ήθελε νά παραιτηθεί τυπικά. Και κείνος άπάντησε:

— Όχι! Αν μέ ζητήσουν θά πάω!..».

Η πατριωτική αυτή δραστηριότητα του Ξενόπουλου είταν τό καλύτερο έπιστέγασμα τής πλούσιας πνευματικής δημιουργίας του. Πέθανε στίς 14 Γενάρη του 1951 σέ ήλικία 84 χρόνων, αφού όλοκλήρωσε τό έργο του και γνώρισε τήν άγάπη και τό θαυμασμό τών χιλιάδων άναγνωστών του, τή συμπάθεια και τήν έκτίμηση του λαού.

Και κάτι ακόμα πολύ σημαντικό: Ο Ξενόπουλος είταν από τούς ιδρυτές τής Έταιρίας Έλλήνων Λογοτεχνών (1934) μαζί μέ τόν Κ. Παλαμά, τόν Άγγελο Σικελιανό, τόν Ν. Καζαντζάκη, και υπήρξε ο πρώτος πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου τής Έταιρίας.

Ο ανθρωποκεντρισμός τής δημιουργίας του

Τό χαρακτηριστικό γνώρισμα τής δημιουργίας του Ξενόπουλου είναι ο ανθρωποκεντρισμός της. Ο άνθρωπος μέ τίς χαρές και τά βάσανά του, μέ τίς έλπίδες και τούς πόθους του, μέ τίς πίκρες και τούς καημούς του είναι ή μοναδική πηγή τής έμπνευσής του.

Στήν άνώριμη ακόμα ήλικία του τόν Ξενόπουλο τόν άπασχολούν πολλά ένδιαφέροντα. Μέσα του ξυπνάει ή σατιρική διάθεση

γιά τό περιβάλλον του. Στήν Γ΄ τάξη τοῦ Γυμνασίου γράφει τήν κωμωδία «Ὁ Μπολῆς», ὅπου σατιρίζει κάποιον καθηγητή του. Αὐτό τοῦ στοιχίζει μιά γερή τιμωρία, μά δέν ἀποθαρρύνει τό νεαρό λογοτέχνη. Τόν ἄλλο χρόνο (1883) γράφει μυθιστόρημα μέ τίτλο: «Τά θαύματα τοῦ διαβόλου» πού, ὅπως λέει ὁ ἴδιος, τόλμησε νά τό στείλει στήν Ἀθήνα γιά νά ἐκδοθεῖ σέ βιβλίο. Ὁ ἐκδότης, φυσικά, δέν δέχτηκε καί γι' αὐτό ὅταν σέ λίγο πῆγε ὁ ἴδιος στήν Ἀθήνα γιά σπουδές, ἄρχισε νά τό τυπώνει σέ φυλλάδιο μέ δικά του λεφτά. Στάματησε ὅμως γρήγορα τήν ἐκδοση γιατί ζήμιωνε οἰκονομικά καί γιατί στό μεταξύ κατάλαβε ὅτι τό ἔργο του εἶταν παιδιάστικο κατασκευάσμα.

Στήν περίοδο 1883 - 1888 ἀρχίζει νά δημοσιεύει διηγήματα σέ διάφορα περιοδικά. Εἶναι ἀκόμα ἀδύνατα καί ἄτεχνα. Φανερόνουν ὅμως τό λογοτεχνικό του ταλέντο. Ἡ πραγματική λογοτεχνική δημιουργία του ἀρχίζει τό 1893 μέ τό πρῶτο ἀξιόλογο μυθιστόρημα του, τή «Μαργαρίτα Στέφα». Μέ τό μυθιστόρημα αὐτό ἡ ἑλληνική λογοτεχνία ἀφήνει, γιά πρώτη φορά, τά εἰδυλλιακά καί ἠθογραφικά θέματά της καί καταπιάνεται μέ ἀστικά κοινωνικά προβλήματα. Ὁ Ἀργύρης Ἐφταλιώτης θά γράψει σχετικά τό 1894:

«...Τήν καλή ἀρχή μᾶς τήν ἔκαμε ὁ Ξενόπουλος. Μᾶς τήν ἔκαμε κι ὁ Καρκαβίτσας. Σ' αὐτούς τοὺς δυό ἀπλώνουμε τά χέρια μας καί τοὺς χαιρετοῦμε, πού μᾶς γλυτώνουν ἀπό τό ρομάντσο τό φράγκικο καί μᾶς δροσιζοῦνε μέ ἱστορίες ρωμαϊκές».

Ἡ «Μαργαρίτα Στέφα», πού ζωντανεῦει μιά πτυχή ἀπό τή ζωή τῆς ἀστικῆς κοινωνίας τῆς Ζακύνθου, εἶναι γραμμένη στήν καθαρρεύουσα. Μιά καθαρεύουσα, ὅμως, ἀπλή μέ πολλά στοιχεῖα ἀπό τή γλώσσα τοῦ λαοῦ. Ἀπό δῶ καί πέρα ἡ δημιουργία τοῦ Ξενόπουλου θά βρίσκεται κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τοῦ προοδευτικοῦ κινήματος τῆς ἐποχῆς του. Κάτι περισσότερο. Ὁ Ξενόπουλος, δηλαδή, ἐπηρεάζεται ὄχι μόνο ἀπό τό δημοκρατικό κίνημα τῆς προοδευτικῆς μερίδας τῆς ἀστικῆς τάξης γιά τήν ἀστικοδημοκρατική ἀναγέννηση τῆς χώρας, ἀλλά καί ἀπό τά σοσιαλιστικά κηρύγματα τοῦ καιροῦ ἐκείνου.

Δάσκαλος καί φιλολογικός «πατέρας» τοῦ Ξενόπουλου στάθηκε ὁ συμπατριώτης του Ἀντώνης Μάτεσις, πού στό θεατρικό ἔργο του ὁ «Βασιλικός» ἀπεικόνισε μέ καταπληχτική ζωντάνια κι ἀλήθεια τήν κατάρρευση τῆς ἑφτανησιώτικης φεουδαρχίας, κάτω ἀπό τά χτυπήματα τῆς ἀστικῆς τάξης πού ἀνέρχονταν στό πολιτικό προσκήνιο.

Μέλος τῆς Σοσιαλιστικῆς Νεολαίας

Ὁ Ξενόπουλος ἐπηρεάστηκε, ὅπως προαναφέραμε, κι ἀπό τό Σοσιαλιστικό Κίνημα τῆς ἐποχῆς. Τό 1890 πῆρε μέρος στή «Σοσιαλιστική Νεολαία» Ἀθήνας κι ἀπό τότε ὡς τό 1910 εἶταν θαυμαστής καί ὀπαδός τοῦ Πλάτωνα Δρακούλη καί τῶν σοσιαλιστικῶν ιδεῶν του. Οἱ σοσιαλιστικές αὐτές ἀντιλήψεις εἶταν κάτι ἀνάλογο μέ τό «σοσιαλισμό» τοῦ Ἑργατικοῦ Κόμματος τῆς Ἀγγλίας. Γιά τήν ἐποχή ὁμως ἐκείνη, πού μεσουρανοῦσε ἡ σοσιαλδημοκρατία τῆς 2ης Διεθνοῦς, τό σοσιαλιστικό κίνημα τοῦ Δρακούλη, τοῦ Καλλέργη καί τῶν συντρόφων τους, εἶταν πολύ σημαντικό γεγονός γιά τήν προοδευτική σκέψη στή χώρα μας.

Σχετικά μέ τήν ἐπίδραση τοῦ Πλάτωνα Δρακούλη στόν Ξενόπουλο καί στό ἔργο του, καθῶς καί γιά τή συμμετοχή του στή «Σοσιαλιστική Νεολαία» ὁ Γιάννης Κορδάτος μάς πληροφορεῖ:

«Ὅταν γνώρισα στά 1925 τόν Πλάτωνα Δρακούλη κι ἀργότερα τό 1929 τόν ξανάδα καί κράτησα σημειώσεις ἀπό ὅσα ἐνδιαφέροντα μοῦ διηγήθηκε, ἔμαθα πῶς ὁ Ξενόπουλος εἶταν "ζωηρόν μέλος τῆς Σοσιαλιστικῆς Νεολαίας τοῦ 1890". Ὁ Δρακούλης μοῦ εἶπε πῶς "συνεκράτησε τόν Ξενόπουλο καί τόν ὤθησε νά γράφει εἰς τήν ἀπλήν ἐλληνικήν" καί ὅτι τόν "ἐσυμβούλευσε νά λαμβάνει τά θέματα τῶν διηγημάτων καί μυθιστορημάτων του ἀπό τήν ζέουσαν κοινωνικήν ζωήν διά νά ἀντανακλοῦν οἱ ἥρωές του τάς ἀντιθέσεις τοῦ περιβάλλοντός των".

Ἐπειδή οἱ πληροφορίες πού μοῦ ἔδωσε ὁ Δρακούλης — συνεχίζει ὁ Γ. Κορδάτος — μοῦ ἔκαναν ἐντύπωση, μέ γράμμα μου στόν Ξενόπουλο ζήτησα νά μάθω ἂν εἶταν σωστό πῶς εἶταν μέλος τῆς «Σοσιαλιστικῆς Νεολαίας» τοῦ 1890. Ὁ Ξενόπουλος ἀπάντησε ἀμέσως μέ τό παρακάτω γράμμα του, ἐπιβεβαιώνοντας τά ὅσα μοῦ εἶπε ὁ Δρακούλης:

«20 Σεπτέβρη 1930

...ὁ κ. Δρακούλης δέν σᾶς γέλασε, πληροφορώντας σας πῶς εἴμουν ὀπαδός του. Εἴμουν θαυμαστής του, μαθητής του ἂν θέλετε καί ἀνῆκα στή Σοσιαλιστική Νεολαία τοῦ 1890. Χρονογραφώντας σέ διάφορες ἐφημερίδες ἀπό τότε ὡς τό 1910, δέν ἄφησα εὐκαιρία — ἐργατικό ζήτημα, ἀπεργίες κλπ. — πού νά μὴν ἐκδηλώσω τήν ἰδέα μου. Μετριοπαθής πάντα ἀπό χαρακτήρος — ὅπως δά καί στό γλωσσικό ζήτημα — ὅπου τή μετριοπάθειά μου τήν ἔκανα πολιτική καί μπορῶ νά πῶ πῶς εἶχε καλά ἀποτελέσματα... Τῆ Σοσιαλιστικῆς Νεο-

λαία τοῦ 1890 τὴν περιγράφω στὸ μυθιστόρημά μου «Πλούσιοι καὶ Φτωχοί». Εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μου τὸ ἀνώτερο σοσιαλιστικὸ — κατὰ βάθος — μυθιστόρημα, πού γράφτηκε στὴν Ἑλλάδα. Κι ἀκριβῶς γιατί δέν βγῆκε μέ κόκκινη παντιέρα...».

Πρέπει νά σημειώσω, τονίζει ὁ Γ. Κορδάτος, πὼς ὅταν ὁ Γρ. Ξενόπουλος δημοσίευσε στὴν ἔφημερίδα «Ἔθνος», στὰ 1919 τὸ μυθιστόρημά του «Πλούσιοι καὶ Φτωχοί», πολλοὶ ἀναγνῶστες τῆς ἔφημερίδας κάνανε παραστάσεις στὸ διευθυντὴ της γιὰ τὸ «σοσιαλιστικὸ κήρυγμα» τοῦ Ξενόπουλου καὶ τὸν ἀνάγκασαν ν' ἀλλάξει πολλές φράσεις. «Ὁ Ξενόπουλος εἶχε οἰκογένεια καὶ εἶχε τὸ ἄγχος τῆς βιοπάλης. Μέ τὸ ἄγχος αὐτὸ πέθανε...».

Ἀποκαλυπτικὸ γιὰ τίς σκληρὲς οἰκονομικὲς ἀνάγκες πού ἀντιμετώπιζε ὁ Ξενόπουλος εἶναι ἓνα γράμμα του στὸ φίλο του λογοτέχνη Ζαχαρία Παπαντωνίου, γραμμένο τὸ 1924. Ὅταν δηλαδὴ ὁ Ξενόπουλος εἶταν διάσημος συγγραφέας μέ δεκάδες βιβλία, μέ μιὰ τεράστια πνευματικὴ προσφορά, τιμημένος μέ κρατικὰ βραβεῖα καὶ διακρίσεις. Κι ὁμως στὸ γράμμα αὐτὸ παρακαλεῖ τὸ φίλο του ν' ἀσκήσει ὄλο τὸ κύρος του καὶ ν' ἀξιοποιήσει ὅλες τίς πολιτικὲς γνωριμίες τού γιὰ νά κρατήσει τὴ θέση τοῦ ἑκτακτοῦ ὑπάλληλου τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, ὥστε νά μπορεῖ νά ἔχει ἐξασφαλισμένες κάθε μῆνα 650 δραχμὲς — τὸ μισθὸ του!... Γιατί ὁ ἴδιος εἶχε ἀποκάμει νά τρέχει καὶ ν' ἀγωνίζεται νά κρατήσει αὐτὴ τὴ θέση:

«...Πότε μ' ἔβαζαν στὴν κατάσταση, πότε δέν μ' ἔβαζαν, γράφει στὸ φίλο του. Πότε μ' ἀφήναν, πότε μ' ἔσβηναν γιὰ νά βάλουν ἄλλους.

Κάθε μῆνα ἔπρεπε νά τρέχω, νά στέλνω ἀνθρώπους, νά παρουσιάζομαι καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος σὲ ὑπουργοὺς, νά παρακαλῶ. Μά οὔτε κι ἔτσι δέν τὰ κατάφερνα πάντα. Δυὸ - τρεῖς μῆνες σ' αὐτὸ τὸ διάστημα δέν μπῆκα στὴν «κατάσταση» καὶ δέν πῆρα μιστό.

Τώρα πάλι μοῦ λένε πὼς τέλειωσε. Γιὰ νά μείνω, ἔστω καὶ ὑπὸ τοὺς ἴδιους ὄρους, πρέπει νά τὸ πεῖ ὁ Πρόεδρος τῆς Βουλῆς. Καινούργια λοιπὸν τρεχάματα καὶ παρακάλια. Νά σοῦ πῶ τὴν ἀλήθεια ἀπηύδησα. Καὶ σκέφτηκα σένα πού ξέρω πὼς μ' ἀγαπᾷς καὶ πὼς σέ ἀκοῦνε. Θᾶθελα νά μοῦ κάνεις τὴ χάρη νά φροντίσεις γιὰ νά τελειώσουν πιά τὰ τρεχάματα. Πές το τοῦ κ. Ρακτιβάν — ἂν δέν ἀρκεῖ πές το καὶ τοῦ κ. Καφαντάρη — ἂν δέν ἀρκεῖ πές το ἐπὶ τέλους καὶ τοῦ Βενιζέλου.

Μοῦ φαίνεται πὼς κάποιος θά μπορούσε νά θελήσει, ἂν τοῦ τῶλεγεσ ἐσύ. Καὶ νά διατηρηθῶ σ' αὐτὴ τὴ θεσοῦλα — πού δυστυχῶς μοῦ χρειάζεται πολὺ — καὶ νά μὴν εἶμαι ἀναγκασμένος νά τρέχω

νά... διορίζομαι κάθε μήνα. Ἄν δέν ὑπάρχει κονδύλι γιά τούς ἔκτακτους, ἄς μέ κάνουν τακτικό, ἔστω καί κλητήρα. Γιατί καί οἱ κλητήρες σήμερα δέν πιστεύω νά παίρνουν λιγότερο ἀπό 650 δραχμές...»

Ἡ παρατήρηση τοῦ Γ. Κορδάτου, ὅτι ἡ μετριοπάθεια τοῦ Ξενόπουλου ὀφείλεται στό ἄγχος τῆς ζωῆς πού ἀντιμετώπιζε, ἔχει τή βάση της. Δέν ἐξηγεῖ ὁμως τά βαθύτερα αἰτία τῆς «σοσιαλιστικῆς μετριοπάθειας» τοῦ συγγραφέα τῶν «Πλούσιων καί Φτωχῶν». Ἄλλά γι' αὐτό θά μιλήσουμε πιό κάτω. Ἐκεῖνο πού πρέπει νά ὑπογραμμίσουμε ἐδῶ εἶναι πῶς ὁ Ξενόπουλος ἐπηρεάστηκε ἀπό τίς σοσιαλιστικές ιδέες τῆς ἐποχῆς του καί τίς ἀπεικόνισε στό ἔργο του. Κι εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι τά καλύτερα ἔργα του μέ καθαρό κοινωνικό περιεχόμενο, μέ ταξικές συγκρούσεις καί στά ὅποια ὁ Ξενόπουλος παίρνει τό μέρος τῶν φτωχῶν καί τῶν ἐκμεταλλευόμενων μαζῶν, γράφτηκαν καί εἶδαν τό φῶς τῆς δημοσιότητας, ἀμέσως ὕστερα ἀπό τήν Ὀκτωβριανή Σοσιαλιστική Ἐπανάσταση. Τέτια ἔργα εἶναι ἡ περίφημη κοινωνική τριλογία του: «Πλούσιοι καί Φτωχοί», «Τίμιοι καί Ἄτιμοι», «Τυχεροί καί Ἄτυχοι», τά μεγάλα διηγήματά του «Τερέζα Βάρμα - Δακόστα», «Μινώταυρος» καί ἄλλα.

Πλούσιοι καί Φτωχοί

Στό μυθιστόρημα αὐτό ὁ Ξενόπουλος ζωντανεύει τή νηπιακή ἡλικία τοῦ προλεταριακοῦ κινήματος στή χώρα μας. Μέσα σ' ἓνα κλίμα σκοτεινό καί καταθλιπτικό, οἱ πρωτοπόροι — καί πρωτομάρτυρες — τῆς σοσιαλιστικῆς ιδεολογίας προσπαθοῦν ν' ἀνοίξουν δρόμο πρὸς τό φωτεινό μέλλον κι ἀντιμετωπίζουν ὄχι μόνο τό διωγμό τῆς ἄρχουσας τάξης, ἀλλά καί τήν εἰρωνεῖα τῆς καθυστερημένης κοινῆς γνώμης, πού τούς θεωρεῖ γιά «συμπαθητικούς τρελλούς».

Οἱ «ἥρωες» εἶναι δύο λογιῶν: Ἐκεῖνοι πού μέ κάθε τρόπο καί μέσο ἐπιδιώκουν νά γίνουν πλούσιοι καί νά καταχτήσουν ἔτσι τή ζωή, καί οἱ ἄλλοι, πού ἀφοσιώνονται σέ μία εὐγενική ιδέα καί θυσιάζουν τά πάντα στόν ἀγῶνα γιά τήν πραγματοποίησή της. Ὄταν ὁ κύριος «ἥρωας» τοῦ ἔργου, ὁ «φτωχός» σοσιαλιστής θά βρεθεῖ στή φυλακή, θά πάρει ἓνα γράμμα ἀπό κάποιον ἄγνωστο καί μαζί μερικά χρήματα σάν «βοήθεια» γιά τήν «ιδέα». Ὁ ἄγνωστος δέν εἶναι παρά ἡ πρώτη ἀγάπη τοῦ φυλακισμένου, πού προτίμησε νά παντρευτεῖ ἓναν πλούσιο γιά νά περάσει τή ζωή της ἄνετα, προδίνοντας τήν

ἀγάπη τοῦ φτωχοῦ καί τὰ ἰδανικά της. Ἡ χειρονομία της νά στείλει χρήματα σάν «βοήθεια» γιά τήν ἰδέα, εἶναι μιά πολύ ἐκφραστική χειρονομία πού δείχνει τήν εἰρωνεία τῶν καταφερτζήδων, πού κατόρθωσαν νά γίνουν πλούσιοι ἀδιαφορώντας γιά τό τίμημα τοῦ πλουτισμοῦ, ἀπέναντι στούς συμπαθητικούς «τρελλούς» ἰδεολόγους, πού κλείνονται γιά τὰ ἰδανικά τους στή φυλακή.

Ὁ Ξενόπουλος στήν αὐτοβιογραφία του μέ τίτλο: «Ἡ ζωή μου σάν μυθιστόρημα», γράφει σχετικά μέ τό ἔργο του αὐτό:

«Εἰς τό ἔργον τοῦτο ἐξετάζεται τό μέγα πρόβλημα τῶν Πλουσίων καί Φτωχῶν, ἄν δηλαδή ὑπάρχουν, ὅπως ἰσχυρίζονται μερικοί, *δύο ράτσες* χωριστές, ἄν οἱ ἄνθρωποι γεννιοῦνται προτιμησμένοι ἀπό τή Φύση ἄλλοι νά μείνουν φτωχοί κι ἄλλοι νά γίνουν πλούσιοι. Ὁ Πῶπος ὁ Δαγάτορας, ὁ παράξενος ἥρωας τοῦ μυθιστορήματος, πείθεται ὅτι ἡ θεωρία αὐτή εἶναι ἀληθινή κι ὅτι ὁ ἴδιος ἀνήκει στή ράτσα τῶν φτωχῶν. Ἔτσι γίνεται σοσιαλιστής γιατί ὅπως τόν πείθει ὁ φιλόσοφος Λέων Χαρίσης, μόνο ὁ σοσιαλισμός θά ἐπανορθώσει κατά τό δυνατό τήν τεράστια αὐτή ἀδικία τῆς φύσεως. Ἀπ' αὐτό ὁ συγγραφέας παίρνει ἀφορμή νά παρουσιάσει τοὺς πρώτους - πρώτους σοσιαλιστάς πού φάνηκαν στήν Ἑλλάδα πρό 35 - 40 ἐτῶν (1880 - 1890). Κάνει οὕτως εἰπεῖν, λίγη ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ σοσιαλισμοῦ...».

Πρόκειται, δηλαδή, γιά ἐναντιοπολιτιστικό σοσιαλισμό, πού πολιτικά καί ἰδεολογικά δέν πάει παραπέρα ἀπό τόν ἀγγλικό «χαρτισμό» καί «ἐργατισμό». Μερικά ἀποσπάσματα ἀπό τό μυθιστόρημα δείχνουν ἀκριβῶς αὐτό πού ἔβαλε γιά στόχο του ὁ Ξενόπουλος: Νά παρουσιάσει τούς πρώτους «σοσιαλιστές» πού φάνηκαν στήν Ἑλλάδα καί πού τοὺς θυμήθηκε, φυσικά, μέ τό ξέσπασμα τῆς Ὀκτωβριανῆς Σοσιαλιστικῆς Ἐπανάστασης στή Ρωσία.

«... Τόν τελευταῖο καιρό, ὁ Πῶπος ἔκανε παρέα καί μέ κάποιους ἄλλους, πολύ παράξενους ἄνθρώπους πού μαζεῦονταν τά βράδια σέ μιάν ἄκρη τοῦ μεγάλου καφενεῖου Χαραμῆ στήν Ὁμόνοια. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί ἦταν οἱ Μποέμ τῆς Ἀθήνας τοῦ καιροῦ ἐκείνου. Φτωχοί, κακοντυμένοι, μισοπάλαβοι, καθέννας μέ τή λόξα του, χωρίς δουλιὰ οἱ περισσότεροι, ἀποτελοῦσαν μιά μεγάλη συντροφιά, πού κινουῦσε τήν προσοχή ὅλου τοῦ καφενεῖου. Ἀπό τά κοντινά τουλάχιστο τραπεζάκια οἱ θαμῶνες ἄφηναν τίς ὀμιλίες τους ἢ τό σκάκι τους γιά νά προσέχουν τίς κουβέντες καί τὰ καμῶματα τῶν Μποέμ». (σελ. 193).

Ὁ Ξενόπουλος, συνεχίζοντας, δίνει τήν «ποιότητα» τοῦ σοσιαλισμοῦ, περιγράφοντας ὄχι μόνο τίς ἀπόψεις τοῦ «θεωρητικοῦ» Χα-

ρίση, αλλά και τις απόψεις τῶν «κακοντυμένων», γιά τήν κοινωνική ἀλλαγή:

«Ὁ Χαρίσης τοὺς ἐδίδασκε σοσιαλισμό. Τόν εἶχε μάθει στήν Ἀγγλία, ὅπου εἶχε ζήσει λίγα χρόνια κοντά σ' ἓνα θεῖο του ἔμπορο καί προσπαθοῦσε τώρα νά τόν διαδίδει στήν Ἑλλάδα, πηγαινοερχόμενος ἀπό τήν Κέρκυρα στήν Ἀθήνα. Ἦταν ὁμως ἓνας σοσιαλισμός ἐπιστημονικός, ὅπως τόν ἔλεγε, πού ἀποδειχνόταν ἀναγκαῖος σά μαθηματικό θεώρημα καί πού δέν εἶχε καμιά σχέση μέ τίς τσαρλατανιές κάποιων ἄλλων, ἀμαθῶν καί ἀκατάρτιστων, κατά τό Χαρίση, πού εἶχαν ἀπό τότε φανεῖ στήν Ἑλλάδα...»

Οἱ ἄλλοι ὁμως εἶχαν ἀντιρήσεις:

«...Φαίνεται πῶς ἐκεῖνο πού δέν μποροῦσαν νά καταλάβουν αὐτοί, ἦταν πῶς θά ἄλλαζε μιά μέρα ἡ κοινωνία χωρίς βίαιες ἀνατροπές. Γιατί ὁ Λέων Χαρίσης προφήτευε μόνο μιά εἰρηνική ἐπανάσταση. Σιγά-σιγά, μέ τόν καιρό, μέ τή διδασκαλία, οἱ ἄνθρωποι θά φωτίζονταν, θά καταλάβαιναν τό συμφέρο τους καί οἱ πλούσιοι ὅπως κι οἱ φτωχοί θαρχόνταν σέ συνεννόηση, θ' ἀποφάσιζαν μιά ἀλλαγή, θά τή νομοθετοῦσαν κι ἔτσι αὐτόματα, ἤσυχα, θά ξεπρόβαλλε ἡ καινούργια κοινωνία. Οὔτε βία, οὔτε σφαγές, οὔτε αἵματα, οὔτε τρομοκρατία. Ἐ, αὐτό δέν μποροῦσαν νά πιστέψουν γιά δυνατό οἱ κακοντυμένοι ἐκεῖνοι! Εἶχαν τήν ἰδέα πῶς μιά μέρα, ἅμα πλήθαιναν καί δυνάμωναν οἱ σοσιαλιστές, θά πεφτε λεπίδι καί θά γινόταν ρεμούλα. Ἡ καινούργια κοινωνία θά ξεπρόβαλλε μόνο ἀπάνω στά ἐρείπια τῆς παλιάς...» (σελ. 197-198).

Τό μυθιστόρημα αὐτό, πού ἀποτελεῖ «μιά ζωγραφιά τῆς ἀθηναϊκῆς ἀστικής κοινωνίας τοῦ καιροῦ ἐκείνου, ὅταν πρωτοφάνηκε (στήν Ἑλλάδα) ὁ σοσιαλισμός», ὅπως ἔγραψε ἀργότερα (1926) ὁ Ξενοπούλος, εἶναι πραγματικά μιά ἱστορική μαρτυρία γιά τό πρῶτο σοσιαλιστικό κίνημα στόν τόπο μας. Καί παράλληλα ἓνα μυθιστόρημα ψυχολογημένο, μέ κοινωνικό ὑπόβαθρο. Ὁ συγγραφέας οὔτε συμεριζεται, οὔτε ἀντικροῦει τίς ἰδέες τοῦ ἥρωά του. Παρουσιάζει καί τοποθετεῖ τόν ἥρωα αὐτόν στόν κοινωνικό περίγυρο τῆς ἐποχῆς, ὅταν οἱ σοσιαλιστικές ἰδέες εἶταν θολές κι ἀκαταστάλαχτες, ἀνακατεμένες μέ ἰδεαλισμό καί οὐτοπίες. Κι ἔχει δίκιο, ὅταν λέει πῶς οἱ «Πλούσιοι κι οἱ Φτωχοί» δέν εἶναι μυθιστόρημα μέ «θέση».

Ὁ ταξικός χαρακτήρας τῆς ἠθικῆς

Στό μυθιστόρημα «Τίμιοι καὶ Ἄτιμοι», τὸ δεύτερο τῆς κοινωνικῆς τριλογίας του, πού πρωτοδημοσιεύτηκε σέ συνέχειες στήν ἔφημερίδα «Ἔθνος», ἀπό 10.10.1921 μέχρι 5.2.1922, ὁ Ξενόπουλος θίγει τὸ θέμα τῆς ἠθικῆς. Ἡ κοινωνικὴ μόρφωση καὶ πείρα του, μαζί μέ τὸ λογοτεχνικὸ αἰσθητήριό του τὸν ὀδηγοῦν σωστά νά ἐκτιμήσει τὴν ἠθικὴ ὄχι σάν μιὰ ἀπόλυτη κατηγορία, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν ταξικὴ τοποθέτηση καὶ τοὺς ὑλικούς ὄρους ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ σάν μιὰ ἱστορικὴ κατηγορία δεμένη στενά μέ τίς κοινωνικὲς τάξεις. Στὴν ταξικὴ κοινωνία, δηλαδή, ἡ ἠθικὴ ἔχει κι αὐτὴ ταξικὸ χαρακτήρα. Ἄλλη ἡ ἔννοια κι οἱ κανόνες τῆς ἠθικῆς γιὰ τὴν ἀρχουσα τάξη, κι ἄλλα τὰ κριτήρια γιὰ τοὺς κανόνες αὐτοὺς πού ἔχει ἡ νέα κοινωνικὴ τάξη πού ἀνέρχεται στό προσκήνιο τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Κι ὅσο ἀλλάζει ἡ διάρθρωση τῆς κοινωνίας, ἀλλάζει καὶ ἡ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἠθικὴ.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ πὼς ὁ Ξενόπουλος γιὰ νά παρουσιάσει αὐτὰ τὰ πρόβλήματα τῆς ἠθικῆς πῆρε τοὺς ἥρωες τοῦ ἔργου ἀπὸ τίς δύο κύριες κοινωνικὲς τάξεις (τὴν ἀρχουσα καὶ τὴν ἀνερχόμενη), ὥστε ὁ καθένας νά ἐκπροσωπεῖ τίς ἠθικὲς ἀρχές τῆς τάξης του. Στὴν ἐπίσημη ἀντίληψη γιὰ τὴν ἠθικὴ τῆς ἀρχουσας τάξης πού τὴν ἐνσαρκώνει ὁ Πετράκης Μαρμούρης, ὁ Ξενόπουλος ἀντιπαραθέτει μιὰ νέα ἠθικὴ ἀντίληψη — τὴν ἠθικὴ τῆς ἀνερχόμενης τάξης, πού ἐκπροσωπεῖ ὁ Δῆμος Σπάθης, ὁ κεντρικὸς ἥρωας στό μυθιστόρημα αὐτό.

«...Συνάναστρεφόμεουν ἓναν κόσμο — λέει ὁ ἥρωάς του — πού δέν με τραβοῦσε καθόλου, γιατί τὸν ἔβρισκα γεμάτο ψευτιά, ὑποκρισία, ἀνοησία, καὶ πρόληψη: τὸν καλὸ κόσμο ὅπου ἀνῆκαν οἱ Δαλε-ραῖοι...» (σελ. 63).

«...Γιὰ τὴν κοινωνία αὐτὴ, ὁ τύπος εἶταν ὅλο. Γιὰ νά θεωρηθεῖ ἄτιμος ὁ πατέρας μου δέν χρειάστηκε παρά νά κατηγορηθεῖ καὶ νά φυλακισθεῖ. Ἄθωώθηκε: Τελείωσε, εἶταν πάλι τίμιος!

Ἄδικο λοιπόν εἶχα ἐγώ, πού τὴν εἶχα βράσει πρό πολλοῦ αὐτὴ τὴν τιμή;...» (σελ. 215).

Ἀναπτύσσοντας τίς ἀπόψεις του γιὰ τὴν «τιμὴ» καὶ τὴν «ἠθικὴ», ὁ ἥρωάς του ξεσκεπάζει τὴν ὑποκρισία τῆς ἀρχουσας τάξης:

«...Ἦθελα ἓνα ἐπάγγελμα, πού ὁ κόσμος νά μὴν τό ἔχει γιὰ τόσο τίμιο ἐπάγγελμα, ὅσο τουλάχιστο τὸ ἐπάγγελμα τοῦ γιατροῦ, τοῦ δικηγόρου, τοῦ μηχανικοῦ, τοῦ τραπεζίτη κι αὐτοῦ ἀκόμα τοῦ ἐμ-

πόρου. Ἄν μποροῦσα, θᾶπαιρνα τὸ χειρότερο. Τὸ πιο ἄτιμο δέν θά μ' ἐφόβιζε. Γιατί εἶχε ἀρχίσει ἀπό τότε νά ριζώνει μέσα μου ἡ ἰδέα πὼς ἡ τιμὴ εἶναι ὀλωσδιόλου ἄλλο πράγμα, ἄσχετο — ἓνα πράγμα τόσο βαθύ, τόσο ψυχικό, τόσο ἀτομικό, ὥστε νά μπορεῖ κανεὶς καὶ στό πιο ἄτιμο ἐπάγγελμα νά εἶναι ὁ πιο τίμιος ἄνθρωπος τοῦ κόσμου... Καὶ μοῦ ἐρχόταν στό νοῦ, μ' ἄλλη λέξη, ἡ ἐργασία τοῦ «μαστρωποῦ». Δέν ἤξερα, δέν μποροῦσα νά φανταστῶ πιο ἄτιμο γιὰ τὸν κόσμο ἐπάγγελμα. Κι ὁμως ἔλεγα, δέν μπορεῖ ἓνας μαστρωπὸς νά εἶναι τίμιος καὶ ἓνας ὑπουργὸς νά μὴν εἶναι;... Ἐγώ, λοιπόν, θά εἶμουν τίμιος μαστρωπὸς, ὅπως εἶμουν μιά φορά καὶ τίμιος ἀξιωματικός, ὅπως θά γινόμουν καὶ τίμιος μηχανικός, ὅπως εἶμουν τώρα καὶ τίμιος σαράφης.

Ἐλεγα κι ἀποροῦσα πολύ: Πὼς τὸ ἀπλούστατο αὐτὸ πράγμα δέν τὸ ἀναγνώριζε ἡ κοινωνία, παρά ξεχώριζε τίμια καὶ ἄτιμα ἐπαγγέλματα, ἀντὶ νά ξεχωρίζει τίμιους καὶ ἄτιμους ἀθρώπους, κι ἐπίστευε περισσότερο στ' ἀξιώματα, στοὺς βαθμούς καὶ τίς τιμές, παρά στήν ἀτομική τοῦ ἀνθρώπου τιμὴ!...» (σελ. 220-221).

Κι ὁ ἥρωάς του ξεσπάει:

«...Μαστρωπέ, εἶσαι τίμιος!... Εἶσαι πὼ τίμιος ἐσύ, μαστρωπέ, ἀπὸ τὸ Δαλέρη τὸν ὑπουργὸ κι ἀπὸ τὸ Μαρμούρη τὸν πλωτάρχη, πού ἐρχεται μεθαύριο ἐδῶ νά τὸν βγάλετε βουλευτὴ σας!...» (σελ. 283).

Ἀληθινὰ λόγια. Πού διατηροῦν καὶ σήμερα ὅλη τὴν ἀλήθειά τους. Δηλαδή μισὸ καὶ πάνω αἰῶνα ἀπὸ τότε πού δημοσιεύτηκε τὸ μυθιστόρημα αὐτὸ τοῦ Ξενόπουλου.

Ἡ ταξικὴ πάλη

Ἀπὸ τὰ πιο ἐπηρεασμένα ἔργα τοῦ Ξενόπουλου ἀπὸ τὴ σοσιαλιστικὴ ἰδεολογία εἶναι τὰ διηγήματα «Τερέζα Βάρμα - Δακόστα», «Μινώταυρος» καὶ «Ἀντάρτης», πού ἀργότερα τὸ διασκεύασε σέ θεατρικὸ ἔργο μὲ τὸν τίτλο «Ποπολάρος». Στὰ διηγήματα αὐτὰ δίνει τὴν ταξικὴ σύγκρουση καὶ διαμάχη καὶ ζωντανεύει μ' ἐξαιρετικὴ δύναμη τοὺς χαρακτήρες τῶν ἡρώων τους.

Στὸν «Ποπολάρο» ὁ Ξενόπουλος δίνει τὴ σύγκρουση ἀνάμεσα στό ἀρχοντολοῖ, τὴν καταδικασμένη ἱστορικὰ φεουδαρχία — καὶ τὴ νέα, γιὰ τότε, ἀστικὴ τάξη, πού ἐμφανίζεται ἀποφασισμένη νά παίξει τὸν ἡγετικὸ τῆς ρόλο στήν καπιταλιστικὴ κοινωνία πού διαμορφώ-

νεται. Προσπαθεῖ νά ἐπιβάλει τήν ἐξουσία της, τήν ἰδεολογία της, τήν ἠθική της, τίς ἀρχές της.

Σέ σημείωμά του (1919), ὁ Ξενόπουλος συνοψίζει τήν ὑπόθεση τοῦ «Ποπολάρου»:

«Ὁ Ζέππος ὁ Πομπονάρης εἶναι ὁ Ποπολάρος πού ἡ ὁμορφὴ ἀρχοντοπούλα, ἡ κοντεσίνα Ἑλδα, μέ ἀτταβιστικὴ ψυχοσύγθεση, τὸν μεταχειρίζεται σάν... Ποπολάρο, δηλαδή ἀπάνω - κάτω σάν σκυλί. Καί στήν ψυχὴ τοῦ πληγωμένου ξυπνᾶ ὄλο τὸ μίσος τῆς τάξης του. Μά καί στήν ψυχὴ τῆς Ἑλδας καί τῶν συγγενῶν της ξυπνᾶ ὄλο τὸ μίσος τῆς τάξης τους. Καί ἀρχίζει μιά πάλη — μιά σύντομη μά ἄγρια μάχη, ἓνα ἐπεισόδιο στό μεγάλο, τὸν προαιώνιο πόλεμο...».

Ἐνα ἐπεισόδιο ἀπὸ τίς ταξικὲς συγκρούσεις ζωντανεῦει ὁ Ξενόπουλος στὸν «Ποπολάρο» του. Δέν κάνει τέχνη γιὰ νά ὑπηρετήσει ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο «καλλιτεχνικοὺς σκοποὺς», ὅπως ἰσχυρίζονται μέ περισσὴ ὑποκρισία οἱ δῆθεν «ἀστράτευτοί». Ἀπεικονίζει τὴν κοινωνικὴ ζωὴ σέ μιά στιγμὴ τῆς ἱστορικῆς πορείας της.

Βέβαια, τεχνίτης τοῦ λόγου θαυμάσιος ὁ Ξενόπουλος, ξέρεي νά ντύνει τίς ἰδέες του καλλιτεχνικά, νά τίς μετουσιῶνει σέ τέχνη. Οἱ ἥρωές του εἶναι ὄλοι πραγματικοὶ ἄνθρωποι, μέ τὰ δικά του χαρακτηριστικὰ ὁ καθένας. Δέν εἶναι ναυρόσπαστα. Ὑπάρχουν οἱ ἀγωνιστές, οἱ ἀσυμβίβαστοι. Ὑπάρχουν καί οἱ ἄλλοι, πού μέ τὸν καιρὸ, μέ τὰ παθήματα καί τίς δυσκολίες, τὰ «διπλώνουν». Τέτιος εἶναι ὁ θεῖος τοῦ «Ποπολάρου», ὁ γιατρός Μαρνέρης. Ἄν καί παραδέχεται τίς κοινωνικὲς, τίς ταξικὲς διαφορὲς καί τὸ χωρισμὸ τῆς κοινωνίας σέ τάξεις, ὥστόσο ἡ λύση πού προτείνει εἶναι ὁ συμβιβασμὸς, ἡ ὑποταγὴ. Λέει στὸν ἀνεπιό του, σχετικὰ μέ τίς κοινωνικὲς διαφορὲς, πού δέν τίς παραδέχεται ἐκεῖνος:

«...Μά κι ἡ ἄλλη (ἡ διαφορὰ), ἀνάμεσα στὸν ἄντρα καί στὴ γυναίκα, πού τὴν παραδέχτηκες εἶναι τάχα φυσικὴ; Δέν τὸ πιστεύω. Κοινωνικὴ εἶναι κι αὐτὴ τὸ περισσότερο. Γιὰ νά ἀλλάξουνε μιά μέρα οἱ κοινωνικὲς συνθήκες καί τότε νά ἰδοῦμε ἂν δέν θά ὑπάρχει ἓνα μέτρο τιμῆς γιὰ τὸν ἄντρα καί γιὰ τὴ γυναίκα, γιὰ τὸν ἀπόγονο τοῦ σταυροφόρου καί γιὰ τὸ γιό τοῦ σταφιδᾶ. Μά ὅσο ἡ κοινωνία μας εἶναι τέτια, ὅσο ἔχουμε τὴ γυναίκα ὅπως τὴν ἔχουμε, κι ὅσο ἀναγνωρίζουμε δυὸ τουλάχιστο κοινωνικὲς τάξεις — τὸν πατρίκιο καί τὸν πληβεῖο, τὸν κόντε καί τὸν ποπολάρο, — πρέπει Ζέππο μου, ν' ἀφήνουμε κατὰ μέρος τὸ ἀπόλυτο, νά κρίνουμε μέ τὸ σχετικὸ καί νά ὑποτασσόμαστε...».

Ὁ Ξενόπουλος δέν σταματᾶει ἐδῶ. Στὸ ἴδιο σημείωμα του, γε-

νικεύει τή σημασία του «Ποπολάρου», σάν έργου μέ κοινωνική θέση. Παραδέχεται τίς ἀρχές του ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ στήν ἐξέλιξη τῆς κοινωνίας:

«...Σήμερα, ἀνάμεσα στίς δυό αὐτές τάξεις, ἔχει κλείσει εἰρήνη. Γιατί οἱ παλιοί Ἀριστοκράτες, ὅσοι δέν κατάφεραν νά γίνουν ἔπειτα καί Πλουτοκράτες, νικήθηκαν ὀλότελα. Μά σχηματίσθηκαν σιγά-σιγά ἄλλες ἀντίθετες τάξεις, πού ἐξακολουθοῦν τόν κοινωνικό πόλεμο...».

Κάτι περισσότερο. Ὁ Ξενόπουλος, βλέπει τόν τερματισμό του κοινωνικοῦ πολέμου, μέ τήν κατάργηση τῶν τάξεων καί τῶν κοινωνικῶν διαφορῶν. Τά λόγια του γιατροῦ Μαρνέρη, πού προαναφέραμε εἶναι χαρακτηριστικά:

Γιά ν' ἀλλάξουνε μιά μέρα οἱ κοινωνικές συνθήκες, καί τότε νά ἰδοῦμε ἂν δέν θά ὑπάρχει ἓνα μέτρο τιμῆς γιά τόν ἄντρα καί τή γυναίκα, γιά τόν ἀπόγονο του σταυροφόρου καί γιά τό γιό του σταφιδοῦ...».

Ἡ παρουσία τῆς γυναίκας

Ἐνα πράγμα πού κάνει ἀμέσως ἐντύπωση στό ἔργο του Ξενόπουλου — μυθιστόρημα, διήγημα, θέατρο — εἶναι ἡ πληθωρική παρουσία τῆς γυναίκας — ἡρωίδας. Καί οἱ ἡρωίδες του αὐτές εἶναι συνήθως πλάσματα λεπτά, ἀδύναμα, εὐγενικά καί, πολλές φορές, τραγικά θύματα μιᾶς σκληρῆς μοίρας, μιᾶς ἀπάνθρωπης συγκρότησης τῆς κοινωνίας. Ὑπάρχουν, βέβαια, καί γυναῖκες - ἡρωίδες του, μέ ἀποφασιστικό χαρακτήρα καί μέ θέληση ἀλύγιστη, πού βαδίζουν σταθερά στό δύσκολο καί σκληρό δρόμο γιά τήν παραγματοποίηση τῶν ἰδανικῶν πού πίστεψαν. Ὑπάρχουν, ἐπίσης, γυναῖκες πού τό πάθος του ἔρωτα, ὅπως ἡ Τερέζα Βάρμα - Δακόστα, ἡ τό πάθος γιά τό χρήμα, τήν εὐκολή καί ἄνετη ζωή, ὅπως ἡ Ἀφροδίτη καί ἡ Λάουρα στά ὁμώνυμα ἔργα του, συντρίφτηκαν στή σύγκρουσή τους μέ τίς ἀντιλήψεις τῆς κοινωνίας. Γυναῖκες μητέρες, σύζυγοι, ἀδελφές, θυγατέρες, ἐρωμένες, πλάσματα ὀλοζώντανα, μέ τόν ψυχικό τους κόσμο καί μέ τή μοίρα τους στήν κοινωνία, περνοῦν ἀπό τίς σελίδες τῶν ἔργων του Ξενόπουλου καί συγκινοῦν βαθιά τόν ἀναγνώστη.

Ἐνας ἰδιαίτερος κύκλος εἶναι τά ἔργα πού ἔχουν γιά κεντρική ἰδέα τους τόν ἔρωτα. Εἶναι, συνήθως, ἓνας ἔρωτας μαρτυρικός, δραματικός, ἓνας ἔρωτας «ἐσταυρωμένος», ἀπό τίς κοινωνικές συνθήκες

καί προλήψεις τῆς ἐποχῆς του, ἀλλά καί τῆς ἐποχῆς μας. Τέτια ἔργα εἶναι ὁ «Κόκκινος βράχος», ὁ «Ἐρωτας ἐσταυρωμένος», κλπ.

Στό μυθιστόρημα «Ἡ τιμὴ τοῦ ἀδερφοῦ», ὁ Ξενόπουλος καυτηριάζει τὴν ὑποκρισία τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, πού ἀπὸ τὴ μιά μεριά μ' ἓνα σωρὸ δολώματα καί παγίδες ρίχνει τὰ φτωχὰ κορίτσια στό βοῦρκο, κι ἀπὸ τὴν ἄλλη ὀρθώνεται κριτῆς τῆς «ἀτιμίας», τους. Μὲ τὸ μαχαίρι τοῦ χασισοπότη κι ἐκμεταλλευτῆ ἀδερφοῦ, ἡ κοινωνία αὐτὴ «ἀποκατασταίνει» τὴν κηλιδωμένη «τιμὴ» της, πού δέν τὴν θεωροῦσε «κηλιδωμένη» ὅσο τσέπωνε τὸ «φόρο τῆς ἀτιμίας».

Στόν «Κακὸ δρόμο», χτυπάει τὴν ἀντιφατικότητα τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, πού ἐπιβραβεύει τίς γυναῖκες πού περιφρονοῦν τίς ἠθικὲς ἀρχές καί παραγνωρίζει ἐκεῖνες πού τίς σέβονται.

Στό ἔργο του «Ὁ Κόσμος κι ὁ Κοσμᾶς», ἔχει γιὰ θέμα του τὸν ἀπόλυτο ἔρωτα, πού δίνεται χωρὶς καμιά ἐπιφύλαξη, πάνω καὶ ἀντίθετα πρὸς κάθε κοινωνικὴ πρόληψη.

Στό θεατρικὸ «Στέλλα Βιολάντη», πού εἶναι δραματικὴ διαμόρφωση τοῦ μυθιστορήματός του «Ἐρωτας ἐσταυρωμένος», ὁ Ξενόπουλος στιγματίζει τὴν τυραννικὴ ἐξουσία τοῦ πατέρα μέσα στὴν οἰκογένεια.

Ἀποφασιστικὴ εἶταν ἡ συμβολὴ τοῦ Ξενόπουλου στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐλληνικοῦ μυθιστορήματος. Ἄνοιξε δρόμους καὶ καλλιέργησε μ' ἐπιτυχία σ' ἓναν τόπο χέρσο ὡς τότε. Ἄν ἐξαιρέσει κανεὶς τὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη, τοῦ Βιζυηνοῦ, τοῦ Καρκαβίτσα, ὅλα τὰ ἄλλα ἔργα τῆς πεζογραφίας μας, τὴν ἐποχὴ πού ἄρχισε νὰ γράφει ὁ Ξενόπουλος, δέν ξεπερνοῦσαν τὰ ἀπλά λογοτεχνικά γυμνάσματα.

Ἀναγεννητῆς καὶ πρωτομάστορας

Ὁ Ξενόπουλος ἔμπασε γιὰ πρώτη φορά στὴν πνευματικὴ δημιουργία τοῦ τόπου μας τὸν κριτικὸ ρεαλισμὸ ὄχι μόνο στό διήγημα καὶ στό μυθιστόρημα, ἀλλά καὶ στό θέατρο, ὅπου στάθηκε πραγματικὰ ἀναγεννητῆς καὶ πρωτομάστορας. Ὄταν τὸν Αὐγούστο τοῦ 1895 παρουσίασε τὸ πρῶτο θεατρικὸ του «Ψυχοπατέρας», στό ἐλληνικὸ Θέατρο ἐγκαινιάζοταν τὴ στιγμὴ ἐκείνη μιά νέα ἐποχὴ. Εἶταν ἓνας σταθμὸς πραγματικὰ ἱστορικός. Ἐμπαινε ὀριστικὰ τέρμα στά κωμειδύλλια μὲ τὸν ἀκαταλαβίστικο δεκαπεντασύλλαβο καὶ στό ξένο ἀνούσιο ρομαντικὸ δραματολόγιο, πού κυριαρχοῦσε, ὡς τότε,

στήν έλληνική σκηνή. Ο Ξενόπουλος μετάφερε για πρώτη φορά στό έλληνικό Θέατρο, πραγματικά κομμάτια τής έλληνικής ζωής και κοινωνίας και οί ήρωές του εΐταν άνθρωποι γνώριμοι, βγαλμένοι από τή γύρω πραγματικότητα. Αυτό επιβεβαιώνεται και από τόν ίδιο τόν Ξενόπουλο:

«...Σήμερα — έγραφε πολλά χρόνια αργότερα — μπορεί νά διαβάσει ό καθένας τόν μικρό αυτό γενάρχη, τόν “Ψυχοπατέρα”, και νά ιδεί πώς αν και νεανικό πρωτόλειο, έχει όλα τά προσόντα νά παίζεται ακόμα στό θέατρο κι όχι μόνο από ιστορική περιέργεια. Βέβαια, πού δέν παρουσιάζει τίποτα τό καινούργιο και, πολύ λιγότερο, τό επαναστατικό. Άλλά τό καινούργιο και τό επαναστατικό για τήν εποχή του εΐταν: ή γλώσσα του, πέρα - πέρα δημοτική κι όλασδιόλου πρωτάκουστη από έλληνική σκηνή, όπου και σέ φάρσες ακόμα ακούγονταν έλληνικοῦρες. Ο ρεαλισμός του, δηλαδή μία απόδοση τής σύγχρονης αθηναϊκής ζωής, χωρίς τίς συνηθισμένες ως τότε παραποιήσεις και αλλοιώσεις, είτε από αδυναμία ή ρομαντική διάθεση του συγγραφέα, είτε για σατιρικό σκοπό, είτε για ποιητική τάχα έξευγένιση. Η κατασκευή του... και τέλος οί άνθρωποι του, οί χαρακτήρες τους, και πρό πάντων ό χαρακτήρας του ήρωα, του Λεωνίδα Βένιερη.

Τόν κωμικοτραγικό αυτόν άνθρωπο τόν εγνωρίζα άφότου είχα έλθει στην Άθήνα, πήγαινα στό σπίτι του συχνά — ή γυναίκα του εΐταν πατριώτισσά μου — παρακολουθούσα τήν οίκογενειακή και τήν άλλη του ζωή, άκουγα τίς ιδέες του, έβλεπα πώς φερνόταν σέ κάθε περίπτωση και μου προξενούσε φιαδρότητα μαζί και οίκτο ό τρόπος που έκρινε τούς γύρω του και τόν έαυτό του. Γιατί ένω είχε τόσες αδυναμίες, τόσα έλαττώματα, τόση ήθική πόρωση, τόση ασυνειδησία, έπίστευε αληθινά πώς εΐταν ό καλύτερος άνθρωπος του κόσμου. Κι ένω έκμεταλλευόταν τούς πάντας και τά πάντα, είχε τήν ιδέα πώς δέν έκανε άλλο στή ζωή του παρά νά γίνεται θυσία, νά προστατεύει, νά ευεργετεί άλτρομιστικότερα, άφιλοκερδέστατα, πράγμα πού οί ευεργετημένοι δέν έννοούσαν νά τό αναγνωρίσουν και τόν επλήρωναν, κατά κανόνα, μέ τήν πιο μαύρη άχαριστία. Έτσι και στό τέλος του “οίκογενειακού δράματος”, βλέποντας πάλι τήν “άχαριστία” των δήθεν ευεργετημένων, όρκίζεται μόνος του — όχι μπροστά σέ άλλους — πώς στό έξής θά είναι “κακός”.

Μ’ αυτή τήν αυταπάτη ό ό Λεωνίδας Βένιερης εΐταν μία ψυχοπαθολογική περίπτωση από τίς πιο σπάνιες, πού για πρώτη φορά παρουσιαζόταν στην αθηναϊκή σκηνή. Τό ίδιο σπάνιος τύπος κο-

ριτσιού, πού κι αὐτόν τόν πῆρα ἀπ' τή ζωή, εἶναι ἡ Ἄνθη Ἀγγελίδη. Καθαυτό "ἀφελής", "ἐνζενύ", δέν εἶναι. Εἶναι μᾶλλον κουτή, ἢ διανοητικῶς καθυστερημένη. Δεκάξη χρονῶν, μέ σωματική ἀνάπτυξη γυναικάς, δέν καταλαβαίνει ἀκόμη τίποτα ἀπό τά "πράγματα τοῦ κόσμου" καί μιλεῖ καί φέρεται σάν παιδί. Ἔχει ὁμως κι ὄλη τήν καλοσύνη, τήν ἀθωότητα καί τήν εὐλικρίνεια τοῦ παιδιοῦ, τά λέει ὄλα, τά πιστεῦει ὄλα, δέν κρύβει οὔτε καλό, οὔτε κακό — κι ἀκριβῶς γιατί δέν ξέρει πῶς εἶναι κακό — καί μ' αὐτή τήν ἀθυροστομία τοῦ τρομεροῦ πιά παιδιοῦ, γίνεται ἄθελα αἰτία ν' ἀποκαλυφθοῦν πολλά ἀπόκρυφα καί νά ἐπέλθει πιό γρήγορα ἡ λύση τοῦ δράματος καί μάλιστα σέ βάρος τοῦ ψυχοπατέρα της τοῦ θείου Λεωνίδα, πού ἡ ἀντίξερη τόν θεωρεῖ ἄγγελο καί τόν λατρεῦει, παρεξηγώντας τή γέννησή του, τά φιλιὰ του, τά δῶρα του.... Ἔτσι, ἐκτός ἀπό τό εἶδος τοῦ πρώτου μου ἔργου, τή γλώσσα του καί τήν κατασκευή του, εἶταν κάτι ἀσυνήθιστο καί νέο, γιά τήν ἐποχή του, καί τό πρῶτο μου ἔργο».

Μετά τόν «Ψυχοπατέρα» ἀκολούθησαν τὰ θεατρικά ἔργα του (δράματα καί κωμωδίες): «Τρίτος» (1895), ἡ κωμωδία τοῦ θανάτου» (1897), ἡ «Φωτεινή Σάντρη» (1908), «Τό μυστικό τῆς Κοντέσσας Βαλέραινας» (1909), «Στέλλα Βολάντη» (1909), καί ὁ «Πειρασμός» (1910), πού εἶταν ἡ πρώτη τετραπράχτη κωμωδία του. Κατοπινά ἔγραψε πολλά ἄλλα θεατρικά, ὅπως τόν περίφημο «Ποπολάρο», τούς «Φοιτητές», τή «Ραχήλ», «Τό Φιόρο τοῦ Λεβάντε», τήν «Ἀνιέζα», τή «Μονακόβη» κλπ., πού ξεπερνοῦν συνολικά τά 40, ἐκτός ἀπό τίς μεταφράσεις καί διασκευές ξένων ἔργων.

Ἡ ἀποστολή τῆς Τέχνης

Ἄξιζα νά σημειώσουμε ἐδῶ τίς ἀπόψεις τοῦ Ξενόπουλου γιά τήν ἀποστολή καί τήν ὄφελιμότητα τῆς Τέχνης καί γιά τό χρέος τοῦ συγγραφέα νά ἐπικοινωνεῖ μέ τό κοινό. Πρόκειται γιά μιά ἐξομολόγηση «ἐκ βαθέων», στόν πρόλογο τῆς «Κοντέσσας Βαλέραινας», πού τυπώθηκε σέ βιβλίο τό 1918. Αὐτό τό θεατρικό ἔργο, πού εἶταν πολύ ἀνώτερο ἀπό κάθε ἀποψη σέ σύγκριση μέ τά προηγούμενα («Ψυχοπατέρας», «Τρίτος») δέν σημείωσε τήν ἐπιτυχία πού περίμενε, ὅταν πρωτανεβάστηκε τόν Ἰούλη τοῦ 1904. Κι αὐτό τόν ἔβαλε σέ σκέψεις:

«... Ἡ σχετική αὐτή ἀποτυχία τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀνώτερου, μ' ἔκανε τότε νά σκεφθῶ πολύ. Καί χωρίς νά χάσω καθόλου τήν ἐμπιστοσύνη μου στήν ἀξία τοῦ ἔργου — ὅπως ἀστήριχτα γράφει κάπου ὁ

Παλαμᾶς — ἔφθασα στό συμπέρασμα ὅτι εἶχα ἀκολουθήσει ἐξ ἀρχῆς ἓνα δρόμο πού μ' ἔφερνε στό ἀδιέξοδο καί στό ἀπροχώρητο: Προκαλοῦσα τό κοινό μ' ἔργα βαρύτερα ἀπό κεῖνα, πού θά μπορούσε, κακοσυνηθισμένο ὡς τότε, ὄχι νά τά καταλάβει — δόξα σοι ὁ Θεός, ποτέ μου δέν ἔγραψ' ἀκατάληπτα! — παρά νά τά αἰσθάνεται καί νά τ' ἀγαπᾶ. Αὐτό ἀπό μέρος ἑνός συγγραφέα, πού δέν εἶναι τουλάχιστο Σαίξπηρ, μοῦ φαίνεται σάν δονκιχωτισμός.

Ἡ Τέχνη, κάθε Τέχνη, μέσ' τήν οὐσία της, ἔχει καί τό κοινωνικό νά ποῦμε στοιχεῖο κι ὁ τεχνίτης, κάθε τεχνίτης, πού μέ τόν ἓνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, δέν κατορθώνει νά “ἐπικοινωνεῖ” μέ τό ἐκλεκτότερο κοινό τῆς ἐποχῆς του, κάνει ἔργο ἀνώφελο, ἄγονο, ἄκαρπο. Μόνο ἓνας τρελλός ἢ ἓνας μεγαλοφυής θά μπορούσε νά ἐπιμένει δέ τετα πρόκληση ὡς πού νά μπεῖ στό Πάνθεο μετά θάνατο ἢ στό Φρενοκομεῖο ἀπό ζώντας. Κι ἐπειδή δέν εἶμαι οὔτε τό ἓνα οὔτε τό ἄλλο, σκέφθηκα πώς ἓνας μικρός τεχνίτης, πού τρέφει ὁμῶς κι αὐτός κάποια ἰδανικά κι ἔχει μιά εὐγενικιά φιλοδοξία, ὅταν βλέπει πώς δέν συνεννοεῖται καλά μέ τό κοινό του δέν πρέπει νά τ' ἀπαρτᾶ μέ τήν παράλογη ἀξίωση πώς χρωστοῦσε ν' ἀνέβει μονάχο του, διά μιᾶς, ἀλλά νά χαμηλώσει λίγο κι ὁ ἴδιος ὡς ἐκεῖ πού χρειάζεται γιά νά τό φθάσει καί νά τό σηκώσει. Κάποιες, δηλαδή, παραχώρησες εἶναι ὑποχρεωτικές κι ἀπαραίτητες γιά κάθε τεχνίτη, ἀκόμα ἴσως καί γιά τό μεγάλο....

Ἔτσι ὀρθώθηκε μπροστά μου τό πιό δύσκολο πρόβλημα, πού ὑποχρεώθηκα νά λύσω στή φιλολογική μου ζωή: Πώς ἓνας συγγραφέας, ἔχοντας νά κάνει μέ τό Ἀθηναϊκό Κοινό, ὅπως εἶταν τά τελευταῖα χρόνια τοῦ 19ου καί τά πρῶτα τοῦ 20ου Αἰῶνα, θά μπορούσε, χωρίς νά βγεῖ ἀπό τά ὄρια τῆς τέχνης του, νά γράψει ἔργα ἱκανά νά τό τραβήξουν, νά τό συγκινήσουν, νά τό ἐπηρεάσουν. Αὐτό τό πρόβλημα μέ βασάνισε πέντε σχεδόν χρόνια καί στό διάστημά τους δέν ἔγραψα τίποτα γιά τό Θέατρο. Καί στό 1908 παρουσιάστηκα πάλι μέ τή “Φωτεινή Σάντρη”...».

Ἀδιάκοπες καί ἄδικες ἐπιθέσεις

Ὁ Ξενόπουλος σ' ὀλόκληρη τή διάρκεια τῆς πολύχρονης δημιουργίας του, δέχτηκε τίς ἐπικρίσεις καί τίς ἐπιθέσεις πολλῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του. Οἱ λόγοι εἶταν πολλοί:

Πρῶτα ἡ δημοτικότητά του, πού προκαλοῦσε αἰσθήματα ζή-

λειας. Τά βιβλία του γίνονταν ανάρπαστα. Πουλιούνταν κατά χιλιάδες μιά εποχή πού οί αγοραστές βιβλίων άλλων συγγραφέων δέν ξεπερνούσαν τίσ μερικές δεκάδες.

Δεύτερο, τά θεατρικά έργα του σημείωναν πάντα έπιτυχία και οί παραστάσεις τους έφθαναν τίσ διακόσιες και τριακόσιες ακόμα.

Τρίτο, ή μετριοπάθειά του στό θέμα τής γλώσσας όπου, όπως κι ό Καρκαβίτσας, δέν δεχόταν τίσ γλωσσικές ακρότητες, εΐταν αίτια μόνιμης πολεμικής τών «Ψυχαριστών», από τίσ στήλες του περιοδικού «Νουμάς». Από τήν άποψη αυτή εΐναι άποκαλυπτική ή έξομολόγηση του Δημήτρη Ταγκόπουλου, διευθυντή του «Νουμά»:

«...Γιά τόν Ξενόπουλο κι όταν ακόμα στήν όξύτερη περίοδο του γλωσσικού άγώνα βρισκόμαστε στά δυό αντίμαχα στρατόπεδα, εκείνος συμβιβαστικός κι έγώ σημαιοφόρος του ψυχαρισμού, κι έτσι, από λόγους σκοπιμότητας, αναγκαζόμουνα νά τόν χτυπώ άλύπητα όμως όχι γραπτά, γιατί Scripta Manent, πώς έξόν από τήν άλλη αξιόλογη λογοτεχνική του έργασία, έχει προσφέρει στό σύγχρονο νεοελληνικό θέατρο κάτι περισσότερο σέ ποιότητα, ίσως και σέ ποσότητα, από ό,τι προσφέραμε όλοι έμεις οί άλλοι.....»

Ό Ξενόπουλος, για νά ξεσκεπάσει τίσ άδικες επιθέσεις έναντίον του, σκέφθηκε ένα τέχνασμα. Έδωσε στό θίασο τής Κυβέλης, μιά «μετάφραση» του από τά γαλλικά, ενός θεατρικού έργου μέ τόν τίτλο: «Ό Μουργος». Τήν έπομένη τής παράστασης όλοι οί κριτικοί έγραψαν τά πιό παινευτικά σχόλια. Ένας μάλιστα βρήκε τήν ευκαιρία για νά «ριχτεί» στόν Ξενόπουλο. Έγραψε στήν κριτική του ότι θά εΐταν καλό ό Ξενόπουλος, μεταφράζοντας τέτια έργα, νά διδαχτεί και νά δεί πώς γράφονται άλλου καλά θεατρικά έργα...

Τήν άλλη μέρα ό Ξενόπουλος αποκάλυψε ότι «τό παρισινό άριστούργημα» πού θαύμασαν οί κριτικοί του δέν εΐταν παρά δικό του πρωτότυπο θεατρικό και πώς χρησιμοποίησε τό τέχνασμα αυτό για νά ξεσκεπάσει τήν κακοπιστία τους...

Ένας τέταρτος, όχι όμως κι ό τελευταΐος, λόγος για τίσ επιθέσεις αυτές, εΐταν οί κριτικές του Ξενόπουλου για διάφορα λογοτεχνικά έργα. Εΐταν πάντα αντικειμενικός στις κρίσεις του, δέν κολάκευε κανένα, έλεγε θαρρετά τή γνώμη του, άδιαφορώντας για όλα τ' άλλα.

«...Νά τί δέ φοβήθηκα έγώ ποτέ μου, έγραφε στά 1916. Ταιριάζει δέν ταιριάζει, συμφέρεει δέ συμφέρεει, θά πω τήν ιδέα μου κι ως χαλάσει ό κόσμος! Αποτέλεσμα: άπόμεινα μονάχος μου. Κανένα φιλολογικό κόμμα δέ μέ θεωρεΐ δικό του. Κατάντησε ακόμα νά εΐναι μετρημένοι στά δάχτυλα κι οί συνάδελφοι πού μου λένε μιά καλη-

μέρα. Ξένος για δλους, μαλωμένος μέ δλους. Μονάχος μου. Ναί. Μά αυτό είναι και μένα τό καύχημά μου, αυτό είναι και μένα τό μεγαλειό μου. Έ, σεῖς ἐνάρετοι πού σᾶς τριγυρίζουν ὄσοι πιστοί κι ὄπου κάμετε, δέ βρίσκετε παρά φίλους! Έδῶ κοιτάξτε σ' ἐμέ. Ὑπάρχει Ἀρετή ἀνώτερη κι ἀπό τή δική σας. Κι ὄλη ἡ πείρα τοῦ κόσμου, ὄλη ἡ Ἱστορία μαρτυρεῖ πῶς τέτια εἶναι ἡ Ἀρετή τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων πού ἀπομονώθηκαν ἀπό τούς ἄλλους καί τά χάλασαν μ' ὄλους, γιά νά τᾶχουν καλά μέ τόν ἑαυτό τους καί μέ τή συνείδησή τους...»

«Συντηρητικότητα» καί «δειλία»

Κατηγόρησαν τόν Ξενόπουλο — κι ὄ Παλαμᾶς, κι ὄ Φ. Πολίτης κι ἄλλοι νεώτεροι — γιά «δειλία». Εἶπαν ὄτι ἡ δειλία κι ἡ συντηρητικότητά του δέν τόν ἄφησαν ν' ἀξιοποιήσει ὄσο μπορούσε καλύτερα τό λογοτεχνικό ταλέντο του.

Ὁ Φ. Πολίτης, λογουχάρη, στήν κριτική του γιά τό μυθιστόρημα «Πλούσιοι καί Φτωχοί» ἔγραφε: «... Ἀλλά εἰς τό βάθος ὄλων αὐτῶν ὑπάρχει ἡ δειλία. Ἄλλα πράγματα νά «μισολέει» εἰς τό μότο τῶν «Πλουσίων καί Φτωχῶν» κι ἄλλα νά «μισολέει» καί πάλιν εἰς τό τελικόν του «σημείωμα». Ἡ δειλία πού τόν ἀναγκάζει καί τοῦτο ποιεῖν κάκεῖνο μή ἀφιέναι. Νά φαίνεται καί «προοδευτικός», ἄλλά νά μήν κινδυνεύει νά χαρακτηρισθεῖ ὡς ἐπαναστάτης...»

Ὁ Κ. Παλαμᾶς, πάλι, σέ μιά κριτική του γραμμένη τό 1907, πού μπῆκε καί σάν πρόλογος στό μυθιστόρημα τοῦ Ξενόπουλου «Ὁ Κόκκινος βράχος» (1915) τοῦ καταμαρτυρεῖ τά ἴδια πράγματα:

«... Δουλευτής κι ὄ Ξενόπουλος. Μά τό περπάτημά του, τίς πῶ πολλές φορές, σά νά μή πάει στέρεα κι ἀποφασιστικά πρὸς τήν ὄμορφιά καί τήν ἀλήθεια. Βλέπει σωστά μά κάπως ἄργεῖ νά ἴδει. Μέ τή μεγάλη Recentivite πού ἔχει ὄ νοῦς του, δέν ἰσοζυγιάζεται ἡ μαντεύτρα, σά νά ποῦμε, δύναμη τοῦ νοῦ αὐτοῦ. Πρὸς τά ὄμορφα καί πρὸς τά νέα δέν προβαίνει ἀπό μιᾶς ἀρχῆς σέ τρόπο πού νά τυπωθοῦν στό δρόμο τά σημάδια του βαθιά κάπως καί δυσκολόσβηστα. Εἶναι τάχα κάποιος διλετταντισμός πού εὔκολα εὔχαριστιέται καί πού εὔκολα βαριέται; Εἶναι κάποια γνώμη ἀνεξάρτητη πού δύσκολ' ἀναπαύεται; Εἶναι κάτι μετρημένο, συντηρητικό, προμελετημένο, κατά βάθος, μ' ὄλον τόν ἐνθουσιασμό ἀπάνου - ἀπάνου πρὸς τά πρωτόφαντα καί πρὸς τά ἐπαναστατικά, πού τόν κάνει νά περνάει ἀπό «Ἐστίες» καί ἀπό «Τέχνες», ἀπό «Νουμάδες κι ἀπό «Παναθή

ναια» κι από περιοδικά κι από έφημερίδες κι από ήμερολόγια, και μέ κηρυγμένους δημοτικιστές, και μ' έκλεχτικούς άναρχικούς, και μέ καθαρευουσιάνους άλύγιστους και μέ κείνους πού τ' άνακατεύουν όλα, κι από ντάπιες άνταρτών κι από σπίτια νοικυρίστικα, χωρίς νά πολυσκοτίζεται, και φροντίζοντας μόνο προσεχτικά πώς νά μήν καθίσει πουθενά και σκονίσει τά φορέματά του; Αυτό μπορεί νά είναι και πρós έπαινό του. Όποια κι αν είναι ή άφορμή, είτε καθαρή έσωτερική, είτε έξωτερικότερη, του φαινόμενου, έγώ, νομίζω πώς του έλειψε σέ κάποιες στρατιωτικές πορείες πού έλαβε μέρος, κάποιο πάτημα κανονικό κι άποφασιστικό...»

Έλλειψη ψυχικής όρμής και ψυχικής ρωμαλαιότητας καταλογίζουν στον Ξενόπουλο και άλλοι νεώτεροι κριτικοί του έργου του και υποστηρίζουν ότι αυτός είναι ο λόγος πού τον έμπόδιζε νά όλοκληρωθεί καλύτερα, νά άξιοποιήσει τό ταλέντο του όσο γίνεται πιο πολύ.

Νομίζουμε πώς οί έκτιμήσεις αυτές, παρά τή βαρύτητα των όνομάτων πού τίς κάνουν, δέν είναι σωστές στη βάση τους. Αντικρύζουν τον Ξενόπουλο και τό έργο του χωρίς νά παίρνουν υπόψη τήν κοινωνία στην όποία έζησε και διαμορφώθηκε και, κυρίως, χωρίς νά παίρνουν υπόψη τους τήν ταξική του τοποθέτηση.

Ο Ξενόπουλος μεγάλωσε στη Ζάκυνθο, στά πρώτα χρόνια μετά τήν ένωση τής Έφτανήσου μέ τήν Ελλάδα (1864). Η κοινωνία τής Ζακύνθου, όπως και των άλλων νησιών του Ιονίου, έβγαινε από τήν άγγλική κατοχή μέ άντιμαχόμενες τάξεις: τή φεουδαρχική άριστοκρατία πού τό κόμμα της — τό κόμμα των «Καταχθόνιων» όπως τόλεγε ο λαός — είταν τό στήριγμα τής ξενικής κατοχής και πάλαιβε λυσσασμένα ένάντια στην ένωση και στην κοινωνική πρόοδο. Κι από τήν άλλη είταν ή άστική τάξη, έμποροι και βιοτέχνες, πού μ' επικεφαλής τό κόμμα τους — τό κόμμα των «Ποπολάρων» — εκπροσωπούσαν τά συμφέροντα των πλατιών λαϊκών μαζών κι άγωνίζονταν για τήν ένωση τής Έφτανήσου μέ τήν Ελλάδα, και τον έκδημοκρατισμό τής έθνικής ζωής.

Τήν εποχή τής ένωσης, ή φεουδαρχική έφτανησιώτικη άριστοκρατία, πού είχε τίς ρίζες της στην εποχή τής βενετσιάνικης κυριαρχίας (1484 - 1797), είταν μία τάξη πού είχε αρχίσει, βέβαια, νά καταρέει, κρατούσε ωστόσο ακόμα τά τσιφλίκια της και είχε σημαντική κοινωνική έπιροή. Από τήν άλλη μεριά, όμως, οί έμποροι και οί βιοτέχνες, ή άστική τάξη γενικότερα, πού άνεβαίνει στο προσκήνιο τής κοινωνικής και πολιτικής ζωής, αρχίζει νά παίζει όλο και πιο άποφασιστικά τό ρόλο της στον τόπο. Από τίς γραμμές της άναδει-

χνονται πολιτικοί, έπιστήμονες, διανοούμενοι. Στο πλευρό της αγωνίζεται ή άγροτιά και τά φτωχά στρώματα στις πόλεις.

Ύπάρχει, λοιπόν, μιά έντονη ταξική σύγκρουση, πού ό Ξενόπουλος τή ζει και τήν άπεικονίζει στα έργα του. Γιός εμπόρων ό ίδιος, μένει πιστός στην τάξη του και στην ιδεολογία της. Αυτό φαίνεται καθαρά από τούς ήρωες τών έργων του και τή δράση τους. Ό Ξενόπουλος είναι προοδευτικός άστος και τήν προοδευτικότητά του τή φτάνει ως τά ακρότατα όρια πού έφτασε ή προοδευτικότητα τής τάξης του, ή σωστότερα, ή πιο προοδευτική μερίδα της. Κι ή δειλία, ή δισταχτικότητα, οί ταλαντεύσεις του είναι τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα τής τάξης του. Πού «θέλει νά φαίνεται προοδευτική» αλλά νά μή κινδυνεύει νά χαρακτηριστεί έπαναστατική», για νά μεταχειριστούμε τά λόγια του Φώτου Πολίτη για τόν Ξενόπουλο. Γι' αυτό κι ό σοσιαλισμός του Ξενόπουλου δέν είναι βαθύς. Και στα πιο προοδευτικά έργα του, δέν φτάνει ως τίς ρίζες τής κοινωνικής κακοδαιμονίας. Τό πρόβλημα τής οικονομικής ανισότητας, λογουχάρη, δέν τό τοποθετεί, όπως πρέπει, σε κοινωνική βάση.

Ό Ξενόπουλος, αν και δέν άκολούθησε με συνέπεια τή σοσιαλιστική ιδεολογία, ώστόσο δέν πέρασε ποτέ με τίς δυνάμεις τής αντίδρασης. Στάθηκε πάντα με συμπάθεια άπέναντι στό λαό. Για τό λαό έγραφε και στην άγάπη του λαού ύπολόγιζε. Στόν πρόλογο τής πρώτης σειράς τών διηγημάτων του γράφει ότι είναι «λαϊκός συγγραφέας».

«...Όλα τά έργα μου — τονίζει — είναι άστικά (έννοεί ότι είναι εμπνευσμένα από τή ζωή τής πόλης). Έλάχιστα είναι άγροτικά, χωριάτικα... Είμαι ό πρώτος πού μετέφερα τό έλληνικό διήγημα από τήν έξοχή στην πόλη. Και διαπιστώνω πώς τά διηγήματά μου τά διαβάσει και τά χαιρέται ό κόσμος. Γιατί με τήν άπλή τους μορφή είναι προσιτά σε όλους, άδιάφορο αν τό βαθύτερο νόημά τους, όταν έχουν, τό καταλαβαίνουν λιγιστοί. Ένα διήγημά μου τό διαβάσει και μιά μοδιστρούλα με τήν ίδια εύχαρίστηση πού τό διαβάσει κι ό Παλαμάς, πού μπορεί νά εμπνευστεί απ' αυτό κι ένα ποίημα, όπως από τόν «Έσταυρωμένο Έρωτα». Από ένα διήγημά μου και τό πιο άπρόσιτο ως βάθος, άλλος θά καταλάβει λιγότερα, άλλος περισσότερα και κάποιος — ό πιο έκλεκτός άναγνώστης — όλα. Όλοι όμως θά γουστάρουν και θά διασκεδάσουν. Κι επιλέγω: Αυτή είναι ή τέχνη μου, ή αισθητική μου, ή, νά πω καλύτερα, ή φύση μου, ή ιδιοσυγκρασία μου και σ' αυτήν όφείλω κι έγώ, ως τό πω έτσι: τήν ισχύν μου, τήν άγάπη του κοινού».

Ό Ξενόπουλος ήταν ό αγαπημένος συγγραφέας του έλληνι-

κοῦ κοινοῦ. Τά βιβλία του διαβάζονταν — διαβάζονται καί τώρα — μέ πολύ ἐνδιαφέρο κι ἀγάπη. Καί διαβάζονται γιατί ἀπό τήν κάθε σελίδα τους ξεχύνεται ἡ συμπάθεια τοῦ συγγραφέα γιά τόν ἀπλό ἄνθρωπο τοῦ λαοῦ, ἡ συμπάθεια καί ἡ συμπόνια γιά τή βαριά μοίρα του. Καί γιατί τά ἔργα του ἔχουν μιά ἀσύγκριτη φρεσκάδα, λεπτότητα, εὐγένεια. Πολύ σωστά ὁ Παῦλος Νιρβάνας, τό Γενάρη τοῦ 1932, ὅταν ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ὑποδέχονταν ἐπίσημα τόν Ξενόπουλο σάν μέλος της, εἶπε:

«...Δέν μπορῶ νά μή σᾶς ἀναγνωρίσω ἰδιαιτέρως, μεταξύ τῶν πολλῶν καί ἄλλων ὠραίων τίτλων τοῦ πλουσίου ἔργου σας καί ἕνα σπάνιον προτέρημα, τό ὁποῖον ἀποτελεῖ ταυτοχρόνως καί μίαν ὑποχρέωσιν: Δέν ὑπῆρξατε ποτέ πληκτικός, κύριε! Καί αὐτό εἶναι τό μέγα μυστικόν τῆς ἐπιτυχίας σας, τό μυστικόν ὄλων τῶν δημοφιλῶν συγγραφέων...»

Πραγματικά, κανένα ἀπό τά ἔργα τοῦ Ξενόπουλου δέν εἶναι πληκτικό. Ὅταν πάρει κανεῖς στά χέρια του ὁποιοδήποτε βιβλίο του, θά τό διαβάσει ὡς τό τέλος μέ συγκίνηση κι ἐνδιαφέρο. Ἀπό τό ἔργο του, ὁ Ξενόπουλος, προβάλλει σάν ἄνθρωπος ἀπλός, καταδεχτικός, γεμάτος καλωσύνη γιά τό συνάνθρωπό του, σύντροφός του στίς δυσκολίες τῆς ζωῆς. Μιλάει στόν ἀναγνώστη μέ γλώσσα ἀπλή καί καθαρή, μέ τόνο φιλικό καί εἰλικρινή, πού φτάνει ἴσια στήν καρδιά. Οἱ ἥρωες τῶν ἔργων του, παρμένοι ἀπό τή σύγχρονη του κοινωνία, μέ τά πάθη, τίς ἀγάπες καί τίς ἀδυναμίες τους, μέ τίς ἐξάρσεις καί τίς δύσκολες στιγμές τῆς ζωῆς τους, εἶναι ἄνθρωποι ὀλοζώντανοι καί γνώριμοι στόν καθένα.

Ὅταν ὁ Ξενόπουλος ἄρχισε τή λογοτεχνική δημιουργία του, δέν ὑπῆρχε σχεδόν καμιά παράδοση στήν πεζογραφία. Σ' αὐτό τό χέρσο πνευματικά τόπο προχώρησε θαρραλέα καί καλλιέργησε τά θαυμάσια πνευματικά του δημιουργήματα. Μέ τό ἔργο του βοήθησε ἀποφασιστικά νά μπεῖ τέρμα στό ρομαντισμό καί τήν ἀνεδαφικότητα τῆς παλαιᾶς «Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς» καί στή δημιουργία νέας παράδοσης στήν ἑλληνική πεζογραφία. Ἡ ἔλλειψη πεζογραφικῆς παράδοσης, δέν μπορούσε παρά νάχει ἐπίδραση στό ἔργο του. Ἀκόμα πῶς σημαντική ἐπίδραση στήν ποιότητα τῆς δημιουργίας του εἶχε τό γεγονός ὅτι σέ μίαν ἐποχή πού τό ἀναγνωστικό κοινό εἶταν ἐλάχιστο, ὁ Ξενόπουλος ἀποφάσισε ν' ἀφοσιωθεῖ — κι ἀφοσιώθηκε — ἀποκλειστικά καί μόνο στή λογοτεχνία (σέ ἔργα «οὐχί παραδεδεγμένης χρησιμότητος», ὅπως ἔλεγε ὁ Παπαδιαμάντης) καί νά ζήσει ἀποκλειστικά ἀπό τό γράψιμό του. Αὐτό τό καθημερινό ἐξαντλητικό γράψιμο, κάτω ἀπό τήν πίεση τῆς βιοτικῆς ἀνάγκης, δέν μπο-

ροῦσε παρά νά γίνεται σέ βάρος τῆς ποιότητας τοῦ ἔργου του. Τῶνιωθε κι ὁ ἴδιος αὐτό. Προσπαθοῦσε ὁμως νά τό ἐξηγήσει διαφορετικά. Σ' ἓνα γράμμα του στόν Τίμο Μαλάνο γραμμένο τό 1925 (δημοσιεύτηκε στήν «Καθημερινή» στίς 25.12.1954) ὁ Ξενόπουλος ἐξομολογεῖται:

«... Ἄν θέλετε μάλιστα, τό ἐλάττωμα αὐτό (τήν ἐπιφανειακότητα) τό ἔχουν τά περισσότερα ἔργα μου. Καί τά καλύτερα εἶναι κάπως ἐξωτερικά, κάπως ἄβαθα, καί ξέρετε γιατί; Νά σᾶς τό πῶ κι αὐτό, ἄν καί πολλές φορές τό εἶπα: Γιατί δέν εἶμαι μέγας συγγραφέας. Ξέρω τόν τρόπο, μά δέν ἔχω τή δύναμη. Καί ξέρετε πάλι γιατί δέν εἶμαι μέγας συγγραφέας; Γιατί γεννήθηκα μέτριος. Ἡ φύση δέν θέλησε νά μοῦ χαρίσει παρά ἓνα κάποιο ταλέντο, ὄχι μεγαλοφυΐα. Κι αὐτό, βέβαια, χρήσιμο, ἴσως μάλιστα καί πολύτιμο. Κι ἔβαλα ὅλη μου τή θέληση, ἀπό παιδί ὡς σήμερα, νά τό καλλιεργήσω. Κι ὀλοένα τό καλλιεργῶ, χωρίς νά κάνω τίποτ' ἄλλο στή ζωή μου. Ἄλλά βλέπετε, ἡ θέληση μόνο δέν ἀρκεῖ. Ἔτσι κι ἐγώ δέν κατάφερα νά φτάσω ψηλότερα ἀπό μιά "Κοντέσσα Βαλέραινα" κι ἓνα "Ἀνθρώπινα" στό δράμα, ἀπό ἓνα "Δέν εἰμ' ἐγώ" στήν κωμωδία, κι ἀπό ἓνα "Σύγχρονο μεσαίωνα" στό ρομάντσο....»

«Ἔργο» καί ἔργα

Παρ' ὅλο πού ἡ ἐξομολόγηση αὐτή τιμᾶει τόν Ξενόπουλο, γιατί δείχνει μετριοφροσύνη, ἡ ἐκτίμηση ὡστόσο καί τοῦ ἔργου καί τῶν αἰτίων πού ἐπικαλεῖται δέν ἀνταποκρίνεται στά πράγματα. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Ξενόπουλος εἶταν ἓνας συγγραφέας προικισμένος μέ θαυμάσιο ταλέντο καί τό ἔργο του ἀποτελεῖ πολύτιμη προσφορά στά ἑλληνικά γράμματα. Καί δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς ἄν δέν ἀντιμετώπιζε τό καθημερινό ἄγχος τῆς ζωῆς, ἄν εἶχε μιά οικονομική ἀνεση, θά δημιουργοῦσε καλύτερα ἔργα. Γι' αὐτό καί βρισκόταν πιό κοντά στά πράγματα, ὅταν ἀπαντοῦσε — ὅπως ἀπάντησε — στό φαρμακερό ἀφορισμό τοῦ Φώτη Πολίτη πού ἔλεγε: «Ὁ Ξενόπουλος ἔργα ἔχει, Ἔργο δέν ἔχει».

«.... Ἔργα ἔχει, Ἔργο δέν ἔχει, ἔγραψε γιά μένα ἓνας μέγας ἀρνητής, ὅταν γιορτάσθηκε ἀπό τήν Ἑταιρία τῶν Συγγραφέων ἡ θεατρική μου Τριακονταετηρίδα (31 Αὐγούστου 1925). Οἱ ἄλλοι, οἱ κάθε λογῆς κι ἀναστήματος ἀρνητές ἔτριψαν τά χέρια. Τί ἐξυπνο, τί ἐπιγραμματικό, τί εὐκολοθύμητο χαντάκωμα! Κι ἀπό τότε δέν ἔπαψαν νά τό λένε καί νά τό ξαναλένε.

Κι όμως πιο κοντά στην αλήθεια θά βρισκόταν κάποιος πού θά τό αναποδογύριζε: "Έργα δέν έχει, Έργο έχει". Πραγματικά Έργο μου εΐναι ή επίδραση πού εΐχαν καί τό άποτέλεσμα πού έφεραν μερικά άπό τά "Έργα" μου, πού όπως κι όλα μου τ' άλλα, αυτά καθεαυτά, μπορεί νά μήν εΐναι ούτε τέλεια, ούτε σπουδαΐα κι άσφαλώς ούτε μεγάλα. Κλασικό παράδειγμα ό "Ψυχοπατέρας". Ένα έργάκι, ένα θεατρικό πρωτόλειο, μέ χίλιες άτέλειες καί άδεξιότητες, άτέχνότατο όταν τό συγκρίνει κανένας καί μέ δικά μου κατοπινά, έφερε ώστόσο τήν Αναμόρφωση του Νεοελληνικού Θεάτρου — τό λέει καθώς θά ίδουμε, ή Ιστορία — γιατί εΐταν τό *πρωτο* αυτού του είδους Έργο πού γραφόταν στην Ελλάδα κι έμφανιζόταν άπό άθηναϊκή σκηνή: μιá δραματική κωμωδία έμπνευσμένη άπό τή σύγχρονη ζωή καί γραμμένη σε ζωντανή γλώσσα. Έπανάσταση, δηλαδή, για τήν εποχή εκείνη (1895). Έτσι κι ή "Μαργαρίτα Στέφα", πού εΐχε προσημοσιευθει στο περιοδικό "Εικονογραφημένη Έστία" δυο χρόνια προτύτερα, εΐταν τό *πρωτο* νεοελληνικό άστικό μυθιστόρημα — ζακυνθινό όμως, σά νά λέμε έπαρχιακό, καί σε καθαρευουσα ακόμα γλώσσα — κι ό "Άνθρωπος του Κόσμου", ό "Νικόλας Σιγαλός" καί τά "Μαύρα Μάτια", τά τρία πρωτόλαια εΐταν τά *πρωτα* μυθιστορήματα πού παρουσιάζουν άθηναϊκή ζωή — κι ή "Άδελφούλα μου", τό *πρωτο* μυθιστόρημα για παιδιά καί γενικά τό *πρωτο* πού γραφόταν στη δημοτική πέρα - πέρα, κι ό "Κακός Δρόμος", ή *πρωτη* νουβέλα πού ξεπερνούσε τά όρια της ήθογραφίας καί μέ κοινωνικό καί φιλοσοφικό περιεχόμενο ψωνόταν σ' Έργο εκτός τόπου καί χρόνου, "σταθμός" όπως εΐχε πει τότε ό Κώστας Χατζόπουλος. Πολλά πράγματα βλέπετε, εΐχα τήν τύχη καί τήν τόλμη νά τά κάνω *πρωτος* στην Ελλάδα. Αφίνω τώρα πού, γράφοντας όλ' αυτά τά Έργα, έμύνηνα σιγά - σιγά μιá δημοτική λογοτεχνική γλώσσα πού τήν ήλεγόταν ό καθαρευουσιάνος ως τότε άναγνώστης κι έφτασε σε λίγο ν' αγαπήσει τό ελληνικό λογοτεχνικό βιβλίο όσο δέν αγαπούσε τό παλιό καθαρευουσιάνικο καί, πολύ λιγότερο, τό νέο "μαλλιαρό" τών άκρων ψυχαικων, τών αδιάβαστων.

Καί πραγματικώς, μέ τά βιβλία μου πρωτάρχισε ή δημιουργία ενός "άναγνωστικού κοινου", πού μεγάλωνε καί μεγαλώνει όλοένα — τά *πρωτα* δημοτικιστικά λογοτεχνικά βιβλία πού έκαμαν άμέτρητες εκδόσεις — έφτά μόνον ό "Κόκκινος Βράχος" — κι εΐχαν διάδοση σ' όλο τόν ελληνισμό χωρίς προηγούμενο. Αυτό εΐναι τό "Έργο" μου, μεγαλύτερο βέβαια καί σπουδαιότερο για τήν επίδραση καί τό άποτέλεσμα, άπό τά "Έργα" μου κι όλα μαζί καί τό καθένα χωριστά. Αν δέν εστάθηκα ένας μεγάλος πεζογράφος, στάθηκα-

δμως ένας πρόδρομος, ένας οδηγός, ένας δάσκαλος αν θέλετε κι άνοιξα καινούργιους δρόμους πού τούς άκολουθήσαν άλλοι και προχώρησαν περισσότερο κι από μένα. Άδιάφορο αν πολλοί δέν τό άναγνωρίζουν, δέν τ' όμολογοϋν κι ίσως οϋτε καν τό ξέρουν, γιατί ή επίδραση είναι και κάτι άσυναίσθητο...»

Ή άλήθεια είναι — όπως τό τονίσαμε κιόλας — ότι ό Ξενόπουλος στάθηκε πρωτοπόρος, άνοιξε καινούργιους δρόμους και πρόσφερε πολύπλευρα τή συμβολή του στην άνάπτυξη τής νεοελληνικής λογοτεχνίας. Είναι πραγματικά ό γενάρχης για τό νεοελληνικό μυθιστόρημα και τό θέατρο. Και μās κληροδότησε ένα έργο πλούσιο, ζωντανό, έλληνικό, ανθρώπινο.

δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Δημοσθένης Βουτυράς

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΒΟΥΤΥΡΑΣ

«... Ὁ Βουτυρᾶς εἶναι ὁ μεγαλύτερος πεζογράφος τῆς περασμένης καί τῆς τωρινῆς γενιᾶς... Δημιουργός τοῦ ρεαλιστικοῦ διηγήματος στήν Ἑλλάδα, ἦρως δημιουργός τόσων λαϊκῶν ἡρώων, ἀγνός, τίμιος σά συγγραφέας καί σάν ἄνθρωπος, στάθηκε πάντα του δίπλα στό λαό καί μακριά ἀπό τοὺς ἀπόρους τῆς συνείδησής του. Μὲ τέτιο «φύλλον ποιότητος», πρέπει νά εἶναι εὐχαριστημένος πού τόν ἀφίνουνε νά πεθάνει, ἀντί νά τόν βοηθήσουνε νά πεθάνει γρηγορότερα...»

ΚΩΣΤΑΣ ΒΑΡΝΑΛΗΣ

(«Αἰσθητικά - Κριτικά», τόμος Β', σελ. 209)

Ὁ Δημοσθένης Βουτυρᾶς θεωρεῖται — καί εἶναι πραγματικά — μιά πρωτοποριακή μορφή στά ἑλληνικά γράμματα. Στό ἔργο του, τό ἐπιβλητικό σε ὄγκο καί ποιότητα, βρίσκουν ἀπήχηση, ἄμεση εἴτε ἔμμεση, τά πιό σημαντικά γεγονότα τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς, στή διάρκεια μισοῦ καί παραπάνω αἰώνα: ἀπό τόν ἐθνικό ἐξευτελισμό, μέ τό φιάσκο καί τήν καταστροφή τοῦ 1897, πού τόν ζωντάνεψε στό πρῶτο μεγάλο διήγημά του «Ὁ Λαγκᾶς», ὡς τά μαῦρα χρόνια τῆς χιτλεροφασιστικῆς κατοχῆς πού τά δραματικά γεγονότα τους τά κατάγραψε τόσο πιστά καί μέ τόση συναίσθηση εὐθύνης πνευματικοῦ ἀνθρώπου, στό ὄνομαστό του «Ἡμερολόγιο».

Ὁ Βουτυρᾶς εἶταν ἀπό τοὺς πρώτους λογοτέχνες, πού στίς ἀρχές ἀκόμα τοῦ 20οῦ αἰώνα, ἔμπασαν στήν ἑλληνική λογοτεχνία κοινωνικά θέματα, μέ καθαρά ταξικό χαρακτήρα. Στά διηγήματά του ἔδωσε ὄχι μόνο τόν ψυχικό κόσμο τῶν ἡρώων του, πού εἶναι ὄλοι τους ἄνθρωποι παρμένοι ἀπό τή σύγχρονη του κοινωνική πραγματικότητα, ἀλλά καί φώτισε τά ὡμά ὕλικά καί κοινωνικά αἶτια πού καθορίζουν τή μοίρα καί τή δράση αὐτῶν τῶν ἡρώων.

Ὡστόσο δέν πρέπει νά νομιστεῖ πώς ὁ Δημοσθένης Βουτυρᾶς εἶχε διαμορφώσει κιόλας τήν ἐποχή ἐκείνη ὑλιστική βιοθεωρία καί ἰδεολογία, μέ τήν ἔννοια πού τήν καταλαβαίνουμε σήμερα. Κάτι τέτιο δέν ἀπόχτησε ὡς τό τέλος τῆς ζωῆς του, παρά τό γεγονός ὅτι τάχθηκε πάντα μέ τό μέρος τοῦ λαοῦ καί τῶν προοδευτικῶν κοινωνικῶν δυνάμεων τοῦ τόπου μας. Πολύ περισσότερο, λοιπόν, δέν μποροῦσε νά συλλάβει καί νά προβάλλει στό ἔργο του, στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας, τόν ἱστορικό ρόλο τῆς ἐργατικῆς τάξης τῆς χώρας μας. Οἱ αἰτίες δέν εἶταν μόνο ὑποκειμενικές. Εἶταν περισσότερο ἀντικειμενικές.

Ὅταν ἐμφανίστηκε ὁ Δ. Βουτυρᾶς στά ἑλληνικά γράμματα, ἡ ἐργατική τάξη τῆς χώρας μας εἶχε σχεδόν τήν ἴδια ἡλικία μ' αὐτόν. Σάν κοινωνική τάξη εἶταν ἀκόμα ἄμαζη, ἀδύναμη κι ἀνοργανώτη. Τό ἐργατικό κίνημα καί ἡ μαρξιστική ἰδεολογία εἶταν οὐχί μόνον ἀσύνδετα κι ἀσυντόνιστα μεταξύ τους, ἀλλά κυριολεκτικά βρισκόνταν στή νηπιακή τους ἡλικία. Συνεπῶς δέν μπορούσε νά γίνεται ἀκόμα τότε σοβαρός λόγος γιά ἐργατική ταξική συνείδηση καί ψυχολογία καί γιά ὀργανωμένη μαζική ἐργατική κινητοποίηση καί πάλη. Αὐτό πού μπόρεσε νά δεῖ καί εἶδε ὁ Βουτυρᾶς εἶταν ἡ ζωή τῶν ξεχωριστῶν ἀτόμων, ἡ ξεχωριστή μοῖρα τῶν ἀνθρώπων τοῦ μόχθου στίς πρῶτες ἑλληνικές φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια, ἡ καθημερινή σύγκρουσή τους μέ τοῦς ἀδυσώπητους νόμους πού διαμορφώνονταν στίς νέες κοινωνικές συνθήκες, τίς καπιταλιστικές, στίς ὁποῖες ἄρχισε νά μπαίνει ὄλο καί πῶς πολύ ἡ Ἑλλάδα. Ὁ Βουτυρᾶς, δηλαδή, εἶδε κι ἀπεικόνισε στό ἔργο του τήν κοινωνική δυστυχία πού γεννάει ὁ καπιταλισμός, ἀκόμα καί τέτιος πρωτόγονος καί μαραζιάρης ὅπως ἦταν ὁ ἑλληνικός καπιταλισμός στά τέλη τοῦ περασμένου καί στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας.

Εἶδε, λοιπόν, ὁ Βουτυρᾶς — ἡ καλύτερα δοκίμασε στό ἴδιο τό πετσί του — τήν ἀπανθρωπιά καί τή δυστυχία τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας. Καί τήν ἀντιμετώπισε ἀγωνιστικά. Τή στιγμάτισε μέσα ἀπό τό ἔργο του. Κι αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού τό ἔργο τοῦ Βουτυρᾶ γνώρισε μεγάλη ἐπιτυχία στόν καιρό του. Διαβάστηκε μέ πάθος ἀπό χιλιάδες ἀναγνώστες, διαπαιδαγώγησε γενιές ὀλόκληρες μέ τίς ἀγωνιστικές καί ἀνθρωπιστικές ἰδέες πού πρόβαλε καί ὑπόβαλε καί στάθηκε, τό ἔργο αὐτό, γιά πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, πνευματική τροφή γιά τό προοδευτικό κίνημα τῆς χώρας μας.

Τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας τοῦ Βουτυρᾶ εἶναι ὁ πηγαῖος ἀνθρωποκεντρισμός, ὁ γνήσιος ρεαλισμός, ἡ βαθιά ἀγάπη κι ἡ συμπάθεια γιά τόν ἄνθρωπο τοῦ μό-

χθου, ή θαρραλέα κοινωνική κριτική. Κι όλα αυτά δοσμένα λιτά, μέ υφος ιδιότυπο, απόλυτα προσωπικό.

Άλλά και σαν άνθρωπος ό Δημοσθένης Βουτυράς υπήρξε μία φωτεινή φυσιογνωμία. Ό Κώστας Βάρναλης, νεκρολογώντας τό Βουτυρά, έγραφε τήν έπομένη του θανάτου του (29.3.1958): «... Βράχος ταλέντου, εργατικότητας, πίστης και ήθους. Βράχος ριζωμένος στην έλληνική ζωή. Άκατάλυτος κι ασάλευτος. Άσάλευτος και στίς αγάπες και στά μίση του, στά πάθη και στίς αδυναμίες του. Άσάλευτος και στό κουράγιο του. Δέν τάβαζε κάτω μέ τίποτα. Έμεινε άπροσκύνητος σ' όλη του τή ζωή. Μήτε κακολογούσε, μήτε φιλούσε χέρια. Περήφανος όσο επιβάλλεται σ' έναν πνευματικό όδηγό, πού έχει συνείδηση τής ιερής του αποστολής, δέν κατέβηκε μήτε μία πιθαμή μέσα στίς τόσες άθλιες τρικυμίες πού δοκίμασε τό έθνος στά τελευταία χρόνια (δικτατορία, κατοχή, βοήθεια) από τό υψος του. Τουναντίον όλο κι ανέβαινε ψηλότερα. Μονάχα ένα θεό προσκυνούσε: τήν έλευθερία. Κι έλευθερία θά πει λαός! Μόνο τό λαό αγαπούσε. Μόνο τό λαό μελετούσε. Και τό λαό ζωντάνευε κι άποθανάτιζε στά έργα του».

Ό Βουτυράς αντιμετώπισε μέ παληκαριά, μέ θέληση άκατάβλητη όλες τίς άναποδιές της ζωής του — μιās ζωής κυριολεκτικά δραματικής. Έτσι κοντά στό θαυμάσιο έργο του, στέκει τό ίδιο θαυμάσιο παράδειγμα για μίμηση ή έντιμη και άσπιλη ζωή του.

Τό πρώτο χτύπημα

Ό Δημοσθένης Βουτυράς γεννήθηκε στίς 25 Μάρτη του 1872 στην Πόλη όπου ταξίδευαν τήν έποχή εκείνη οί γονείς του. Ύστερα από τρία χρόνια ή οικογένεια Βουτυρά γύρισε στό Μεσολόγγι, άπ' όπου καταγόταν ή μάνα του Θεώνη Παπαδή και τελικά έγκατεστάθηκε στον Πειραιά, όπου ό πατέρας του Νικόλαος Βουτυράς διορίστηκε συμβολαιογράφος. Έκει, στον Πειραιά, ό Δημοσθένης έζησε τά παιδικά και τά έφηβικά του χρόνια, εκεί δούλεψε κάμποσο διάστημα σαν επιχειρηματίας και για Πειραιώτη λογάριαζε τον έαυτό του.

Μαθητής ακόμα στίς πρώτες τάξεις του Γυμνασίου, ό Βουτυράς άρρώστησε από έπιληψία. Κι ή άρρώστεια αυτή, μέ τίς συχνές κρίσεις, όχι μόνο υπόσκαψε τή γερή του κράση και τήν άθλητική του διάπλαση, αλλά και καθόρισε όλόκληρη τήν πορεία τής ζωής του.

Όπως αναφέρει σέ μιά αὐτοβιογραφία του, εἶταν καλός μαθητής καί παρά τό δύσκολο κι ἀτίθασο χαρακτήρα του «ἀνέβαινε» τίς τάξεις κι εἶταν «γεμᾶτος ὑγεία, δύναμη καί γρηγοράδα». Ἡ πρώτη κρίση τῆς ἀρρώστειας τόν βρῆκε ἀπάνω στό μάθημα. Ἀπό τότε οἱ γονεῖς του δέν τόν ξανάστειλαν στό Γυμνάσιο. Τόν ἔβαλαν οἰκότροφο σέ κάποιο ἰδιωτικό σχολεῖό στήν Ἀθήνα. Μιά καινούργια κρίση τῆς ἀρρώστειας του, ὁμως, τούς ἀνάγκασε νά τόν πάρουν ὀριστικά ἀπό τό σχολεῖό καί νά τοῦ βάλουν δάσκαλο στό σπίτι. Ἐτσι ὁ Δημοσθένης δέν μπόρεσε νά τελειώσει οὔτε τό Γυμνάσιο. Αὐτό ἔγινε ἀφορμή γιά τό φίλο καί συμπατριώτη του λογοτέχνη Νίκο Χαντζάρα, νά σκαρώσει ἀργότερα ἕνα ἐπίγραμμα καί νά τό ἀπαγγεῖλει στόν ἴδιο:

«Δημοστένη, Δημοστένη,
σπουδαγμένε, διαβασμένε
ἀπ' τήν πιό μεγάλη τάξη
τοῦ Δημοτικοῦ βγαλμένε!»

Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ἀπάντησε ὁ Βουτυρᾶς στό Χαντζάρα, πώς θυμᾶμαι νά πῆγα καί στό Σχολαρχεῖο. Πολύ νωρίς ἐσκέφτηκα πώς ἔπρεπε νά διορίσω τόν ἑαυτό μου καθηγητή ὅλων τῶν ἐγκυκλίων σπουδῶν στόν ἀτίθασο καί δύστροπο μαθητή Δημοστένη Βουτυρᾶ, τοῦ Νικολάου καί τῆς Θεώνης!».

Κι ἐδῶ, ὅπως καί σέ κάθε ἄλλη εὐκαιρία, ὁ Βουτυρᾶς ἀποφεύγει νά ὀνομάσει τήν ἀρρώστεια του σάν αἰτία πού σταμάτησε τή φοίτησή του στό σχολεῖο. Καί τό κάνει ὄχι ἀπό κανένα ἄλλο λόγο, ἀλλά γιατί καί σ' αὐτό, ὅπως καί σέ πολλές ἄλλες περιπτώσεις, ὁ Βουτυρᾶς εἶναι ἐπηρεασμένος ἀπό τή λαϊκή πρόληψη γιά κάθε σοβαρή κι ἀγιάτρευτη ἀρρώστεια. Οἱ λαϊκές μάζες ἀποφεύγουν νά τήν ὀνομάσουν ἢ χρησιμοποιοῦν ὀνόματα ἐξευμενιστικά. Ἐτσι ὁ Βουτυρᾶς στήν «Αὐτοβιογραφία» του μιλάει γιά ἕνα «κακό» πού τόν βρῆκε, γιά «κεῖνο» πού δέν τόν ἐνόχλησε γιά κάμποσον καιρό, γιά «κάτι» πού τοῦ ξαναπαρουσιάστηκε κι ἔπεσε κάτω. Ἀκόμα καί γιά τούς ἥρωές του λέει ὁ ἴδιος πώς εἶναι ἄρρωστοι, πώς «κάτι ἔχουν». Στό διήγημά του «Ἄγνωστοι θεοί» δίνει μιά ζωντανή περιγραφή τῆς ἀρρώστειας του, τήν ὥρα πού ἔφθανε ἡ κρίση:

«... Εἶμουνα — λέει ὁ ἥρωάς του — κουρασμένος καί ἄρρωστος. Ἀρρώστησα, δέ μποροῦσα, κάτι εἶχα. Ὁ νοῦς μου ὅσο προχωροῦσε, νόμιζα πώς γέμιζε ἀπ' αὐτό τό σκοτάδι τῆς ἄγριας νύχτας, διώχνοντας ἢ σβήνοντας κάθε φωτάκι πού ὑπῆρχε...»

Ἀκόμα πιό ἀποκαλυπτικός γιά τήν ἀρρώστεια του εἶναι στό διήγημά του «Ζωή ἀρρωστημένη».

Τολμηρά όνειρα

Ἄν καί χτυπημένος ἀπό τέτια ἀρρώστεια ὁ Βουτυρᾶς, δέν παραιτήθηκε ἀπό τά τολμηρά του ὄνειρα. Στήν ἀρχή θέλει νά γίνει ναυτικός. Πλοίαρχος σέ ἰστιοφόρα. Ἡ φαντασία του δυναστεύεται ἀπό περιπέτειες σέ μακρινά ταξίδια στίς μεγάλες θάλασσες καί τοὺς ὠκεανούς. Εἶναι χαρακτηριστικό τοῦτο τό γεγονός: ὅταν ξέσπασε ὁ πόλεμος τῶν Γάλλων μέ τοὺς Ἀναμίτες, ὁ Βουτυρᾶς σκέφτηκε νά πάει νά ἰδρύσει δικό του... «ἀνεξάρτητο κράτος» στήν Ἀφρική! Μαζί μέ μερικούς ἄλλους, πού εἶχαν τίς ἴδιες ἰδέες, παρουσιάστηκαν στό Γαλλικό προξενεῖο καί ζήτησαν νά καταταχθοῦν ἐθελοντές στό Γαλλικό στρατό. Φυσικά τό διάβημά τους δέν πέτυχε. Ἀπό τήν ἱστορία ὁμως αὐτή ὁ Βουτυρᾶς θά ἐμπνευστεῖ ἀργότερα ἕνα ἀπό τά πιό ὠραῖα διηγήματά του: τό διήγημα «Ὁ Νέος Μωϋσῆς» (1923).

Ὁ Βουτυρᾶς εἶχε κι ἕνα ἄλλο θαυμάσιο φυσικό χάρισμα: μιά πολύ ὠραία φωνή. Σκέφτηκε, λοιπόν, ν' ἀνεβεῖ στό λυρικό θέατρο. Βρῆκε ἕναν περίφημο μουσικό δάσκαλο, τόν Ἰταλό διευθυντή τῆς ὀρχήστρας τῆς Νάπολης Τζοβάνι Καστελάνο, πού εἶχε πάει τήν ἐποχή αὐτή νά μείνει προσωρινά στόν Πειραιᾶ κι ἀπ' αὐτόν ἔμαθε, ἀπ' ἔξω, κάπου δώδεκα μελοδράματα. Ὅταν ὁ Καστελάνο ξαναγύρισε στήν Ἰταλία ὁ Βουτυρᾶς θελήσε νά τόν ἀκολουθήσει. Ἡ ἀρρώστεια του ὁμως, πού ξαναπαρουσιάστηκε, συντρίψε καί τ' ὄνειρό του νά γίνει τραγουδιστής.

Ἀκόμα ἕνα ὄνειρο τοῦ Βουτυρᾶ ἔμεινε ἀπραγματοποίητο: τά ταξίδια. Παρά τή λαχτάρα του νά ταξιδέψει, νά γνωρίσει κόσμο καί ἀνθρώπους, δέν κατάφερε νά πάει πουθενά. Κι αὐτόν τόν ἀνεκπλήρωτο πόθο του τόν ζωντάνεψε στό διήγημά του: «Ὁ ταξιδιώτης».

Ἡ βαριά σκιά τῆς ἀρρώστειας του, πού τόν ἀκολουθεῖ σέ κάθε βῆμα, μπαίνει ἐμπόδιο καί συντρίβει κάθε ὄνειρο καί φιλοδοξία. Κι ὁ πατέρας του ἀποφασίζει νά τόν κάνει ἐπιχειρηματία. Ἀγοράζει στό ὄνομα τοῦ Δημοσθένη ἕνα οἰκόπεδο στό Νέο Φάληρο καί τοῦ χτίζει ἐκεῖ μιά μικρή σιδηρουργική ἐπιχείρηση, πού τήν ἐξοπλίζει μέ τά ἀνάλογα μηχανήματα κι ἐγκαταστάσεις καί προσλαβαίνει καί τό ἀνάλογο ἐργατικό προσωπικό — χύτες, καμιναδόρους κλπ. Κι ὁ Δημοσθένης πέφτει μέ τά μούτρα στή δουλιά. Δίνει ἔτσι διέξοδο στήν πληθωρική δραστηριότητά του.

«...Προσπάθησα — λέει στήν αὐτοβιογραφία του — νά μάθω νά ταῖζω τό φοῦρνο μέ μαντέμι, νέο καί παλιό, πού τῷλεγαν ἀτσάλι κι ἔμαθα αὐτή τή δουλιά καλύτερα, μπορῶ νά πῶ, κι ἀπ' τόν ἀρχιεργά-

τη. Ἐγὼ ἔλεγα στὸν ἐργάτη πού βρισκόταν ἀπάνω στό πατάρι γι' αὐτή τή δουλιά, πόσα κομμάτια νά βάλει ἀπὸ τό νέο καί πόσα ἀπ' τό παλιό, πού δύσκολα, ὅταν ἔλυωνε, ἔτρεχε. Δουλιές κι ἀπ' ἔξω ἐρχόντουσαν... Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τῆς εὐτυχίας, παντρεύτηκα. Εἶχα χτίσει κι ἓνα σπιτάκι κοντά...»

Τὰ πρῶτα διηγήματα

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τῆς εὐτυχίας τοῦ ὁ Βουτυρᾶς ἀρχίζει νά γράφει καί τὰ πρῶτα τοῦ διηγήματα. Οἱ ἐμπειρίες τοῦ ἀπὸ τὴ ζωὴ στό ἐργαστήρι τοῦ κι ἀπὸ τὴ γύρω τοῦ κοινωνικὴ πραγματικότητα, δόνοῦν τὴν εὐαισθησία τοῦ καί ξυπνοῦν τό πηγαῖο λογοτεχνικὸ τάλεντο τοῦ. Νιώθει τὴν ἀνάγκη νά ἐκφράσει τίς σκέψεις καί τὰ αἰσθήματα πού τὸν πλημμυρίζουν, μὰ δέν σκέφτεται ν' ἀσχοληθεῖ σοβαρὰ μὲ τὴ λογοτεχνία. «Ἐγὼ δέν ἤθελα, οὔτε εἶχα σκεφτεῖ ποτέ στά νεαρά μου χρόνια νά γίνω λογοτέχνης», ἐξομολογεῖται ἀργότερα.

Τὰ πρῶτα, ὅμως, αὐτὰ διηγήματά τοῦ κάνουν ἐντύπωση καί γίνονται ἀφορμὴ νά γνωριστεῖ καί νά συνδεθεῖ μὲ τοὺς λογοτεχνικοὺς κύκλους τῆς ἐποχῆς. Γνωστοὶ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων — ὁ Ρῶμος Φιλύρας, ὁ Νίκος Χαντζάρας, ὁ Σωτήρης Σκίπης κλπ. — τὸν ἐπισκέπτονται συχνά στό ἐργαστήρι τοῦ καί συζητοῦν λογοτεχνικά θέματα. Ὁ Σωτήρης Σκίπης, μάλιστα, πρωτοδημοσίευσε στό περιοδικό τοῦ «Ἀκρίτας» τὸ διήγημα τοῦ Βουτυρᾶ «Ὁ Καμπούρης», πού τὸ γραμμὸν στίς ἄρες ἀνάπαυλας στό ἐργαστήρι τοῦ.

Ἀμετάβλητη θέληση

Μὰ δέν περῖσε πολὺς καιρὸς κι ἡ δυστυχία χτύπησε κατακέφαλα τὸ Βουτυρᾶ. Ὁ πατέρας τοῦ εἶχε ἀνακατωθεῖ σέ κάποια οἰκοδομικὴ ἐπιχείρηση. Οἱ δουλιές ὅμως δέν πῆγαν καλά, ἡ ἐπιχείρηση ἄρχισε νά κλονίζεται κι οἱ συνέταιροι ἀπόσυραν τὰ κεφάλαιά τους. Ἐκεῖνος γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει τὰ χρέη τοῦ πούλησε τὰ σπίτια σέ τιμὲς ἐξευτελιστικές. Καί τελικά — τὸν Ἰούνη τοῦ 1905 — αὐτοκτόνησε. Οἱ δανειστὲς κάνουν κατάσχεση στὴν περιουσία τοῦ καί τό μόνο πού ἔμεινε στοὺς Βουτυράδες εἶναι ἓνα σπίτι τριόροφο, ἀγορασμένο μὲ λεφτά τῆς μητέρας καί τό ἐργαστήρι, πού εἶταν γραμμένο στό ὄνομα τοῦ Δημοσθένη.

Κι ὁ Δημοσθένης ἀγωνίζεται νά κρατήσῃ αὐτό τό ἐργαστήρι. Ἐχει φκιάξει καλούπια καί χύνει σιδερένια κρεββάτια. Μά δέν κάνει τίποτε, γιατί τόν συναγωνίζονται οἱ ἄλλοι κρεββατάδες, πού ρίχνουν τίς τιμές. Προσπαθεῖ τότε νά περιοριστεῖ στό σιδεράδικο. Πουλάει τά καλούπια, τούς φούρνους, ὅ,τι μπορεῖ νά πουληθεῖ ἀπό τό κρεββατάδικο. Γίνεται ὁ ἴδιος σιδεράς, μ' ἓνα μόνο βοηθά. Ἄνακατεύεται στό καμίσι, στό φυσερό, στό κάρβουνο. Εἶναι πιά οἰκογενειάρχης, μέ γυναίκα καί δύο κόρες — τή Θεώνη καί τή Ναυσικᾶ.

Ὁ φίλος του Πειραιώτης ποιητής Νίκος Χαντζάρας, δίνει μιά πολύ ζωντανή περιγραφή τῆς προσπάθειας αὐτῆς τοῦ Βουτυρά καί τῆς ἀκατάβλητης θέλησῆς του νά παλαίψῃ μέ τίς δυσκολίες:

«...Γιά νά ζήσει τό σπίτι του, τή γυναίκα του καί τά παιδιᾶ του, ἐδούλευε σκληρά. Ἡ βαριά ἀνεβοκατέβαινε καί τό ἔργο προχωροῦσε. Γεννημένος σέ σπίτι ἀρχοντικό, δέν ἐδείλιασε ὅταν τά οικονομικά του περιορίστηκαν κι ἔπρεπε νά δουλέψῃ. Περιήφανος πάντα, χωρίς νά εἶναι ἐγωπαθής, παραδινότανε στή δουλιᾶ κι ἐλεεινολογοῦσε τούς τεμπέληδες.

Πολλές φορές, ὅταν ἔμπαινα στό ἐργαστήρι του κι ἐφρόντιζα νά μή λερωθῶ μέ τίς σκουριές τοῦ σίδηρου, μέ τά κάρβουνα, τό συλλογιζόμουν ἀργότερα κι ἐνιωθα ντροπή. Μοῦλεγε κάποτε:

— Περίμενέ με ἀπ' ἔξω. Εἶναι ἄμαρτία νά λερῶσαι τ' ἄσπρο πουκάμισό σου τό φρεσκοσιδερωμένο!».

Ὡστόσο ὁ Δημοσθένης δέν μπορεῖ νά κρατήσῃ τήν ἐπιχείρησή του. Ἄναγκάζεται νά τά πουλήσῃ ὅλα, ἀκόμα καί τό σπίτι του καί πηγαίνει στήν Αθήνα, ὅπου ἔζησε ὡς τό τέλος τῆς ζωῆς του. Σ' ἓνα σύντομο αὐτοβιογραφικό σημείωμα — στά 1952 — θυμᾶται μέ πολλή πίκρα τίς δύσκολες αὐτές ὥρες τῆς ζωῆς του.

«...Ὁ πατέρας μου, μ' ἔκανε ἐργοστασιάρχη. Δέν πέρασε ὁμως καί πολύς καιρός καί νά καί ἡ αὐτοκτονία τοῦ πατέρα μου. Αὐτή τά κρέμισε ὅλα.

Εἶχα ἀρχίσει νά γράφω... Ἄπό πλούσιος ἔγινα φτωχός... Κι εἶχα παντρευτεῖ. Ζητοῦσα μέ τήν πέννα μου τώρα νά ζήσω τήν οἰκογένειά μου. Καί χωρίς νά μοῦ πάσῃ ἡ ἰδέα τῆς ἀρρώστειας μου. Κι αὐτή μέ κυνηγοῦσε... Καί χωρίς νᾶχω κανέναν, κανέναν!...

Νά ὁμως μιά μέρα φάνηκαν κάτι ἄνθρωποι ἀπό τήν Αἴγυπτο... Τό μαρτύριο γλύκανε τότε ἀρκετά. Καί τό χαμένο θάρρος μου καί ἡ ἐλπίδα ξανάρθαν...».

Οἱ ἄνθρωποι πού βοήθησαν τότε τό Βουτυρά εἶταν οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀλεξάνδρειας, ἰδιαίτερα ὁ ἐκδότης Στέφανος Πάργας, πού θαύμαζε τό ταλέντο του. Δημοσίευαν τά διηγήματά του στό περιοδικό

Γράμματα», ἢ τὰ τύπωναν σέ βιβλία καί τόν πλήρωνα ἱκανοποιητικά.

Φυσικά τό μαρτύριο τοῦ Βουτυρά δέν γλύκανε σ' ὀλόκληρη τή ζωή του, πού στάθηκε σκληρή κι ἀδιάκοπη πάλη. Σφιγμένος ἀπό τή μέγγενη τῆς καθημερινῆς ἀνάγκης, μέ τήν ἀγωνία πάντα τοῦ αὔριο, στερημένος πολλές φορές καί τὰ πιό ἀπαραίτητα ὑλικά μέσα ζωῆς, ἔγραφε χωρίς ἀνάπαυλα. Ὁ ἴδιος ἐξομολογεῖται τό καθημερινό αὐτό μαρτύριό του:

«...Πῶς ἄρχισα! Πῶς πολέμησα! Φρίκη, φρίκη! Δυστυχία, δυστυχία! Ὅλοι ζητοῦσαν μικρά διηγήματα γιά νά δίνουν λίγα χρήματα! Καί νά γράφω, νά γράφω, χωρίς νά μπορῶ νά ξεκουραστώ!...».

Σ' ὄλη του τή ζωή ὁ Βουτυράς ἀντιμετώπισε τήν ἐγκληματική ἀδιαφορία τῆς πολιτείας, ὅπως ἀκριβῶς κι ὁ Παπαδιαμάντης καί τόσοι ἄλλοι ἄξιοι ἐργάτες τοῦ πνεύματος στή χώρα μας. Τό «Ἀριστεῖο τῶν Γραμμάτων καί τεχνῶν», πού τοῦ ἀπονειμήθηκε ἀπό τό κράτος, δέν ἄλλαξε σέ τίποτε τίς ὑλικές συνθήκες τῆς ζωῆς του. Στά τελευταῖα χρόνια, μάλιστα, ἄρρωστος βαριά ὁ Βουτυράς ἀντιμετώπισε ὡμά καί τό φάσμα τῆς πείνας.

Τό 1952, ἀπό τό κρεβάτι τοῦ πόνου, ὅπου τόν εἶχε ρίξει πάλι ἡ ἀρρώστεια του, ἔστειλε στό φίλο του λογοτέχνη Ἀδαμάντιο Παπαδήμα, πού ἔβγαζε τότε τό περιοδικό: «Τά χρόνια μας», ἕνα σύντομο διήγημα, πού εἶναι μιά συγκλονιστική μαρτυρία γιά τήν οἰκονομική του κατάσταση, ἀλλά καί μιά ἀμείλιχτη καταδίκη τῆς ἀδιαφορίας τῆς πολιτείας ἀπέναντί του. Οὔτε λίγο, οὔτε πολύ, ὁ Βουτυράς συγκρίνει τήν οἰκονομική του θέση, μέ τή θέση ἑνός σκύλου στά χρόνια τῆς κατοχῆς. Νά τό σύντομο αὐτό διήγημα πού ἔχει τόν τίτλο: «Ἄφησα τήν εὐτυχία».

«Νύχτα. Καθισμένος μόνος, ὕστερα ἀπ' τό φαῖ, σκεπτόμουνα, ὅρα ἔμεινα βυθισμένος σέ σκέψη. Βυθισμένος σέ κάτι, σέ μιά εὐτυχία πού εἶχα φτιάξει καί ἀπολάμβανα τούς καρπούς αὐτῆς τῆς εὐτυχίας.

Ξαφνικά συνῆρθα. Καί ἡ ματιά μου πῆγε στήν ἄκρη τοῦ τραπεζομάντηλου, πού πιό πέρα λίγα ἀπό μένα εἶταν μαζεμένο καί σά νᾶμουνα τυλιγμένος λίγο ἀπ' τή φανταστική εὐτυχία, μου φάνηκε ἡ γραμμωτή ἐκείνη μεριά σά νᾶχε χαρτονομίσματα.

Ἄπλωσα, χωρίς νά σκεφτῶ τίποτα καί τήν ἄρπαξα. Καί τότε εἶδα τί εἶταν.

Μ' αὐτό θυμήθηκα — θυμήθηκα στήν κατοχή, μέσ στή μεγάλη πείνα — τό μεγάλο καί ὡραῖο, ἀλλά σκελετωμένο σκυλί, πού καθῶς

βάδιζε και ή ματιά του δλο ζητοῦσε κάτι νά βρεῖ, βλέπει ξαφνικά στό πεζοδρόμιο ένα κομμάτι ὕφασμα, ένα κουρελάκι, πού θά τοῦ φάνηκε φαγώσιμο και τ' ἄρπαξε στό στόμα του.

Γρήγορα δμως τ' ἄφησε νά πέσει κάτω.

— Εἶναι, ἀλήθεια, εἶπα, πώς κάτι χειρότερο ἀπ' τήν κατοχή, μοῦ συμβαίνει τώρα!»

Ἵπεύθυνος πνευματικός ἄνθρωπος

Παρ' ὄλα αὐτά ὁ Βουτυρᾶς ποτέ του δέ λύγισε. Στάθηκε πάντα θαρραλέος μαχητής κι ἀληθινός δημιουργός. Πενήντα ὀχτώ χρόνια ὀλόκληρα, ἀπό τότε πού πρωτοφανερώθηκε στά ἑλληνικά γράμματα ὡς τήν ὥρα πού πέθανε, ἔμεινε πιστός στόν ἑαυτό του, στίς ἀρχές πού χάραξε. Στά χρόνια τῆς χιτλεροφασιστικῆς σκλαβιάς στάθηκε δίπλα στό μαχόμενο λαό, στή σκλαβωμένη πατρίδα, ὑπεύθυνος πνευματικός ἄνθρωπος. Στούς φίλους του, πού τοῦ ἔκαναν συστάσεις νά μή γράφει στό «Ἡμερολόγιο» του γιά τά μαρτύρια τῆς κατοχῆς και γιά τό μεγαλεῖο τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης, γιατί ἂν τά βροῦν αὐτά τά γραφτά θά τόν τουφεκίσουν, ὁ Βουτυρᾶς ἀπάντησε:

— «Εἶναι χρέος μου νά τό κάνω. Τί; Μόνο ἐκεῖνα πού δέν εἶναι ἐπικίνδυνα θά γράφω;...».

Και γράφει. Μέ τό λιτό ὄσο και ἰδιότυπο ὕφος του, δίνει σελίδες συγκλονιστικές:

«... Φωνές, ζητωκραυγές, μᾶς ἔκαναν νά βγοῦμε στό παράθυρο.

Μέσα στό μεγάλο γερμανικό αὐτοκίνητο εἶδαμε νέους πολλούς, πού ὄρθιοι φώναζαν και ζητωκραύγαζαν γιά τήν ἐλευθερία. Γερμανοί ὄπλισμένοι τούς συνόδευαν.

— Γειά σας, γειά σας. Σᾶς ἀφήνουμε γειά. Ἐμεῖς πᾶμε νά χαθοῦμε!... Γειά σας!...

Καταλάβαμε πώς τούς ἔχουν γιά σκοτωμό και μᾶς ἀποχαιρετοῦσαν. Ὅλοι νέοι, πάνω στόν ἀνθό τῆς νεότητας, ἀπό δεκαοχτώ ἤ εἴκοσι, εἴκοσιδύο χρόνων.

— Ἐμεῖς πᾶμε, θά χαθοῦμε, νά ζήσετε, νά χαρεῖτε τή λευτεριά!...

— Γειά σας! Ἐχετε γειά γιά πάντα. Ἐμεῖς θά χαθοῦμε.

Τό αὐτοκίνητο σταμάτησε στήν ὁδό Ἀνδρομάχης κοντά σ' ἕνα ρεματάκι. Κι ἐκεῖ ἕνας - ἕνας κατέβηκαν και τούς ἐκτέλεσαν μέ πολυβόλο. Οἱ νέοι ἦταν εἴκοσι δύο...

Τὴν ἄλλη μέρα στό ἴδιο μέρος σκότωσαν ἄλλους δεκαοχτώ νέους. Δεκαοχτώ καί εἴκοσι δύο μᾶς κάνουν σαράντα...

Ἐβδομήντα σκότωσαν στήν Καισαριανή, ἑκατόν τέσσερις στήν Καλλιθέα καί τά τέσσερα εἶναι ἀδέρφια...».

Αὐτή ἡ ἀνατριχιαστική ἀριθμητική, πού διατυπώνεται μέ τόσο ὠμό τρόπο, εἶναι ἀμείλιχτη καταδίκη, ἀνεξίτηλο στίγμα τῆς φασιστικῆς θηριωδίας. Ἄλλά ὁ Βουτυρᾶς δέν εἶναι μόνο ὁ πιστός πρακτικογράφος μιᾶς δραματικῆς ἐποχῆς. Εἶναι καί μιά ἀληθινή φωνή τῆς ἱστορίας τῆς Ἀντίστασης καί τῆς πάλης τοῦ λαοῦ μας!

«... Καί τώρα πού γράφω αὐτά ἀκούω πυροβολισμούς, πολυβόλα, αὐτόματα νά δουλεύουν. Μάχη κάπου γίνεται, κάπου ἐδῶ κοντά μας. Μά ἢ στοῦ Δουργούτι εἶναι ἢ λίγο παρακάτω. Θά χτυποῦνται Ἑαμίτες νέοι, παιδιά, μέ τούς τσολιάδες καί τούς χωροφυλακες. Ἴσως θά ναι καί τό σῶμα τοῦ ἀστυνομικοῦ ἐκείνου πού πολεμᾶ καί μέ μανία συνεργάζεται μέ τόν ἐχθρό, σάν νά ναι τῆς παρέας τοῦ Χίτλερ...».

* * *

Ὁ Δημοσθένης Βουτυρᾶς πέθαγε στήν Ἀθήνα στίς 28 Μάρτη 1958 σέ ἡλικία 86 χρόνων. Ἡ πολιτεία, πού τόν ἀγνόησε ζωντανό, εἶταν ἐπόμενο νά μή τόν θυμηθεῖ καί πεθαμένο. Ἐκεῖνος ὁμως μένει ἀθάνατος στά ἑλληνικά γράμματα, στή μνήμη τοῦ λαοῦ. Ἰὸ ἔργο του, δεμένο μέ τήν ἑλληνική πραγματικότητα μιᾶς ὀλόκληρης ἐποχῆς, γεμάτο ἀλήθεια καί δύναμη, διαποτισμένο μέ ἀγάπη κι ἐμπιστοσύνη στόν ἀπλό ἄνθρωπο τοῦ μόχθου, θά συγκινεῖ πάντα καί θά φρονιματίζει.

Μισός αἰώνας δημιουργίας

Γιά νά ἐκτιμηθεῖ σωστά ἡ δημιουργία τοῦ κάθε λογοτέχνη εἶναι ἀνάγκη νά τοποθετηθεῖ στό χῶρο καί στό χρόνο. Δηλαδή στίς συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες πού ἔζησε καί διαμορφώθηκε ὁ δημιουργός της. Γιατί κάθε πραγματικός τεχνίτης τοῦ λόγου δέν μπορεῖ παρά νά ἐκφράσει στό ἔργο του — στόν ἕνα ἢ στόν ἄλλο βαθμό — τήν ἐποχή του καί τόν τόπο του. «Ποιητή τοῦ καιροῦ του καί τοῦ γένους του» ἀποκάλεσε τόν ἑαυτό του ὁ Παλαμᾶς. Κάτι ἀνάλογο πρέπει νά εἰπωθεῖ καί γιά τό Βουτυρᾶ. Στό ἔργο του βρῆκαν ἀπήχηση — ἄμεση εἴτε ἔμμεση — τά πιό σημαντικά γεγονότα

τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς στή διάρκεια μισοῦ καί πλέον αἰώνα, ἡ βαθύτερη διεργασία τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας σέ μιά ὀλόκληρη ἱστορική περίοδο.

Ὁ Δημοσθένης Βουτυρᾶς γεννήθηκε κι ἀντρώθηκε σέ μιά σημαντική περίοδο γιά τή διαμόρφωση καί τήν ἐξέλιξη τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Ἀπό τό τελευταῖο τέταρτο τοῦ περασμένου αἰώνα, ἡ Ἑλλάδα, ἀκολουθώντας τούς νόμους τῆς ἱστορικῆς ἀνάπτυξης μπαίνει στήν τροχιά τῆς καπιταλιστικῆς της διαμόρφωσης. Στά 1975 ὑπάρχουν κιόλας στή χώρα μας 200 περίπου ἐργοστάσια, ἀπ'τά ὅποια τά μισά εἶναι μηχανοκίνητα. Φυσικά, πρόκειται γιά ἐλαφρά βιομηχανία, πού ἐπεξεργάζεται ντόπιες πρῶτες ὕλες καί πού γιά λόγους συγκοινωνιακοῦς εἶναι συγκεντρωμένη κυρίως στή Σύρα, τόν Πειραιᾶ, τό Λαύριο, τήν Πάτρα, τήν Καλαμάτα καί σέ συνέχεια στήν Ἀθήνα καί τά περίχωρά της. Στήν εἰκοσιπενταετία 1875 - 1900, ὁ Πειραιᾶς, ὅπου ζεῖ ὁ Βουτυρᾶς, εἶναι κιόλας τό μεγαλύτερο βιομηχανικό καί ναυτιλιακό κέντρο τῆς χώρας.

Μαζί ὁμως μέ τή βιομηχανία καί τήν ἐμπορική ναυτιλία ἐμφανίζεται καί ἡ ἑλληνική ἐργατική τάξη. Γεννιέται, ἀναπτύσσεται καί διαμορφώνεται σάν τάξη μέ τόν ἴδιο ἀργό καί βασανιστικό ρυθμό, πού ἀκολουθεῖ ἡ καπιταλιστική ἀνάπτυξη τῆς χώρας. Ἡ κύρια πηγή της εἶναι οἱ ἐξαθλιωμένοι ἀγρότες, πού γιά νά γλυτώσουν ἀπό τήν ἀφάνταστο στερημένη ζωή τῆς ὑπαίθρου πηγαίνουν στά βιομηχανικά κέντρα. Μά κι ἐκεῖ τούς περιμένουν ἀφόρητες συνθήκες δουλιᾶς καί ἀπάνθρωπη ἐκμετάλλευση. Τό μεροκάματο εἶναι ἐξευτελιστικό. Ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα ξεπερνάει τίς 15 ὥρες. Οἱ συνθήκες διαβίωσης παράθλιες. Ἡ κατάσταση αὐτή ἀναγκάζει τό νεαρό ἑλληνικό προλεταριάτο νά ἀμυνθεῖ. Δημιουργεῖ τίς πρῶτες ἐπαγγελματικές ὀργανώσεις του κι ἀγωνίζεται νά βελτιώσει τίς συνθήκες ζωῆς καί δουλιᾶς. Ἐτσι τό 1879 κιόλας, οἱ ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στήν ἀστική τάξη καί τό προλεταριάτο βρίσκουν τήν ἐκφρασή τους στόν πρῶτο ἀπεργιακό ἀγῶνα τῶν ναυπηγῶν τῆς Σύρας.

Μά δέν εἶναι μόνο οἱ ἐργάτες πού ἀντιμετωπίζουν τήν ἀπάνθρωπη ἐκμετάλλευση τῆς ἐργοδοσίας. Οἱ νόμοι τῆς καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης συντρίβουν, στήν πορεία, καί τό μικροβιοτέχνη, τό μικροεπιχειρηματία, τό φτωχομεσαῖο ἀγρότη καί πληθαίνουν τίς γραμμές τοῦ προλεταριάτου μέ καινούργια ἄνεργα χέρια, πού προσφέρονται γιά μίσθωση. Ἐτσι οἱ ἀπεργιακές ἐκδηλώσεις θά πληθαίνουν καί θά ἐντείνονται στό βαθμό πού μεγαλώνει ἡ ἀριθμητική δύναμη, ἡ ταξική συνείδηση κι ἡ ἐπαγγελματική ὀργάνωση τῆς ἐργατιᾶς. Ὅλα αὐτά, φυσικά, εἶναι τά πρῶτα φανερώματα. Θά χρειαστεῖ

νά περάσουν σαράντα χρόνια από την πρώτη άπεργία ως την πολιτική χειραφέτηση και την ανεξάρτητη πολιτική εμφάνιση της εργατικής τάξης στο προσκήνιο της δημόσιας ζωής της χώρας. Σ' όλα αυτά τα χρόνια, ωστόσο, εκδηλώνονται — στον ένα ή στον άλλο βαθμό — οί ταξικές αντιθέσεις και συγκρούσεις ανάμεσα στο προλεταριάτο και τούς έκμεταλλευτές του. Και την άπήχηση αυτών των αντιθέσεων και των συγκρούσεων θά τή βροῦμε ανάγλυφη, και πολλές φορές ωμή και τραχειά, στά διηγήματα του Βουτυρά.

Ο Βουτυράς ζει αυτή την κατάσταση έντονα, προσωπικά. Συναναστρέφεται μέ τούς εργάτες στό δικό του εργαστήρι και στόν εργατικό Πειραιά. Ζει τό δράμα της χρεοκοπίας του πατέρα του. Αντιμετωπίζει τό συναγωνισμό των άλλων κρεββατάδων. Αναγκάζεται νά δουλέψει ό ίδιος σάν εργάτης. Και στό τέλος καταντάει προλετάριος. Αν δέν πῆγε σέ κάποια άλλη επιχείρηση νά γίνει μεροκαματιάρης, είναι γιατί στό μεταξύ έχει εκδηλωθεί τό πεζογραφικό του ταλέντο κι άποφασίζει ν' άφοσιωθεί σ' αυτό και νά ζήσει μέ την πέννα του.

Καινούργιος άέρας

Τό πρώτο διήγημα του Βουτυρά είναι «Τό κακούργημα του ιερέως», πού δημοσιεύτηκε στις 15 Δεκέμβρη 1900 στό «Περιοδικό μας» του Γεράσιμου Βώκου. Είναι ένα μικρό διήγημα μ' όλες τις άρετές και τις άδυναμίες της πεζογραφίας του Βουτυρά: τή συντομία, τήν ενάργεια, τή λιτότητα, αλλά και τή γλωσσική άκαταστασία. Κεντρική του ιδέα ή κρίση συνείδησης του παπα σάν αντιπροσώπου του θεου και σάν άδερφου, πού βρίσκεται μπροστά στό φονιά της άδερφῆς του. Νικάει τό πάθος της εκδίκησης. Ο Βουτυράς δέν πιστεύει στή θεία δικαιοσύνη. Και άκριβώς γι' αυτό παίρνει γιά ήρωά του τόν παπά, τόν αντιπρόσωπο του θεου στή γῆ. Και τόν βάζει, τήν ώρα πού πνίγει τό φονιά της άδερφῆς του, νά λέει:

— Σέ συγχώρεσε ό παπάς έν όνόματι του θεου, μά ό άδελφός, ό άνθρωπος δέν σέ συγχωρεί!...

Τά διηγήματα του Βουτυρά κάνουν έντύπωση από την πρώτη στιγμή, γιά τόν καινούργιο άέρα πού φέρνουν στή λογοτεχνία μας μέ τή θεματογραφία τους, πού είναι όλότελα διαφορετική από την θεματογραφία της είδυλλιακής ζωής του χωριου πού κυριαρχούσε τότε. Στό πρώτο του κιόλας διήγημα, τό ιερό πρόσωπο του παπα ει-

ναι τόσο συνηθισμένο ανθρώπινο, ὥστε ν' ἀποτελεῖ πρόκληση γιὰ τὴν ἱερατικὴ του ὑπόσταση. Αὐτὴ τὴν ἀπιστία του πρὸς τὰ θεῖα θά τὴν ἐκδηλώσει ὁ Βουτυρᾶς σὲ πολλά ἄλλα διηγήματα. Λογουχάρη στό διήγημα «Παπᾶς εἰδωλολάτρης», γραμμένο εἴκοσι χρόνια ἀργότερα, θά βάλει τόν ἴδιο τόν ἥρωά του, τόν παπά, νά μισᾶει τὸ θεό, γιατί ἂν κι εἶναι ἀντιπρόσωπός του στή γῆ δέν τόν βοηθάει νά ξεπεράσει τούς «ἀμαρτωλούς» πόθους του. Θά τόν βάλει ἀκόμα νά μισήσει καί νά σπάσει τίς εἰκόνες τῶν ἀγίων, πού παρακολουθοῦν ἀδιάφοροι τὸ μαρτύριό του. Ἄλλά καί στό διηγημά του «Ὁ Μπαλάφας στόν παράδεισο» θά διακωμωδήσει τὸ θεό καί θά δείξει τὴν ἀδυναμία του νά διαφεντέψει τὰ ἀνθρώπινα. Καί στό «Λαγκᾶ», τὴν πρώτη νουβέλα του, ὁ Βουτυρᾶς κοροϊδεύει τὴν πίστη στό θεό. Ὁ ἥρωας του — ὁ Λεωνίδας Λαγκᾶς, πού εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Βουτυρᾶς — ἀντιμετωπίζει μέ τσουχτερά λόγια τούς θρησκόληπτους καί ἀμφιβάλλει ἀνοιχτά γιὰ τὴν ὕπαρξη τοῦ θεοῦ:

— «Ὅλο βλακεῖες! εἶπε ὁ Λεωνίδας. Τώρα εἶναι καιρός τῆς ἐρεύνης, δέν πιστεύουμε τέτια πράγματα!

Θυμήθηκε τὸ «πίστευε καί μὴ ἐρεύνα» καί τοῦ ρίχθηκε. Ἄκοῦς «πίστευε καί μὴ ἐρεύνα!». Τί χάλια εἶταν αὐτά, τί λόγια κουτά...

— Πρό καιροῦ εἶδα νά πουλοῦν στοὺς δρόμους μιά ἐπιστολὴ τῆς Παναγίας, πού τὴν εἶχε ρίξει ἀπ' τόν οὐρανὸ μέσα σὲ μιά πέτρα κλεισμένη, ὄχι ἀπ' ἔξω καθὼς πολλοὶ στέλναν τὰ ραβασάκια.

Καθὼς τὰ ἔλεγε αὐτὰ τοῦ ἦρθανε γέλια.

Ὁ ψάλτης πέταχτηκε.

— Ὁ παντοδύναμος δέν...

Ὁ Λεωνίδας δέν τόν ἄφησε νά ἐξακολουθήσει πάλι.

— Ξέρω τί θά πεῖς! Ὅλοι τὰ ἴδια λέτε. Ἄλλά νά δοῦμε πρῶτα - πρῶτα, ὑπάρχει αὐτός ὁ κύριος παντοδύναμος;...»

Ὅταν ἄρχισε νά γράφει ὁ Βουτυρᾶς τὰ πρῶτα του διηγήματα, δέν εἶχε διαβάσει, ὅπως ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ, οὔτε μιά σελίδα ἀπὸ τὴν ἠθογραφικὴ καί εἰδυλλιακὴ λογοτεχνία τῆς ἐποχῆς κι ἀγνοοῦσε τὴν ἑλληνικὴ λογοτεχνικὴ παράδοση. Κι αὐτὸ εἶταν, ἴσως, θετικός παράγοντας γι' αὐτόν. Γιατί μπόρεσε ν' ἀντικρῦσει ἀνεπηρέαστος, μέ ρεαλισμὸ τῆ σύγχρονη πραγματικότητας. Χαρακτηριστικό, ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, εἶναι καί τοῦτο: Λίγο διάστημα ὕστερα ἀπὸ τὴ δημοσίευση τῶν πρώτων διηγημάτων του, εἶδε νά δημιουργεῖται γύρω του μιά ἀνεξήγητη ἀτμόσφαιρα ψυχρότητας τῶν ἄλλων λογοτεχνῶν. Ὁ Βουτυρᾶς ὑπόθεσε πὼς ἡ ψυχρότητα αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἰδιομορφία τῆς τέχνης του. Ἄρχισε, λοιπόν, ν' ἀμφιβάλλει γιὰ τὴν ἀξία τῶν διηγημάτων του. Σκέφτηκε ν' ἀλλάξει τὴ θεματολογία

του και να μιμηθεῖ τὸ γράψιμο τῶν ἄλλων. Βάλθηκε νὰ διαβάσει τὰ βιβλία τους και νὰ παίρνει τὰ θέματά του ὄχι ἀπὸ τὴν σκληρὴ ζωὴ τοῦ κόσμου τῆς ἐργατοῦπολης, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀνύπαρχτη εἰδυλλιακὴ ζωὴ τοῦ χωριοῦ. Ὅταν ὁμως τᾶδωσε στὸ Γεράσιμο Βῶκο νὰ τὰ δημοσιεύσει στὸ «Περιοδικό μας», ἐκεῖνος τοῦ γύρισε τὰ χειρόγραφα λέγοντας:

— Ὅχι ἀπ' αὐτά!... Ἀπὸ τ' ἄλλα θέλω!...

Ὁ Βῶκος εἶχε διαισθανθεῖ ποῦ βρίσκεται ἡ εἰδοποιὸς διαφορά και ἡ ἀξία τῆς δημιουργίας τοῦ Βουτυρᾶ.

Σχετικὰ μὲ τὸ διάβασμα, τίς ἐπιροές και τὸ χαρακτήρα τοῦ Βουτυρᾶ εἶναι πολὺ διαφωτιστικὴ ἡ γνώμη τοῦ Μάρκου Αὐγέρη «Ὁ Βουτυρᾶς δὲ διάβαζε. Τί θὰ πεῖ Ντοστογιέφσκι, ἔλεγε, τί θὰ πεῖ Γκόρκι;... Τοῦ ἔγινα ἐπιθετικὸς. Ἐχεις ταλέντο, τοῦ εἶπα, μὰ χρειάζεται νὰ εὐρύνεις τὸν κόσμο σου. Θὰ γίνεις πιο μεγάλος. Τοῦ δάνεισα τὸ "Ἐγκλημα και Τιμωρία". Διάβασε τὴν ἀρχή, θὰ μπερδεύτηκε μὲ τὰ ρωσικὰ ὀνόματα και μοῦ ἐπέστρεψε τὸ βιβλίο ἀμέσως.

— Τὸν Ντοστογιέφσκι σου, αὐτόν ποῦ μοῦ ἐπαινεῖς, δὲν μπόρεσα νὰ τὸν συνεχίσω. Μονάχα πέντε ἑξή σελίδες και σταμάτησα.

— Μὰ θὰ ἔπρεπε σαράντα σελίδες, τουλάχιστο, νὰ διαβάσεις.

— Ἐγὼ γράφω καλύτερα. Δὲν τὸν χρειάζομαι.

Νέος, ὁ Βουτυρᾶς, εἶταν μὸρτης. Γυρνοῦσε μὲ τοὺς μάγκες, πάλαιβαν, δέρνονταν μεταξύ τους. Ἡ παρέα του μὲ τὰ ἀλάνια στάθηκε πιο ὕστερα πολὺτιμη. Ἀποθησαύριζε τίς ἐντυπώσεις του και μᾶς ἔδωσε ὁλοζώντανες εἰκόνες ζωῆς. Τὰ διηγήματά του εἶναι ὄλο κίνηση. Θυμάμαι ἓνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα του, ποῦ μ' ἐνθουσίασε. Εἶναι ἀληθινὸ ἀριστούργημα. Γιά κεῖνον τὸ νέο ποῦ ἐρωτεύεται τὴ θεία του. Ἡ θάλασσα ἔρχεται και ξανάρχεται, μὲ τὸν κρότο τῶν κυμάτων, κατὰ τρόπον ἐντυπωσιακὸ, ὑπέροχο, ἀνεπανάληπτο». («Νέα Ἑστία» 15.11.73).

Ἀντιπολεμικό πνεῦμα

Τὸ πρῶτο βιβλίο τοῦ Βουτυρᾶ εἶναι «Ὁ Λαγκᾶς», ποῦ τυπώθηκε τὸ 1901 στὰ τυπογραφεῖα τῆς «Σφαίρας» και ξανατυπώθηκε ἀργότερα και στὴν Ἀλεξάνδρεια. Στὴ νουβέλα αὐτὴ ζωντανεῦει μὲ πολλὴ δύναμη τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς αἱματηρῆς κωμωδίας τοῦ 1897,

πού ὀργάνωσαν οἱ ξένοι δανειστές, τό Παλάτι κι ἡ ἀστοτσιφλικάδικη ὀλιγαρχία, γιά νά ἐπιβάλλουν στήν Ἑλλάδα τό αἶσχος τοῦ περιβόητου Διεθνoῦς Οἰκονομικοῦ Ἐλέγχου καί ν' ἀποστραγγίσουν ἀκόμα πιό πολύ τόν ἰδρωτα τοῦ λαοῦ καί τόν πλοῦτο τοῦ τόπου. Ξεσκεπάζει τήν πατροκαπηλεία τῆς ὀλιγαρχίας πού ἐκμεταλλεύεται τό δίκιο πόθο τοῦ λαοῦ γιά τήν ἀπελευθέρωση τῶν ὑπόδουλων ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν καί ὀργανώνει τό πολεμικό φιάσκο γιά νά ἐξυπηρετήσῃ τούς ἰδιοτελεῖς σκοπούς της:

«...Στήν Κρήτη εἶχαν ἀρχίσει, ἀπό συμπλοκές μικρές, μάχες. Οἱ ἐφημερίδες εἶταν γεμάτες ἀπό φόνους μωαμεθανῶν καί ἀπό δολοφονίες χριστιανῶν. Μέρα τήν ἡμέρα τό κακό μεγάλωνε καί οἱ ἐφημερίδες φουσοῦσαν τούς σπινθῆρες πού πετάγοντο ἀπό τήν πυρκαϊά τῆς Κρήτης, γιά νά γίνουν φωτιά, μέ τά μεγάλα τους φύλλα. Χιλιάδες ἐθελονταί ἔτρεχαν στήν Κρήτη. Κι ἀπ' αὐτή χιλιάδες γυναικόπαιδα, καί ἄνδρες ἀκόμα, ἐγέμισαν τήν Ἑλλάδα, προ πάντων τήν Ἀθήνα καί τόν Πειραιᾶ. Ἡ σπίθα γινόταν φωτιά καί κανεῖς δέ σκεπτότανε νά ρίξει νερό...».

Ὅχι μόνο δέν σκέφτονταν νά ρίξουν νερό, ἀλλά ὀργανώναν κιόλας πολεμικές φέστες καί διαδηλώσεις, γιά νά παρασύρουν τό λαό...Κι ὁ Βουτυρᾶς, κριτικάροντας ἀλύπητα τούς πολεμοκάπηλους, σαρκάζει ὄχι μόνο τούς θύτες, ἀλλά καί τά θύματά τους:

«...Οἱ μάγκες χορεύανε μανιακά χορούς ἀγρίων καί σκάζανε κατραπακιές ὁ ἓνας στόν ἄλλο... Θά τρέχανε ὄλοι νά θερίσουν ὅ,τι οἱ ἄλλοι ἔσπειραν ὄλα κι αὐτό δύσκολο. Θά τρώγανε ὅ,τι οἱ ἄλλοι θά θερίζανε...».

Μά ἐνῶ ετοιμάζονταν νά γιορτάσουν μέ διαδηλώσεις τή «νίκη» τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, φτάνει ἡ πληροφορία τῆς ἥττας. Καί ὁ Βουτυρᾶς δίνει μέ ἄφταστη παραστατική δύναμη τή συνέχεια:

«...Οἱ ἄνθρωποι χανόντουσαν, σά νά ἐξατμιζόντουσαν. Ξαφνικά καί οἱ σημαῖες χαθήκανε, σά νά τίς κατάπιε ἡ γῆ...».

Τό κύριο ὁμῶς μήνυμα τοῦ «Λαγκᾶ» εἶναι τό ἀντιπολεμικό. Ὁ ἥρωάς του ὅταν καταφέρνει ν' ἀπαλλαχτεῖ ἀπό τό φιλοπόλεμο πυρετό του, ἀντικρῦζει σωστά τό θέμα τοῦ πολέμου:

«...Ὁ Λαγκᾶς ἔφτασε στήν Ἀθήνα. Τήν ἡμέρα ἐκείνη τά πράγματα εἶχαν γίνει πιό σοβαρά. Στό δρόμο ἔμαθε τί συνέβαινε ἀπό ἐφημερίδα. Στήν ἀρχή αὐτή ἔγραφε πολλά γιά τήν ἀγάπη τῆς πατρίδας. Ὁ Λεωνίδας πού ἐδιάβαζε συνεκινεῖτο καί αἰσθάνθηκε καί αὐτός τή δύναμη τῆς πατρίδας, ἀλλά ξαφνικά, μιά σκέψη, σάν ἄλεπού πού ξεφυτρώνει ἀπό τρύπα φράκτου, τοῦ εἶπε σιγαλά:

— Βλακεῖες!

Αἰσθάνθηκε δυό αἰσθήματα νά παλεύουν. Ἐμεινε τό ἓνα, τῆς πατρίδας!

Όταν όμως τελείωσε τό διάβασμα, γέλασε γιά τή συγκίνησή του περιγελαστικά...

Όταν βρέθηκε στό δωμάτιό του, αίσθάνθηκε ὄλο τό μέρος ἐκεῖνο πού πρίν ἦταν θερμό, ψυχρό, κενό.

— Βλακεῖες! εἶπε σιγά, καθώς ὅταν διάβαζε τήν ἐφημερίδα. Καί γιὰτί ὁ πόλεμος; Γιατί οἱ ἄνθρωποι νά τρώγονται; Ἡ ζωὴ εἶναι τόσο ψεύτικια...

Πῶς δέν ἤθελε τόν πόλεμο τώρα!...»

Ἐπάρχει μιά πολύ συγκλονιστική σκηνή γιά τή φρίκη τοῦ πολέμου στή νουβέλα αὐτή τοῦ Βουτυρά. Εἶναι ἡ περιγραφή τῆς στιγμῆς πού ἀδειάζουν τά καράβια στό λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ τούς βαριά λαβωμένους καί τούς ἀνάπηρους στρατιῶτες πού φέρνουν ἀπό τό μέτωπο: Παρακολουθώντας τό πέρασμα τῶν φορείων μέ τούς τραυματίες: «... Ὁ Λαγκᾶς εἶδε ἕνα πράγμα μ' ἕνα ἄσπρο πανί αἱματόβρεχτο, τυλιγμένο, νά βγαίνει κάτω ἀπό τό σκέπασμα. Οἱ τέσσερεις ἄνδρες πού κρατούσανε τό κρεβάτι αὐτό, παρότρυναν ὁ ἕνας τόν ἄλλο νά βαδίζουν σιγά.

Νά ὁ πόλεμος πού ζητούσανε, νάτος, περνοῦσε.

Ὁ Λαγκᾶς ἔδωσε ἄλλοῦ τήν προσοχή του. Εἶδε μέ μιᾶς νά βγαίνουν ἄλλα κρεβάτια, ἄλλα, ἄλλα. Συνοδεῖα μακρυνή σωμάτων ἀκίνητων. Τοῦ φάνηκε σά νά βλεπε νά περνᾶ συνοδεῖα μεγάλη λειψάνων, φαντασμάτων, πού ἐνῶ εἶναι νεκρά, κινοῦνται ἄξαφνα, σαλεύουν.

Ὁ πόλεμος ἔριξε τή μάσκα τώρα, πού φοροῦσε καί ἀντί ρωμᾶλέο παληκάρι, πού φαινότανε νᾶναι, βλέπανε ἕνα σκελετό, ἕνα βρυκόλακα...».

Τό ἀντιπολεμικό πνεῦμα πού ἐκφράζει στήν πρώτη νουβέλα του ὁ Βουτυράς, θά ἀποτελέσει μόνιμο, σταθερό προσανατολισμό, πού θά τόν ἀκολουθήσει μέ συνέπεια σέ ὄλη του τή ζωὴ. Στό «Ἡμερολόγιο» τῆς κατοχῆς, ὕστερα ἀπό σαράντα χρόνια, ὁ Βουτυράς καταγγέλλει τό ἔγκλημα τοῦ πολέμου καί καλεῖ τούς λαούς νά παλαίψουν γιά νά ἐξαλείψουν τόν πόλεμο ἀπό τή ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητας. Τά λόγια του ἀποτελοῦν βαριά ὑποθήκη, πού στίς μέρες μας γίνεται ἱερό χρέος γιά κάθε τίμιο ἄνθρωπο:

«...Ἐνα πολυβόλο δουλεύει μανιασμένα. Σταμάτησε. Πυροβολισμοί ἀραιοί μόνο! Πῶς ἔχω βαρεθεῖ, σιχαθεῖ αὐτό, ν' ἀκούω, ν' ἀκούω τή βαρβαρότητα νά μιλά μέ τή φωνή της, γιὰτί αὐτή εἶναι ἡ φωνή της. Μά δέ θάρθει ἕνας καιρός νά τιμωρηθεῖ τό ἀπαίσιο αὐτό ἔγκλημα, τό ἄτιμο, τό πιό φρικαλέο πού λέγεται πόλεμος;...

Ἐ, σεῖς λαοί! Ἐσεῖς μόνοι, μόνοι ἐσεῖς, πού θά βγεῖτε ἀπό τούς

σωρούς τῶν ἐρειπίων, νά γίνετε οἱ πρῶτοι δικαστές καί τιμωροί. Καί τότε μόνον, μόνον τότε, θά παύσει τό φρικαλέο αὐτό ἐγκλημα. πού λέγεται πόλεμος, νά ὑπάρχει, νά ζεῖ!...»

Ἄλλά καί κατοπινά, στό διήγημά του «Οἱ τρεῖς δοκιμές», θά καταδικάσει καί πάλι τόν πόλεμο καί τήν ὑστερία τῶν ἀτομικῶν ἐξοπλισμῶν πού κυριαρχεῖ στούς κύκλους τῶν μανιακῶν ἀνθρωποφάγων τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ.

Στόφα διηγηματογράφου

Ἡ πρώτη νουβέλα τοῦ Βουτυρά «Ὁ Λαγκᾶς», προκάλεσε τά εὐνοϊκά σχόλια τῶν κριτικῶν τῆς ἐποχῆς. Ἐνα ἀπό τά πιο ἔγκυρα καί ὑπεύθυνα πρόσωπα στόν τομέα τῆς λογοτεχνίας, ὁ Γρηγόρης Ξενόπουλος, ὑποδέχτηκε τό νέο πεζογράφο μέ τούτα τά λόγια:

«Ὁ Λαγκᾶς, ἀπέχει πολύ ἀπό τό τέλειον ἢ καλύτερα ἀπό τό ὠριμον. Εἰς κάθε σελίδα ἀπαντᾷ κανεῖς τά ελαττώματα τῆς ἀπειρίας... Ἄλλά καί εἰς κάθε σελίδα, εἰς κάθε γραμμὴν ἀποκαλύπτεται ἡ *στόφα* τοῦ διηγηματογράφου, ὡς *στόφα* πρώτης τάξεως... Ἄν ὁ συγγραφέας του εἶναι, ὡς ὑποθέτω, νέος καί ἂν τό ἔργο του αὐτό ἀποτελεῖ τήν ἀρχὴν μιᾶς προοδευτικῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία μέλλει νά ἐκτυλιχθεῖ κανονικῶς, δέν διστάζω καθόλου νά εἶπω, ὅτι δυνατός διηγηματογράφος ἀνατέλλει εἰς τὴν Ἑλλάδα...»

Σημειώσαμε ὡς τώρα τό ριζοσπαστισμὸ τοῦ Βουτυρά στό θέμα τῆς θρησκευτικῆς πίστεως καί ἰδιαίτερα τῆ φιλειρηνική, ἀντιπολεμική ἰδεολογία καί συνέπειά του. Τά δύο αὐτά στοιχεῖα εἶναι κιόλας πολὺ σημαντικά γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη καί κάνουν τό συγγραφέα τοῦ «Λαγγᾶ» νά προβάλλει σάν μιά πρωτοποριακὴ μορφή στά ἑλληνικά γράμματα. Ὡστόσο, ἡ μεγάλη προσφορά του στήν ἑλληνικὴ λογοτεχνία καί ἡ πιό χαρακτηριστικὴ ιδιότητα πού τοῦδωσε πρωτοποριακὴ θέση εἶναι αὐτό πού τονίσαμε στήν ἀρχή - ἀρχή: ὅτι ὁ Βουτυράς εἶταν ἀπό τούς πρώτους λογοτέχνες πού ἔμπασαν στή λογοτεχνία μας κοινωνικά θέματα μέ καθαρά ταξικὸ χαρακτήρα.

Ὁ Βουτυράς ἄρχισε νά γράφει, βέβαια, γι' αὐτά πού βασάνιζαν τόν ἴδιο κι ἐνιωθε τὴν ἀνάγκη νά τά ἐκφράσει μέ τὴν τέχνη του. Κι εἶταν αὐτά, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, τά καθήκαστα τῆς δικῆς του ζωῆς, οἱ ἐμπειρίες καί τά βιώματα ἀπὸ τό ἄμεσο περιβάλλον του. Κι ὅπως εἶναι εἰλικρινῆς κι ἀνεπιτήδευτος τά δίνει ὅλα αὐτά μ' ἓναν τρόπο τόσο ρεαλιστικὸ πού πολλές φορές φτάνει τά ὅρια τῆς ὠμότητος. Τρα

χειά σάν τή ζωή εἶναι τά διηγήματά του, χωρίς καμιά προσπάθεια ἔξωραϊσμοῦ. Τό γεγονός, ὡστόσο, ὅτι ὁ Βουτυρᾶς δέν ἔχει σωστή ιδεολογική κατάρτιση, τόν ἐμποδίζει νά συλλάβει τό καθολικό νόημα τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης, νά βρεῖ τίς ρίζες, τίς πραγματικές αἰτίες τῆς τόσης κοινωνικῆς δυστυχίας. Ἐτσι συχνά ἀντί νά στρέφεται ἐνάντια στό μοναδικό ὑπεύθυνο γιά τήν ἀνθρώπινη ἀθλιότητα — τήν καπιταλιστική διάρθρωση τῆς κοινωνίας καί τούς νόμους λειτουργίας της — θεωρεῖ φταίχτη τήν τεχνική ἐξέλιξη καί πρόοδο, ἡ ὁποία ὁμως, σ' ἓνα ἄλλο κοινωνικό σύστημα, πραγματικά ἀνθρωπιστικό καί ἄρτιο, ὅπως εἶναι τό σοσιαλιστικό, ἀποτελεῖ εὐεργεσία καί πολύτιμη κατάκτηση γιά τόν ἄνθρωπο.

Τήν ἔλλειψη συγκροτημένης ὑλιστικῆς βιοθεωρίας τοῦ Βουτυρᾶ τήν ἀναπληρώνει, σέ μεγάλο βαθμό, τό γνήσιο καί πηγαῖο ταλέντο του, ἡ ὀξύτατη καί βαθιά παρατηρητικότητά του, ἡ εἰλικρίνεια τῶν αἰσθημάτων του, ἡ ἀγάπη του γιά τό λαό. Ὅλα αὐτά τόν βοηθοῦν νά στρέφει τήν προσοχή του σέ κείνα τά θέματα καί τά γεγονότα, πού συμπυκνώνουν τό βαθύτερο νόημα τῆς ζωῆς καί τῆς ἐποχῆς του. Καί μέ τήν ἐξατομίκευση αὐτῶν τῶν θεμάτων καί τῶν γεγονότων, μέ τήν προσωποποίησή τους στούς διάφορους ἥρωες πού συνθέτουν τόν κόσμο του, ὑποβάλλει στόν ἀναγνώστη σκέψεις καί ιδέες μέ πολύ βαθιές ἀνθρώπινες καί ἀγωνιστικές προεκτάσεις.

Ὁ Κωστής Παλαμάς, ἀπό τό 1903 ἀκόμα, θά ἐπισημάνει αὐτή τή χαρακτηριστική ἰδιότητα τῆς δημιουργίας τοῦ Βουτυρᾶ:

«...Ὁ κ. Βουτυρᾶς δέ θά συγκινήσει βέβαια μέ τό λιγιστό, μά οὐσιαστικόν, ὅσο κι ἂν εἶναι πρωτοβγαλμένο ἔργο του, μήτ' ἐκείνους πού τά διηγήματα δέν τά ξέρουν καί δέν τά θέλουν παρά σά δακρυσταλαχτες καί ξελαρυγγιστικές πατινάδες Ροδοζούμηδων κάτω ἀπό τό παράθυρο τῆς Ἀρετούσας, μήτ' ἐκείνους πού τά διηγήματα δέν τά προσέχουν καί δέν τά σέβονται παρά σερβιρισμένα, μή στάξει καί μή βρέξει, μέ τήν ἠθική τοῦ Γεροστάθη. Οἱ πρῶτοι, βέβαια, θά τό βροῦνε σαχλό καί οἱ δεῦτεροι βρώμικο. Ὅμως ἐκείνοι πού ἔχουν τῆς εὐαισθησίας καί τῆς αἰσθητικῆς τῆς τέχνης κάποιαν ἰδέα διαφορετική, θά τό προσέξουν τό ἔργον αὐτό, καθὼς τοῦ ἀξίζει, ὅσο κι ἂν ἐδῶ μορφάσουν, ὅσο κι ἂν ἐκεῖ σκοντάψουν. Θά ἐκτιμήσουν αὐτοί τό νέο συγγραφέα πού δούλεψε τό ἔργο του νηφάλια, εὐσυνείδητα καί πονετικά, μέ τά μέσα τῆς ἴδιας τέχνης πάντα, ἔξω ἀπό τά ὁποῖα μπορεῖ κανεῖς εὐκολα νά παραστρατήσῃ καί νά χάσῃ τά νερά του, κι ἀκόμα πῖο εὐκολα στήν ἀγυρτία νά ξεπέσει καί στήν χοντροκοπιά. Ἀτάραχα καί ξέγνοιαστα μᾶς τά διηγεῖται τά πράγματα. Καί μέσα στήν ξεγνοιασιάν αὐτή καί στήν ἀταραξίαν ἀπλωμένο

ένα λεπτότατο στρώμα σκληρῆς εἰρωνίας. Ἡ ψυχολογική παρατήρηση, ἐπιδέξια φερμένη καί τυλιγμένη, ἡ ζωγραφιά μέ γραμμές λιγνές, μά παραστατικές, πού γίνονται, ὡς τό τέλος, ἡ λιγνάδα τους κεντρί».

Ἱερό μίσος

Τούς ἥρωες τοῦ Βουτυρά — προλετάριους, μικροαστούς, ἀνθρώπους τοῦ μόχθου — πού τούς καταθλίβει ἢ τούς συντρίβει ἡ κοινωνία, τούς ἐνώνει τό μίσος ἐνάντια σ' αὐτή τήν κοινωνία. Ὁ Φάρμας, ὁ ἥρωας τοῦ διηγήματος «Παραρλάμα», πού εἶναι ὄχι μόνο ἕνα πυκνό, ἀλλά καί τό πιό πρωτότυπο, ἴσως, διήγημα τῆς λογοτεχνίας μας, εἶναι ἕνας ρημαγμένος ἄνθρωπος. Ἡ κοινωνία τοῦ στερῆσε κάθε χαρά τῆς ζωῆς. Τόν παραμόρφωσε τόσο ὥστε νά διώξει ἀπό πάνω του κάθε ἀνθρώπινη ἰδιότητα. Τό μόνο αἶσθημα πού τοῦ ἀπόμεινε εἶναι τό μίσος πρὸς αὐτή τήν κοινωνία καί τους ἀφέντες της. Ἐνα μίσος ὁμως τόσο φοβερό, πού φωλιάζει στά σπλάχνα του σάν ξεχωριστή καί ἀθύπαρχτη ὄντοτητα. Ἡ εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ μίσους του, πού δίνει ὁ Βουτυράς εἶναι συγκλονιστική στήν ἐπιγραμματικότητα της καί προκαλεῖ πραγματικά δέος στόν ἀναγνώστη:

«...Τό μόνο μέσα στό ὄβησμένο καί ἔρημο ἀπό ἄλλα αἰσθήματα σῶμα του, πού ἔμεινε, εἶτανε τό μίσος, ὅπως μένει σ' ἐρειπωμένο σπίτι ἢ πύργο, φίδι...».

Κι αὐτό τό μίσος-φίδι τόν ὀδηγεῖ στόν πρωτότυπο τρόπο ἐκδίκησης, στό γράψιμο τῆς ἀκατάληπτης ἐκείνης λέξης «Παραρλάμα», πού φέρνει ρίγος καί γεμίζει μέ τρόμο τήν ψυχὴ τῶν ἀφεντάδων.

Τό ἴδιο ἱερό μίσος συγκλονίζει καί τόν Ἄλιμπη, τόν τραγικό ἥρωα στό διήγημα «Οἱ Ἀλανιάρηδες», πού τόν κοροϊδεύουν καί δέν τόν παίρνουν στή δουλιά:

«...Ἄπ' τά βουρκωμένα μάτια του — καθὼς εἶτανε ἔτοιμα νά χύσουνε δάκρυα — πετάχθηκε μιά φλόγα καί τά ἔκανε νά γίνουν στεγνά, νά ξεραθοῦνε. Κι ἐπεθύμησε κάτι μεγάλο νά ἔκανε στήν ἀνθρωπότητα καί νά ἔβριζε, νά ἔβριζε τή μεγάλη δύναμη πού διευθύνει τά πάντα...»

Ὁ κατατρεγμός τῆς κοινωνίας ὀδηγεῖ τόν Ἄλιμπη σέ τέτιο σημεῖο ἀπόγνωσης, ὥστε νά δώσει στή μάνα του τήν εὐθανασία μ' ἕναν τρόπο πού ματώνει κι ἐπαναστατεῖ τήν ψυχὴ τοῦ ἀναγνώστη ἐνάντια στόν ἀπάνθρωπο αὐτό τρόπο συγκρότησης τῆς κοινωνίας.

Τό μίσος πρὸς τήν κοινωνία κυβερνάει καί τόν τραγικό ἥρωα Καμένα, στό ὁμώνυμο διήγημα τοῦ Βουτυρά. Αὐτό τοῦ σηκώνει τό νοῦ καί τόν κάνει νά σκαρώνει φοβερὰ σχέδια γιά νά ἐκδικηθεῖ τοὺς πλούσιους πού ἐκμεταλλεύονται τήν κοινωνία, καί χαίρονται ὅλα τὰ ἀγαθὰ τῆς ζωῆς.

Ἐνάντια στοὺς πλούσιους καί στόν ἄτιμο τρόπο πού ὀδηγεῖ στόν πλουτισμό, στρέφει τό νιστέρι του ὁ Βουτυράς, πολλές φορές:

«... Ὅχι ἡ ἀγάπη του στή δουλιά, γράφει στοὺς «Ἀλανιάρηδες» γιά ἓναν πλούσιο, μά κάτι ἄλλο, πού λέγεται ἄλλοτε κλοπή, ἄλλοτε κατεργαριά κι ἐξυπνάδα, αὐτό τόν ἔκανε πλούσιο...»

Τό μίσος φωλιάζει καί στό Φύκο, στό διήγημα: «Τό παιδί τῆς Βουβῆς». Παιδί ἄγνωστου πατέρα μαζί μέ τή βουβή μάνα του γυρνοῦν σάν τήν ἄδικη κατάρρα πάνω στή γῆ, χωρίς νά βρίσκουν οὔτε γιά μιά στιγμή τή δικαίωση τῆς ὑπαρξῆς τους, μέσα στην κοινωνία μέ τοὺς σκληροὺς νόμους καί τὰ ἥθη πού τήν κυβερνοῦν. Στό τέλος ὁ Φύκος θά χαθεῖ. Ὁ Βουτυράς θά δώσει τόν πνιγμό τοῦ Φύκου χωρίς φωνές καί μελοδραματισμούς. Τό ἔγκλημα τῆς κοινωνίας ἀπέναντι στόν ἄνθρωπο, πού τόν ὀδηγεῖ στήν ἀπόγνωση, θά τό ὑπογραμμίσει περιγράφοντας τή συμπίνα τῆς φύσης:

«...Τό ποτάμι εἶταν ξεχειλισμένο. Σά νά τραγουδοῦσαν, κατεβαίνοντας μέ τὰ νερά, νεράιδες ἄγριες, ἓνα τραγούδι θανάτου, πού βουίζε ὁ τόπος, σκοτεινίαζε ὁ ἥλιος!

Ὁ Φύκος σταμάτησε. Κοίταξε τό νερό πού ἔτρεχε θολό, σά νά τό ἔσερνε ὁ ὄρομος καί τό τραγούδι πού ἄφινε. Ἐξαφνα ἔφερε τό βλέμμα τριγύρω. Ὁ ἥλιος ἐκείνη τή στιγμή εἶχε κρυφθεῖ πίσω ἀπό ἓνα μαῦρο σύννεφο, σάν ἀπό μαῦρο πένθιμο πέπλο...

Τό νερό θολό ἔτρεχε σά νά μήν συνέβηκε τίποτα ἢ μιά νότα παράφωνα νά ἔπεσε γιά μιά στιγμή στήν ἄρμονία του, στή μουσική του...»

Μιά «παράφωνα νότα» εἶταν ὁ πνιγμός τοῦ ἀπελπισμένου ἀνθρώπου μέσα στό θολό νερό πού ἔτρεχε. Κι ἡ μοναδική ἐκδήλωση συμπίνας γιά τό χαμό του — τό τραγούδι τοῦ θανάτου τῶν νερῶν καί τό κρύψιμο τοῦ ἥλιου πίσω ἀπό τό μαῦρο σύννεφο, πού φαντάζει σάν πένθιμο πέπλο!...

Ἀνεκτίμητη προσφορά

Ὁ Γρηγόρης Ξενόπουλος, ἀπ' ἀφορμή τή συλλογή διηγημάτων τοῦ Βουτυρά, πού κυκλοφόρησε τό 1920 μέ τόν τίτλο «Παπᾶς

είδωολάτρης και άλλα διηγήματα», αφιέρωσε μιά αρκετά διεξοδική μελέτη στο περιοδικό «Νουμάς» (φύλ. 669) για τό ως τότε έργο του. Στη μελέτη αυτή κάνει τούτη τήν τοποθέτηση και εκτίμηση:

«...Ὁ κ. Βουτυράς είναι ένας συγγραφέας τόσο αὐθόρμητος, τόσο φυσικός, ὥστε θά μπορούσε κανείς νά ὑποθέσει πὸς γίνεται ἀσυναίσθητα, ἀθέλητα τό ὄργανο τῆς δύναμης πού διευθύνει τόν κόσμο και συντελεῖ ἔτσι στή μοιραία ἐξέλιξη. Ἄλλά σοσιαλιστικός σκοπός, ἐνσυνείδητος — ὅπως π.χ. στά διηγήματα τοῦ κ. Παρορίτη — δέν φαίνεται ἐδῶ. Μόνο πού ζωγραφίζεται μιά δυστυχία, μιά ἀθλιότητα και πού θά μπορούσε κανείς νά πει, δείχνοντας τούς φτωχούς και βασανισμένους ἥρωες τοῦ κ. Βουτυρά: «Νά, ἔτσι καταντᾶ τούς ἀνθρώπους ἡ σημερινή κεφαλαιοκρατία!». Μ' αὐτό εἶναι τόσο γενικό, τόσο ἀόριστο...»

Ὁ Ξενόπουλος εἶχε τότε δίκιο. Ὡστόσο, δύο χρόνια ἀργότερα ὁ Βουτυράς γράφει «Τό γκρέμισμα τῶν θεῶν», ὅπου ὁ συμβολισμός του εἶναι πολύ καθαρός και συγκεκριμένος και ὅπου ἀπεικονίζει μέ πολύ ἀνάγλυφο τρόπο τήν καπιταλιστική αὐτή πραγματικότητα, μέσα στή νομοτελειακή πορεία της. Κλείνει τόση ἀλήθεια ζωῆς τό διήγημα αὐτό ὥστε, δεκαετίες ὀλόκληρες ἀπό τότε νά βρίσκει τή δικαίωσή του στήν ἐλληνική πραγματικότητα. Πρόκειται γιά ἓνα διήγημα μέ σωστό ἰδεολογικό ὑπόβαθρο και μέ ρεαλιστικές προεκτάσεις. Κι αὐτό δέν εἶναι τυχαῖο.

Ὁ Βουτυράς, πού δέν εἶχε διαβάσει τούς σύγχρονους του Ἑλληνες λογοτέχνες και ἀγνοοῦσε τή λογοτεχνική μας παράδοση (ἄνοιγε, ὅπως ὁμολογοῦσε ὁ ἴδιος, τά βιβλία τῶν ἄλλων μόνον ὅταν ἀνησυχοῦσε γιά τό ἐπίπεδο τῆς δικῆς του δημιουργίας κι ἤθελε νά δεῖ ἂν τόν προσπεράσαν οἱ ἄλλοι), τά χρόνια ἐκεῖνα, ὕστερα ἀπό τήν Ὀχτωβριανή Ἐπανάσταση στή Ρωσία, ἄρχισε νά διαβάσει μέ πάθος ὅλα τά ἔργα τοῦ Μάξιμ Γκόρκι, πού μεταφράζονταν στά ἐλληνικά. Κι ἦταν ἐπόμενο ἡ γνωριμία αὐτή μέ τή δημιουργία τοῦ μεγάλου προλετάριου συγγραφέα νά ἐπηρεάσει βαθιά τό Βουτυρά, καθώς μάλιστα εἶταν μιά πολύ συγγενική ἰδιοσυγκρασία μέ τόν Γκόρκι κι ὁ κόσμος τῆς δημιουργίας του εἶταν, ἐπίσης, οἱ ἀπλοί ἄνθρωποι τοῦ μόχθου και τῆς κοινωνικῆς δυστυχίας, μέ τούς ὁποίους ὁ Βουτυράς συναναστρέφονταν καθημερινά σ' ὅλη τή ζωή του.

Σέ μιά συνέντευξή του στόν ἀξέχαστο ποιητή Γιώργο Κοτζιούλα (στις 3.7.1932) πού δημοσιεύτηκε στήν ἐφημερίδα «Δημοκρατία», ὁ Βουτυράς δήλωσε:

«Ἐγὼ ἦρθα γιά νά δόσω κι ὄχι γιά νά πάρω!»

Κι ἔλεγε πέρα γιά πέρα τήν ἀλήθεια.

Ἡ προσφορά τοῦ Βουτυρᾶ στά ἑλληνικά γράμματα εἶναι τεράστια. Ἀπό τό πρῶτο του βιβλίο «Ὁ Λαγκᾶς», πού ἐκδόθηκε τό 1901, ὡς τό «Ἄργό ξημέρωμα», πού ἐκδόθηκε τό 1950, ὁ Βουτυρᾶς ἔγραψε 33 τόμους διηγημάτων, μέ περισσότερα ἀπό 400 διηγήματα.

Ὁ Βουτυρᾶς εἶχε καταπληχτική εὐχέρεια στό γράψιμο. Καί τά γραφτά του εἶταν τό πλούσιο ξεχειλίσμα τῶν αἰσθημάτων του, εἶταν ὁ ἑαυτός του. Καί καμάρωνε γι' αὐτή τήν εὐφορία του. Μιά μέρα, σέ κάποια ἔκρηξη ἐνθουσιασμοῦ δήλωσε περήφανα:

— Θά τυλίξω ὅλη τή γῆ μέ διηγήματα!...

Χαρακτηριστικό γι' αὐτό εἶναι ἕνα χρονογράφημα τοῦ Παύλου Νιρβάνα, στήν «Ἑστία» στίς 6.4.1924, μέ τόν τίτλο: «Ὁ ἄνθρωπος διήγημα».

«...Ὁ Βουτυρᾶς, μετουσιώθη εἰς διήγημα, μέ τό νά ζῆ ἀποκλειστικῶς μέσα εἰς τήν ζωήν πού διηγεῖται καί μέ τό νά φθάσῃ νά βλέπῃ ὅλον τόν ἀπέραντο κόσμον γύρω του ὡς ἕνα ἀπέραντο διήγημα τοῦ ὁποίου ὁ ἴδιος ἀποτελεῖ ἕνα κεφάλαιον. Ἔτσι μοιραίως ὁ,τι πιάσει στά χέρια του γίνεται διήγημα.

— Γράψε ἕνα γράμμα!... τοῦ ἔλεγα πρό ὀλίγων ἡμερῶν, προκειμένου περί κάποιου προσώπου, σχετιζομένου μέ ἰδιωτικήν του ὑπόθεσιν.

Μέ ἐκοίταξεν μ' ἕναν τρόπο ἐντελῶς περίεργον.

— Γράμμα, μοῦ εἶπεν. Ἀδύνατον!...

— Γιατί; Δέν μπορεῖς νά γράψῃς ἕνα γράμμα;

— Τό γράφω, ἀλλά δέν θά εἶναι γράμμα...

— Δέν θά εἶναι γράμμα; Τί σημαίνει αὐτό;

Μοῦ ἐξομολογήθη τοῦς δισταγμούς του μέ συστολήν μικροῦ μαθητοῦ ἀπό τόν ὁποῖο ζητοῦμε τά ἀδύνατα.

— Σημαίνει, μοῦ εἶπεν ἀθωότατα, ὅτι θά καθήσω νά γράψω γράμμα καί θά γίνῃ... διήγημα...».

Καμιά ὑπερβολή δέν ὑπάρχει στό χρονογράφημα αὐτό. Τό διήγημα βγαίνει ἀπό τήν πέννα τοῦ Βουτυρᾶ, σάμπως ὁ διηγηματογράφος νά συνεχίζει μέ φυσικότητα μιά ἱστορία πού εἶχε ἀρχίσει νά γράφεται μέσα του. Κι ἔχει τήν ἰκανότητα μέ μιά - δύο φράσεις, μέ λίγες λέξεις, νά δημιουργεῖ ἀτμόσφαιρα, νά δίνει αὐτό πού θέλει. Ἐξοχες εἶναι οἱ εἰκόνες κι οἱ παρομοιώσεις στίς περιγραφές του, πράγμα πού δείχνει τήν ὀξυμένη παρατηρητικότητά του, ἀλλά καί τή γνήσια καλλιτεχνική του αἴσθηση. Νά μερικά παραδείγματα:

«...Τό φῶς πλησίαζε νά σβῆσει. Ἐξαφνα ἔσβησε. Ἡ φλόγα σά νά ἄνοιξε τά φτερά της καί πήδηξε στοῦ χάους τό στόμα, χάθηκε μέ μιᾶς».

«...Ένας άνεμος έγινε εκεί κοντά, σά νά εΐταν ξαπλωμένος κάτω και σηκώθηκε».

«...Ό δρόμος πού ή βροχή τουΐ εΐχε πάρει τό χῶμα κι ἐξεΐχαν οΐ πέτρες, εΐφαινετο σά ζῶον ισχνό νά τουΐ πετουΐν τά κόκκαλα...».

Γιά τήν ΐκανότητα τουΐ Βουτυρά στήν περιγραφή ὁ Ξενόπουλος λέει:

«...Στήν περιγραφή, ὁ κ. Βουτυράς εΐναι ἀνυπέρβλητος, ἀπαράμιλλος! Κανένας Έλληνας συγγραφέας δέν τόν ξεπερνά και λιγοστοΐ, μου φαίνεται, ἀπό τούς ξένους ἔχουν τό χάρισμα στόν ΐδιο βαθμό... Ὁ κ. Βουτυράς γράφει λίγα, μά ἀκριβῶς ἐκεΐνα πού χρειάζονται. Οΐ σύντομες, οΐ γοργές περιγραφές του, εΐναι καμωμένες μόνο ἀπό τίς πΐο χαρακτηριστικές λεπτομέρειες. Ζωγραφΐζει στήν ἐντέλεια μέ λίγες, ζωηρότατες, ἐκφραστικότατες, δυνατές πινελιές, πού δίνουν ἀμέσως ὄλη τήν ἐντύπωση τουΐ πράγματος. Και στίς περιγραφές αὐτές, ἀληθινός ποιητής, βάζει και τίς ποιητικές παρομοιώσεις...πού κάνουν τούς νέους ἐκστατικούς. Δέν ἔχουν πολὺ ἄδικο! Ἀπό τό ἔργο τουΐ κ. Βουτυρά αὐτές φαντάζουν πρῶτα - πρῶτα. Εΐναι σάν διαμάντια και ρουμπΐνια ἀπάνω σέ χρυσάφι ἢ σέ μέταλλο κοινό...»

Ἀλλά δέν ἔχει μόνον ἀρετές ἡ δημιουργΐα τουΐ Βουτυρά. Ἐχει, ἐπίσης, και ἀρκετές ἀδυναμίες. Ἡ πρῶτη πού χτυπάει στό μάτι εΐναι ἡ γλώσσα. Μΐα γλώσσα μπερδεμένη — δημοτική και καθαρεύουσα — ἀλύγιστη πολλές φορές και ἀρκετά φτωχή. Ὁ Βουτυράς ἄρχισε νά γράφει ἀγνωστας ὄχι μόνο τή λογοτεχνική παράδοση και τή σύγχρονη τουΐ λογοτεχνική δημιουργΐα, ἀλλά και ὄλο τό γλωσσικό ζήτημα, ὄν και τήν ἐποχή ἐκείνη ὁ ἀγῶνας τουΐ Ψυχάρη, τουΐ Παλαμά και ἄλλων δημοτικιστῶν βρισκόταν στό ἀποκορύφωμά του. Και φαίνεται πῶς σ' ὄλόκληρη τή ζωή του δέν ἔδειξε και πολὺ ἐνδιαφέρον νά καλλιεργήσει και νά πλουτίσει τή γλώσσα του. Τό πΐο πιθανό, νά μήν ἔνιωσε αὐτή τήν ἀνάγκη.

Μΐα δεύτερη ἀδυναμία του εΐναι τούτη: Δέν παίρνει ὑπόψη του κανέναν ἀπό τούς θεμελιακούς κανόνες πού πρέπει νά ναι γραμμένο ἔνα διήγημα γΐα νά θεωρεΐται διήγημα, μέ τήν καθιερωμένη ἔννοια. Ἀπό τά διηγήματά του λείπει αὐτό πού λένε σχέδιο. Τά διηγήματα τουΐ Βουτυρά «ἀρχΐζουν ἀπ' ὄπου θέλουν και τελειῶνουν ὄπου θέλουν».

Μΐα τρίτη ἀδυναμία εΐναι τό ὕφος του. Ὑπάρχει πολλή ἀκαταστασία στόν τρόπο πού διηγεΐται, ὄστε ὁ ἀναγνώστης μπερδεύεται πολλές φορές ἀπό τήν ἀσυνταξΐα, τήν κακή σΐτξη και τίς

ἄλλες γλωσσικές ἀτέλειες. Δυσκολεύεται νά παρακολουθήσει τή σκέψη τοῦ συγγραφέα.

Ἄλλά καί στό διάλογό του εἶναι μονότονος κι ἀφύσικος ὁ Βουτυρᾶς. Ἀφήνει τήν ἐντύπωση πώς μέσα στά διηγήματά του δέν μιλοῦν οἱ ἥρωες, καθένας ἀνάλογα μέ τήν ὑπόστασή του, ἀλλά ὁ ἴδιος ὁ Βουτυρᾶς μέ τό στόμα τοῦ κάθε ἥρωά του.

Κρίνοντας ὅλα αὐτά ὁ Ξενόπουλος διαπιστώνει:

«...Δέν ὑπάρχει, ἴσως, ὄχι πιά στή φιλολογία μας, μά στόν κόσμο ὅλο συγγραφέας πού νᾶχει μεγαλύτερα ἐλαττώματα, πού ν' ἀντέχει λιγότερο στήν κριτική καί πού νά ἐπιβάλλεται περισσότερο...» Καί μέ βάση τή διαπίστωση αὐτή ἐπιχειρεῖ νά λύσει «τό πολὺπλοῦο — ὅπως τό χαρακτηρίζει — πρόβλημα Βουτυρᾶ». Τό συμπέρασμα πού καταλήγει εἶναι ὅτι ὁ Βουτυρᾶς «...εἶν' ἓνας ἀπό τοὺς καλλιτέχνες πού θαυματουργοῦν μέ τά πιό ἀτελῆ ὄργανα... Ἡ ἐπιβολή του ἀναποδογυρίζει ὅλα τά συμπεράσματα τῆς κοινῆς... Γιά νά εἶναι κανεῖς ἐξοχος διηγηματογράφος δέ χρειάζεται οὔτε τόσο δουλεμένη γλώσσα. Καί μέ τή φτωχή καί τήν ἀδούλευτη κάνει τή δουλιὰ του, ὅταν ξέρεي νά τήν κάνει...». Φτάνει — ὅπως εἶπε ἄλλοῦ — νά ναι φτιαγμένος ἀπό «στόφφα διηγηματογράφου».

Καλά καί σωστά ὅλα αὐτά, μά δέν ἐξηγοῦν ὅσο πρέπει τήν ἐπιβολή τοῦ Βουτυρᾶ. Καί ἡ ἐξήγηση βρίσκεται στό γεγονός ὅτι ὁ Βουτυρᾶς μέ τό διήγημά του ἔδωσε τήν ἐλληνική πραγματικότητα, τήν ἐλληνική κοινωνία, κοιταγμένη ἀπό ρεαλιστική σκοπιά. Κι ἔφτασε νά ἀγγίξει τή βαθύτερη οὐσία τῆς. Καί καθὼς αὐτή ἡ κοινωνική πραγματικότητα διατηρεῖ, σχεδόν ἀμετάβλητα, τά βασικά χαρακτηριστικά τῆς, τό διήγημα τοῦ Βουτυρᾶ, μπορεῖ καί σήμερα νά φθάνα ἴσια στήν ψυχὴ μας καί νά μᾶς συγκινεῖ. Αὐτό εἶναι τό μεγάλο μυστικό τῆς ἐπιτυχίας καί τῆς ἐπιβολῆς τοῦ Βουτυρᾶ. Ἡ δημιουργία τοῦ Βουτυρᾶ, ἔγραφε τό Μάρτη τοῦ 1958 ὁ Κώστας Βάρναλης, εἶναι «...μιὰ δημιουργία πρωτόρμητη καί φυσική. Κανένα ἴχνος φιλολογίας, ἀπ' αὐτὴν πού μᾶς γέμισε καπνοὺς τώρα τελευταῖα! Ὁ Βουτυρᾶς κι ὁ Παπαδιαμάντης — αὐτοὶ οἱ δύο κορυφαῖοι — δέ «φκιάσανε» τύπους τοῦ γραφείου. Τοὺς πῆραν ἀπὸ τὴ ζωὴ κι ὡς ἓνα σημεῖο εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτὸς τους. Συμπαθητικός καί δικαιωμένος...».

Κωνσταντίνος Θεοτόκης

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΘΕΟΤΟΚΗΣ

«...Υπήρξε ὁ πλέον βαθύς, ὁ πλέον ἀναλυτικός καί ὁ πλέον συστηματικός ἀπό τοὺς νεωτέρους μας μυθιστοριογράφους... Σοφός, φιλόσοφος, κοινωνικός παρατηρητής καί ποιητής μαζί, ὁ Θεοτόκης κατόρθωσε νά μᾶς δώσει μεγαλοπρεπεῖς, ἀληθῶς, συνθέσεις... οἱ ὁποῖες, μολονότι δέν παύουν νά εἶναι πιστότατα κερκυραϊκά ἠθογραφήματα, παρουσιάζουν τοὺς πλέον ζωντανούς τύπους καί χαρακτῆρες, ἀναμοχλεύουν τὴν ἄβυσσον τῆς ψυχῆς καί ἀνακινοῦν ἀκόμη καί τὰ μεγάλα κοινωνικά προβλήματα...»

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ὁ Κωνσταντῖνος Θεοτόκης — ὁ Ντίνος, ὅπως τὸν ἔλεγαν οἱ συγγενεῖς κι οἱ φίλοι του — μὴ ἀπὸ τίς πιό φωτεινές μορφές στὸν κόσμον τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων, εἶναι ὁ γενάρχης τῆς πρωτοπόρας σοσιαλιστικῆς πεζογραφίας στή χώρα μας. Προικισμένος μὲ πλούσια πνευματικά καί ἠθικά χαρίσματα, μὲ γνήσιο λογοτεχνικό ταλέντο καί πολυπλευρῆ βαθιὰ μόρφωση κι αἰσθητικὴ καλλιέργεια, ξεχώριζε ἀνάμεσα στοὺς συγκαιρινούς του διανοούμενους γιὰ τὸ ἦθος του, τὴν ψυχικὴ εὐγένεια, τὴν σεμνότητα, τὴν πρωτοποριακὴ κοινωνικὴ δράση του, τὴ θαυμάσια λογοτεχνικὴ δημιουργία του.

Μέσα στὶς νέες κοινωνικὲς συνθῆκες πού διαμορφώθηκαν καί στή χώρα μας μὲ τὴν ἐμφάνιση καί ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ, ὁ Θεοτόκης μπόρεσε νά συλλάβει καί νά ἐκφράσει μὲ θαυμάσιο καλλιτεχνικὸ τρόπο τὸ βαθύτερο νόημα τῆς ἐποχῆς, τὴν οὐσία τῶν κοινωνικῶν σχέσεων καί φαινομένων τῆς ἐλληνικῆς ζωῆς. Τὸ ἔργο του ἔχει, βέβαια, τὰ χαρακτηριστικά τῆς ἠθογραφίας, τὸ ἰδιότυπο γνῶρισμα τῆς κερκυραϊκῆς ζωῆς. Μά δέν στέκεται στήν ἐπιφάνεια. Δέν εἶναι καθόλου μιὰ περιγραφή ἐξωτερικὴ αὐτῆς τῆς ζωῆς, ὅπως εἶναι ὁ κανόνας τῆς ἠθογραφίας. Πίσω ἀπὸ τὴν ἠθογραφικὴ μορφή ὑπάρχει τὸ κοινωνικὸ ὑπόβαθρο. Ἡ ἐπίμονη ἀναζήτησις τῶν νόμων πού ρυθμίζουν τίς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων, τῶν αἰτίων πού προκαλοῦν τὴν κοινωνικὴ ἀνισότητα, τίς κοινωνικὲς συγκρούσεις.

Ὁ Θεοτόκης δέν σταματάει στίς θέσεις τοῦ κριτικοῦ ρεαλισμοῦ. Δέν τόν φτάνει νά ἐπισημάνει καί νά στιγματίσει μόνο τήν κοινωνική ἀδικία καί ἀνισότητα. Προχωρεῖ πολύ περισσότερο. Στό ἔργο του προβάλλει μιά κοινωνία καινούργια, ἀνώτερη, πιο καλή καί πιο δίκαιη. Γενική εἶναι ἡ ἐκτίμηση ὅτι μέ τό ἔργο τοῦ Θεοτόκη ἡ ἑλληνική πεζογραφία ἀνεβαίνει στό σκαλοπάτι τῆς ὠριμότητάς της κι ὁ ρεαλισμός — στή βαθιά καί οὐσιαστική του ἔννοια — ἀποχτάει τίς πρῶτες λογοτεχνικές περγαμηνές ἑλληνικῆς ἰθαγένειας.

Δίψα γιά μόρφωση

Ὁ Ντίνος Θεοτόκης γεννήθηκε στίς 13 Μάρτη τοῦ 1872 στόν παλιό προγονικό πύργο τῶν Θεοτόκηδων στό χωριό Καρουσάδες τῆς Κέρκυρας. Ὁ πατέρας του — ὁ ἄρχοντας Μάρκος Θεοτόκης, ἀπόγονος παλαιᾶς γενιᾶς φεουδαρχῶν — εἶταν ἀπό τοὺς πιο μορφωμένους ἀνθρώπους τοῦ καιροῦ του. Κι ἡ μητέρα του, ἡ Ἀγγελική Πολυλά, ἑξαδέρφη τοῦ Ἰάκωβου Πολυλά, τοῦ γνωστοῦ Κερκυραίου λογοτέχνη, στοχαστῆ καί φίλου τοῦ ἑθνικοῦ μας ποιητῆ Δ. Σολωμοῦ, εἶταν κι ἐκεῖνη μιά πολύ ἔξυπνη καί καλλιεργημένη γυναίκα.

Γεννημένος, λοιπόν, μέσα σέ τέτιο εὐνοϊκό οἰκογενειακό περιβάλλον, μέ πλούσια πνευματική καλλιέργεια. Ἀπερίσπαστος γιά πολλά χρόνια τῆς ζωῆς του ἀπό βιοτικές ἀνάγκες. Προικισμένος μέ πολλά ψυχικά χαρίσματα. Γεμᾶτος ἀνησυχίες πνευματικές καί διψασμένος γιά μάθηση, ὁ Κ. Θεοτόκης εἶχε ὅλες τίς προϋποθέσεις καί τίς δυνατότητες ν' ἀποχτήσῃ πλατιά, πολύπλευρη καί βαθιά μόρφωση, ν' ἀναπτύξῃ τίς πνευματικές του ἱκανότητες.

Στήν ἀρχή φοίτησε στό φημισμένο, τήν ἐποχή ἐκεῖνη, ἐκπαιδευτήριό «Καποδίστριας» καί σέ συνέχεια στό Γυμνάσιο τῆς Κέρκυρας. Ὑστερα πῆγε στό Παρίσι γιά ἀνώτερες σπουδές. Στά τρία χρόνια πού μένει ἐκεῖ σπουδάζει φιλολογία, φιλοσοφία, ἰατρική, φυσική, χημεία καί μαθηματικά. Ἡ δίψα γιά μόρφωση εἶναι τεράστια. Δέ νοιάζεται νά πάρῃ κανένα πανεπιστημιακό δίπλωμα. Τό μόνο πού τόν ἐνδιαφέρει εἶναι ν' ἀποχτήσῃ γνώσεις, πού ἀνταποκρίνονται στίς πνευματικές ἀναζητήσεις κι ἀνησυχίες του. Σ' αὐτό συντελεῖ ἡ ἀνετη οἰκονομική του κατάσταση, πού δέν εἶναι ἀναγκασμένος νά ἀποχτήσῃ κάποιο βιοποριστικό ἐπάγγελμα, ἀλλά κι ἡ καλλιτεχνική ἰδιοσυγκρασία του, πού τόν ἐμποδίζει νά δοθεῖ καί ν' ἀφοσιωθεῖ ἀποκλειστικά σέ κάποια ἐπιστήμη.

Ταξιδεύει στην Ίταλία, στη Γαλλία, στην Άγγλία, στην Αυστρία, στη Γερμανία. Σπουδάζει όπου βρεθεί. Μαθαίνει παράλληλα στην έντέλεια πολλές γλώσσες: Γαλλικά, Ίταλικά, Γερμανικά, Άγγλικά, Ίσπανικά, αλλά και αρχαία Έλληνικά, Λατινικά, Έβραϊκά, Σανσκριτικά, Παλαιοπερσικά. Έτσι είναι σε θέση να παρακολουθήσει «από πρώτο χέρι» την πνευματική δημιουργία τόσων λαών και τόσων εποχών και να μεταφράσει, αργότερα, στη γλώσσα μας, σε θαυμάσια δημοτική, διαλεχτά έργα της παγκόσμιας πνευματικής δημιουργίας.

Σ' ένα από τα ταξίδια του αυτά γνωρίζεται στη Βενετία με την Αυστριακή βαρώνη Έρνεστίνα φόν Μάλλοβιτς — πολύ μεγαλύτερή του στά χρόνια — και την παίρνει γυναίκα του. Είναι φανερό πώς την πήρε για τά πλούτη της και την άριστοκρατική καταγωγή της. Όταν όμως αργότερα προσχωρεί στη σοσιαλιστική ιδεολογία κι άγωνίζεται για τή διάδοση και την επικράτηση του σοσιαλισμού στη χώρα μας, θεωρεί τό συμφεροντολογικό αυτό γάμο άσυμβίβαστο με την ιδεολογία και τό ήθος του και ύποφέρει ψυχικά. Ένιωθε πώς δέν είταν άπόλυτα ήθικός άνθρωπος, ενώ πίστευε και λάτρευε την άρετή.

Με την Έρνεστίνα άπόχτησε ένα κοριτσάκι — την Τίνα — πού πέθανε τό 1900 σε ήλικία πέντε χρόνων. Ο θάνατος της κόρης του, πού τή λάτρευε, τόν πλήγωσε βαθιά. Σ' όλη τή ζωή του θυμότανε τή μορφή της, τό χρώμα τών ματιών και τών μαλλιών της, τά λογάκια της. Είκοσι χρόνια αργότερα μιλούσε για την Τίνα του με συγκλονιστική τρυφερότητα:

«...Και μιά μέρα, ένα χρόνο από τό θάνατό της, καθώς περιποιόμουν τόν κήπο μας στους Καρουσάδες, βρήκα σε μιά άπόμερη γωνιά, κρυμμένα στό χορτάρι, τό κουβαδάκι και τό φτυαράκι της Τίνας. Τά είχε άφημένα εκεί και τά βρήκα, όταν πιά εκείνη δέν ύπαρχε πουθενά.... Δέν τ' άγγιξα, ούτε τ'όπα σε κανέναν. Άλλά πολλές φορές πήγαινα πρός εκεί και καθόμουν σιμά τους...».

Πόσο ψυχικό σπαραγμό δέν κρύβουν τά λόγια αυτά του πονεμένου πατέρα!

Μετά τό γάμο του στη Βενετία, ό Κ. Θεοτόκης γυρίζει στην Κέρκυρα στον πατρογονικό του πύργο στους Καρουσάδες. Έκεί περνάει τίς περισσότερες ώρες του μελετώντας ξένα συγγράμματα φιλοσοφικά, φιλολογικά, διάφορα έπιστημονικά. Παρακολουθεί μ' έρευνητικό μάτι τή γύρω του ζωή. Χαίρεται την όμορφιά της κερκυραϊκής φύσης και σπουδάζει την ψυχολογία και τίς σχέσεις τών ανθρώπων στην καθημερινή ζωή. Άποθησαυρίζει έτσι βιόματα και

παραστάσεις, πού θά τά ζωντανέψει ὕστερα στίς περίφημες «Κορφιάτικες ἱστορίες» του καί στ' ἄλλα πεζογραφήματά του.

Στενή φιλία μέ τό Μαβίλη

Τήν ἐποχή αὐτή συνδέεται μέ στενή φιλία μέ τό συντοπίτη του ποιητή Λορέντσο Μαβίλη, κατά δέκα χρόνια μεγαλύτερό του. Οἱ δύο φίλοι ἔχουν τίς ἴδιες πνευματικές ἀνησυχίες, τά ἴδια ἰδανικά καί πορεύονται τόν ἴδιο δρόμο γιά κάμποσα χρόνια. Διαποτισμένοι κι οἱ δύο ἀπό τίς φιλελεύθερες ἀρχές τοῦ Διαφωτισμοῦ καί τῆς Γαλλικῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης, ὁραματίζονται κι ἀγωνίζονται γιά τήν ἀστικοδημοκρατική ἀναγέννηση τῆς Ἑλλάδας. Παλαίβουν μαζί ἐνάντια στήν πολιτική τῆς ξενοδοουλείας, τῆς κομματικῆς φαυλοκρατίας καί τῆς βρώμικης συναλλαγῆς τῆς ἀστοτσιφλικάδικης ὀλιγαρχίας πού κυβερνάει τή χώρα. Παίρνουν μέρος στό κίνημα τοῦ Δημοτικισμοῦ μέ τήν πίστη πώς τό κίνημα αὐτό — πέρα ἀπό τήν ἀναγνώριση καί τήν καθιέρωση τῆς δημοτικῆς σάν ἐπίσημης γλώσσας τοῦ ἔθνους — θάνοιγε τό δρόμο γιά τόν ὀλόπλευρο ἐκσυγχρονισμό καί τή δημοκρατική ἀναγέννηση τοῦ τόπου. Πολεμοῦν ἀκόμα καί μέ τό ὄπλο στό χέρι γιά τήν ἀπελευθέρωση τῶν ὑπόδουλων ἔθνικῶν ἐδαφῶν. Τό 1896 πολεμοῦν στήν Κρήτη, ἐπικεφαλῆς ἀντάρτικου σώματος πού ὀργάνωσε καί συντηροῦσε μέ δικά του λεφτά ὁ Κ. Θεοτόκης. Καί τό 1897 μέ δικά τους ἀντάρτικα τμήματα πολεμοῦν ὁ Μαβίλης στήν Ἥπειρο κι ὁ Θεοτόκης στή Θεσσαλία.

Ἡ πάλη τους ἐνάντια στή φαυλοκρατία, ἰδιαίτερα ἐνάντια στό κόμμα τοῦ συμπατριώτη τους κόντε Γ. Θεοτόκη, ἔφτασε ὡς τήν ἀνοιχτή ἀντίθεσή τους μέ τήν κοινή γνώμη τῆς Κέρκυρας στό περίφημο ζήτημα τῆς «Ρουλέτας». Ὁ Γ. Θεοτόκης — ἡ «Κοκώνα», ὅπως τόν ὀνόμαζε ὁ διευθυντής τῆς «Ἀκρόπολης» Βλάσης Γαβριηλίδης — εἶταν ἀπό τούς πιό ἀδίσταχτους φαυλοκράτες πολιτικούς ἀρχηγούς καί πρωθυπουργούς τῆς πρώτης εἰκοσαετίας τοῦ αἰῶνα μας. Γιά λόγους δημαγωγίας καί γιά ψηφοθηρία, στίς ἀρχές τοῦ 1902, σάν πρωθυπουργός, ἔδωσε ἄδεια ἐγκατάστασης ρουλέτας στήν Κέρκυρα. Ὁ Κ. Θεοτόκης κι ὁ Λ. Μαβίλης, καθώς καί ἄλλοι Κερκυραῖοι διανοούμενοι, πίστευαν ὅτι ἡ ἐγκατάσταση ρουλέτας θά ὀδηγοῦσε σέ μεγαλύτερη ἐξαθλίωση κι ἐξαχρείωση τήν κοινωνία τῆς Κέρκυρας καί τάχθηκαν ἐνάντια σ' αὐτήν. Ὁ φαυλοκράτης, ὁμως,

Γ. Θεοτόκης, μέ τούς κομματικούς φίλους καί μπράβους του, ὀργάνωσε στίς 27.1.1902 συλλαλητήριο στήν Κέρκυρα ὑπέρ τῆς ρουλέτας. Αὐτό δέν ἐμπόδισε τόν Κ. Θεοτόκη νά δημοσιεύσει στίς 11.2.1902 στήν «Ἀκρόπολη» ἀνοιχτό γράμμα πρὸς τούς συμπατριῶτες του, ὅπου καταδίκασε τήν ἐγκατάσταση τῆς ρουλέτας. Τήν ἄλλη μέρα οἱ μπράβοι τοῦ φαυλοκράτη πρωθυπουργοῦ, μέ ὑπόδειξή του, ὀργάνωσαν δημόσια ἀποδοκιμασία ἐνάντια στόν Κ. Θεοτόκη καί τό Λ. Μαβίλη. Φανατισμένο πλῆθος γιουχάισε, σφύριξε, ἔβρισε κι ἐπιχείρησε νά κακοποιήσει τούς δύο φίλους στήν πλατεία τῆς Κέρκυρας.

Λίγα χρόνια ἀργότερα ὁ Κ. Θεοτόκης θά συγκρουστεῖ ἰδεολογικά μέ τόν Λ. Μαβίλη καί θά χωρίσουν τή δράση τους, χωρίς νά πάψουν — ἰδιαίτερα ὁ Θεοτόκης — νά ἐκτιμοῦνται μεταξύ τους.

Ἀναζητήσεις καί προαναταραχισμοί

Ὁ τυχοδιωκτικός πόλεμος τοῦ 1897 προκάλεσε καί στόν Κ. Θεοτόκη πολλά καί βασανιστικά ἐρωτήματα. Ἐτσι ἄρχισε ν' ἀναζητάει τίς βαθύτερες αἰτίες τῆς ἐθνικῆς καί κοινωνικῆς ἀθλιότητος καί κακοδαιμονίας. Ἡ φαυλοκρατία πού κυριαρχεῖ στή δημόσια ζωὴ ὑπογραμμίζει πιά ἔντονα τήν ἀνάγκη τῆς πάλης γιά μιά πραγματική ἐθνική καί κοινωνική ἀναγέννηση, στηριγμένη στίς πλατιές λαϊκές μάζες καί ἐπίς συνεπεῖς προοδευτικές δημοκρατικές δυνάμεις.

Μετ' ὀπισθισμό τοῦ στήν Κέρκυρα ἀπό τήν ἄτυχη ἐκστρατεία στή Θεσσαλία, ὁ Κ. Θεοτόκης μελετάει συστηματικά τά ἔργα τοῦ Ν. Μάρξ καί τοῦ Φρ. Ἐνγκελς. Καί πείθεται, ὄλο καί πιά πολὺ, πὼς μόνο μέ τήν ἀνατροπὴ τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος καί τῆ σοσιαλιστικῆ ἀναδιάρθρωση τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας θά μπορέσει καί ἡ Ἑλλάδα νά γλυτώσει, μιά γιά πάντα, ἀπό τήν κοινωνική ἀθλιότητα καί τήν ὀλόπλευρη καθυστέρηση, ἀπό τήν ἀσφυχτική ξένη ἐξάρτηση καί τήν ἀπάνθρωπη ἐκμετάλλευση τοῦ λαοῦ καί νά μπεῖ στή λεωφόρο τῆς προόδου καί τῆς προκοπῆς.

Τίς ἀντιλήψεις αὐτές ἦρθε νά τίς ἐνισχύσει καί νά τίς κάνει ἀκλόνητη πίστη τό ταξίδι του στή Γερμανία (1907 - 1909), ὅπου οἱ ἰδεολογικές ζυμώσεις καί τό σοσιαλιστικό κίνημα βρίσκονταν σέ πραγματικό ὄργασμο. Στό Μόναχο συναντιέται μέ τόν Κώστα Χατζόπουλο, πού εἶχε προσχωρήσει κιόλας κι ἀνήκε στή ἀριστερὴ πτέρυγα τοῦ Γερμανικοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Κόμματος. Ἡ συ-

νάντηση αυτή και οί συζητήσεις μέ τόν Κ. Χατζόπουλο, μέσα στό γενικότερο πολιτικό και ιδεολογικό κλίμα, όλοκληρώνουν τήν απόφασή του νά προσχωρήσει στή σοσιαλιστική ιδεολογία. Και μέ τό θάρρος και τήν αποφασιστικότητα τοῦχε άπαρνηθεῖ νωρίτερα τήν άριστοκρατική καταγωγή του και τίς οίκογενειακές φεουδαρχικές παραδόσεις γιά ν' άσπαστεῖ τά ιδανικά και τίς άρχές τῆς άστικής δημοκρατίας, μέ τό ίδιο θάρρος και άποφασιστικότητα άπαρνιέται τώρα τά ιδανικά αυτά — άφοῦ πείστηκε γιά τήν ανεπάρκεια και τή συμβατικότητα τους — και προσχωρεῖ στά πρωτοπόρα ιδανικά τοῦ σοσιαλισμοῦ.

Στό σοσιαλισμό, στό σοσιαλιστικό κίνημα, στόν άγώνα γιά τήν πραγματική απολύτρωση τοῦ έλληνικοῦ λαοῦ και τήν κοινωνική αναγέννηση τοῦ τόπου θ' άφιερώσει άπό δῶ και πέρα, ως τό θάνατό του, όλες τίς δυνάμεις του. Θά πρωτοστατήσει στήν ανάπτυξη σοσιαλιστικοῦ κινήματος και στή σοσιαλιστική άφύπνιση τῶν εργαζομένων στή χώρα μας. Και παρά τίς κατοπινές εξελίξεις, θά παραμείνει ως τό τέλος άφοσιωμένος στό λαό, στό σοσιαλιστικά ιδανικά, πού τά ύπηρετεῖ μέ τή δράση και μέ τό έργο του. Σέ γράμμα του άπό τήν Πράγα (28.8.1909) στόν Κ. Χατζόπουλο στό Μόναχο, εκφράζει αυτή τήν απόφαση νά άγωνιστεῖ γιά τή διάδοση τῆς σοσιαλιστικῆς ιδεολογίας και τήν οργάνωση Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος στήν Ελλάδα: «... Γράψε μου, αγαπητέ μου, αν έχεις σκοπό νά κατεβείς στή Ρομηοσύνη σέ τοῦτες τίς κρίσιμες στιγμές. Ίσως οί δυό μας ένωμένοι εἴμαστε μία δύναμη, ίσως βρίσκονται κι όλας εκεί κι άλλοι άνθρωποι μέ καρδιά και μέ θάρρος. Και ίσως όλοι αυτοί νά μή προσμένουν παρά τό σύνθημα, έναν άνθρωπο νά δώσει τήν πρώτη γυρισιά (για νά μιλήσω μέ τή Βουδιστική φρασεολογία) στή ρόδα τῆς αλήθειας...».

Γιά νά εκτιμηθεῖ σωστά τό γράμμα αυτό πρέπει νά πάρουμε υπόψη ότι 14 μέρες νωρίτερα (στις 14.8.1909) εἶχε γίνει τό «Κίνημα τοῦ Γουδί» κι ή κατάσταση στήν Ελλάδα εἶταν πραγματικά κρίσιμη.

Γυρνώντας στήν Ελλάδα, άπό τή Γερμανία, ό Κ. Θεοτόκης εἶναι πιά πιστός όπαδός τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ένας σοσιαλιστής όμως διαποτισμένος άπό τό πνεῦμα και τίς αντιλήψεις πού κυριαρχοῦσαν τήν εποχή αυτή στή σοσιαλδημοκρατία τῆς 2ης Διεθνούς. Και εἶναι περισσότερο ένας ιδεολόγος, παρά ένας έμπειρος πολιτικός ήγέτης, οργανωτής και καθοδηγητής τῶν μαζών, πού θά μπορούσε νά έπωμιστεῖ τά καθήκοντα και τίς δυσκολίες τῆς πραχτικῆς δράσης. Γι' αυτό κι οί πρώτες άποτυχημένες προσπάθειές του νά ιδρύσει στήν

Κέρκυρα «Σοσιαλιστικό Κόμμα», τόν αποθαρρύνουν. Σέ άλλο γράμμα του στόν Κ. Χατζόπουλο (25.2.1910) από τούς Καρουσάδες τῆς Κέρκυρας ὁμολογεῖ:

«...Γιά τή Σοσιαλιστική Ἑταιρία σέ συγχαίρω γιά τήν ἰδρυση της (ἐννοεῖ τή Σοσιαλιστική Δημοτιστική Ἐνωση ποῦχει ἰδρύσει τό Δεκέμβρη τοῦ 1909 ὁ Κ. Χατζόπουλος στό Μόναχο μαζί μ' ἄλλους Ἑλληνες διανοούμενους), ἀλλά νομίζω πώς σέ τοῦτο τό Κράτος εἶναι ἀδύνατο νά προκόψει κάτι... Οἱ τάξεις, ἐδῶ στήν Ἑλλάδα, δέν ἔχουν χωριστεῖ καί δέν παλεύουν συνατές τους. Ἐμέ, λοιπόν, μοῦ φαίνεται ἄσκοπο, πρὸς τό παρόν, νά λάβω μέρος σ' ἓνα κόμμα, ὅποιο καί νᾶναι, χωρίς νά σοῦ κρύβω πώς ὅλες μου οἱ συμπάθειες εἶναι μέ τό μέρος τοῦ λαοῦ, τοῦ μικροῦ λαοῦ, πού γελιέται καί τόν γελοῦν...»

Τήν ὀργανωτική ἀπειρία, τήν ἰδεολογική ἀνωριμότητα, ἀλλά καί τίς δύσκολες ἀντικειμενικές συνθήκες γιά τήν ἀνάπτυξη μαζικοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος τήν ἐποχή αὐτή, θά τῆ ζωντανέψει — δέκα χρόνια ἀργότερα — στό περίφημο μυθιστόρημά του: «Οἱ σκλάβοι στά δεσμά τους».

Ἡ ἀγάπη πού νιώθει γιά τούς ἀπλοῦς ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ, ἡ πίστη στήν ἀλήθεια καί στή δύναμη τῶν ἰδανικῶν τοῦ σοσιαλισμοῦ, ὁ βαθύς ἀνθρωπισμός του, θά παραμερίσουν γρήγορα τήν πικρα καί τήν ἀπογοήτευσή του ἀπό τίς πρῶτες ἀποτυχημένες προσπάθειές του νά δημιουργήσει στήν Κέρκυρα «Σοσιαλιστικό Κόμμα». Τά χρόνια αὐτά πηγαίνει συχνά τά βράδια στά μικρά καφεενεδάκια τῶν ἐργατικῶν συνοικιῶν τῆς Κέρκυρας — αὐτά τά καφεενεδάκια πού τόσο παραστατικά ζωντανεύει στή νουβέλα του «Ἡ τιμή καί τό χρήμα» — καί προσπαθεῖ νά φωτίσει τούς ἐργάτες καί τούς χωριάτες πού συγγάζουν ἐκεῖ, ὕστερα ἀπό τό σκληρό μόχθο τῆς ἡμέρας, νά τοῦς κάμει ν' ἀποχτήσουν συνείδηση τῆς δύναμης καί τῆς ἱστορικής ἀποστολῆς τους στήν κοινωνία, νά τοῦς δείξει τόν δρόμο καί τό τρόπο νά βροῦν τό δίκιο τους καί ν' ἀλλάξουν τή μορφή τῆς ἴδιας τῆς κοινωνίας. Αὐτή τήν περίοδο θά τῆ θυμᾶται πάντα σάν τήν πιό καλή περίοδο τῆς ζωῆς καί τῆς δράσης του:

«...Κάθε βράδυ, πολλοί μαστόροι, πού ἀσκόλαιναν ἀπό τό ἔργο τους, ἔρχονταν ἀπό τή χώρα στό προάστειο: χτιστάδες μέ τά παλιά ξερά μισοκάπελλά τους, τά ροῦχα τους, τά ποδήματά τους ἀσβεστωμένα. Μαραγκοί, μέ τέσ καθημερινές τους φορεσιές. Ἐργάτες ἀπό διάφορα ἐργοστάσια σκεφτικοί, λιγνοί καί σάν ἀλαλιασμένοι ἀπό τούς κρότους τῆς μηχανῆς. Ξυπόλυτοι χαμάληδες, βαρκάρη-

δες, χωριάτες κι ἄλλοι ἀνθρώποι κάθε τέχνης...» γράφει στήν «Τιμή και τό χρῆμα».

Στά 1911 οἱ προσπάθειές του πετυχαίνουν. Μαζί μέ ἄλλους προοδευτικούς διανοούμενους συντοπίτες του, ἰδρύει στήν Κέρκυρα «Σοσιαλιστικό Κόμμα» και γίνεται ὁ ἴδιος «...ἡ ψυχή τῆς ἀριστερῆς κίνησης στό νησί του». Εἶναι τόσο μαχητικός και ἀδιάλλαχτος στίς ἀρχές του, ὥστε δέν διστάζει νᾶρθει σέ σύγκρουση — ὅπως σημείωσα κιόλας προηγουμένα — ἀκόμα και μέ τόν καλύτερο φίλο του, τό Λορέντσο Μαβίλη, και ὕστερα ἀπό μιᾶ ἔντονη συζήτηση νά χωρίσουν γιά πάντα. Φυσικά ὁ Κ. Θεοτόκης δέν ἔπαψε νά ἀγαπάει και νά σέβεται τή μνήμη τοῦ φίλου του, πού τόν ἄλλο χρόνο σκωτώθηκε στό Δρίσκο, ἀντίκρυ ἀπό τά Γιάννενα, πολεμώντας γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Ἡπείρου. Θά ἐπιμεληθεῖ τήν ἐκδόση τῶν ἔργων τοῦ Μαβίλη και σέ κάθε εὐκαιρία θά ἐκδηλώνει τό σεβασμό και τήν ἐκτίμηση γιά τόν ποιητή:

«...πού ἡ Δόξα μ' ἔνα βόλι
ἔστειλε ἥρωα στό Ἥλύσιο περιβόλι...»

ὅπως τραγούδησε τή μνήμη του σ' ἕνα σονέττο του στά 1916.

Ἰδεολογική ἀδιαλλαξία

Πρᾶος και μειλίχιος ἀπό χαρακτήρα ὁ Κ. Θεοτόκης, δέν διστάζει ὡστόσο νᾶρθει σέ σύγκρουση και μέ ἄλλους διανοούμενους τῆς ἐποχῆς, πού εἴτε δέν καταλάβαιναν τήν ἀνωτερότητα τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδανικῶν και στέκονταν ξέμακρα ἀπό τή σοσιαλιστική κίνηση, εἴτε ἔκαναν πίσω κι ἀπαρνιοῦνταν τά ἰδανικά αὐτά στά ὅποια εἶχαν προσχωρήσει νωρίτερα. Μιᾶ τέτια σύγκρουση μέ τό Θεοτόκη ἀναφέρει ὁ Σπύρος Μελάς, πού στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας εἶχε ἐμφανιστεῖ μέ μερικά θεατρικά ἔργα του, ὅπως τό «Ἄσπρο και τό Μαῦρο» ὁπαδός τοῦ σοσιαλισμοῦ και πού ἀπό τό 1912, ὅπως λέει ὁ ἴδιος, εἶχε ἀρχίσει νά βάζει «νερό στό κρασί» του. Σέ μιᾶ συνάντησή τους στήν Κέρκυρα τό 1913, ὁ Θεοτόκης τᾶψαλε στό Μελά και ξεσκέπασε τό σωβινισμό πού τόν εἶχε κυριέψει:

«—Φοβᾶσαι τώρα τό σοσιαλισμό γιά...τά σύνορα, μού εἶπε. Φοβᾶσαι τούς Βουλγάρους».

Και συνεχίζει:

«Γοητευτικός ὁμιλητής, πηγῆ ἀστείρευτης σοφίας, ἀρχισε νά ξεσκονίζει αὐτό τό θέμα: μιᾶς ἀνθρωποσύνης χωρίς σύνορα».

Στό τέλος τῆς συζήτησης τά «τσούγκρισαν» καί χάλασαν τή φιλία τους.

Ἐπίσης καί μιᾶ ἄλλη σχετική μαρτυρία, τοῦ Κωστή Παλαμά, πού δείχνει πῶς ὁ Κ. Θεοτόκης δέν μπόρεσε νά χωνέψει, ὡς τό τέλος τῆς ζωῆς του, ὅτι εἶτανε δυνατό, πνευματικοί ἄνθρωποι, καλλιεργημένοι κι ἀναπτυγμένοι, μέ ἀγάπη γιά τό λαό καί γιά τόν τόπο, νά μένουν μακριά ἀπό τά ἰδανικά τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τό σοσιαλιστικό κίνημα:

«...Ὅσες φορές περνοῦσε ἀπό τήν Ἀθήνα, μοῦ ἔκανε τήν τιμή νά μ' ἐπισκέπτεται. Ὅσο κι ἂν μοῦ φέρνονταν ἐγκάρδια καί φιλοφρονέστατα, διέβλεπα, στή διαπεραστική του ματιά καί σά ζοφωμένη ἀπό τήν ἐπιθυμία νά μέ ψέξει, μιᾶ μυστική σκέψη, πού ἤθελε καί δέν ἤθελε νά ἐξωτερικευθεῖ...»

Αὐτή τή σκέψη τή διατυπώνει ὀλοκάθαρα ὁ Κ. Θεοτόκης στό μυθιστόρημά του: «Οἱ σκλάβοι στά δεσμά τους», Ὁ ἥρωάς του, Ἄλκης Σωζόμενος, ἰδεολόγος σοσιαλιστής λέει: «...Ποιός ἀπό τοὺς καταδυναστευόμενους δέ θᾶκουγε πρόθυμα τό Ἐβανγγέλιο τῆς καινούργιας ἀγάπης;...Καί μήν ἔλειπαν στόν τόπο οἱ ἡλικιωμένοι σοφοί ποιητές γιά νά ψάλλουν καί κείνοι τή γέννηση τῆς νέας λευτεριάς; Πῶς θᾶμενε ξένη ἡ ψυχὴ τους στό μεγάλο ἀγαθό ἔργο πού θᾶβλεπαν μπροστά τους;...»

Δέν εἶναι λιγότερο χαρακτηριστικό γιά τήν ἰδεολογική ἀδιαλλαξία τοῦ Κ. Θεοτόκη καί τοῦτο τό ἐπεισόδιο: Τό καλοκαίρι τοῦ 1914, λίγο πρὶν ξεσπάσει ὁ Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος, ὁ αὐτοκράτορας τῆς Γερμανίας Γουλιέλμος ὁ Β΄, πού παραθέριζε στό ἰδιότητο παλάτι του στήν Κέρκυρα — τό γνωστό «Ἀχιλλεῖον» — ζήτησε ἀπό τόν Κ. Θεοτόκη τήν ἄδεια νά δραματοποιήσει τό περίφημο διήγημά του «Τὸ μυστὸς τῆς κυρα-Κερκύρας» καί νά τό ἀνεβάσει στά γερμανικά θεάτρα.

Δέν ξέρω πόσοι ἄλλοι διανοούμενοι θά ἀντιστέκονταν στήν παράκληση ἑνὸς πανίσχυρου αὐτοκράτορα καί στή δελεαστική πρόταση ἑνα ἔργο τους νά γνωρίσει τή δόξα τῆς ἐκλαϊκευσῆς του σέ μιᾶ ξένη γλώσσα καί σέ ἑκατομμύρια ἀνθρώπους. Ὁ Κ. Θεοτόκης ὁμως ἀρνήθηκε κατηγορηματικά. Στήν ἀπεσταλμένη τοῦ Καίζερ, αὐλικῆ Πολύμνια Σκαραμαγκᾶ δήλωσε ἀπερίφραστα: «Ἡ τέχνη μου δέν γίνεται παλλακίδα τῆς Γερμανικῆς Αὐλῆς».

Ὅταν τόν Ἰούλη τοῦ 1914 ξέσπασε ὁ Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος, ὁ Κ. Θεοτόκης πῆρε στήν ἀρχὴ σωστή θέση κι ἐκδήλωσε τή διαμαρτυρία του ἐναντία στόν πόλεμο αὐτόν. Σέ μιᾶ ἀφιέρωση στήν φίλη του Εἰρήνη Δεντρινουῦ (15.9.1914), πού μπῆκε καί σάν πρόλο-

γος στο πρώτο βιβλίο του «Ἡ τιμή καί τό χρήμα», γράφει ανάμεσα σ' ἄλλα «...Εἶταν ἡ τύχη του φαίνεται τό εἰρηνικό διήγημά μου (εἶχε πρωτοδημοσιευτεῖ στό περιοδικό «Νουμᾶς» τό 1912) νά προβάλλει μέσα σέ τέτιες κοσμοϊστορικές ταραχές, ὅταν ποτάμια αἵματα βάφουν τή μητέρα γῆ, σά μιά δειλή διαμαρτυρία ἐνάντια σ' ἓνα τόσο ἄτοπο καθεστῶς, πού γιά νά ὑπάρχει χρειάζεται τόν παράλογο φόνο καί τήν ἀτυχία τόσων πλασμάτων. Τί σπατάλη ζωῆς ἔγινε στά χρόνια τοῦτα. Ἀλλά ἄς εὐχηθοῦμε κιόλας, ἡ τωρινή θλιβερή αἵματοχυσία νά ναι γραμμένη ἡ τελευταία στά βιβλία τῆς ἀνθρώπινης Μοίρας...»

Μέσα στή φοβερή δίνη τοῦ πολέμου συνέρχεται στήν Ἀθήνα (Ἀπρίλης 1915), ἡ Α' Πανελλαδική Σοσιαλιστική Συνδιάσκεψη, μέ τή συμμετοχή ἀντιπροσώπων τῶν σοσιαλιστικῶν ὀργανώσεων τῆς Ἀθήνας, τοῦ Πειραιᾶ, τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Κέρκυρας, τοῦ Βόλου, τῆς Πάτρας καί τῆς Μυτιλήνης, μέ σκοπό τήν ἐνοποίησή τους καί τή δημιουργία ἐνιαίου Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος. Στίς ἐργασίες τῆς Συνδιάσκεψης παίρνει μέρος καί ὁ Κ. Θεοτόκης, σάν ἀντιπρόσωπος τῆς ὀργάνωσης τῆς Κέρκυρας πού τήν καθοδηγοῦσε. Ἡ Συνδιάσκεψη αὐτή ἀσχολήθηκε μέ τό ζήτημα τῆς πάλης κατά τοῦ πολέμου, καθῶς καί μέ τό σχέδιο προγράμματος τοῦ κόμματος κι ἀποφάσισε τή σύγκληση ἰδρυτικοῦ συνεδρίου, πού — ὅπως εἶναι γνωστό — ἔγινε τό Νοέμβρη τοῦ 1918 στόν Πειραιᾶ καί ἰδρύθηκε τό Σοσιαλιστικό Ἐργατικό Κόμμα Ἑλλάδας, τό σημερινό ΚΚΕ.

Τόν Αὐγούστο ὁμως τοῦ 1916 ἐκδηλώνεται τό ἀνταντόφιλο κίνημα τοῦ Ἐλευθέρου Βενιζέλου, τό γνωστό σάν κίνημα «Ἐθνικῆς Ἀμύνης» (ἢ Κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης), μέ κύρια ἐπιδίωξη τήν ἐξοδόν τῆς Ἑλλάδας στόν πόλεμο στό πλευρό τῶν «Συμμάχων» (Ἀντάντ) καί σέ ἀντίθεση μέ τίς προσπάθειες τοῦ βασιλιᾶ Κωνσταντίνου Γλύξμπουργκ καί τῆς ἀντιβενιζελικῆς παράταξης νά ἐντάξουν τήν Ἑλλάδα στό πλευρό τῶν Γερμανῶν καί τῶν συμμάχων τους (Αὐστροουγγαρία, Βουλγαρία, Τουρκία).

Τό σοσιαλιστικό κίνημα τῆς χώρας μας, τήν ἐποχή αὐτή, εἶναι ἀκόμα ἀδύναμο, ἀνοργάνωτο καί ἀσυντόνιστο καί πολλά στελέχη του ἐπηρεάζονται σοβαρά ἀπό τίς δύο μεγάλες πολιτικές παρατάξεις τῆς χώρας — τούς βενιζελικούς καί τούς ἀντιβενιζελικούς. Ἄν πάρουμε ὑπόψη ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἡγεσία τῆς 2ης Διεθνούς, καθῶς καί ἡ ἡγεσία τῶν μεγάλων σοσιαλδημοκρατικῶν κομμάτων τῆς Δύσης πῆραν λαθεμένη θέση ἀπέναντι στόν πόλεμο αὐτόν καί κάλεσαν τούς ὀπαδούς τους «νά ὑπερασπίσουν τίς ἐθνικές τους πατρίδες», εἶναι εὐκόλο νά καταλάβουμε τήν ἰδεολογική σύγχυση πού ἔπαθαν

καί οί Ἕλληνες σοσιαλιστές. Πολλοί ἀπ' αὐτοῦς — μαζί κι ὁ Κ. Θεοτόκης, ὁ Κ. Χατζόπουλος καί ἄλλοι — πίστεψαν ὅτι ἡ συντριβή τοῦ γερμανικοῦ ἰμπεριαλισμοῦ θά ὀδηγήσει στήν ἀπελευθέρωση τῶν λαῶν. Γι' αὐτό καί προσχώρησαν στό Ἄνταντόφιλο κίνημα τοῦ Ε. Βενιζέλου. Δέν μπόρεσαν, δηλαδή νά καταλάβουν ὅτι ὁ πόλεμος αὐτός εἶταν ἰμπεριαλιστικός κι ὅτι οἱ δύο ἀντιμαχόμενοι ἰμπεριαλιστικοί συνασπισμοί πολεμοῦσαν γιά τό ληστρικό ξαναμοίρασμα τοῦ κόσμου.

Τίς λαθεμένες αὐτές ἀντιλήψεις τῶν Ἑλλήνων σοσιαλιστῶν θά τίς διατυπώσουν καθαρά οἱ σοσιαλιστικές ὀργανώσεις Ἀθήνας — Πειραιᾶ, τόν Ἰούλη τοῦ 1917, σέ προκήρυξή τους μέ τήν ὁποία — ἀνάμεσα σ' ἄλλα — εὔχονταν «...ὀλοψύχως ὑπέρ τῆς πλήρους ἤττας τοῦ πρωσικοῦ (γερμανικοῦ) μιλιταρισμοῦ, ἵνα ἐκ ταύτης προκύψῃ πτώσις τοῦ μοναρχικοῦ καθεστῶτος εἰς τάς Κεντρικάς Αὐτοκρατορίας...» καί δήλωναν ὅτι: «...ἡ ἤττα αὐτή πρέπει νά προέλθῃ ὄχι μόνον ἀπό τήν στρατιωτικήν προσπάθειαν (τῶν κρατῶν τῆς Ἀντάντ), ἀλλά καί ἀπό τήν σύγχρονον ἐνέργειαν τοῦ διεθνούς προλεταριάτου...»

Μ' αὐτή τήν πίστη ὁ Κ. Θεοτόκης προσχώρησε στό Κίνημα τοῦ Ἐ. Βενιζέλου (1916), πού τόν διορίσε στήν ἀρχή ἀντιπρόσωπο τῆς κυβέρνησής του στήν Κέρκυρα καί σέ συνέχεια τόν ἔστειλε μέ διπλωματική ἀποστολή στήν Ἰταλία. Ἡ προσχώρηση αὐτή δέν σημαίνει καθόλου καί ἰδεολογική μεταστροφή, ἀπάρνηση τῆς σοσιαλιστικῆς ἰδεολογίας του. Ὁ Κ. Θεοτόκης θά μείνει ὡς τό τέλος τῆς ζωῆς του πιστός στό σοσιαλισμό. Ὅλο τό ἔργο του εἶναι διαποτισμένο, στόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο βαθμό, ἀπό τά ἰδανικά τοῦ σοσιαλισμοῦ καί γι' αὐτά τά ἰδανικά μάχεται.

Ἡ Σοσιαλιστική Ἐπανάσταση στή Ρωσία, τόν Ὀκτώβρη τοῦ 1917, τόν συγκλονίζει κατάβαθα, καί τήν τραγουδάει σ' ἕνα ἀπό τά καλύτερα σονέττα του. Χαίρεται γιά τή νίκη τῆς ἐπανάστασης αὐτῆς πού δίνει σάρκα καί ὀστά στά μεγάλα ὄνειρα τῆς ἀνθρωπότητας. Καί νιώθει τήν ἀνάγκη ν' ἀγωνιστεῖ γιά νά ξεπεράσει τίς ἀδυναμίες του καί νά γίνῃ ἄξιος νά φτάσει στόν «ψηλό Ἐλικῶνα» τοῦ σοσιαλισμοῦ. Γιατί «ἡ Κασταλία βρύση» τῆς νέας κοινωνίας δέν μπορεῖ νά καθρεφτίσει στά κρυστάλλινα νερά της τήν εἰκόνα μιᾶς ψυχῆς πού σέρνει μαζί της τίς ἁμαρτίες τοῦ παλιοῦ γερασμένου κόσμου.

Ὁ Θεοτόκης καταλαβαίνει τώρα πῶς μόνο ἡ σοσιαλιστική ἐπανάσταση μπορεῖ νά λυτρώσει τήν ἀνθρωπότητα ἀπό τά δεινά καί τίς συμφορές τῶν ἰμπεριαλιστικῶν πολέμων, ἀναγνωρίζει τή δική

του λαθεμένη τοποθέτηση απέναντι στον πόλεμο κι εκφράζει την έλπίδα ότι με την επικράτηση του σοσιαλισμού στον κόσμο οί άνθρωποι θα αποκτήσουν πραγματική λευτεριά, θα οικοδομήσουν τό ευτυχισμένο μέλλον τους.

Πιστός πάντα στά ιδανικά του σοσιαλισμού θά επιστρέψει τό 1920 τό παράσημο πού του στείλε ή κυβέρνηση του Έ. Βενιζέλου, μέ πρόσχημα τίς «έθνικές ύπηρεσίες» του, στήν πραγματικότητα όμως γιά νά τόν προσεταιριστεί πολιτικά. Καί δέν μπορούσε νά κρατήσει διαφορετική στάση. Γιά τόν Κ. Θεοτόκη είταν άδιανόητος κάθε καιροσκοπισμός καί κάθε συμβιβασμός. «...Δέν γνώρισα άλλον, λέει ή Γαλάτεια Καζαντζάκη, νά συγκινείται ώς τά δάκρυα μπρός στήν κάθε γενναία έκδήλωση, στό κάθε ήθικό μεγαλείο, μπρός στήν κάθε άρετή, στόν κάθε ήρωισμό»⁽¹⁾.

Τό τέλος

Ό πόλεμος καί σέ συνέχεια ή ήττα τής Γερμανίας καί τών συμμάχων τής είχαν σάν συνέπεια νά καταστραφεί καί ή περιουσία τής γυναίκας του στήν Αυστρία. Αντιμετωπίζει μεγάλες οικονομικές στενοχώριες κι άναγκάζεται νά ζητήσει βιοποριστική άπασχόληση. Η κυβέρνηση Έ. Βενιζέλου τόν διορίζει τό 1917 διευθυντή τής Λογοκρισίας, μέ υποδιευθυντή τό φίλο του Κ. Χατζόπουλο. Τή δεύτερη κιόλας μέρα ό Θεοτόκης παραιτείται. Ό ανελεύθερος θεσμός είναι άσυμβίβαστος μέ τή φιλελεύθερη συνείδησή του. Διορίζεται σέ συνέχεια γραμματέας στήν Έθνική Βιβλιοθήκη καί παράλληλα δουλεύει σκληρά σάν μεταφραστής καί σάν φιλολογικός συνεργάτης σέ διάφορους έκδοτικούς οίκους γιά νά ζήσει. Σέ γράμμα του (1.7. 1920) στήν Είρήνη Δεντρινουό μιλάει γιά τήν κατάστασή του:

«...Η στενοχώρια κάθε είδους, ή ύποχρέωση νά κάνω ό,τι δέν θέλω, έπειτα από τήν οικονομική καταστροφή, ένέργησαν σάν πιεστήριο άπάνω μου. Έβγαλα όσο λάδι μπορούσε νά βγει. Είναι άμφίβολο άν καί μέ μιάν άλλη στριψιά τής βίδας θά βγει ακόμα κι άλλο ή άν χαθεί ό νοός, όπως του ήρωα του μυθιστορηματός μου!...» (Έννοει τό έργο του: «Η ζωή καί ό θάνατος του Καραβέλα», πού μόλις τόχε τελειώσει).

Μέσα σέ τέτιες δύσκολες οικονομικές συνθήκες, δουλεύοντας

1. «Έλεύθερα Γράμματα» τευχ. 6, Άθήνα 14.6.1945.

σκληρά για να ζήσει, αρρωσταίνει από έλκος στο στομάχι. Η αρρώστεια θα εξελιχθεί αργότερα σε καρκίνο. Στις αρχές του 1922 έγχειρίζεται στο νοσοκομείο «Ευαγγελισμός», χωρίς αποτέλεσμα. Φεύγει σε λίγο για την Κέρκυρα, όπου παλαίβει με την αρρώστεια του 18 ολόκληρους μήνες. Και παρά τους πόνους που νιώθει στο στομάχι και τις δυνάμεις του που λιγοστεύουν κάθε μέρα, επιχειρεί να γράψει ένα μεγάλο διήγημα, τον «Παπα-Ίορδάνη τον Πασίχαρο». Μπόρεσε να συνθέσει μόνο 35 μεγάλες σελίδες. Την 1η Ιούλη του 1923, σε ηλικία 53 χρόνων, άπάνω στην άκμή της δημιουργικής του ωριμότητας, υπόκυψε στην αρρώστεια του. Ο θάνατός του ήταν μεγάλη άπώλεια για τό νεαρό εργατικό κίνημα της χώρας μας και ακόμα πιο μεγάλη για τά έλληνικά γράμματα. Είναι βέβαιο πώς θα πλούτιζε την προοδευτική λογοτεχνία της χώρας μας με διαλεχτές σελίδες και μέ τό έξοχο δημιουργικό ταλέντο του θά πρόσφερνε ανεκτίμητες ύπηρεσίες στη σοσιαλιστική άφύπνιση της συνείδησης τών Έλλήνων εργαζομένων.

Κηδεύτηκε, όπως μάς πληροφορεί ό συντοπίτης του ποιητής, όμοϊδεάτης και στενός φίλος του Ν. Λευτεριώτης, την άλλη μέρα τό πρωί, χωρίς καμιάν έπισημότητα. Μόνον οί συγγενείς του και μερικοί στενοί φίλοι του αποτέλεσαν την νεκρική πομπή. Οί εκπρόσωποι της άρχουσας τάξης έδειξαν τή μικροψυχία και τό μίσος τους ακόμα και στό θάνατό του. Η πιο σωστά, και πέρα από τό θάνατό του, ως σήμερα. Όλα τά έργα του Κ. Θεοτόκη — μ' εξαίρεση τόν «Κατάδικο», που τόν θεωρούν, φαίνεται, λιγότερο... «έπικίνδυνο» — είναι δυσεύρετα και άγνωστα στό πλατύ αναγνωστικό κοινό. Οί τελευταίες εκδόσεις τους είναι αυτές που είχαν γίνει πριν τό θάνατό του, φορτωμένες τυπογραφικά λάθη και διαστρεβλώσεις. Γι' αυτό αξίζει να σημειωθεί έδω ή έπιμελημένη επανέκδοσή τους σε έναν μεγάλο τόμο στό έξωτερικό από τό εκδοτικό τών πολιτικών προσφύγων «Πολιτικές και Λογοτεχνικές Έκδόσεις» στά 1966. Έταν μία πολύτιμη προσφορά στό αναγνωστικό κοινό της προσφυγιάς, αλλά και εκδήλωση σεβασμού και τιμής στη μνήμη του πρωτοπόρου άγωνιστή του εργατικού κινήματος της χώρας μας, του γενάρχη της σοσιαλιστικής μας πεζογραφίας.

Τό έργο του

Η πρώτη λογοτεχνική εκδήλωση του Κ. Θεοτόκη ήταν ένα μεγάλο διήγημα στά γαλλικά, τό «La Vie des montagnes», που έγραψε στό Παρίσι σε ηλικία 19 χρόνων και εκδόθηκε σε βιβλίο από τόν

οἶκο «Mercure de France». Ἦταν ἓνα πρωτόλειο, μ' ὄλα τὰ ἐλαττώματα καί τίς ἀδυναμίες τοῦ πρωτόλειου. Μά πού εἶχε πλούσια τὰ σπέρματα τοῦ γνήσιου ταλέντου τοῦ κατοπινοῦ συγγραφέα. Ὁ ἴδιος χαρακτήριζε τό διήγημά του αὐτό «φιλολογική ἀμαρτία», δέν τό λογάριαζε στή δημιουργία του κι ἤθελε νά ξεχαστεῖ ἀπό τόν κόσμο. Καμιά φορά ὁμως ἔλεγε μέ πικρό χιοῦμορ — γιά νά ὑπογραμμίσει τίς βαριές συνθήκες δημιουργίας τῶν Ἑλλήνων λογοτεχνῶν — πώς τό βιβλίο αὐτό εἶταν τό μοναδικό πού τοῦ ἀπόφερε κάποιο ὕλικό κέρδος. Ὁ γαλλικός ἐκδοτικός οἶκος τοῦ εἶχε καταβάλει συγγραφικά δικαιώματα.

Στά ἑλληνικά γράμματα ὁ Κ. Θεοτόκης παρουσιάστηκε, γιά πρώτη φορά, τό 1898, ἀπό τό περιοδικό τοῦ Κ. Χατζόπουλου «Τέχνη», πού ἔζησε μόνο ἓνα χρόνο. Ὑστερα δημοσίεψε κείμενά του στό περιοδικό «Διόνυσος» τοῦ Μήτσου Χατζόπουλου, ἀδελφοῦ τοῦ Κώστα καί σέ συνέχεια στό «Νουμᾶ» τοῦ Δ. Ταγκόπουλου, πού εἶταν τό περιοδικό τῆς πρωτοπόρας σκέψης καί κίνησης τῆς ἐποχῆς. Στά περιοδικά αὐτά δημοσίεψε σειρά ἀπό σύντομα διηγήματα, ἐμπνευσμένα ἀπό τή χωριάτικη ζωή τῆς Κέρκυρας, καθώς καί ἀπό διάφορα ἱστορικά γεγονότα. Ἀργότερα (γύρω στά 1920), ὅταν βρισκόταν στήν Ἀθήνα, συγκέντρωσε τά καλύτερα ἀπ' αὐτά — συνολικά 16 — ἔκανε διάφορες διορθώσεις, τά κατάταξε σέ σειρά καί θέλησε νά τά βγάλει σέ βιβλίο. Δέν βρέθηκε, ὁμως, ἐκδότης καί παράμειναν ἀνέκδοτα. Μετά τό θάνατό του, μέ τή φροντίδα Κερκυραίων θαυμαστῶν του καί μέ πρόλογο τῆς στενῆς φίλης του Εἰρήνης Δεντρινοῦ, ἔννιά ἀπό αὐτά («Πίστομα», «Τίμιος κόσμος», «Ἡ παντρεία τῆς Σταλαχτῆς», «Ἀκόμα», «Οἱ δύο ἀγάπες», «Τό βίος τῆς κυρά — Κερκύρας», «Κασσῶπι», «Ἀπελλῆς» καί «Κοσμογονία»), βγῆκαν τό 1935 σέ βιβλίο ἀπό τήν «Ἐταιρία πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἑπτανησιακῶν μελετῶν», μέ τόν τίτλο: «Κορφιάτικες ἱστορίες». Ὁ τίτλος τῆς συλλογῆς δέν ἦταν, φυσικά, τοῦ συγγραφέα, ἀλλά τῶν ἐκδοτῶν της.

Στό «Νουμᾶ», δημοσίεψε στά 1912 τήν περίφημη νουβέλα του «Ἡ τιμή καί τό χρῆμα», πού κυκλοφόρησε σέ βιβλίο τό Σεπτέμβρη τοῦ 1914. Τό 1912 ἔγραψε καί τή δεύτερη νουβέλα του (μυθιστόρημα τή χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος), τόν «Κατάδικο». Εἶναι τό βιβλίο πού ἐκδόθηκε πολλές φορές στά ἑλληνικά, μεταφράστηκε στά γαλλικά καί ἐκδόθηκε, ἐπίσης, πολλές φορές στό Παρίσι.

Στήν πνευματική δραστηριότητα τοῦ Κ. Θεοτόκη αὐτή τήν ἐποχή, πρέπει νά λογαριαστεῖ ἡ συμβολή του στήν ἐκδοση τοῦ δίμηνου φιλολογικοῦ περιοδικοῦ «Κερκυραϊκή Ἀνθολογία», πού πρωτοβγῆκε τό Σεπτέμβρη τοῦ 1915 σάν «Ὅργανο τῆς συντροφιάς

τῶν ἐννιά», μέ σκοπό νά συγκεντρῶνει καί νά δημοσιεύει τήν πνευματική δημιουργία Κερκυραίων, κυρίως, λογοτεχνῶν. Διευθύντρια τοῦ περιοδικοῦ εἶταν ἡ Εἰρήνη Δεντρινουῦ, γραμματέας τῆς Σύνταξης ὁ Κ. Θεοτόκης καί συντάχτες ὁ Λυκουῦργος Κογεβίνας κι ὁ Π. Σταματόπουλος. Τά ἄλλα μέλη τῆς «συντροφιάς» εἶταν ὁ Κ. Χατζόπουλος, ὁ Κ. Παρθένης, ὁ Λ. Πορφύρας, ὁ μουσικός Σπ. Σαμάρας κι ὁ χαράκτης Δημ. Γαλάνης. Ὅταν ὁ τελευταῖος ἔφυγε γιά τό Παρίσι, ὅπου ἔμεινε ὡς τό τέλος τῆς ζωῆς του, τή θέση του στή «συντροφιά» τήν πῆρε ὁ Μάρκος Ζαβιτσάνος. Τό περιοδικό κυκλοφόρησε συνολικά σέ 18 τεύχη, ὡς τόν Αὐγουστο τοῦ 1918, πού σταμάτησε, γιατί ὁ Κ. Θεοτόκης ἀναγκάστηκε νά φύγει ἀπό τήν Κέρκυρα στήν Ἀθήνα γιά δουλιά. Στό περιοδικό αὐτό, μαζί μέ τήν ἄλλη ἐκλεκτή ὕλη δημοσιεύτηκαν ποιήματα καί πεζά τοῦ Θεοτόκη. Τό περιοδικό ξαναβγήκε τό 1924, μετά τό θάνατό του καί δημοσίευσε πολλά ἀνέκδοτα κείμενά του.

Τό 1920 κυκλοφόρησε ἡ μεγάλη νουβέλα του «Ἡ ζωή καί ὁ θάνατος τοῦ Καραβέλα», πού τή χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος ἠθογραφία καί τό 1922 τό μοναδικό του μυθιστόρημα «Οἱ σκλάβοι στά δεσμά τους».

Ἐκτός ἀπό τό πρωτότυπο ἔργο του, ὁ Κ. Θεοτόκης ἀφιέρωσε πολύτιμο χρόνο, ἀπό τήν τόσο σύντομη ζωή του, στή μετάφραση ἔργων τῆς παγκόσμιας πνευματικῆς δημιουργίας. Σκοπός του — ὅπως καί τόσων ἄλλων πνευματικῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του, πού ἀσχολήθηκαν μέ παρόμοιες μεταφράσεις — εἶταν νά προσφέρει στό λαό διαλεχτά δημιουργήματα τῆς παγκόσμιας σκέψης, νά συμβάλει στήν ἀνάπτυξη τοῦ μορφωτικοῦ του ἐπιπέδου καί στήν αἰσθητική του καλλιέργεια. Ἡ βαθιά καί πολύπλευρη μόρφωση κι ἡ πολυγλωσσία του, τοῦδωσαν τή δυνατότητα ν' ἀπλώσει τή μεταφραστική του δουλιά στά πιά διαφορετικά κείμενα καί γλώσσες. Μετάφρασε σέ θαυμάσια δημοτική γλώσσα τό ἐπεισόδιο «Νάλας καί Νταμαγιάντη», ἀπό τή «Μαχαμπαράτα» — τό λαϊκό ἰνδικό ἔπος, πού εἶναι τό μεγαλύτερο σέ ἔκταση λαϊκό δημιούργημα τοῦ κόσμου, γιατί ἀποτελεῖται ἀπό 220.000 στίχους. Ἀπό τά ἰνδικά μετάφρασε, ἐπίσης, ὁλόκληρο τό ὄραμα «Ἡ ἀναγνώριση τῆς Σακούνταλις» καί τήν «Οὐρβάνη» τοῦ Ἰνδοῦ ποιητῆ Καλιδάσα, καθώς καί τήν «Ἱστορία τοῦ Μαλάβικα καί τῆς Ἀγγιμέτρας» καί ἔγραψε ὁλόκληρη ἱστορία τῆς ἰνδικῆς λογοτεχνίας. Ἀπό τό Βιργίλιο μετάφρασε σέ στίχους, καί μέ τόση ἐπιτυχία, τά «Γεωργικά», πού ὁ Κ. Χατζόπουλος ὀνόμασε ἄθλο τή μετάφραση αὐτή καί پاίνεψε τό Θεοτόκη γιά τόν πλοῦτο καί τήν ἀγροτική δροσιά τῆς γλώσσας του. Ἀπό τό Λου-

κρήτιο μετάφρασε σέ στίχους τό μεγαλούργημα «Περί φύσεως». Ἐπίσης ἀπό τό Σαίξπηρ μετάφρασε τό «Βασιλιά Λήρ», τόν «Ἄμλετ», τήν «Τρικυμία», τόν «Ὁθέλο», τόν «Μάκβεθ». Ἐπίσης ἀπό τόν Γκαϊτε μετάφρασε τόν «Ἑρμαν καί Δωροθέα». Ἐπίσης ἀπό τό Γουσταῦο Φλωμπέρ τήν «Κυρία Μποβαρύ». Ἐπίσης ἀπό τόν Μπέρτραντ Ράσσελ τά «Προβλήματα φιλοσοφίας». Μετάφρασε ἀκόμα διάφορα τραγούδια τοῦ Σίλλερ καί τοῦ Χάϊνε.

Μέ μιά ἐμπεριστατωμένη ἐπιστημονική ἐργασία γιά τό μεγάλο κρητικό ἔπος «Ἐρωτόκριτος» τοῦ Βιτσέντζου Κορνάρου, ἀπόδειξε ὅτι τό ἔπος αὐτό, μέ τίς ἐπιδράσεις καί τίς ἀπηχήσεις ἀπό ἄλλα ποιήματα καί γνωστά ἱστορικά γεγονότα, πρέπει νά γράφηκε στα τέλη τοῦ 16ου, ἀρχές τοῦ 17ου αἰώνα. Ὁ Κ. Θεοτόκης ἀποκάλυψε ὅτι στόν «Ἐρωτόκριτο» ὑπῆρχαν δεκάδες στίχοι, δανεισμένοι ἀπό τόν «Ὁρλάνδο τό Μαινόμενο» τοῦ Ἀριόστο.

Οἱ μεταφράσεις τοῦ Κ. Θεοτόκη ἔχουν μεγάλη λογοτεχνική ἀξία, χαρακτηρίζονται ἀπό πιστή καί εὐσυνείδητη δουλιὰ καί ἀποτελοῦν πραγματική δημιουργία.

Βαθύς καί γνήσιος ρεαλισμός

Αὐτό πού χαρακτηρίζει τό ἔργο τοῦ Κ. Θεοτόκη εἶναι ὁ βαθύς καί γνήσιος ρεαλισμός. Ἡ ἀπλότητα στή σύνθεση καί ἡ λιτότητα στά ἐκφραστικά μέσα. Ἡ ἀπαρασάλευτη προσήλωση στόν κάθε φορά συγκεκριμένο στόχο του. Γιατί ὁ Θεοτόκης δέν αὐτοσχεδιάζει. Σ' ὅλα τά ἔργα δημιουργεῖ μέ καθορισμένο σχέδιο, μέ βάση τή ρεαλιστική θεώρηση τῆς ζωῆς. Δέν προσπαθεῖ νά σκαρώσει μέ τή φαντασία του κάποια ὑποθετική καί ψεύτικη ζωή. Ἀντικρῦζει τήν πραγματικότητα ἀπό τή σκοπιὰ τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης — τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ — καί κατορθώνει νά τή μετουσιώσει καλλιτεχνικά μέ βάση τίς ἐμπειρίες του, τά προσωπικά βιόματα, τίς βαθιές παρατηρήσεις καί τά συμπεράσματά του ἀπό τή μελέτη τοῦ κοινωνικοῦ περίγυρου. Σ' ὅλα τά ἔργα του ὑπάρχει πάντα ὁ πυρήνας μιᾶς βασικῆς ιδέας. Οἱ λεπτομέρειες, τά γεγονότα, οἱ περιγραφές ἐπιδιώκουν ν' ἀναδείξουν, νά ἐνσαρκώσουν σέ ζωική ὕπαρξη αὐτή τήν ιδέα.

Πίσω ἀπό τήν ἐπιφάνεια τῶν γεγονότων καί τῶν πραγμάτων, πού προσφέρονται στόν ἀναγνώστη μέ αὐστηρή λιτότητα καί φυσικότητα, ὑπάρχει πάντα ἡ βαθύτερη οὐσία τῶν κοινωνικῶν σχέσεων

πού διαμορφώνουν τήν ανθρώπινη συνείδηση. Πίσω από τις λεπτομέρειες, πού δημιουργοῦν τήν ανάλογη ἀτμόσφαιρα, ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος σάν ξεχωριστή προσωπικότητα, ἀλλά καί σάν κοινωνική μονάδα.

Ὁ Κ. Θεοτόκης εἶναι μέσα στόν κόσμο τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ἀπό τούς πιό ἱκανούς ἀνατόμους τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης. Ζωντανεῦει ὅλους τούς ἐρεθισμούς καί τίς ἀντιδράσεις της στά ἐξωτερικά γεγονότα. Καί προβάλλει ἀνθρώπινους χαρακτήρες τόσο ζωντανούς καί ἀνάγλυφους, πού καταξιώνονται ὀριστικά σάν γνήσια καί ὑπαρχτά πρόσωπα τοῦ κόσμου τούτου.

Ὁ ἀναγνώστης βεβαιώνεται στήν κάθε σελίδα τῶν ἔργων τοῦ Θεοτόκη πώς ὁ δημιουργός τους κυριαρχεῖ ἀπόλυτα στήν ὕλη καί στά τεχνικά του μέσα. Τά χειρίζεται μέ τήν ἄνεση καί τή δεξιότητά του ἔμπειρου τεχνίτη, πού ξέρεי ἀπό τά πρὶν, ὡς τήν τελευταία λεπτομέρεια τό ἔργο πού θά πλάσει. Γι' αὐτό καί σπάνια θά βρεῖ κάτι, κάποια λεπτομέρεια, κάποιο ἀσήμαντο λοξοδρόμιο ἀπό τό στόχο πού ἔταξε, κάτι πού θά μπορούσε καί νά λείψει χωρίς νά ζημιώσει τό ἔργο. Ἀπλότητα, ἀλλά καί βάθος, Φυσικότητα στό διάλογο. Ἀκρίβεια καί ζωντάνια στήν ἀπεικόνιση τῆς ζωῆς καί τῆς φύσης. Αὐστηρό ξεδιάλεγμα τῆς λέξης καί τῆς φράσης. Τό κάθε πράγμα μέ τό πραγματικό, τό μοναδικό του ὄνομα. «Ὁ λόγος του — εἶπε κάποιος ἀπό τούς κριτικούς του — ἔχει τήν ἄνεση τῆς ἀνάσας, σά νά γράφει μέ τό αὐτί...». Ὅλα προβάλλουν τόσο φυσικά καί μέ τέτια πειστικότητα καί ἀλήθεια, πού μπαίνουν μέσα στήν ψυχή μας.

Ὁ ἀναγνώστης ἔχει τήν αἴσθηση πώς στίς σελίδες τῶν βιβλίων τοῦ Κ. Θεοτόκη ἔχουν ἀποτυπωθεῖ ἀτόφια κομμάτια ζωῆς. Γι' αὐτό καί πολύ δύσκολα μπορεῖ νά καταλάβει τό σκληρό μόχθο, τό φοβερό δούλεμα, τήν ἐπίμονη κουραστική προσπάθεια τοῦ συγγραφέα νά φτάσει σ' αὐτή τήν ἀπλότητα, τή φυσικότητα, τήν «ἄνεση τῆς ἀνάσας», πού ἔχει τό γράψιμό του. Στήν ἐπιδίωξή του αὐτή ὀφείλεται καί ἡ ἰδιωματική γλώσσα πού χρησιμοποιεῖ — περισσότερο στά πρῶτα του ἔργα καί λιγότερο στά κατοπινά — καί πού ἀποτελοῦν καί τό μοναδικό, ἴσως, ψεγάδι τους. Γιὰ τό φοβερό δούλεμα τῶν ἔργων του εἶχε μιλήσει κι ὁ ἴδιος σέ στενοῦς φίλους του. Τάγραφε καί τά ξανάγραφε πεντέξη φορές τό καθένα.

Κοινωνικό ὑπόβαθρο, ἡ Κέρκυρα

Ὅλα τά ἔργα τοῦ Κ. Θεοτόκη διαδραματίζονται στήν Κέρκυρα. Κι οἱ ἥρωές τους ἀπεικονίζονται ὄχι μόνο μέ τόν ψυχικό τους

κόσμο, αλλά και μέσα στο φυσικό και κοινωνικό περίγυρο του νησιού. Έτσι εΐταν αναπόφευκτα τὰ ἠθογραφικά στοιχεία, ποῦδωσαν ἀφορμή σέ μερικούς νά χαρακτηρίσουν τό Θεοτόκη ἠθογράφο, ἐνῶ εΐναι ὀλοφάνερο πῶς ἡ ἠθογραφία δέν στάθηκε ποτέ σκοπός κι ἐπιδίωξη τῆς τέχνης του, ὅπως σέ ἄλλους λογοτέχνες τῆς ἐποχῆς του. Σκοπός τοῦ Θεοτόκη εΐταν νά δώσει μέ τό ἔργο του τόν ἄνθρωπο στίς κοινωνικές του σχέσεις. Νά ζωντανέψει μέ καλλιτεχνική μορφή τίς σχέσεις αὐτές και νά ξεσκεπάσει τίς αἰτίες τῆς ἀνθρώπινης δυστυχίας: *Τήν οἰκονομική ἀνισότητα και τή σκληρή ἐκμετάλλευση πού κυριαρχοῦν στήν ταξική κοινωνία.* Κι ἀπό τήν ἄποψη αὐτή ἡ κοινωνική σύνθεση τῆς Κέρκυρας εΐταν ἐξαιρετικά πρόσφορη.

Στήν Κέρκυρα ὑπῆρχε ἀκόμα τό φεουδαρχικό «ἀρχοντολόϊ», πού στήν πλειοψηφία του ζοῦσε μέ τήν ἀνάμνηση τῶν περασμένων μεγαλείων του και πού ἔφθινε και σωριαζόταν καθημερινά ὄλο και πιό πολύ, ἀνίκανο νά συλλάβει τήν ἱστορική ἐξέλιξη και νά προσαρμοστεΐ στίς νέες συνθήκες, ὅπως ἔκαναν πολλοί κοτζαμπάσηδες στήν ἄλλη Ἑλλάδα. Δίπλα σ' αὐτό, ὑπῆρχε ἡ ἀστική τάξη, πού διαμορφώνονταν στήν πόλη και στό χωριό, παραμέριζε ὄλο και πιό πολύ τό ἀρχοντολόϊ ἀπό τήν οἰκονομική και κοινωνική ζωή και ἐκμεταλλεύονταν τό ἴδιο σκληρά τό μόχθο τῶν ἐργατῶν στίς φάμπρικες και τῶν ἀγροτῶν στόν κάμπο μέ τή βοήθεια τοῦ ἀντλαϊκοῦ, διεφθαρμένου και ἀνήθικου κράτους και τῶν πολιτικῶν ἐκπροσώπων της. Κι ἀνάμεσα σ' αὐτούς, ὁ ἐργαζόμενος λαός, στή φάμπρικα, στίς ἐπιχειρήσεις, στόν κάμπο. Βουτηγμένος στήν ἀθλιότητα, τή φτώχεια τήν ἀμορφωσιά και τήν καθυστέρηση. Ἀλλά και μέ ὀλοφάνερη τή θέληση ν' ἀνοίξει καινούργιους δρόμους στή ζωή τῆς κοινωνίας. Ἐκεῖνη ἡ θαρραλέα και ἀγνή μορφή τῆς Ρήνης, τῆς μικρούλας ἐργάτριας, στό μεγάλο διήγημα «Ἡ τιμή και τό χρῆμα», πού πιστεῦει στό δίκιο και στή δύναμή της και σπάζει «τούς πατροπαράδοτους και παράλογους θεσμούς», δέν εΐναι παρά ἡ ἐνσάρκωση τῆς ταξικῆς συνείδησης τῆς ἐλληνικῆς ἐργατιᾶς στά πρῶτα χρόνια τῆς ταξικῆς της διαμόρφωσης.

Μέσα σέ τέτιο κοινωνικό περίγυρο, μέ τόσο ἔντονα και καθαρά τὰ χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῶν κοινωνικῶν τάξεων, ὁ Κ. Θεοτόκης «κατόρθωσε νά μᾶς δώσει μεγαλοπρεπεΐς, ἀληθῶς, συνθέσεις... αἱ ὀποΐαι, μολονότι δέν παύουν νά εΐναι πιστότατα κερκυραϊκά ἠθογραφήματα, παρουσιάζουν τούς πλέον ζωντανούς τύπους και χαρακτήρας, ἀναμοχλεύουν τήν ἄβυσσον τῆς ψυχῆς και ἀνακινοῦν ἀκόμα και τὰ μεγάλα κοινωνικά προβλήματα...»⁽²⁾.

2. Γρ. Ξενόπουλου, Ἀκαδημαϊκός λόγος, «Νέα Ἐστία», τεῦχ. 124 (15.2.1932).

Τά πρώτα διηγήματα

Μέ τόν τίτλο «Κορφιάτικες Ιστορίες», ὅπως ἀναφέραμε καί προηγούμενα, κυκλοφόρησε μετά τό θάνατό του ἕνας τόμος μέ διηγήματα. Σ' αὐτά, καθώς καί στά περισσότερα διηγήματα τῆς πρώτης περιόδου τῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας τοῦ Κ. Θεοτόκη, πού δημοσιεύτηκαν σέ διάφορα περιοδικά τῆς ἐποχῆς, δίνονται ρεαλιστικά μέ ἀπλά καί λιτά ἐκφραστικά μέσα καί μέ θαυμαστή ἀντικειμενικότητα, κομμάτια ἀτόφια καί ὀλοζώντανα ἀπό τή χωριάτικη ζωή τῆς Κέρκυρας, καθώς καί μερικά ἐπεισόδια ἀπό τήν ἱστορία καί τίς παραδόσεις.

Συνήθεις, ιδέες, νοοτροπία, ἦθη καί ἔθιμα, ἀγάπες, ἀλλά καί πονηριά, κακία, σκληρότητα, γενικά ὅλος ὁ ψυχικός κόσμος τῶν ἀνθρώπων μιᾶς κοινωνίας πού παραδέρνει στήν πρόληψη καί τήν ἀμορφωσιά, πού ἀγκομαχάει στά βαριά δεσμά τῆς στέρησης καί τῆς ἀνελέητης ἐκμετάλλευσης, ξεπροβάλλει μέσα ἀπό τά διηγήματα αὐτά.

«Ἡ τιμή καί τό χρήμα»

«Ἡ τιμή καί τό χρήμα» εἶναι τό πρώτο μεγάλο διήγημα τοῦ Κ. Θεοτόκη, πού δημοσιεύτηκε στό περιοδικό «Νουμᾶ» τό 1912 καί κυκλοφόρησε σέ βιβλίο τό 1914. Εἶναι τό διήγημα, ὅπου πρωτοπαίρνουν τή μορφή τῆς τέχνης οἱ σοσιαλιστικές ἀντιλήψεις τοῦ συγγραφέα του. Τό διήγημα θά μπορούσε νά τιτλοφορηθεῖ κι ἄλλως: «Ανάθεμα τά τάλλαρα». Εἶναι ἡ φράση πού πάει κι ἔρχεται στό βιβλίο του σάν ὀργισμένη ἐπωδός.

Ἡ ὑπόθεση εἶναι πολύ ἀπλή, μιά συνηθισμένη καθημερινή ἱστορία. Κι ὡστόσο ἀπ' αὐτή τήν ἀπλότητα καί τήν καθημερινότητα, ὁ Θεοτόκης ἀποδείχνει μέ καλλιτεχνική δύναμη καί ζωντάνια πώς, στήν ταξική κοινωνία, αὐτό πού καθορίζει τή συνείδηση καί τά αἰσθήματα τῶν ἀνθρώπων — ἀκόμα καί τά πιό ὠραῖα κι εὐγενικά αἰσθήματα — εἶναι τό χρήμα μέ τήν ἀδυσώπητη δύναμή του.

Τό διήγημα ξετυλίγεται στό Μαντούκι — τό ἐργατικό προάστειο τῆς Κέρκυρας — στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας, ὅταν πρωθυπουργός τῆς Ἑλλάδας εἶταν ὁ Κερκυραῖος φαυλοκράτης Γ. Θεοτόκης. Ὁ συγγραφέας βρίσκει τήν εὐκαιρία νά ξεσκεπάσει καί νά μαστι-

γώσει μέ καταλυτικό σαρκασμό τά πολιτικά ἤθη τῆς ἐποχῆς (γιατί ὄχι καί τῆς ἐποχῆς μας;): τό ρουσφέτι, τήν ἐξαχρείωση, τή συναλλαγῆ, τήν κατάντια τοῦ κράτους τῆς ὀλιγαρχίας, ὅπου τά πολιτικά κόμματα, οἱ ἴδιες οἱ κρατικές ἀρχές, φτάνουν νά ὑποστηρίξουν ἀκόμα καί τό λαθρεμπόριο, προκειμένου νά ἐξυπηρετήσουν ἰδιοτελεῖς κομματικούς σκοπούς.

Τό τρυφερό αἶσθημα, πού ἀναπτύσσεται σ' αὐτές τίς συνθήκες, ἀνάμεσα στόν πολιτικό παράγοντα τοῦ θεοτοκικοῦ κόμματος καί ξεπεσμένο νοικοκύρη Ἀντρέα καί τή Ρήνη, τήν ὁμορφη κοπέλα μιᾶς ἐργάτριας, εἶναι τό ὑπόβαθρο ὅπου ὁ συγγραφέας οἰκοδομεῖ τό μῦθο του, γιά νά δώσει καλλιτεχνική ὑπόσταση στήν κεντρική ἰδέα του.

Ἐμπόδιο στό αἶσθημα μπαίνουν τά χρήματα — τά τάλλαρα — κι ἡ ἀστική, ἡ νοικυρίστικη νοοτροπία τοῦ Ἀντρέα. Φοβᾶται τή ζωή. Φοβᾶται νά σπάσει τίς ἀναχρονιστικές καί ξεπερασμένες συνήθειες καί λογαριάζει νά ξαναγίνει νοικοκύρης μέ τό λαθρεμπόριο καί μέ τό γάμο - ἐπιχείρηση. Πόσο τολμηρή στή σκέψη καί στή νοοτροπία της, κυριολεκτικά ἀντίποδας τοῦ Ἀντρέα, ἡ μικρή κόρη τῆς ἐργάτριας, ἐργάτρια κι ἡ ἴδια, ἡ Ρήνη!... Ὅχι μόνο δέν φοβᾶται τή ζωή («Δουλευτάδες εἴμαστε, Ἀντρέα, ποιόν ἔχουμε ἀνάγκη»). Ὅχι μόνο τολμάει νά καταφρονήσει «τούς πατροπαράδοτους καί παράλογους θεσμούς» καί νά πάει (γυναίκα αὐτή) νά δουλέψει στή φάμπρικα, ὅταν ἐκεῖνος τήν παρατάει ἀστεφάνωτη καί ἔγκυα. Ἀλλά καί ὅταν ξαναγυρίζει κοντά της, ἀφοῦ ἀπόσπασε ἀπό τή μάνα της τά χίλια τάλλαρα γιά προίκα, βρίσκει τό κουράγιο νά τοῦ πετάξει κατάμουτρα: «...Γιά λίγα χρήματα εἴσουνα ἔτοιμος νά μέ πουλήσεις καί χωρίς αὐτά δέν μ' ἐπαιρνες. Πάει τώρα ἡ ἀγάπη... Κι ἄ σ' ἀγαποῦσα, δε θά ἐρχόμουνα μαζί σου. Εἶμαι δουλεύτρα. Ποιόν ἔχω ἀνάγκη;...»

Δυό διαφορετικές ἀντιλήψεις γιά τή ζωή, δυό διαφορετικοί κόσμοι ἀντιμέτωποι. Πόσο γερός καί ἠθικός ὁ ψυχικός κόσμος τῆς μικρῆς ἐργάτριας!...

«Κατάδικος»

Εἶναι τό δεύτερο μεγάλο διήγημα τοῦ Κ. Θεοτόκη, γραμμένο τήν ἴδια, περίπου, ἐποχή μέ τό προηγούμενο. Γιά τόν «Κατάδικο» ἔχουν γραφεῖ καί εἰπωθεῖ πολλά. Ἡ ἀστική κριτική βιάστηκε νά τό ἀναγνωρίσει σάν τό καλύτερο ἔργο τοῦ Κ. Θεοτόκη, μαζί μέ τόν

«Καραβέλα» του. Μερικοί άστοί κριτικοί είπαν πώς στη βάση του «Κατάδικου» βρίσκεται ή σωκρατική αρχή «νά προτιμᾶς ν' άδικεῖσαι, παρά ν' άδικεῖς». Άλλοι, ή τολστοϊκή αρχή «τῆς μή αντίδρασης στό κακό». Κι άλλοι πώς ό «Κατάδικος» θά μπορούσε νά χαρακτηριστεῖ σάν ἔργο «... νατουραλιστικό, ἄν δέν ἦταν διαποτισμένο από ἕναν ἔντονο μυστικισμό...», καί πώς τάχα τό βαθύτερο νόημά του εἶναι ή δικαστική πλάνη, ή καταδίκη δηλαδή ἑνός αἰθώου γιά τό φόνο του ἄρχοντά του, γιατί λογικά αὐτός θά ἔπρεπε νά εἶναι ό φονιάς!

Κατά τήν ταπεινή μου γνώμη ὅλα αὐτά δέν ἀνταποκρίνονται στά πράγματα. Στό περιεχόμενο, δηλαδή, του «Κατάδικου» καί στό στόχο πού σημαδεύει ό δημιουργός του. Τό κλειδί γιά τή σωστή ἐρμηνεία του «Κατάδικου» τό δίνει ό ἴδιος ό Θεοτόκης μέ τά λόγια πού βάζει στό στόμα ἑνός προοδευτικοῦ γιατροῦ - ἑνορκου στό δικαστήριο, πού θά κρίνει τήν τύχη του ἥρωά του:

« — Αὐτά σοῦ τά κάνει ή θεολογία, τοῦπε. Ἄ! ή θρησκεία ἔχει τρομερά ἀποτελέσματα!».

Καί γιά νά ὑπογραμμίσει τήν πραγματική σημασία καί τή βαρύτητα τῶν λόγων του γιατροῦ— ἑνορκου δικαστῆ — ό συγγραφέας συμπληρώνει ἀμέσως: «... Τόν ἤξεραν (τό γιατρό) ἄθεο καί φανατισμένο ἔχθρό κάθε θρησκείας».

Ἄλλωστε ό «Κατάδικος» γράφτηκε τήν ἐποχή πού ό Θεοτόκης κινουῦνταν δραστήρια γιά τή δημιουργία Σοσιαλιστικοῦ κόμματος καί τή διάδοση τῆς σοσιαλιστικῆς ιδεολογίας στη χώρα μας. Καί καταλάβαινε, πολύ καλά, πώς ή θρησκεία κι ή θρησκοληψία εἶταν σοβαρά ἑμπόδια στό κίνημα αὐτό.

Τή θρησκεία, λοιπόν καί τά «τρομερά ἀποτελέσματά της», στήν κοινωνική καί στήν ἀτομική ζωή, ἔχει γιά στόχο του στόν «Κατάδικον». Αὐτό βγαίνει από τήν ὄλη ἐξέλιξη του ἔργου. Ἡ βαριά μοίρα του Τουρκόγιαννου — του ἥρωα του διηγήματος — πού γίνεται θύμα τῆς ἀνόητης θρησκοληψίας του, τραυματίζει τόν ἀνθρωπισμό καί ἐξεγείρει τή συνείδησή μας ἐνάντια σ' ὅλα αὐτά τά ἀντικοινωνικά καί ἀντιανθρώπινα δόγματα καί διδάγματα μέ τά ὁποῖα οἱ κυρίαρχες τάξεις προσπαθοῦν νά κρατοῦν ὑποταγμένες καί νά ἐκμεταλλεύονται εὔκολα καί ἀδιαμαρτύρητα τίς λαϊκές μάζες. Ἄλλά ό Κ. Θεοτόκης δέν ἀρκέστηκε μόνο σ' αὐτό. Νά μᾶς ἐξεγείρει, δηλαδή, τή συνείδηση μέ τή δραματική ἐξέλιξη του μύθου του. Σέ κάθε εὐκαιρία ὑποβάλλει, μέ πολλή τέχνη, τίς σωστές κοινωνικές θέσεις του:

«Εἶδα τριγύρω μου, λέει ό Τουρκόγιαννος, τόση ἀνθρώπινη

δυστυχία, γέρους, γυναίκες, παιδιά, πού έβασανίζονταν σέ μιά γῆς τόσο καλή, κάτω από έναν ἥλιο πουῖφεγγε για ὅλους...»

Κι ἄλλοῦ:

«...Δέν εἶχε ἀποδειχτεῖ ἀρκετά σ' ὄλη τή δίκη πώς οἱ κατήγοροί του ἔλεγαν ψέματα; Δέν ἐφαινότουν ἀρκετά πώς ὁ ἴδιος δέν μπορούσε νά ναι φονιάς; Γιατί λοιπόν τόν ἔπαιρναν στή φυλακή ἐπιζωή του καί γιατί εἶχε ἀφήσει ὁ Θεός νά τοῦ γίνει τέτια ἀδικία;...».

Καί παρατέρα:

«Τώρα οὔτε ἡ θρησκεία δέν τοῦδινε παρηγοριά, γιατί εἶχε κλονιστεῖ ἡ ἀθώα του πίστη στή Δικαιοσύνη καί τήν καλωσύνη τῆς θείας Πρόνοιας. Γιατί νά ναι αὐτός στή φυλακή κι ὁ κακούργος, πουῖχε ἀληθινά σκοτώσει τόν Ἀράθυμο, νά χαίρεται τόν ὁμορφο κόσμο καί νά χαίρεται τό κέρδος τῆς ληστείας;...». Ὁ ἥρωάς του ἀναρωτιέται ἀκόμα «... ἂν ἡ θεία Πρόνοια τόν ἔκανε νά πλερώνει τά ἀδικήματα τῶν ἄλλων για νά λυτρώνονται οἱ ἀμαρτωλές ψυχές ἡ ὑπόφερνε τοῦ κάκου γιατί ἴσως μιά θέληση τυφλή καί παράλογη ἐκυβερνοῦσε τοῦτον τόν κόσμο».

Ἀμφιβάλλει, δηλαδή, κι ὁ ἴδιος ὁ θρησκόληπτος Τουρκόγιαννος για τήν ὕπαρξη τοῦ θεοῦ του. Ἀλλά πῶς καταλυτικός για τή θρησκευτική πίστη εἶναι ὁ σαρκασμός πού βάζει ὁ Θεοτόκης στό στόμα ἑνός ἀγιογράφου κατάδικου:

« — Ἡ ψυχὴ! ἐγέλασε ὁ ἀγιογράφος. Μά κι ὁ ἄνθρωπος ψοφάει ὅπως κι ὁ παλιογάϊδαρος! Ὅλοι ὅσοι εἶναι ἐδῶ, ἔτσι τό λένε. Ἐχτός ἀπό τόν παπᾶ, πού πλερώνεται καί τόν Τουρκόγιαννο, πού ναι κουτός. Εγὼ ἔκανα ἀγίους, μά δέν τοὺς πιστεύω!...»

Ἐπὶ τοῦ ἔργου ὑπάρχει ἀκόμα καί μιά ἄλλη σοβαρὴ ἀπόδειξη ὅτι ὁ Θεοτόκης ἐγράψε τόν «Κατάδικο» για νά χτυπήσει τά «τρομερά ἀποτελέσματα» τῆς θρησκείας, ὅπως τά χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος. Εἰπώθηκε κιόλας ὅτι εἶταν ἀπό τοὺς λογοτέχνες πού δούλευε πάντα μέ καθορισμένο σχέδιο κι εἶχε ἀναπτυγμένο στόν ὑπέρτατο βαθμό τό αἶσθημα τῆς καλλιτεχνικῆς συμμετρίας, τῶν αἰσθητικῶν ἀναλογιῶν στά ἔργα τέχνης. Κανονικά, λοιπόν, τόν «Κατάδικο» ἔπρεπε νά τόν τελειώσει μέ τήν περιγραφή τῆς πρώτης βραδιᾶς τοῦ Τουρκόγιαννου στή φυλακή, ὕστερα ἀπό τήν ἰσόβια καταδίκη του. Ἐδῶ εἶναι τό φυσιολογικό τέρμα στό διήγημα, σύμφωνα μέ τόν αἰσθητικό κανόνα. Μά ὁ συγγραφέας συνεχίζει. Γιατί; Γιατί θέλει νά ὀλοκληρώσει τήν ἐπίθεσή του. Νά προσβάλλει μιά ἀπό τίς θεμελιακές ἀρχές τῆς θρησκείας: τῆ μετάνοια. Νά δείξει πόσο ἀνώφελη εἶναι ἀπό κοινωνική ἀποψη ἡ μετάνοια τοῦ Πέτρου Πέπονα καί τῆς Μαργαρίτας, τῶν πραγματικῶν ἐνόχων. Νά δείξει ὅτι τό θρησκευτικό δόγμα δέν ὀδη-

γεῖ, κοινωνικά, σέ καμιά διέξοδο. Ἡ μόνη διέξοδος πού δείχνει εἶναι μεταφυσική, ἄρα ἀντικοινωνική. Τά λόγια τοῦ Τουρκόγιαννου, ὅταν τοῦ ὑπόσχεται ὁ Πέπονας νά ἐνδιαφερθεῖ γιά νά τοῦ δόσουν χάρη, ἀντηχοῦν σάν ἀμείλιχτο κατηγορητήριο ἐνάντια στήν κοινωνία καί τή θρησκεία της.

« — Καί πού νά πάω;... ἐγώ ἓνας ὄρφανός ἄνθρωπος;... στόν κόσμο δέν ἔχω πλιά τίποτα!...»

Μεγάλος τεχνίτης τοῦ λόγου ὁ Θεοτόκης, γιά νά στηρίξει καλύτερα τό μῦθο του, δημιούργησε ἓναν ἥρωα κατάλληλο νά σηκώσει μέ τρόπο πειστικό καί φυσιολογικό ὄλο αὐτό τό φορτιό τῆς μεταφυσικῆς, τῆς ἀντικοινωνικῆς θρησκευτικῆς δεοντολογίας καί τῆς ἀνόητης θρησκοληψίας, πού τόσο ἐντεχνα καλλιεργοῦν στίς λαϊκές μάζες οἱ κυρίαρχες τάξεις. Ὁ Τουρκόγιαννος δέν εἶναι ἓνας συνηθισμένος, ἓνας κανονικός τύπος τῆς χωριάτικης κοινωνίας, στόν τόπο μας. Εἶναι ἓνας ἄνθρωπος τοῦ κοινωνικοῦ περιθωρίου, σφραγισμένος ἀπό γεννησιμοῦ του μέ τή σφραγίδα μιᾶς βαρῆς μοίρας: εἶναι νόθος γιός μιᾶς Ἑλληνίδας χριστιανῆς ἀπό τήν Ἀλβανία κι ἐνός Τούρκου βιαστῆ της. Ἡ καταγωγή του αὐτή κάνει πειστική τήν τέτατη θεστή του μέσα στή χωριάτικη κοινωνία κι ἀκόμα πιά πειστικές τίς ἀντιλήψεις του, τή θρησκοληψία του, τή δουλόφρονη καλωσύνη του, τήν ὑποταγή του στή δραματική μοίρα του. Ὁ Θεοτόκης ἔπλασε τόσο ζωντανό καί πειστικό τόν ἥρωά του, ὥστε ὁ Τουρκόγιαννος νά εἶναι σήμερα ἓνας ἀπό τοὺς καταξιωμένους τύπους τῆς λογοτεχνίας μας.

«Ἡ ζωή καί ὁ θάνατος τοῦ Καραβέλα»

Ἡ μεγάλη αὐτή νουβέλα (ἠθογραφία τή χαρακτηρίζει ὁ δημιουργός της), ἀναγνωρίζεται, σχεδόν ὁμόφωνα ἀπ' ὄλους τοὺς κριτικούς, σάν τό ἀριστούργημα τοῦ Θεοτόκη καί τῆς λογοτεχνίας μας γενικότερα. Μερικοί μάλιστα τό θεωροῦν ἀπό τά ἀριστουργήματα «τῆς παγκόσμιας ρεαλιστικῆς λογοτεχνίας». «...Τέτιο μαζεμένο, συμπυκνωμένο, στυγνό καί ἀδυσώπητο πίνακα χωριάτικης ζωῆς, γράφει ὁ Σπ. Μελάς, μονάχα ὁ Τολστόϊ μπόρεσε νά δώσει στή “Δύναμη τοῦ Σκοταδιοῦ”, ζωγραφίζοντας μιά φαμίλια μουζίκων»⁽³⁾.

3. Περιοδικό «Ἑλληνική Δημιουργία», τευχ. 92, σελ. 687, Ἀθήνα 1953.

Κι ό 'Αγγ. Τερζάκης θεωρεῖ ότι ό Θεοτόκης μέ τόν Καραβέλα «... φτάνει στήν τέλεια ώριμότητά του. 'Η σύλληψη του μύθου καί τῶν χαρακτήρων του εἶναι άδρή, τό όπτικό εἶδωλο άπόλυτα ξεκάθαρο, μιά όσμή πρωτόγονη, πυκνή άπό γῆ, ύπαιθρο, ένας όργασμός διάχυτος ζωογονεῖ τό δράμα καί τό έμψυχώνει»⁽⁴⁾.

Οί εὐνοϊκές κρίσεις — οί ύμνοι καλύτερα — γιά τόν «Καραβέλα» εἶναι τόσο πολλές, ὥστε εἶναι άδύνατο νά παρατεθοῦν έδῶ. Καί δέν ύπάρχει καμιά αντίρηση ότι τό έργο αυτό του Θεοτόκη εἶναι άπό τά ώριμότερα δημιουργήματά του, άληθινό στολίδι τῆς λογοτεχνίας μας, άξιο νά σταθεῖ πλάϊ - πλάϊ μέ τά καλύτερα δημιουργήματα τῆς παγκόσμιας ρεαλιστικῆς πεζογραφίας. Οί αντιρήσεις καί οί διαφωνίες παρουσιάζονται στήν εκτίμηση του περιεχομένου του έργου. 'Η άστική κριτική τοποθετεῖ τόν «Καραβέλα» στα... «καθαρά καλλιτεχνικά» λογοτεχνικά δημιουργήματα του Θεοτόκη. Δηλαδή στα έργα που δέν... «έχουν» κοινωνική τοποθέτηση καί δέν προβάλλουν κοινωνικά προβλήματα καί όχι στα «αποδειχτικά», δηλαδή σ' εκείνα που έχουν κοινωνικό προβληματισμό.

Γράφει σχετικά ό Σπ. Μελάς: «...Πότε άλλοτε καί άπό ποιόν μās δόθηκε τέτια εικόνα ζωφερή — κι άλλοίμονο τόσο άληθινή! — τῆς έρημιās του άτόμου, φυλακισμένου γιά πάντα μέσα στό πετσί του, περικυκλωμένου άπό τήν κακία, τόν μικροῦπολογισμό, τόν έγωϊσμό καί σπρωγμένο στήν άπόγνωση;...»⁽⁵⁾.

'Ανάλογη άποψη διατυπώνει καί ό 'Αγγ. Τερζάκης: «'Η ζωή καί ό θάνατος του Καραβέλα, σέ τελευταία άνάλυση, εἶναι μιά διεξοδική μελέτη του ήθικου ξεπεσμού ενός ανθρώπου αντιμετώπου μέ τόν κοινωνικό περίγυρο»⁽⁶⁾.

Επίσης ό 'Α. Καραντώνης ύποστηρίζει ότι στον «Καραβέλα» ό Θεοτόκης «...ξεσκεπάζει μέ μεγάλη δύναμη καί ώμότητα τήν άκαταγώνιστη όρμή του σεξουαλικου ένστικτου...»⁽⁷⁾.

Κατά τή γνώμη μου ό «Καραβέλας», όπως καί όλα τά έργα του Κ. Θεοτόκη, όχι μόνον εἶναι έργο μέ κοινωνικό προβληματισμό, αλλά καί κάτι περισσότερο. Στόχος έδῶ εἶναι «τά άγια τῶν άγίων» τῆς άστικῆς κοινωνίας: *ή άτομική ιδιοκτησία*. Κι ό Θεοτόκης στον «Καραβέλα» τή σκοπεύει καί τή χτυπάει διπλά: Σέ πρώτο πλάνο μέ θύμα τόν Καραβέλα καί θύτη τόν 'Αργύρη, τόν πλουσιοχωρικό γεί-

4. Περιοδικό «Νέα 'Εστία», τευχ. 626, τῆς 1.8.1953.

5. 'Όπου καί προηγούμενα.

6. Περιοδικό «Νέα 'Εστία», τευχ. 626, τῆς 1.8.1953.

7. 'Α. Καραντώνη: «Φυσιογνωμίες», σειρά Α' σελ. 91, εκδόσεις ΔΙΦΡΟΣ, 'Αθήνα 1959.

τονά του. Καί σέ δεύτερο πλάνο μέ θύμα τό γέρο - «νοδάρο» καί θύτη τό γαμπρό του, τόν παπά τοῦ χωριοῦ. Ζωντανεύει τήν ἀχόρταγη δίψα τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας ὡς τό ἀκρότατο ὄριό της — ὡς τήν ἀπανθρωπιά. Καί μέ τήν ἐξέλιξη τοῦ μύθου καταφέρνει νά προκαλέσει τήν ἀγανάκτηση καί τόν ἀποτροπιασμό τοῦ ἀναγνώστη γιά τούς θύτες καί τή συμπάθεια γιά τά θύματα κι ἄς φορτώνει, σ' αὐτά τά τελευταῖα, ιδιαίτερα στό Θωμᾶ-Καραβέλα, τόσα πάθη καί ἀδυναμίες.

Ὁ «Καραβέλας» λοιπόν, δέν εἶναι καθόλου ἡ τραγική μοίρα τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι τό θύμα τῆς θηριωδίας πού δημιουργεῖ ἡ παράλογη καί ἀπάνθρωπη δίψα τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας, πού κυριαρχεῖ στήν ἐκμεταλλευτική κοινωνία.

Ὁ Ἀργύρης, ὁ πλουσιοχωρικός, «...ἐγνώριζε ὅλα τά σπίτια καί καθενοῦ τήν ιδιοκτησία...», λέει ὁ συγγραφέας. «Κάθε μέρα κάτι ἀποχτάει ὁ χαντακωμένος ὁ Ἀργύρης...», λέει ἡ νύφη του ἡ Μαρία. Ἀλλά κι ὁ ἴδιος ὁ Ἀργύρης — ἡ προσωποποίηση τῆς ἀπληστίας — προσπαθεῖ νά δικαιώσει τό πάθος του:

« — Ἦρθανε, εἶπε ὁ Ἀργύρης, ἄσοδες δυστυχίες, δίσεχτοι χρόνοι. Ὁ κόσμος ὄλος ἐπεινοῦσε. Ὡς καί οἱ ἀρχόντοι. Ἐδῶ μέσα δέ σᾶς ἔλειψε ποτέ τίποτα! Πέστε το: Τίποτα! Κι ὄλο ἀποχτούσαμε. Πότε μία, πότε δέκα ἐλιές. Πότε πέτρα γιά τό σπίτι πού θά χτίσουμε. Κι ἐκάμαμε κατάσταση. Δόξα σοι ὁ Θεός! Μέρα νύχτα ἐγώ εἶχα αὐτήν τήν ἀρίδα στό μυαλό μου, γιά τά παιδιά μου καί γιά τά δικά σας...»

Σέ συμμαχία μέ τή νύφη του Μαρία, ὁ Ἀργύρης ἐκμεταλλεύεται τό πάθος τοῦ «Καραβέλα» — τό γεροντικό ἔρωτά του γιά τήν ὁμορφη Μαρία — τοῦ στήνουν τήν παγίδα καί τῆς ἀφήνει κληρονομιά ὅλη του τήν περιουσία. Καί τότε ἡ Μαρία τοῦ πετάει κατάμουτρα:

« — Κακομοίρη μου! Ἐγώ σ' ἔβαλα στό σακί καί σ' ἔχω μέσα δεμένονε. Καλή ιδέα σοῦ μπῆκε στό μυαλό, μά βγάλε τηνε! Καί τά σίδερα νά τρῶς περιττό εἶναι! Δέ θά σοῦ γίνει ἡ χάρη. Καί δέ σοῦ γίνηκε!... Καί σ' ἔχω στά χέρια μου, κακομοίρη! Σ' ἐκατάφερα ὅπως ἤθελα ἐγώ! Δέν ἔχεις πλιά οὔτε μνημα!...»

Σάν ὑπόθεση ὁ «Καραβέλας» εἶναι ἀπλή, ὅπως ὅλα τά ἔργα τοῦ Θεοτόκη. Ἀλλά μέσα ἀπό τήν ἀπλότητα τοῦ μύθου ζωντανεύει μέ πολλή τέχνη τή ζωή τοῦ χωριοῦ, φτάνει στίς κοινωνικές ρίζες τῆς ἀπανθρωπιάς της. Ὁ μύθος ξετυλίγεται ἀβίαστα. Ἀπό τίς πρῶτες σελίδες προβάλλουν ἀδρές οἱ φυσιογνωμίες τῶν ἡρώων καί σιγά - σιγά, μέ μαστοριά ὁ συγγραφέας ἀποκαλύπτει τόν ψυχικό τους κόσμο, τό χαρακτήρ τους, τά βαθύτερα αἷτια πού καθορίζουν τή δρά-

ση τους. Πρόκειται, κυριολεκτικά, για ένα λογοτεχνικό άριστούργημα, όπως έχουμε τονίσει κιόλας.

Ὡστόσο ὁ Θεοτόκης, σάν ἀληθινός δημιουργός, ἀμφιβάλλει γιά τήν ἀξία του. Σέ γράμμα του (1.7.1920) στήν Εἰρήνη Δεντρινουῦ, πού τῷ γράψε μόλις τελείωσε τόν «Καραβέλα», ἀναφέρει σχετικά: «...Ποιά θά εἶναι ἡ ἐντύπωση τοῦ ἀναγνώστη; Θά μπορέσει νά ἀνθέξει σέ ὄλην αὐτήν τήν ἀπογοήτευση καί νά τόν τραβήξει ἡ περιέργεια καί τό δραματικόν ἐνδιαφέρον, ὥστε νά παρακολουθήσει τό ἔργο ὡς τό τέλος; Ἡ θάναί ὁ πόνος τοῦ ἀψύς, ὥστε νά τό πετάξει χαμουριώντας;...»

Ὁ Κ. Θεοτόκης τελειώνει τόν «Καραβέλα» του μέ τοῦτα τά λόγια πού βάζει στό στόμα τοῦ νεκροθάφτη:

« — Ὅλα τά χρώματα θά τά ρίξουμε ἀπάνω του. Σέ δύο - τρεῖς μέρες δέ θά ξέρει κανείς πού τόν ἔχουνε θαμένονα!...».

Θά μπορούσε κανείς νά δώσει ἀπάντηση στά ἐρωτήματα τοῦ Θεοτόκη, ἀναποδογυρίζοντας τά λόγια τοῦ νεκροθάφτη:

Τά χρόνια πού κύλησαν ἀπό τότε καί θά κυλήσουν ἀπό δῶ καί πέρα δέν θά μπορέσουν νά σκεπάσουν τό μνημεῖο πού σμίλεψε στόν «Καραβέλα» ὁ δημιουργός του, μέ τήν ἀπαράμιλλη τέχνη του. Ὁ «Καραβέλας» θά παραμείνει ἀθάνατος ἀνάμεσα στίς πιό διαλεχτές σελίδες τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας.

«Οἱ σκλάβοι στά δεσμά τους»

Εἶναι ἕνα ἄρτιο καλλιτεχνικά κοινωνικό μυθιστόρημα, πού δείχνει τό γνήσιο συγγραφικό ταλέντο τοῦ Κ. Θεοτόκη σ' ὄλη του τήν ὀριμότητα. Εἶναι τό μοναδικό μυθιστόρημα πού πρόλαβε νά γράψει, ἀλλά καί τό ἔργο πού προκάλεσε τίς πιό ἔντονες ἀντιδράσεις ὅταν πρωτοκυκλοφόρησε τό 1922, καθώς καί πολλές καί ἀντιφατικές κρίσεις καί γνώμες ἀπό τότε μέχρι σήμερα.

Ἡ πρώτη ἀντίδραση σημειώθηκε ἀνάμεσα στούς κύκλους τῆς λεγόμενης «καλῆς κοινωνίας» τῆς Κέρκυρας. Ὁ «καλός κόσμος» ἐξεγέρθηκε γιατί ὁ Θεοτόκης, στό μυθιστόρημα αὐτό, ἐντυσε τόν πυρήνα τοῦ μύθου του μέ πλῆθος γνωστά γεγονότα καί λεπτομέρειες ἀπό τήν κοινωνική, ἀλλά καί τήν ἰδιωτική ζωή αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Δέν εἶταν καθόλου δύσκολο, στό ἀναγνωστικό κοινό τῆς Κέρκυρας, ν' ἀναγνωρίσει πίσω ἀπό τά συμβατικά ὀνόματα τῶν ἡρώων τοῦ βιβλίου, διάφορους παράγοντες τῆς κοινωνικῆς, οἰκονο-

μικῆς καί πολιτικῆς ζωῆς τοῦ τόπου. Καί οἱ παράγοντες αὐτοί ἐκδήλωσαν τήν ὀργή καί τήν ἀγανάκτησή τους γιά τόν «ἱερόσυλο» πού τούς ξεσκέπασε καί γιά τό ἔργο του. Ἀντίθετα, ὁ λαός τῆς Κέρκυρας ὑποδέχτηκε μέ ἱκανοποίηση καί διάβασε μέ πολύ ἐνδιαφέρο τό μυθιστόρημα τοῦ Θεοτόκη.

Ἄλλά «Οἱ σκλάβοι» συγκέντρωσαν καί συγκεντρώνουν ἀκόμα καί τώρα τά φαρμακερά βέλη τῆς ἀστικῆς κριτικῆς. Ἄλλοι λιγότερο κι ἄλλοι περισσότερο, οἱ ἀπολογητές τῆς ἀστικῆς τάξης, θεωροῦν τό μυθιστόρημα αὐτό «σχηματικό» καί «ἀδύνατο». Ὑποστηρίζουν ὅτι εἶναι τό πιό ἀποτυχημένο ἔργο τοῦ Θεοτόκη κι αὐτό γιατί ὅταν τὸ γράψε βρισκόταν «ἔξω ἀπό τό κλίμα του», «ἔπαψε νά ναι ἀντικειμενικός», ὅτι στούς «Σκλάβους» «χάνει τόν τόνο τῆς καλλιτεχνικῆς ἀμεροληψίας», γιατί «δυναστεύεται ἀπό τά προσωπικά πάθη του», κλπ., κλπ.

Ἡ βαθύτερη, ὡστόσο, αἰτία ὄλων αὐτῶν τῶν δῆθεν «αἰσθητικῶν» ἐπιχειρημάτων, εἶναι ἄλλη. Ἐνας ἀπό τούς ἀρνητές τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου, τό εἶπε καθαρά: «Μερικοί κριτικοί — ἔγραψε ὁ Σπ. Μελάς — βρίσκουν σάν ἀρετή σπουδαία τοῦ ἔργου ὅτι ἀποδείχνει τά θεωρήματά του Μάρξ, αὐτά πού δέν μπόρεσε ν' ἀποδείξει ὁ ἴδιος (ὁ Μάρξ). Γιατί πρὶν ἀποδειχτεῖ ὅτι οἱ ὕλικοι παράγοντες καί οἱ ἀγῶνες τῶν τάξεων νομοθετοῦν τήν ἐξέλιξη τῆς ἱστορίας, πρέπει νά ἀποδειχθεῖ πρῶτα ὅτι ὑπάρχουν ἱστορικοί νόμοι. Κι αὐτό, γιά τήν ὥρα, δέν ἔχει ἀποδειχθεῖ... Ἐξω ἀπό τή συνείδηση τοῦ ἀτόμου, ἀπό τόν μέσα ἄνθρωπο, οὔτε δυνατότητα, οὔτε ἐλπίδα εὐτυχίας καί ἀνάπλασης μπορεῖ νά νοηθεῖ. Ἐκτός ἂν εὐτυχία λέμε τό μπιφτέκι...»⁽⁸⁾

Δέν χρειάζεται φυσικά νά εἰπωθεῖ ὅτι τά θεωρήματα τοῦ Μάρξ στηρίχτηκαν στήν ἴδια τήν ἱστορική ἐξέλιξη τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας, ἐπιβεβαιώθηκαν κι ἐπιβεβαιώνονται καθημερινά ἀπό τήν πορεία ἀνάπτυξης τῆς ἀνθρωπότητας. Ὅπως δέν χρειάζεται νά εἰπωθεῖ ὅτι «οἱ ὕλικοι παράγοντες καί οἱ ἀγῶνες τῶν τάξεων νομοθετοῦν τήν ἐξέλιξη τῆς ἱστορίας». Αὐτά εἶναι πράγματα πασίγνωστα, χειροπιαστά, ἀποδειγμένα. Μόνον ὁποῖος προσπαθεῖ ν' αὐτοπαρηγορηθεῖ γιά τήν «αἰωνιότητα» τοῦ καπιταλισμοῦ, ἐθελοτυφλεῖ καί περιμένει κι ἄλλες... ἀποδείξεις. Ὅσο γιά τό ἂν εἶναι «τό μπιφτέκι εὐτυχία», ἔνα παράδειγμα μπορεῖ νά σταθεῖ ἡ ἴδια ἡ ζωή τοῦ ἐπικριτῆ. Ξεκίνησε, στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας, μέ ἐρωτοτροπίες πρὸς τή σοσιαλιστική ἰδεολογία, πέρασε ἀπό διάφορες πολιτικές παρατάξεις γιά νά κα-

8. Περιοδικό «Ἑλληνική Δημιουργία», τεύχος 92, σελ. 678, Ἀθήνα 1953.

ταλήξει ύμνωδός τῆς μοναρχοφασιστικῆς δικτατορίας τῆς 4ης Αὐγούστου, θαυμαστής καὶ κήρυκας τῆς χιτλερικῆς «Νέας Τάξης» στήν κατοχή καὶ ὑποστηρικτῆς τοῦ νεοφασιστικοῦ «Παρθενώνα» τοῦ Μακρονησιοῦ κατοπινά. «Φρόνιμα καὶ ταχτικά, πάω μ' ἐκεῖνον πού νικᾷ», σαρκάζει ὁ Βάρναλης, εἰδικά γιὰ τὴν περίπτωση, στό «Φῶς πού καίει».

Στό μυθιστόρημα «Οἱ σκλάβοι στά δεσμά τους» ὁ Κ. Θεοτόκης, μέ τόν ὠραῖο καὶ πειστικό μῦθο του, στηριγμένο στήν κοινωνική πραγματικότητα τοῦ τόπου μας, μετουσιώνει καλλιτεχνικά τὸ νομοτελειακό — ἱστορικά — φαινόμενο τῆς ἐξέλιξης τῆς κοινωνίας, τὸ πέρασμά της ἀπὸ τὸ ἓνα (κατώτερο) στό ἄλλο (ἀνώτερο) κοινωνικό σύστημα.

Ζωντανεῦει μ' ἐξοχη τέχνη τὴν κατάρευση τῆς φεουδαρχίας, τὴν ἀμείλιχτη ἐκτόπισή της ἀπὸ τὴν ἀστική τάξη σ' ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς: οἰκονομικό, κοινωνικό, πολιτικό. Μά τὴν ἴδια στιγμή πού ἡ νέα τάξη ἀνεβαίνει στό προσκήνιο, προδιαγράφεται κιόλας στό βάθος ὁ ἀναπότρεπτος χαμός της, πού φωτίζεται ἀπὸ τὸ θαμποχάραμα μιᾶς νέας ἀνώτερης, πραγματικά ἀνθρώπινης κοινωνίας — τῆς σοσιαλιστικῆς. Εἶναι ἡ κοινωνία πού ὀραματίζεται καὶ κηρύχνει ὁ φωτισμένος ἥρωας του, πού «...ἐπίστευε σ' ἓναν ἰδανικό κόσμο, σ' ἓναν Αἰῶνα εὐτυχίας γιὰ τὸ ἀνθρώπινο γένος, πού θὰ ἐρχόταν καὶ πού τίποτα δὲν θὰ μπορούσε νά τὸν σταματήσει...»

Ὁ Κ. Θεοτόκης συνθέτει στό ἔργο αὐτὸ ἓναν ἐπιβλητικό πίνακα τῆς κοινωνίας. Στό ἐπίκεντρο τοῦ μῦθου του βρίσκεται ὁ ξεπεσμένος ἀριστοκράτης Ἀλέξανδρος Ὀφιομάχος μέ τὴν οἰκογένειά του. Ὅλοι τους εἶναι σφραγισμένοι ἀπὸ τὴν ἀναπότρεπτη ταξική μοίρα τους. Ὁ γέρο Ὀφιομάχος στήν ἀπελπισμένη του προσπάθεια νά ἀντισταθεῖ καὶ ν' ἀποτρέψει τὸ χαμό του, πέφτει ἀπὸ τὸν ἓνα στόν ἄλλο ἐξευτελισμό, ἀπὸ τὴ μιά στήν ἄλλη συμφορά. Τριγυρνώντας στό παλιό ἀρχοντικό του, ὅπου ὅλα «ἔσταζαν τώρα τὸν ξεπεσμό» ἀναθυμᾶται τὰ παλιά του μεγαλεῖα, τὸν καιρό πού ἓνα γράμμα τοῦ πατέρα του «τῶτρεμε τότες ἓνα χωριό...»

«...Εἶτανε καλύτερα τότες χίλιες φορές!... φωνάζει. Κ' ἐδαιμονιστήκαμε νά διώξουμε τοὺς Ἄγγλους... ἐκεῖνον τὸν κόσμο τὸν ξευγενισμένο.... ἐκείνην τὴν κυβέρνηση!.... Τὴν ἔνωση, μωρέ, δὲν ἤπρεπεν νά τὴν εἶχαμε κάμει ποτέ!... μά ποτέ!...».

Καταχρεωμένος, ἀναγκάζεται νά παντρέψει τὴν κόρη του μέ τὸν πλούσιο γιατρό Στεριώτη. Ὁ γιατρός «...εἶταν ὁ ἄνθρωπος πού ἔχε πίστη στή δύναμή του καὶ στή μοίρα του... Ἐνας ἀπὸ τὴν καινούργια σειρά πού ἐκυβερνοῦσε τώρα τὸν κόσμο.... Ὁ γιατρός... ἡ

ξερε καλά πώς ή ζωή είναι άγώνας και πώς ό πλιό αδύνατος έπρεπε να σκύβει μπροστά στον πλιό δυνατόν και να τον δουλεύει...»

Κι άλλου:

«Τώρα, έλεγε μέ τό νοῦ του ό 'Οφιομάχος, μάς όρίζουν ώς κι έμās εκείνοι!... Οί πλούσιοι!... Είναι αὐτοί κι όχι έμείς πού κάνουν ό,τι θέλουν... Πόσο είχαν αλλάξει οί καιροί. 'Ο γιός του Δήμου Στεριώτη, πούχε έρθει μέ μισό τσαρούχι από την Ήπειρο κι έπουλουσε κοκορέτσι μέ τό ταψί στους δρόμους και πού έπειτα είχε ανοίξει ένα μικρό μπακάλικο και τό μεγάλωσε σιγά - σιγά κι έδάνειζε χρήματα στή φτωχολογιά μέ τή βδομάδα και μέ ύπέρογκο τόκο, για να γίνει γρήγορα πλούσιος... 'Ο γιός εκείνου του Δήμου, ένας άσωτος, ένας ξιπασμένος, ένας ψωροπερήφανος γιατρός, έζητούσε να γίνει γαμ πρós του!... Όλη ή περηφάνεια τής παλιās φυλής του ανάβραζε μέσα του...»

'Αλλά...τά πλούτη του γιατροῦ, ή σημερινή κοινωνική του θέση, ή μόρφωσή του, αντιζύγιζαν μέ τό παραπάνω τή χυδαία καταγωγή του. Κι ό γέρο άριστοκράτης στενεμένος από την ανάγκη, προσφέρει ό ίδιος την κόρη του στό γιατρό και την παντρεύει παρά τή θέλησή της. Μά ούτε μ' αυτό μπορεί να σταματήσει τό χαμό. Τά χρέη μεγαλώνουν. Οί δανειστές τον σφίγγουν. 'Η περιουσία εξανεμίζεται. 'Η άλλη κόρη «σπιτώνεται» από τό γιό του τραπεζίτη 'Αρκούδα. 'Ο ένας γιός του αυτοκτονεί γιατί ξεσκεπάζεται ή άπάτη του μέ τίς ψεύτικες συναλλαγματικές. Κι ό ίδιος ό γέρο 'Οφιομάχος τρελλαίνεται. Φτύνει τίς προσωπογραφίες των προγόνων του και στην τρέλλα άπάνω πιστεύει πώς είναι βασιλιάς:

— Θα προστάξω τώρα γενικό θάνατο... γιατί θέλω να χαλάσω τή ζωή. Αυτή είναι ή αρχή του κακού!... Σε λίγα χρόνια δέν θα υπάρχει πλιά άνθρωπος!...»

«— Τό χρῆμα, τό χρῆμα! Αυτή είναι ή πηγή του κακού!...» λέει ένας άλλος ήρωας, ό Πέτρος 'Αθάνατος.

Και τό χρῆμα τό κρατούνε πιά οί άστοί, ή καινούργια κυρίαρχη τάξη τής κοινωνίας. Μαζί μέ τό γιατρό Στεριώτη είναι ό «άριστοκρατικός» ύπουργός, «δημαγωγός και ψεύτης πού έφοβότουν κάθε έλεύτερη γνώμη, κάθε καινούργια προσπάθεια και πού την καταδίκασε». Είναι ό βιομήχανος 'Αστέρης, ό τραπεζίτης 'Αρκούδας, ή κυρία Βαλσάμη, όλος αὐτός ό κόσμος πού, όπως λέει ό 'Αλκης Σωζόμενος — ό σοσιαλιστής ήρωας του έργου — «...άλλο πρόγραμμα ζωής δέν είχε παρά τή χαρά και την εύκολη διασκέδαση, ό,τι άποχτιόταν χωρίς κόπους και χωρίς προσπάθειες...»

'Ομως αὐτός ό κόσμος, αὐτή ή νέα κυρίαρχη τάξη, νιώθει κιό

λας φόβους και άνησυχίες για τήν έξουσία και τήν κυριαρχία της. Είμαι οί φόβοι πού τούς έκφράζει ό τοκογλύφος Χαντρινός:

«...Ώς τόσο ζοῦμε πάντα μ' αυτόν τό φόβο, γιατί φτάνει δά νά γνωρίσει ό λαός τή δύναμή του για νά μᾶς χορέψει στό ταπί... Τώρα έχει και δασκάλους πού τοῦ φέρνουνε τά μαθήματα από τήν Εὐρώπη έτοιμα και πού βγαίνουνε στά χωριά για νά διδάξουνε όλες αυτές τις κατεργαριές στους χωριάτες και νά τούς ένώσουνε... Μά ό θεός ὡς τώρα βοηθάει ἐμᾶς άφέντη, βάνει πάντα τό χέρι του, γιατί ὄλοι αυτοί είναι έχθροί του, είναι άθεοι και τότε μάχονται και τούς μάχεται και κείνος!... Μαζί τους είναι κι αυτός ό φίλος τοῦ γιοῦ σου ό "Αλκης Σωζόμενος...»

Πολλοί κριτικοί ταυτίζουν απόλυτα τόν "Αλκη Σωζόμενος μέ τό πρόσωπο τοῦ συγγραφέα. Είναι, βέβαια, γεγονός ότι κάθε συγγραφέας στήνει τό μύθο και πλάθει τούς ήρωές του μέ βάση τά προσωπικά του βιόματα. Ώστόσο αυτό δέν σημαίνει απόλυτη ταύτιση. Η άξία τοῦ λογοτέχνη και ή έπιτυχία του εξαρτιούνται από τήν ικανότητά του νά διαλέγει από τά προσωπικά του βιόματα και εμπειρίες εκείνα πού έχουν γενικότερη σημασία και ένδιαφέρο, πού μπορούν νά ζωντανέψουν και νά απεικονίσουν κοινωνικές καταστάσεις. Και στό πρόσωπο τοῦ "Αλκη Σωζόμενος, μαζί μέ τά αναμφισβήτητα προσωπικά βιόματα, ό Κ. Θεοτόκης ένσαρκώνει τή ζωή και τή δράση τῶν πρωτοπόρων διανοουμένων στην αυγή τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος στή χώρα μας. Μιά σκέψη και μία δράση μέ όλες τις έλλείψεις, τις άπειρίες και τις άδυναμίες εκείνης τής εποχής. Ζωντανεύει τις αδύνατες στιγμές τους, τις άμφιβολίες, τις ταλαντεύσεις, τις απογοητεύσεις, αλλά και τήν άτράνταχτη πίστη τους στό ξύπνημα τοῦ λαοῦ, στην επαναστατική αναδημιουργία τοῦ τόπου:

«...Τόσο όπίσω ό τόπος τοῦτος δέν ήμπορεί νά μένει για πάντα κι οὔτε μπορεῖ νά περιμένει τό φυσικό και άργό ξετύλιγμα για τοῦτο τό ξύπνημα. Πρέπει νά ναι σύντομο και γρήγορο.... Σε μία στιγμή σαν τούτη, όταν σύγνεφα τρικυμίας σηκώνονται σ' ὄλα τά μέρη, πάνωθε από έναν γερασμένο κόσμο, πῶς θά μπορεῖ νά μένει ό τόπος τοῦτος άδιάφορος...»

Και σ' άλλο σημείο:

«...Άλλοῦ, μία νέα πίστη ὀδηγοῦσε σήμερα τό ανθρώπινο γένος μέσα από άγῶνες βαριούς και δύσκολους... Σε κάποια μέρη κιόλας έκορυφωνόταν εκείνος ό άγώνας... Φωτεινές ψυχές είχαν ιδει δυνατή τή λύτρωση. Σε λίγο θ' άντηχοῦσε πρωτάκουστη μία κραυγή χαρᾶς κι έλευθερίας...»

«Οί σκλάβοι στά δεσμά τους» αποτελοῦν ἀναμφισβήτητα μίαν ἀπό τίς πιά μεγάλες λογοτεχνικές δημιουργίες τοῦ Κ. Θεοτόκη. Εἶναι ὀρόσημο καί ἀφειτηρία γιά τό ρεαλιστικό σοσιαλιστικό μυθιστόρημα στή χώρα μας. Μέ τό ἔργο αὐτό, ὅπως καί μέ ὅλα τά ἄλλα πνευματικά του δημιουργήματα, ὁ Κ. Θεοτόκης ἔχει κατακτήσει ἐπάξια μιά ἀπό τίς κορυφαῖες θέσεις στά ἑλληνικά γράμματα. Καί εἶναι πολύ σωστό αὐτό πού εἶπε γιά τό Θεοτόκη ἕνας ξένος ἱστορικός τῆς λογοτεχνίας μας, ὁ Ἑσσελιγκ: πώς ἂν ἔγραφε σέ μιά ἄλλη γλώσσα θά εἶχε γίνει παγκόσμια γνωστός. Τό δυστύχημα εἶναι πώς σήμερα τό ἔργο του δέν εἶναι γνωστό οὔτε στόν τόπο μας.

Εὐρωπαϊκή Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Ελληνική Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

55819

KON

ΤΑΚΗ ΑΔΑΜΟΥ

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ
ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΜΙΑΣ

(Ἀπό μία ἄλλη σκοπιά)

ΒΙΒΛΙΟ Α' - ΠΕΖΟΓΡΑΦΟΙ

Δ. ΒΟΥΤΥΡΑΣ, Κ. ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Α. ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑΣ
Γ. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ, Α. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ